

TÜRMOB

2017

EKONOMİK
RAPOR

SUNUŞ

2017 yılında küresel ekonomide ABD, Japonya ve AB ekonomilerinden görülen toparlanma küresel ticarete ve dünya ekonomisinin büyüme hızında artış beklentilerine yol açmıştır. 2012 yılından beri yaklaşık yüzde 3 civarında ve 2016 yılında 3,2 seviyesinde büyüyen dünya ekonomisinin 2017 yılında yüzde 3,7 oranında büyümesi beklenmektedir. İngiltere'nin AB'den ayrılma kararı (Brexit) sonrasında İngiltere ve AB arasındaki ilişkiler bütün Dünya ekonomisini etkileyecek potansiyelde yeni bir döneme girmiştir. ABD'de yeni dönemde iş başına gelen hükümetin genişlemeci maliye politikası ve yakın dönemde uygulamaya koyduğu vergi indirimleri ABD büyümesi artırırken enflasyon üzerinde de bir baskının oluşmasına yol açmış ve buna bağlı olarak FED'in 2018 yılında ciddi faiz artırımına gideceği belirginleşmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde büyüme performansı emtia ihracatçısı ülkeler kaynaklı olarak toparlanmış, Brezilya, Rusya ve Nijerya ekonomilerinde büyüme görünümü uzun dönemden beri pozitif geçmiş ve 2018 yılında ise daha da güçleneceğine ilişkin beklentiler artmıştır. Çin ve Hindistan küresel büyüme oranlarını yukarı çekecek ölçüde yüksek oranlı büyümeye devam etmektedir.

2017 yılında KGF imkanlarının kullanımının işletmelerin finansmana erişiminin kolaylaştırılması yönünde genişletilmesi ve vergi indirimleri sayesinde sağlanan yurtiçi talepteki artışın yanında döviz kurundaki artışın ihracatçı sektörlerin rekabet gücünü pozitif etkilemesi ve dış ticaret ortağı niteliğindeki ülke ekonomilerinde görünen toparlanma ile yılın ilk iki çeyreğinde Türkiye ekonomisi yüzde 5,3 ve yüzde 5,4 oranlarında büyümüştür. Üçüncü çeyrekte ise TÜİK verilerine göre uzun dönemden beri ilk defa yüzde 11,1 seviyesinde iki haneli büyüme oranı yakalanmıştır. Bu durum, yılın son çeyreğine ilişkin büyüme beklentilerin artırdığı gibi 2018 büyüme beklentilerini de yukarı çekmiştir. Öte yandan, yıllık TÜFE oranı yüzde 11,9 seviyesine yükselmiştir. Hazinenin yurtiçinden aşırı borçlanmasıyla ortalama iç borçlanma maliyetleri yüzde 13,2'ye yükselmiş, borçlanma vadesi ise kısalmıştır. Buna karşılık Merkez Bankası para politikası faiz oranı ile değil istisnai uygulama niteliğindeki geç likidite penceresi uygulamasında söz konusu olan faiz oranı üzerinde sürece müdahale etmeye çalışmaktadır.

Türkiye'de cari açık, özel kesim borçluluğunun yanından son dönemde kamu mali açığı ile ekonomideki kırılmalıklar artmıştır. Özelleştirmelerin yapılamaması bütçe açıklarına olumsuz etki yapmaktadır. Döviz kurunda yaşanan artış dış borç stokunun büyüklüğünü artırmıştır. Bu noktada, önümüzdeki dönemde cari açık, turizm sektöründeki gelişim, Suriyeliler ve göç yönetimi, özel kesim borçluluğu, Kamu Özel İşbirliği uygulamaları, bütçe-nakit gerçekleşme farklılıkları, Türkiye Varlık Fonu ve Kredi Garanti Fonu uygulamalarına ilişkin konuları önemli gündem maddeleri olacaktır. Siyasal yapı ile iktisadi yapı arasındaki ilişki, Türkiye'de insanların daha müreffeh bir yaşam sürmesinin belirleyicisidir.

Bu Raporun hazırlanmasında katkılarından dolayı Prof. Dr. Semih ÖZ'e teşekkür eder, Türkiye ve dünya ekonomisindeki durumun iktisadi verilerle desteklenerek özetlendiği 2017 Yılı TÜRMÖB Ekonomik Raporu'nun tüm odalarımıza, üyelerimize ve okuyucularına faydalı olmasını diler, saygılarımızı sunarız.

A. Masis YONTAN

TÜRMÖB Genel Başkanı

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	0
İÇİNDEKİLER.....	2
TABLolar LİSTESİ	4
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	6
KISALTMALAR	7
GİRİŞ	9
1. DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER.....	14
2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER.....	25
2.1 1980-1999 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler.....	26
2.2 2000-2009 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler.....	28
2.3 2010 Sonrası Küresel Mali Kriz ve Sonrasındaki Gelişmeler.....	32
2.4 Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi.....	39
3. EKONOMİK BÜYÜME	40
3.1 HARCAMA YÖNÜYLE GSYH'DAKİ GELİŞMELER	42
3.2 ÜRETİM YÖNÜNDEN GSYH'DAKİ GELİŞMELER VE ÜRETİM SEKTÖRLERİNDEKİ GELİŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	45
3.2.1 Tarım	48
3.2.2 Sanayi	51
3.2.3 Hizmetler	68
3.3 FERT BAŞINA GSYH'DAKİ GELİŞMELER.....	77
4. GELİR DAĞILIMI.....	80
4.1 Gelir Dağılımdaki Gelişmelerin Önceki Yıllarla Karşılaştırılması	83
4.2 Türkiye'de Yoksulluk.....	84
4.3 Kamu Müdahalelerinin Gelir Dağılımındaki Gelişmelere Etkisi	85
5. KAMU MALİYESİ.....	88
5.1 Kamu Kesimi Genel Dengesi	88

5.2	Kamu Finansmanı.....	92
5.3	Özelleştirmeler.....	95
5.4	Yatırımlar.....	97
5.5	2007-2017 Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Gelişmeleri.....	101
5.6	2007-2017 Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Finansmanı.....	113
6.	ÖDEMELER DENGESİ	117
6.1	2000-2016 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri.....	119
6.2	2017 Ocak-Kasım Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri.....	121
7.	DIŞ TİCARET	124
7.1	Türkiye’de Dış Ticaretin Genel Görünümü (1980-2017).....	125
7.2	2012-2017 Döneminde Dış Ticaretteki Gelişmeler	130
7.2.1	Dış Ticarete Konu Olan Malların Kullanım Amacı Bağlamında Dış Ticaretteki Gelişmeler	130
7.2.2	Üretim Sektörlerine Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler	131
7.2.3	Ülkeler ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler	133
7.3	2017 Yılında Dış Ticaretteki Gelişmeler	139
7.3.1	Dış Ticarete Konu Olan Malların Kullanım Amacı Bağlamında Dış Ticaretteki Gelişmeler	140
7.3.2	Üretim Sektörlerine Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler	141
7.3.3	Ülkeler ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler	144
7.4	Reel Efektif Döviz Kuru	148
8.	İSTİHDAM VE SOSYAL GÜVENLİK	151
8.1	İstihdam ve İşgücü Piyasaları	151
8.2	Çalışma ve Sosyal Güvenlik İlişkileri	158
9.	SOSYAL YAPI	167
9.1	Nüfus.....	167
9.2	Sağlık	174
9.3	Eğitim	176

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü.....	16
Tablo 1.2. AB Ekonomisinin Genel Görünümü.....	22
Tablo 2.1 KGF A.Ş. İmkanlarının Kullanımındaki Gelişmeler	34
Tablo 3.1. GSYH Harcama Bileşenleri (cari fiyatlarla, milyar TL, yüzde pay).....	44
Tablo 3.2. Harcama Yönüyle GSYH Bileşenlerinin Yıllık Büyüme Hızları (Reel, yüzde)	44
Tablo 3.3. Sabit Sermaye Yatırım Bileşenlerinin Yıllık Reel Büyüme Hızları (*)	45
Tablo 3.4. İktisadi Sektörlere Göre GSYH'deki Gelişmeler (2012-2016).....	46
Tablo 3.5. GSYH Üretim Sektörlerindeki Büyüme Hızları - Yıllık.....	47
Tablo 3.6. GSYH Üretim Sektörlerindeki Büyüme Hızları - Çeyreklik	47
Tablo 3.7. Temel Tarım Göstergeleri.....	49
Tablo 3.8. Tarım Alanlarındaki Gelişmeler (2001-2016)	49
Tablo 3.9. Temel Tarım Ürünlerinde Üretim Miktarları ve Değişim.....	50
Tablo 3.10. Sanayi Alt Kolları Yıllık Sanayi Üretim Endeksi ve GSYH Payları (2010=100).....	52
Tablo 3.11. Madencilik Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler	54
Tablo 3.12. Madencilik ve Taşocakçılığı Sektörü Üretim Endeksindeki Gelişmeler	54
Tablo 3.13. İmalat Sanayiine İlişkin Temel Göstergeler (2012-2017).....	56
Tablo 3.14. Ürünlerin Kullanım Amacına ve Niteliğine Göre (BEC) İmalat Sanayii Üretim Endeksi ve Değişim Oranları	56
Tablo 3.15. Alt-Sektörlere Göre (ISIC) İmalat Sanayii Üretim Endeksi ve Değişim Oranları	57
Tablo 3.16. İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (Yüzde)	58
Tablo 3.17. İmalat Sanayi Alt Kolları Kapasite Kullanım Oranları (Yüzde).....	59
Tablo 3.18. Üretim Sektörlerine Göre (ISIC) İhracatta Yapısal Değişim (2012-2017) (*).....	60
Tablo 3.19. Üretim Sektörlerine Göre (ISIC) İthalattaki Yapısal Değişim (2012-2017) (*).....	61
Tablo 3.20. Üretim Sektörlerine (ISIC) Göre İhracat-Detay (2016-2017) (*)	62
Tablo 3.21. Üretim Sektörlerine (ISIC) Göre İthalat-Detay (2016-2017) (*)	63
Tablo 3.22. Elektrik Üretimi ve Dağıtım Katma Değerindeki Gelişmeler.....	64
Tablo 3.23. Sanayi Üretim Endeksine Göre Enerji Sektörü Üretimindeki Gelişmeler	64
Tablo 3.24. Enerji Kaynaklarına Göre Elektrik Enerjisi Üretimi ve Payları	65
Tablo 3.25. Net elektrik tüketiminin sektörlere göre dağılımı (2016).....	67
Tablo 3.26. Toptan ve Perakende Ticaret Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler.....	69
Tablo 3.27. Ticaret Sektöründe Girişim Sayısı ve Cirodaki Gelişmeler	69
Tablo 3.28. Kurulan ve Kapanan Şirket Sayılarındaki Gelişmeler	71
Tablo 3.29. Turizm Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler.....	72
Tablo 3.30. Ulaştırma ve Depolama Sektörüne İlişkin Temel Göstergelerdeki Gelişmeler	73
Tablo 3.31. Karayolları Üzerindeki Seyir ile Yük ve Yolcu Taşımaları	74
Tablo 3.32. Demiryolları Uzunluğu, Tren, Yolcu, Yük Taşımaları ve Ton Kilometre	74
Tablo 3.33. Havaalanlarındaki Toplam Yolcu ve Yük Trafikindeki Gelişmeler	77
Tablo 3.34. GSYH ve Fert Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıladaki Gelişmeler	78
Tablo 4.1. Gelir Gruplarının Toplam Gelirden Aldıkları Paylar, Eşitsizlik Ölçüleri	82
Tablo 4.2. Türkiye'de fert yoksulluk oranları	85
Tablo 5.1. Kamu Kesimi Genel Dengesi (1990-2017) (GSYH'ye oran, Yüzde).....	91
Tablo 5.2. Uluslararası Para Fonu'ndan Sağlanan Finansman (milyon dolar)	93
Tablo 5.3. Brüt Dış Borç Stokunun Borçluya Göre Dağılımı (GSYH'ye oran, Yüzde)	94
Tablo 5.4. Brüt Dış Borç Stokunun Borçluya Göre Dağılımı (Toplam İçinde Yüzde Pay)	94
Tablo 5.5. 1985-2016 Dönemi Gerçekleştirilen Özelleştirme İşlemleri (Milyon Dolar)	96
Tablo 5.6. Sektörler İtibariyle Kamu Sabit Sermaye Yatırımları (GSYH'ye oran, Yüzde).....	98
Tablo 5.7. Kamu Özel İşbirliği Yatırımlarındaki Gelişmeler (GSYH'ye oran, Yüzde).....	100
Tablo 5.8. Merkezi Yönetim Bütçesi Gelişmeleri (GSYH'ye oran, Yüzde).....	101
Tablo 5.9. 2007-2017 Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri (Milyon TL).....	102
Tablo 5.10. 2007-2017 Merkezi Yönetim Bütçe Tahminlerine Göre Gerçekleşme Oranları	103
Tablo 5.11. 2007-2017 Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (Milyon TL, yüzde değişim)	104
Tablo 5.12. 2007-2017 Merkezi Yönetim Bütçe Gelirlerindeki Gelişmeler	107

Tablo 5.13. 2007-2017 Vergi Türlerine Göre Dağılım (Yüzde)	109
Tablo 5.14. Hazine Nakit Gerçekleşmeleri (2007-2017) (Milyon TL)	113
Tablo 5.15. Merkezi Yönetim Borç Stokunun Faiz/Döviz Yapısı	115
Tablo 5.16. Elinde Bulunduranlara Göre İç Borç Stokunun Dağılımı (Yüzde)	117
Tablo 6.1. Ödemeler Dengesindeki Gelişmeler 2005-2016 (milyar dolar)	120
Tablo 6.2. 2014-2016 Cari İşlemler Hesabı Gelişmeleri (2016-2017 Ocak-Kasım).....	122
Tablo 6.3. Sermaye ve Finans Hesabındaki Gelişmeler (2016-2017 Ocak-Kasım)	123
Tablo 7.1. Dış Ticaret Dengesi (2000-2017, milyon dolar)	126
Tablo 7.2. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (2012-2017)	130
Tablo 7.3. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (2012-2017)	131
Tablo 7.4. Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC) Göre İhracat (2012-2017)	132
Tablo 7.5. Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC) Göre İthalat (2012-2017)	133
Tablo 7.6. Ülke Gruplarına Göre İhracat (2012-2017).....	134
Tablo 7.7. Ükelere Göre Yıllık İhracat (en çok ihracat yapılan 20 ülke)	135
Tablo 7.8. İhracatın Ana Ticaret Ortağı Ükelere Göre Dağılımı ve Değişimi (yüzde)	136
Tablo 7.9. Ülke Gruplarına Göre İthalat (2012-2017)	137
Tablo 7.10. Ükelere Göre Yıllık İthalat (milyon dolar)	138
Tablo 7.11. İthalatın Ana Ticaret Ortağı Ükelere Göre Dağılımı ve Değişimi	139
Tablo 7.12. Dış Ticarete Aylık Gelişmeler (2015-2017)	140
Tablo 7.13. Ticari Malların Kullanım Amacına Göre (BEC) İhracat (2015-2017).....	140
Tablo 7.14. Ticari Malların Kullanım Amacına Göre (BEC) İthalat (2015-2017).....	141
Tablo 7.15. Üretim Sektörlerine (ISIC) Göre İhracatın Genel Görünümü (2016-2017).....	141
Tablo 7.16. Fasıllara Göre En Fazla İhracat (2016-2017).....	142
Tablo 7.17. Üretim Sektörlerine (ISIC) Göre İthalatın Genel Görünümü (2016-2017).....	142
Tablo 7.18. Fasıllara Göre En Fazla İthalat (2016-2017, milyon dolar)	143
Tablo 7.19. Ülke Gruplarına Göre İhracat (2016-2017, milyon dolar) (*).....	144
Tablo 7.20. Ükelere Göre İhracat (2016-2017) (*)	145
Tablo 7.21. Ülke Gruplarına Göre İthalat (2016-2017) (*).....	146
Tablo 7.22. Ükelere Göre İthalat (2016-2017) (*).....	147
Tablo 8.1. Yıllar İtibarıyla Yurt İçi İşgücü Piyasasına İlişkin Genel ve Sektörel Göstergeler.....	153
Tablo 8.2. Mevsim Etkilerinden Arındırılmış İşgücü Göstergeleri, (2013-2017).....	155
Tablo 8.3. Ekonomik Faaliyete Göre Aylık İstihdam (*) (Bin Kişi).....	157
Tablo 8.4. İstihdam Edilenlerin İşteki Çalışma Durumuna Göre Dağılımı (2014-2017).....	160
Tablo 8.5. Kayıtdışı İstihdamdaki Durum (2016-2017).....	161
Tablo 8.6. Toplam Sanayide Birim Ücret Endeksi (Çalışılan Saate Göre)	162
Tablo 8.7. Aylık Asgari Ücretteki Gelişmeler, Artış Oranları ve Çeşitli Göstergeler.....	163
Tablo 8.8. İşgücü Maliyetlerinde ve Net Ele Geçen Ücretlerdeki Gelişmeler (2007-2017)	164
Tablo 8.9. Sosyal Sigorta Programlarının Kapsadığı Nüfus (2014 – 2016).....	165
Tablo 9.1. Yıllara, Yaş Grubuna ve Cinsiyete Göre Nüfus (2010-2017).....	168
Tablo 9.2. Yıllara ve Cinsiyete Göre İl/İlçe Merkezi, Belde/ Köy Nüfusu (2010-2017)	169
Tablo 9.3. İllerin Nüfusundaki Değişim (2016-2017).....	171
Tablo 9.4. Temel Doğurganlık ve Ölümlülük Göstergeleri (2009-2016).....	174
Tablo 9.5. Sağlık Alanında Gelişmeler, 2009-2016.....	175
Tablo 9.6. Türkiye’de Sağlık Personelindeki Gelişmeler, 2002-2016	175
Tablo 9.7. Eğitim Kademeleri İtibarıyla Okullaşma Oranları (2011-2012 / 2016-2017).....	177
Tablo 10.1. Temel Ekonomik Göstergeler (2014-2018)	183
Tablo 10.2. Resmi Tahminlerle OECD Tahminlerinin Karşılaştırılması (2015-2018)	183

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Dünya ve Ülke Grupları GSYH Büyüme Oranları (Sabit Fiyatlarla, Yüzde)	15
Şekil 1.2. Dünya Mal ve Hizmet Ticaretindeki Gelişmeler (Yıllık Yüzde Değişim)	18
Şekil 1.3. Uluslararası Emtia Fiyatlarındaki Gelişmeler (Yıllık Yüzde Değişim)	18
Şekil 1.4. Ham Petrol Üretimi ve Brent Petrol Fiyatındaki Gelişmeler (Günlük, ABD Doları)	19
Şekil 1.5. Küresel Ticaretteki Gelişmeler: Baltık Kuru Yük Endeksi (Endeks Değeri)	19
Şekil 1.6. ABD Kamu Maliyesinin Büyümeye Katkısı (yüzde).....	20
Şekil 1.7. ABD Dolarının Diğer Para Birimleri Karşısındaki Değerindeki Gelişim	21
Şekil 2.1. Tüketici Fiyatlarındaki Gelişmeler (1983-1999).....	27
Şekil 2.2. Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler (*) (1983-1999)	28
Şekil 2.3. Tüketici Fiyatlarındaki Gelişmeler (2000-2009).....	30
Şekil 2.4. Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler (*) (1999-2009)	31
Şekil 2.5. Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler (2007-2016)	33
Şekil 2.6. Fiyatlardaki Gelişmeler Gelişmeler (2014-2017).....	35
Şekil 3.1. Çeyrek Dönemlere Göre GSYH Büyüme Hızları (hacim endeksine göre, yüzde)	41
Şekil 3.2. Ana Üretim Sektörlerinin Yıllık Büyüme Oranlarındaki Gelişim (2011-2016).....	51
Şekil 3.3. Aylık Sanayi Üretim Endeksi (2010=100).....	52
Şekil 3.4. Sanayi Sektörü Alt Sektörleri Büyüme Oranlarındaki Gelişim (2011-2016).....	53
Şekil 3.5. Enerji Kaynaklarına Göre Elektrik Enerjisi Üretimi (2016)	66
Şekil 3.6. Santral Türlerine Göre Elektrik Enerjisi Üretimi (2000-2018)	67
Şekil 3.7. Net elektrik tüketiminin sektörlere göre dağılımı (2016).....	68
Şekil 3.8. Ticaret Borsaları İşlem Hacmindeki Gelişmeler	70
Şekil 4.1. Türkiye Lorenz Eğrisi Karşılaştırmaları (2016-2006 ve 2016-2011).....	83
Şekil 4.2. Türkiye Son Dönem Lorenz Eğrileri Karşılaştırması (2016-2014 ve 2016-2015).....	84
Şekil 4.3. OECD Ülkelerinde Vergi ve Transferlerin Gelir Dağılımı Etkisi (2014 yılı)	86
Şekil 4.4. OECD Ülkelerinde Gelir Dağılımının Düzeltilmesine Kamu Politikalarının Etkisi(*)	87
Şekil 5.1. Kamu Kesimi Genel Dengesi (GSYH'ye oran, yüzde).....	89
Şekil 5.2. Toplam Kamu Faiz Harcamaları (GSYH'ye oran, yüzde)	89
Şekil 5.3. Kamu Borç Stoku (GSYH'ye oran, yüzde).....	90
Şekil 5.4. Merkezi Yönetim İç ve Dış Borç Stoku (GSYH'ye oran, Yüzde)	92
Şekil 5.5. Türkiye Brüt Dış Borç Stoku (GSYH'ye oran, Yüzde)	93
Şekil 5.6. 1986-2016 Döneminde Özelleştirme İşlemleri (Milyon ABD Doları)	96
Şekil 5.7. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi (GSYH'ye oran, Yüzde)	98
Şekil 5.8. 1998-2015 Bütçe Türlerine Göre Kamu Yatırımlarının Dağılımı (Yüzde).....	99
Şekil 5.9. 2007-2017 Dolaylı-Dolaysız Vergi Payları Gelişimi (Yüzde Pay).....	108
Şekil 5.10. 2007-2017 Dolaysız Vergilerdeki Gelişim (GSYH'ye oran, yüzde)	110
Şekil 5.11. ÖTV ve KDV'deki Gelişmeler (GSYH'ye oran, yüzde)	111
Şekil 5.12. İç Borçlanmanın Ortalama Maliyeti ve Vadesi (Aralık 2006- Aralık 2017).....	116
Şekil 6.1. GSYH Büyüme Oranı, Cari İşlemler Dengesi İlişkisi	118
Şekil 7.1. 1980-1999 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi (GSYH'ye Oran, Yüzde)	125
Şekil 7.2. 1980-1999 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi (milyon dolar)	125
Şekil 7.3. 2000-2017 Dönemi Dış Ticaretin Gelişimi (GSYH'ya Oran, Yüzde).....	127
Şekil 7.4. 2000-2015 Dönemi Dış Ticaretin Gelişimi (milyar dolar).....	128
Şekil 7.5. 2010-2016 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (TÜFE bazlı, 2003 = 100).....	149
Şekil 7.6. Gelişmekte Olan Ülkelerin Döviz Kurlarının Çapraz Karşılaştırması	150
Şekil 8.1. Türkiye'de İşsizlik ve Genç İşsizliği	156
Şekil 9.1. Suriyeli Göçmen Nüfusun Türkiye İçindeki Dağılımı	173

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BIS	Uluslararası Ödeme Bankası, Bank for International Settlements
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
DHMI	Devlet Hava Meydanları İşletmesi
Dolar	ABD Doları
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
EUROSTAT	Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (European Statistics Office)
FED	Amerikan Merkez Bankası (Federal Reserve)
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IFSWF	Ulusal Varlık Fonları Uluslararası Forumu (International Forum of Sovereign Wealth Funds)
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Money Fund)
KDV	Katma Değer Vergisi
KGF	Kredi Garanti Fonu A.Ş.
KHB	Kamu Hesapları Bülteni
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
OECD	İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OHAL	Olağanüstü Hal
OVP	Orta Vadeli Program
ÖİB	Özelleştirme İdaresi Başkanlığı

ÖSYM	Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
ÖTV	Özel Tüketim Vergisi
PISA	Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (The Programme for International Student Assessment)
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCMB, MB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEFE	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TNSA	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
TÜFE	Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TVF	Türkiye Varlık Fonu A. Ş.
WEO	Dünya Ekonomik Görünümü (World Economic Outlook)
Yİ-ÜFE	Yurtiçi Üretici Fiyatları Endeksi
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu

GİRİŞ

2017 yılında küresel ekonomide ABD, Avrupa Birliği (AB) ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerde ekonomik faaliyetlerde genel bir canlanma sözkonusu olup ve büyüme pozitif bir görünüm sergilemektedir. ABD’de kriz sonrası ekonomideki toparlanmayı daha da güçlendirecek vergi indirimlerinin uygulamaya konulmasıyla beraber büyüme açısından mevcut pozitif görünümün güçlenerek devam etme eğilim söz konusudur. Öte yandan artan enflasyon baskısına karşı ABD Merkez Bankası (FED) tarafından 2017 Aralık ayında başlayan faiz artırımının 2018 yılında da devam edeceği görülmektedir. Almanya ekonomisinde görülen güçlü büyüme performansına eşlik etmekten uzak olsalar da, kamu borçlarına ilişkin endişelerin azalması ve özel yatırımlarda görülen artış, Avro bölgesi ekonomilerinde kayda değer bir toparlanmaya işaret emektedir. Gelişmiş ülkelerle beraber gelişmekte olan ülkelere artması beklenen büyüme ve küresel ticaretteki artış sayesinde 2012 yılından beri yaklaşık yüzde 3 civarında büyüyen dünya ekonomisinin IMF’ye göre 2016 yılında 3,2 seviyesinde gerçekleşen dünya ekonomisindeki büyümenin 2017 yılında yüzde 3,7 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir.

İngiltere’de yapılan referandumda, seçmenlerin İngiltere’nin AB’den çıkması (Brexit) yönünde oy kullanmasıyla verilen Brexit kararı sonrasında İngiltere ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. Söz konusu kararın ekonomi çevrelerinde ve piyasalarda olumsuz yansımaları olmakla beraber İngiltere ve AB’nin genel ekonomik faaliyetleri üzerindeki olumsuz etkisi henüz uygulama aşamasına geçilmediğinden dolayı sınırlı kalmıştır. Öte yandan, ABD’de artan tüketici fiyatları sebebiyle FED’in 2018 yılında faiz artırımına gitmesi beklenmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin çevresinde büyüme açısından sözkonusu olan pozitif görünümün artan faiz oranları sebebiyle finansman temini açısından geçerli olmayacağı görülmektedir. ABD’de artan büyüme sebebiyle enflasyon üzerindeki mevcut baskıyı daha da güçlendireceği ve dolayısıyla FED’i faiz artırımına yönlendireceği değerlendirilmektedir. Bunun da Türkiye ve benzeri gelişmekte olan ülkelere olan yatırımları azaltacağı ve küresel belirsizlikleri ve fonlama maliyetlerini artıracığı değerlendirilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelere büyüme performansı emtia ihracatçısı ülkeler kaynaklı olarak güçlenme eğilimi taşımaktadır. 2017 yılında Çin ekonomisinin yüzde 6,8 oranında, Hindistan ekonomisinin ise yüzde 6,7 oranında büyümesi beklenmektedir. Buna göre, sözkonusu ülkelerdeki güçlü büyüme performansının 2018 yılında da devam edeceği ve sırasıyla, yüzde 6,6 ve 7,4 oranlarıyla küresel büyüme oranlarını yukarı çekecek seviyede bir büyümenin gerçekleşeceği değerlendirilmektedir. Brezilya, Rusya ve Nijerya ekonomilerinin, 2017 yılında genel bir toparlanma eğiliminde oldukları ve 2018 yılında bu ülkelerdeki büyüme hızlarının ortalama yüzde 2 seviyesine çıkması beklenmektedir. benzer şekilde yüzde 3,8 oranında, Nijerya yüzde 1,5 oranında daralmıştır

2018 ve 2019 yıllarına ilişkin olarak dünya ekonomisi büyüme oranlarında kısmi bir iyileşme beklenmektedir. IMF’ye göre 2018 ve 2019 yılları büyüme projeksiyonlarının sırasıyla yüzde 3,9 seviyesinde olduğu görülmektedir. Uluslararası kuruluşlarca yapılan değerlendirmelerde, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin büyümelerinde artış öngörülmektedir. Ancak bu artışların emtia fiyatlarındaki gelişmeler, Çin ekonomisinin büyümesindeki yavaşlama, İngiltere’nin Brexit kararı, İtalyan bankacılık sistemindeki sorunlar gibi nedenlerle sınırlı düzeyde kalması beklenmektedir.

Türkiye’nin kronikleşen cari açık sorunu ve bunun arkasında yatan temel problemlerin devam etmesi yanında 2016 yılının ikinci yarısından itibaren yaşanan siyasi olaylar da Türkiye ekonomisinde yavaşlamaya neden olmuştur. 2015 yılında Rusya ile yaşanan kriz ve artan terör olaylarıyla 2016 yılında turizm sektöründeki daralma derinleşirken 2017 yılında turizm

gelirlerinde yüzde 18,9 oranında artış kaydedilmiştir. Turizm sektöründeki bu büyüme eğiliminin 2018 yılında da devam edeceği görülmektedir. Tarım sektörü üretiminde ise zayıf görünüm devam etmektedir. İnşaat sektörü ve imalat sanayii sektörlerinde büyüme destekleyecek nitelikte güçlü bir büyüme performansı sözkonusudur.

ABD Merkez Bankasının parasal sıkılaştırma yönündeki sinyallerinin yanında bölgesel çatışmalar ve siyasi gelişmeler sebebiyle Türkiye'den büyük miktarlarda sermaye çıkışı yaşanmış ve Türk Lirası ABD Doları başta olmak üzere diğer para birimleri karşısında 2017 yılı sonunda bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 8 oranında değer kaybetmiştir.

Türkiye ekonomisi, yılın ilk ve ikinci çeyreğinde KGF imkanlarının işletmelerin finansman erişimlerini kolaylaştırma yönlü olarak cömertçe kullanılması ve vergi indirimlerinin yanında, , turizm sektöründeki toparlanma, inşaat sektöründeki güçlü büyüme, döviz kurundaki artışın ihracatçı sektörlerin rekabet gücüne pozitif etkisi ve AB ülkelerindeki toparlanma sayesinde dış ticaretin büyümeye olumlu katkısıyla ilk iki çeyrekte yüzde 5,3 ve yüzde 5,4 seviyesinde ve üçüncü çeyrekte ise yüzde 11,1 gibi oldukça yüksek seviyede bir büyüme kaydetmiştir. İmalat sanayii üretimindeki güçlü görünüm devam etmekte ve yılsonunda ekonominin yüzde 6,1 büyüyeceği öngörülmektedir.

Buna göre, 2016 yılında döviz kurunun etkisiyle cari fiyatlarla dolar cinsi kişi başına GSYH yüzde 1,2 oranında gerileyerek 10 bin 883 dolar olmuştur. SAGP'ye göre kişi başına GSYH ise yüzde 0,8 oranında artarak 24 bin 244 dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise cari fiyatlarla kişi başı GSYH'nin 10 bin 579 dolar olması ve SAGP'ye göre 26 bin 20 dolar olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. 2018 yılında ise cari fiyatlarla kişi başı GSYH'nin 11 bin 409 dolara ve SAGP'ye göre ise 27 bin 709 dolara çıkması programlanmıştır.

Bu noktada, hükümet tarafından hazırlanan 2018 yılı Programına ve 2018-2020 dönemini kapsayan Orta Vadeli Programa (OVP) göre 2017 yılı gerçekleşme ve 2018 yılı tahminleri ortaya konulmuştur. Gelecek 3 yıl için büyüme oranı yüzde 5.5 olarak programlanmıştır. İşsizlik oranının ise 2017 yılında yüzde 10.8, 2018 yılında yüzde 10.5, 2019'da yüzde 9.9 ve 2020'de yüzde 9.6 seviyesine gerileyeceği öngörülmektedir. Bu çerçevede, tarım dışı işsizlikte de bir gerilemeyle söz konusu oranın yüzde 12,8 seviyesinden yüzde 12,3 seviyesine gerilemesi beklenmektedir.

Cari dengenin ise 2017 yılında 39.2 milyar dolar ve 2018 için 40 milyar dolar açık vermesi beklenmektedir.

Öte yandan, 2017 yılında enflasyon oranı uzun süredir ilk defa ekonomik aktörlerin enflasyon beklentilerini çift haneye taşıyacak bir görünüm sergilemiştir. 2017 yılında daha önce 2017-2019 OVP'si ile yüzde 6,5 seviyesinde belirlenen TÜFE artış oranı Ocak 2017'de TCMB tarafından yüzde 8'e revize edilmiş ve yılsonu gerçekleşmesi ise yaklaşık yüzde 50'lik bir sapmayla yüzde 11,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2018-2020 OVP'sinde yüzde 7 belirlenen enflasyon hedefi, bir önceki yıla benzer şekilde, 3 ay gibi kısa bir süre sonra Merkez Bankası tarafından 2018 yılı için yüzde 7,9 olarak yukarı yönlü revize edilmiştir. OVP'de 2019 yılı için yüzde 6 olarak belirlenen TÜFE oranı da TCMB tarafından yüzde 6,5 şeklinde revize edilmiş ve 2020 yılındaki yüzde 5 hedefi korunmuştur. Ancak, 2018 yılsonu enflasyon oranı piyasa beklentileri yüzde 9,6 seviyesinde olup OECD tahmini de yüzde 10,7 seviyesindedir. Hesaplamalarımıza göre 2018 yılı enflasyon oranının yüzde 10,1 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Dünya ekonomisindeki gelişmelerin Türkiye'ye yansımaları değerlendirildiğinde ise, sözkonusu gelişmelerin Türkiye'yi ihracat kanalıyla olumlu etkileyeceği, öte yandan, yüksek ithalata bağımlı Türkiye ekonomisi açısından üretim ve yatırım için zorunlu mallara ilişkin

olarak ham petrol başta olmak üzere artan emtia fiyatlarının yılın son çeyreğinde görüldüğü üzere yurtiçi fiyatlar seviyesi ve cari açık üzerinde bir baskı oluşturacağı değerlendirilmektedir. Bu noktada, dış ticaret ortaklarımızdan AB ülkelerine ciddi bir ihracat artışının sözkonusu olacağı değerlendirilmektedir. Bu hususta, 2017 yılı ihracatı içerisinde İtalya ve İspanya'ya yapılan ihracattaki artış bu konuda ipuçları vermiştir. Öte yandan İngiltere'ye karşı dış ticaret dengesinde bir taraftan ihracat azalışı öbür taraftan ithalat artışı şeklinde ortaya çıkan dış ticaret dengesindeki bozulma kaygı vericidir. ABD'ye karşı ihracat artmakta olup sözkonusu ülkelerdeki büyüme hızındaki pozitif gelişmeler Türkiye'nin ihracatını olumlu etkileyecek bir nitelik taşımaktadır.

Diğer taraftan, FED'in faiz artırımının cari açığın finansmanı bakımından sıkıntı olabileceği değerlendirilmektedir. Bu noktada, kamu ve özel kesim dış borçlarının büyüklüğü, kamu mali disiplindeki bozulmalar, döviz kurundaki artışın bilançoların bozulmasına ve dış borcun sürdürülebilirliğinin ve yönetiminin ekonomideki önemli gündem maddelerinden biri olmaya devam edeceği görülmektedir. Öte yandan, cari açığın finansmanında doğrudan yatırımların azalması, finansmanın önemli ölçüde portföy yatırımlarına bağlı olması, gelen doğrudan yatırımların önemli bir kısmının da verimli yatırımlar yerine gayrimenkul yatırımlarına yönelmesi cari açığın finansmanı konusunun ülke ekonomisinin en kırılgan noktalarından biri olduğu hususunu teyit etmektedir.

Kamu maliyesindeki mevcut mali genişleme, uzun vadeli harcama taahhütleriyle sonuçlanmakta ve koşullu yükümlülükleri de içermektedir. Bu konudaki mevzuat ve uygulamaya ilişkin yetkiler de oldukça parçalı bir görünüme sahiptir. Bu kapsamda, TVF'nin kurulması ve KGF aracılığıyla verilen destekler arttıkça, mali risklerin giderek artan kısmı Hazine'nin gözetim ve denetiminin dışında kalmaya başlamıştır. Bu noktada gerek TVF ve gerekse KGF aracılığıyla gerçekleştirilen mali operasyonlar konusundaki karar alma sürecinin ne ölçüde rasyonel işlediği bilinmemekte ve bu mekanizmalar neticesinde ortaya çıkan mali işlem ve sonuçlar hakkında sistematik bir raporlamanın sözkonusu olmadığı görülmektedir. Bu durum, orta vadede kamu mali risklerinin yönetilebilir olmaktan çıkmasına ve yalnız kamu maliyesini değil tüm ekonomiyi derinden etkileyecek büyük sorunların ortaya çıkmasına yol açabilecektir.

Kamu mali dengelerinin sürdürülebilirliği açısından Kamu Özel İşbirliği modeli çerçevesinde yapılan yatırımlara sağlanan garantilerin ve bu kapsamda söz konusu yatırımların kamu maliyesine etkilerinin yakından izlenmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Başta sağlık ve ulaştırma sektörlerinde olmak üzere yakın dönemde artan KÖİ yatırımlarının işletmeye alınmasıyla bunlara sağlanan koşullu yükümlülükler kamu maliyesi için önemli bir risk alanıdır. 2018 yılı bütçesinde 6,2 milyar TL harcama öngörülen bu kapsamdaki giderlerin bütçeye ve kamu hesaplarına entegre edilmesi ihtiyatlılık ve saydamlık ilkesi gereği büyük önem arz etmektedir. Bu noktada, özellikle, mali risklerin raporlanması ve kamuoyunun ve TBMM'nin bilgilendirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca, bütçe gerçekleştirmeleri ile nakit gerçekleştirmeler arasında son dönemde ortaya çıkan büyük çaplı farklılıklara yol açan bütçe uygulamalarına son verilmesinin kamu mali yönetimine olan güveni artıracığı değerlendirilmektedir.

Kamu maliyesi alanında, 2017 yılında 4749 sayılı Kanunun ihlali gibi tartışmalara da konu olan ve yıl içerisinde Hazineye ilave borçlanma yetkisinin verilmesini gerektiren Hazinesinin gereğinden fazla borçlanması ve bunun gerekçesinin şeffaf bir şekilde kamuoyuyla paylaşılması ekonomik aktörlerin Türkiye ekonomisine olan güveninin zayıflatan bir husus olmuştur. Bu çerçevede, özellikle, 2017 yılı sonuna doğru iç borçlanma ortalama maliyetlerinde önemli bir artış kaydedilmiş, ortalama vadeler kısalmıştır. Ekonominin diğer aktörlerinin

yurtiçi piyasalardan borçlanması, borçlanma maliyetleri arttığı için zorlaştırmıştır. Bu durum özel yatırımları dışlama etkisine yol açması muhtemel sorun alanı olarak görülmektedir.

Kamu mali disiplininde 2018 yılında program tanımlı genel devlet dengesinin yüzde 1,6 oranında açık vermesi kamu mali disiplininde belirgin bir bozulmaya işaret etmektedir. Bu bağlamda, orta vadede genel devlet açığının GSYH'ye oran olarak yüzde 2 civarında olacağı öngörülmektedir. Genel devlet açığının yüksek olması sonucunda, bu dönemde genel devlet borç stokunun GSYH'ye oranının yüzde 30'un biraz üzerine çıkması beklenmektedir. Cari işlemler açığına ek olarak genel devlet açığının GSYH'ye oranının yüksek olması, ekonominin dış finansmanı açısından önemli bir risk oluşturacağı değerlendirilmektedir.

Yapısal düzlemede, Suriyelilerin topluma entegrasyonu konusu Türkiye'nin en önemli gündem maddelerinden biridir. Bu noktada, ortaya çıkan veriler, eğitimde olması gereken okul çağındaki Suriyeli çocuk ve gençlerin yüzde 40'ının eğitim dışında olduğunu göstermektedir. Bu kesimin Türk toplumuna entegrasyonunda yaşanan problemler toplumsal barış açısından önemli bir risk faktörüdür. Bu bağlamda, uluslararası bir insani kriz niteliğine dönüşen ve gerek ekonomik gerek toplumsal maliyetiyle önemli bir sorun alanı oluşturan Suriye'den gelenlere yönelik kalıcı yapısal çözümler geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunların, eğitimi, dil yeterliliklerinin geliştirilmesi ve topluma entegrasyonu, istihdam piyasasında zaten artmakta olan işsizleri olumsuz etkilemeyecek bir yapıda çözümlerin geliştirilmesi ve önemli bir kısmının geri dönüş planlamasının yapılması orta ve uzun vadeli toplumsal gelişim açısından büyük önem taşımaktadır.

PISA sonuçlarına göre eğitimin niteliği konusunda ciddi bir gerileme olduğu görülmektedir. Öğrenci yeterlilikleri açısından gerek ulusal olarak diğer ülkelerin çok gerisinde kalma durumu gerekse ülke içerisinde eğitim kalitesi açısından bölgesel olarak ve okul türleri itibarıyla öğrenciler arasında 4-5 yıla varan farklılıkların ortaya çıkması eğitimde fırsat eşitliği açısından mevcut farklılıkların daha da derinleştiğini göstermektedir. Bu durum, eğitimde niteliğin artırılması konusunda kamu tarafından ciddi adımların atılmasını gerekli kılmaktadır.

Gelir dağılımının önceki yıllara göre iyileştigi gösteren TÜİK verileri olumlu değerlendirilmekle birlikte, diğer ülkelerle karşılaştırmalı verilerin olumsuzluğu Türkiye'de iktisadi politikaların farklı açılardan da sorgulanmasını gerektirmektedir. Bu noktada, özellikle, gelir dağılımı bölümünde detaylı olarak ortaya konulduğu üzere, Türkiye'de kamu müdahaleleri gelir dağılımının düzeltilmesinde ciddi derecede etkinsiz olup OECD ülkeleriyle kıyaslandığında oldukça zayıf kalmaktadır. Vergi ve transferler öncesi ve sonrası gelir dağılımı arasında OECD ülkelerinde kamu müdahaleleri sayesinde oluşan düzeltici fark Türkiye'ye göre ortalama 5 kat fazladır. Bu durum, Türkiye'de kapsayıcı büyümenin sağlanması ve gelirin yeniden dağıtım konusunun öncelik hale getirilmesine ve bu konuda maliye politikası ile gelirler politikası arasında uyumu gözetilen ciddi bir vizyona ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir.

2017 yılında ikiz açık olarak tanımlanan cari işlemler açığı ile bütçe açığının devam etmekte olması Türkiye ekonomisinin kırılma noktaları olarak varlıklarını sürdürmektedir. Döviz kurlarında, 2015 yılından itibaren kaydedilen artış 2017 yılında da devam etmiş olup; gerek merkezi yönetimin dış borç stokunu gerekse özel kesim dış borç stokunu olumsuz etkilemiştir. Döviz kurlarında meydana gelen artış 2018 yılına ilişkin birçok iktisadi faaliyete ilişkin projeksiyonları olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Bu noktada, döviz kurları, zorunlu nitelikteki enerji ürünleri başta olmak üzere aramalı ve sermaye mallarına ilişkin ithalatın faturasını artırmakta ve tüketici fiyatları üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturmaktadır.

Tüm bu rakamlar ve beklentiler ışığında Türkiye'nin 2017 yılı ekonomik performansının dış konjonktürün katkısıyla pozitif bir görünüm sergilediği ve 2018 yılında küresel ekonomide görülen canlanmanın Türkiye ekonomisini dış ticaret kanalıyla pozitif, FED'in faiz artırımının ise finansman ve fiyatlar kanalıyla negatif olarak etkileyeceği değerlendirilmektedir. *Türkiye uzun yıllardan sonra ilk kez yeniden çift haneli enflasyonla karşı karşıya kalmıştır.* Ayrıca savunma harcamaları siyasi gelişmelere bağlı olarak artma eğilimindedir. Akılcı politikaların uygulanmaması durumunda bunun artarak devam etmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Diğer ülke paraları karşısında Türk lirasının değer kaybının kısa vadede enflasyon üzerinde bir baskıya yol açacağı fakat TÜİK verilerine göre gerçekleştiği ifade edilen ekonomideki canlanma ile bu olumsuzluğun kısmen tolere edilebileceği de değerlendirilmektedir

Ülkenin içinden geçtiği zor dönemde; terör hadiseleri ve terör örgütleriyle mücadele büyük önem arz etmektedir. Diğer taraftan, siyasi düzlemdeki gerilimin toplumsal ayrışmayı ve kutuplaşmayı körükleyici değil kapsayıcı ve toplumsal bütünlüğü güçlendirici bir mahiyette yürütülmesi büyük önem arz etmektedir.

2017 yılı sonu itibariyle henüz yılın bütününe ait verilerin açıklanmaması, birçok kamu kurumunun henüz faaliyet raporlarını açıklamaması kısıtı altında 2017 yılında Dünya ve Türkiye'de yaşanan iktisadi gelişmeler Raporun izleyen bölümlerinde belirtilmiştir.

1. DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER

1970’li yıllarda Bretton Woods sisteminin çözülmesi ve petrol krizi, gelişmiş ülke ekonomilerinde, kar düşüşleri, sermaye birikimindeki yavaşlama, işsizlikte artışlarla beraber maliyet artışı kaynaklı yükselen enflasyon gibi ekonomik dengesizliklere ve mali tikanıklara yol açmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki yapısal ekonomik sorunlar azgelişmiş ülkelere de yansımış ve 1980’lerin başında bu ülkelerde ciddi borç krizleri meydana gelmiştir. Borç krizleri nedeniyle azgelişmiş ülkeler, IMF ve Dünya Bankası eliyle genelleştirilmeye başlanan istikrar programı ve yapısal uyum politikaları çerçevesinde yeni dünya düzenine dahil olmuşlardır. Böylece gelişmiş ülkelerin sermayelerine yeni yatırım ve ihracat alanları açılarak, sermaye birikimini ve büyüme sürecini destekleyecek yeni kaynaklar yaratılmıştır.

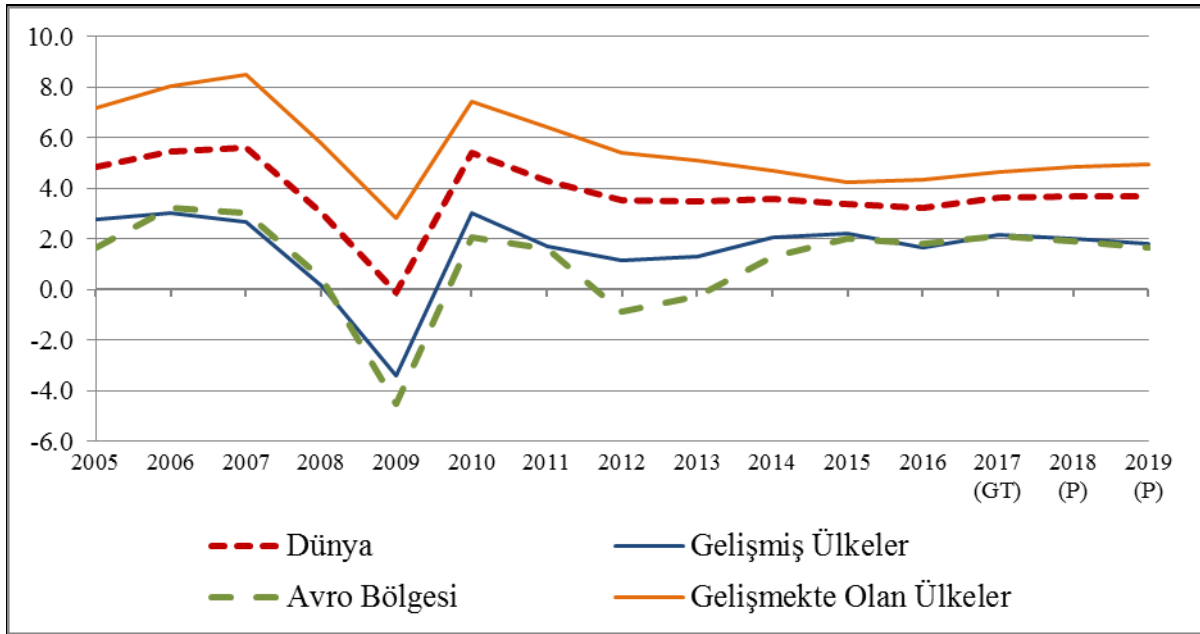
1980’lerin başından itibaren ABD ve İngiltere’de 2. Dünya Savaşı sonrasında uygulamaya konulan Keynesyen refah devleti politikalarının tersi yönünde, devletin ekonomideki rolünü azaltmayı hedefleyen yeni ekonomi politikaları uygulamaya konulmuştur. Sermayenin uluslararası alanda dolaşımı serbestleşirken, dış ticaretin serbestleştirilmesi küresel yaygınlık kazanmıştır. İthal ikameci büyüme modellerinin yerini ihracata dayalı büyüme modelleri almıştır.

1980 sonrası dönemde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişme bir taraftan malların ve sermayenin dolaşım hızını arttırırken, diğer taraftan küresel ölçekte uluslararası mali piyasaların entegrasyonuna katkı sağlamıştır. Bu yeni ekonomik yapıda, sermaye kesimi tarafından giderek karmaşıklaşan finansal yatırım araçlarının üretilmesiyle, sermaye, sanayi alanından spekülatif finans alanına kaymıştır. Gelişmiş ülkelerde tüketici talebindeki yetersizlik giderek genişleyen kredi hacmiyle giderilmeye çalışılmış, şirketler ve devletler kaynak yetersizliğini borçlanarak kapatma yoluna gitmişlerdir. Başta Amerikan Merkez Bankası (FED) olmak üzere, merkez bankaları bu süreci destekleyecek para ve faiz politikaları izlerken, hükümetler de sermaye üzerindeki denetimleri ve banka sistemindeki kısıtlamaları önemli ölçüde kaldırmışlardır. Piyasaların kuralsızlaştırılması ve devletin küçültülmesi eksenin yürütülen ekonomi politikaları neticesinde özellikle özelleştirmeler yoluyla sermaye zengini ülkelere azgelişmiş ülkelere doğrudan yabancı yatırımların miktarında önemli artışlar kaydedilmiştir. Böylece, dünya ekonomisi 1990’larda yeni bir büyüme sürecine girerken, dünya hasılasının yüzlerce katı büyüklüğünde bir kredi köpüğü oluşmaya ve hızla büyümeye başlamıştır. Artan uluslararası ticari ve mali bağımlılık aynı zamanda ülke ekonomilerinin kırılganlığını da arttırmıştır.

Sermayenin küresel hareketliliğindeki artış ve yatırım araçlarının kontrolsüz gelişimi sonucunda, 1990’ların sonunda ABD’de Dot-com krizi olarak da adlandırılan ve NASDAQ endeksinde teknoloji ve özellikle internet şirketlerine ait hisselerin büyük değer kaybettiği ani bir çöküşle son bulduğu bir kriz yaşanmıştır. Finansal işlem ve yatırım araçlarındaki kontrolsüz gelişim, özellikle ABD’de devam etmiştir. 1990’lı yıllardan beri artan finansal genişleme ve borç birikimi ile bankacılık sisteminin zayıflıkları ABD’de özellikle konut piyasasında yeni bir balonun oluşmasına yol açmış ve 2007 yılının sonlarında başlayan durgunluk ve daralma, Lehman Brothers’ın batmasına izin verildiği 2008 yılı Eylül ayında derinleşmiş ve sonrasında mali kriz ABD’den tüm dünyaya yayılarak küresel bir mahiyet almıştır. 1929 krizinden sonra kaydedilen bu en derin ve uzun küresel mali kriz döneminde bankacılık sistemi büyük zarar görmüş, finansal sistem iflas noktasına gelmiştir. Bu süreçte, ABD ve Avro Bölgesi ülkeleri başta olmak üzere küresel çapta krizden çıkış amacıyla büyük ölçekli parasal genişleme ve ekonomiyi canlandırma paketleri uygulamaya konulmuş ve krizin daha da derinleşmesi engellenmiştir. Böylece, gelişmiş ülkelerde göstergeler iyileşmiş, 2010 ve 2011 yıllarında reel ekonomide ılımlı bir toparlanma başlamıştır. Gelişmiş ekonomilerde yaşanan ılımlı

toparlanmanın yanında parasal genişleme sonucu oluşan likidite bolluğu, risk alma konusundaki yaklaşımları etkilemiş ve gelişmekte olan ekonomilere giden sermaye akımları artmıştır.

Krizin etkileri, krizi aşmaya yönelik kamu müdahalelerinin yarattığı borç yükleri ile birleşerek özellikle Avro bölgesinde kamu borç krizine yol açmıştır. Bu durum sıkı maliye politikalarını gündeme getirmiş ve bu politikalarla, iç tüketimin sınırlandırılması ve ortaya çıkan kaynaklarla devletlerin borç yükünün azaltılması hedeflenmiştir. Ancak, kemer sıkma politikasına dayanan bu önlemler, iktisadi durgunluğu derinleştirmesi nedeniyle önemli bir açmaz oluşturmuştur. Bu durum, küresel ekonomide 2010 ve 2011 yıllarındaki toparlanma eğilimine rağmen 2012 yılında Avro Bölgesindeki durgunluk, mali sürdürülebilirlik, sorunlu ülkelerin parasal birlikten ayrılmasına yönelik tartışmalar ile ABD'deki mali uçurum ve borç tavanı tartışmaları gibi gelişmiş ülkeler kaynaklı riskler sebebiyle sürdürülememiştir. Öte yandan, küresel büyümenin dinamiğini oluşturan gelişmekte olan ülkelerin çoğunun maruz kaldıkları yüksek sermaye girişlerinin oluşturduğu; enflasyon, reel kur değerlenmesi, hızlı kredi artışı risklerini azaltmak ve finansal güveni tesis etmek amacıyla uyguladıkları makro ihtiyati tedbirler bu ülkelerin ekonomilerinin de yavaşlamasına neden olmuştur. Bunun yanında, emtia mallarına olan talebin Çin kaynaklı olarak azalması 2014 yılı ortasından itibaren petrol başta olmak üzere hammadde ihracatçısı ülkelerin ihracat gelirlerinin ve azalmasına yol açmış ve söz konusu ülkelerin ciddi ekonomik darboğaza girmelerine yol açmıştır.

Kaynak: IMF, veriler, gerçekleşme tahminleri ile ve projeksiyonları WEO veri tabanındaki Ocak 2018 güncellemesinden alınmıştır.

Şekil 1.1. Dünya ve Ülke Grupları GSYH Büyüme Oranları (Sabit Fiyatlarla, Yüzde)

Şekil 1.1' de görüldüğü üzere; dünya ekonomisinin büyüme hızı 2009 yılındaki daralmanın ardından yeniden toparlanma eğilime girdikten sonra 2011 yılında yüzde 4,3 seviyesinden 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla yüzde 3,5 seviyesine gerilemiştir. Bu dönemde, gelişmiş ekonomilerde büyüme hızları 2012 ve 2013 yıllarında düşerek sırasıyla yüzde 1,2 ve yüzde 1,3 seviyesine düşmüştür.

Tablo 1.1. Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü

GSYH Sabit Fiyatlarla Yıllık Değişim (Yüzde)	Gerçekleşme Tahmini		Projeksiyon		Ekim 2017'ye Göre Değişim	
	2016	2017	2018	2019	2018	2019
Dünya (1)	3.2	3.7	3.9	3.9	0.2	0.2
Gelişmiş Ülkeler	1.7	2.3	2.3	2.2	0.3	0.4
ABD	1.5	2.3	2.7	2.5	0.4	0.6
Avro Bölgesi	1.8	2.4	2.2	2.0	0.3	0.3
Almanya	1.9	2.5	2.3	2.0	0.5	0.5
Fransa	1.2	1.8	1.9	1.9	0.1	0.0
İtalya	0.9	1.6	1.4	1.1	0.3	0.2
İspanya	3.3	3.1	2.4	2.1	-0.1	0.1
Japonya	0.9	1.8	1.2	0.9	0.5	0.1
İngiltere	1.9	1.7	1.5	1.5	0.0	-0.1
Kanada	1.4	3.0	2.3	2.0	0.2	0.3
Diğer Gelişmiş Ülkeler (2)	2.3	2.7	2.6	2.6	0.1	0.1
Gelişmekte Olan Ülkeler	4.4	4.7	4.9	5.0	0.0	0.0
Eski Sovyet Ülkeleri-AB Üyeleri Hariç	0.4	2.2	2.2	2.1	0.1	0.0
Rusya	-0.2	1.8	1.7	1.5	0.1	0.0
Rusya Dışındaki Ülkeler	1.9	3.1	3.4	3.5	0.1	0.0
Gelişmekte Olan Asya Ülkeleri	6.4	6.5	6.5	6.6	0.0	0.1
Çin	6.7	6.8	6.6	6.4	0.1	0.1
Hindistan	7.1	6.7	7.4	7.8	0.0	0.0
ASEAN 5'lisi (3)	4.9	5.3	5.3	5.3	0.1	0.0
Gelişmekte Olan Avrupa Ülkeleri	3.2	5.2	4.0	3.8	0.5	0.5
Latin Amerika ve Karayipler	-0.7	1.3	1.9	2.6	0.0	0.2
Brezilya	-3.5	1.1	1.9	2.1	0.4	0.1
Meksika	2.9	2.0	2.3	3.0	0.4	0.7
Orta Doğu, K. Afrika, Afganistan ve Pakistan	4.9	2.5	3.6	3.5	0.1	0.0
Suudi Arabistan	1.7	-0.7	1.6	2.2	0.5	0.6
Sub-Saharan Afrika	1.4	2.7	3.3	3.5	-0.1	0.1
Nijerya	-1.6	0.8	2.1	1.9	0.2	0.2
Güney Afrika	0.3	0.9	0.9	0.9	-0.2	-0.7
Bilgi İçin	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Az Gelişmiş Ülkeler	3.6	4.7	5.2	5.3	0.0	0.1
Dünya (Piyasa fiyatlarıyla)	2.5	3.2	3.3	3.2	0.2	0.2
Dünya Ticaret Hacmi (4)	2.5	4.7	4.6	4.4	0.6	0.5
Gelişmiş Ülkeler	1.7	2.3	2.3	2.2	0.3	0.4
Gelişmekte Olan Ülkeler	4.4	4.7	4.9	5.0	0.0	0.0

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database WEO- Ocak 2018'de güncellenmiş verasetinden alınmıştır.

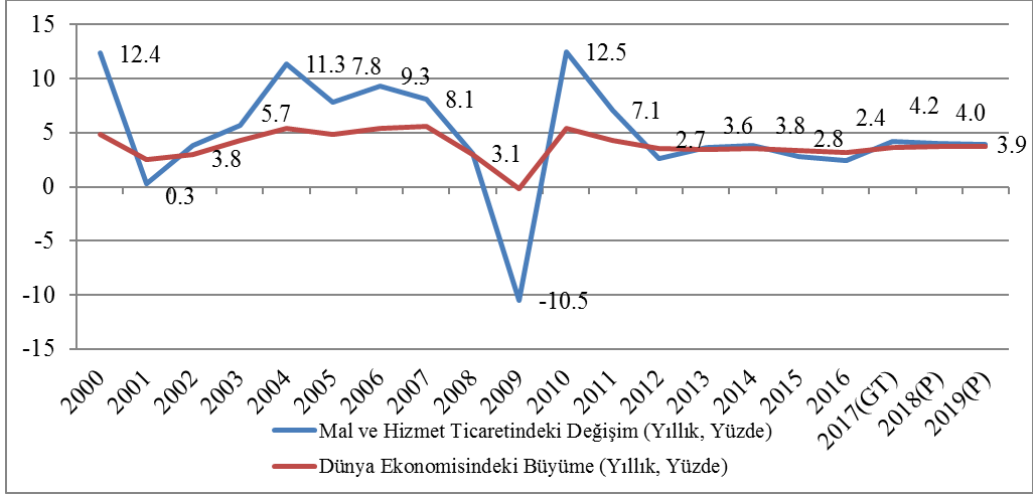
Not: Reel efektif döviz kurlarının 13 Kasım-11 Aralık arası dönemdeki seviyesinde sabit olacağı varsayılmıştır. Ekonomiler ekonomik büyüklüğe göre listelenmiştir. Toplaştırılmış çeyreklik veriler mevsimsel olarak düzeltilmiştir. Hindistan verisi mali yıl bazlıdır.

(1) Dünya çıktısı hesaplamalarında, Dünya yıllık GSYH 'sının yaklaşık yüzde 94'ü Satın Alma Gücü Paritesi (PPP) ağırlıklarına göre yapılmıştır. (2) G7 ülkeleri (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD) ile Avro Bölgesi ülkeleri hariçtir. (3) Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland, Vietnam. (4) Mal ve hizmet İhracat ve İthalat hacmi büyüme oranlarının basit ortalamasıdır.

2014 yılında küresel ekonomi bir önceki yılın 0,1 puan üzerinde yüzde 3,6 oranında büyümüştür. 2014 yılı üçüncü çeyreğine kadar 100-110 dolar arasında dalgalanan varil başına ham petrol fiyatları, 2015 yılı Ocak ayında (Brent tipi ham petrol için) 50 doların altına kadar düşmüştür. 2014 yılı ortalarından itibaren düşük seyreden petrol ve emtia fiyatları gelişmiş ekonomilerin büyümelerini desteklerken emtia ihracatçısı ülkelerin büyümelerini yavaşlatmıştır. Ayrıca, Yunanistan kaynaklı finansal risklerin devam etmesi nedeniyle Avro Bölgesi genelinde istikrarlı bir toparlanma sağlanamamış ve Avro Bölgesinde yıllık büyüme yüzde 1,3 olarak gerçekleşmiştir. Böylece, 2014 yılında gelişmiş ülkelerdeki GSYH büyümesi bir önceki yılın 0,8 puan üzerinde yüzde 2,1 olarak gerçekleşirken gelişmekte olan ülkeler yüzde 4,7 oranında büyümüştür.

2015 yılında ise küresel ekonomik faaliyetler düşük düzeyde kalmaya devam etmiştir. Küresel büyümenin büyük ölçüde motoru olan gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyüme oranları kriz sonrasındaki ardışık beş yılda da gerilemiştir. 2015 yılında küresel büyüme; düşük emtia fiyatları, gelişmiş ülkelerin merkez bankalarının kararlarının yarattığı beklentiler, gelişmiş ekonomilerin yüksek borçluluk seviyeleri, gelişmekte olan ekonomilerin yapısal sorunları ve jeopolitik faktörler gibi çeşitli unsurlar nedeniyle yüzde 3,4'e gerilemiştir. Bununla beraber, küresel dış ticaret hacmindeki yıllık artış, gelişmiş ülkelerin dış ticaret hacminde kaydedilen yüzde 4 seviyesindeki artışın katkısıyla yüzde 3,4 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılı ortalarından itibaren gerileyen emtia fiyatları, hammadde ihracatçısı gelişmekte olan ülkelerin satın alma gücünü ve yurtiçi talebini daraltmıştır. Böylece bu ülkelerin ticaret hacmindeki yıllık artış yüzde 0,3 seviyesinde kalmıştır. 2015 yılında dış ticaret gelirleri içerisinde emtia ihracatı önemli yer tutan Rusya ve Brezilya ekonomileri ciddi ölçüde daralmıştır. Uygulanan uluslararası ekonomik yaptırımlar, Rusya'daki durumu daha da derinleştirmiş ve GSYH söz konusu yılda yüzde 2,8 oranında daralırken, Brezilya'da bu oran negatif yüzde 3,8 olarak gerçekleşmiştir.

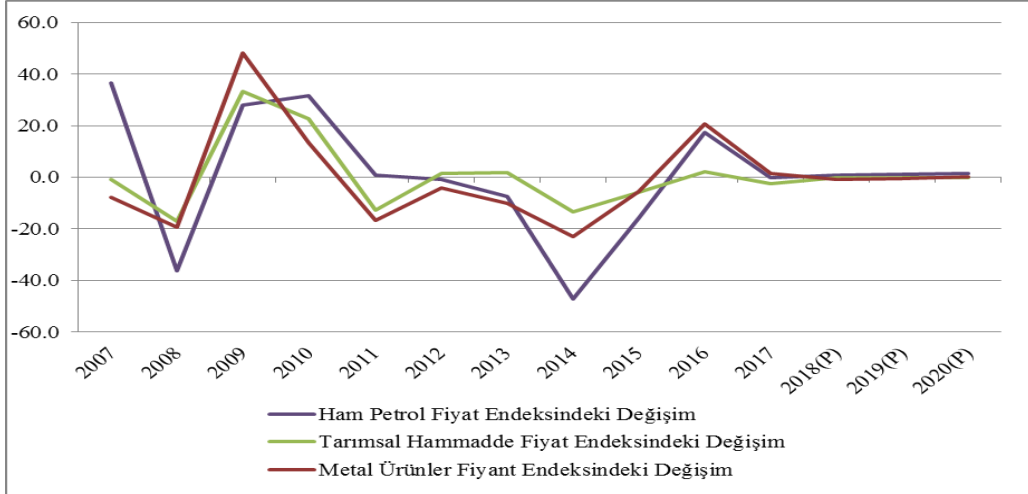
2016 yılında ise Japonya ve AB Merkez bankaları tarafından uygulanan parasal genişleme politikaları nedeniyle düşük ve hatta negatif faizli bir ekonomik ortama rağmen ekonomik faaliyetlerde istenen ölçüde bir gelişme sağlanamamış, küresel ticaret yavaşlamaya devam etmiştir. 2012 yılından beri yaklaşık yüzde 3,5 civarında büyüyen dünya ekonomisi bu düşük büyüme trendini devam ettirmiştir. IMF'ye göre ise dünya ekonomisi yüzde 3,2 oranında büyümüştür. Bu gelişmede, küresel ticaretteki yavaşlama, ABD ve İngiltere başta olmak üzere ortaya çıkan siyasi gelişmeler, uluslararası göç ve artan güvenlik endişeleriyle piyasa beklentilerinin bozulması, hammadde fiyatlarının düşük seyretmesi ve bazı gelişmekte olan ülke ekonomilerinin toparlanamaması etkili olmuştur.

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database (WEO) Ekim 2017 veri setinden alınmıştır. (P) IMF projeksiyonlarını göstermektedir.

Şekil 1.2. Dünya Mal ve Hizmet Ticaretindeki Gelişmeler (Yıllık Yüzde Değişim)

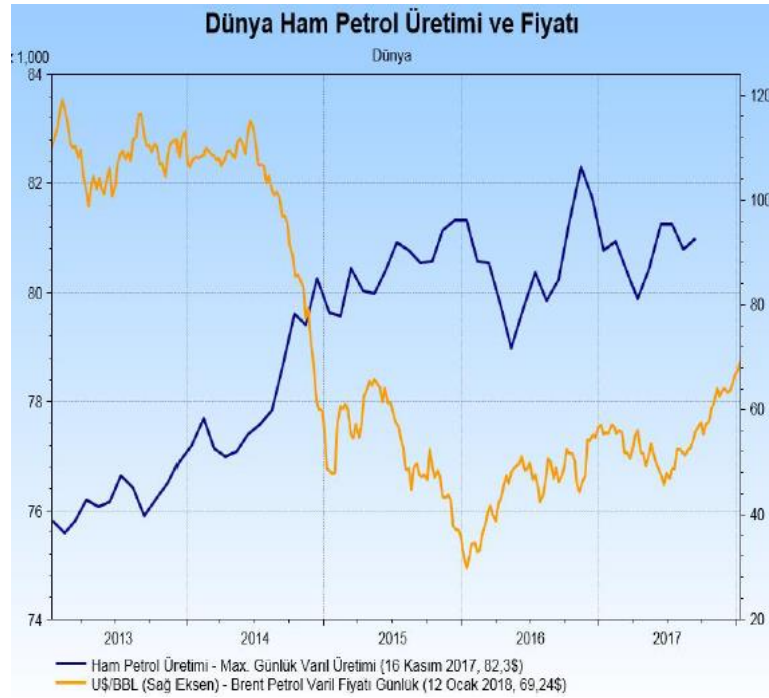
2014 ve 2015 yıllarına benzer şekilde 2016 yılında da küresel ticaretin büyüme oranlarındaki azalma eğilimi devam etmiştir. 2014 ve 2015 yılında yüzde 3,8 ve yüzde 2,6 olarak kaydedilen küresel ticaretin büyümesi 2016 yılında yüzde 2,5 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre, 2016 yılında küresel dış ticaret hacmindeki yıllık artış, son 35 yıl gerçekleştirmeleri incelendiğinde, yaklaşık yüzde 5 seviyesindeki ortalama büyüme oranının oldukça gerisinde gerçekleşmiştir. Öte yandan, 2017 yılında küresel ticarete önemli bir toparlanma görülmüştür. gelişmiş ülkelerdeki ekonomik faaliyetlerdeki artışa bağlı olarak küresel ticaret yüzde 4,7 oranında artmıştır.

Kaynak: IMF, Ocak 2018'de güncellenen World Economic Outlook Database (WEO) Ekim 2017 veri setinden alınmıştır. (P) IMF Tahminlerini göstermektedir.

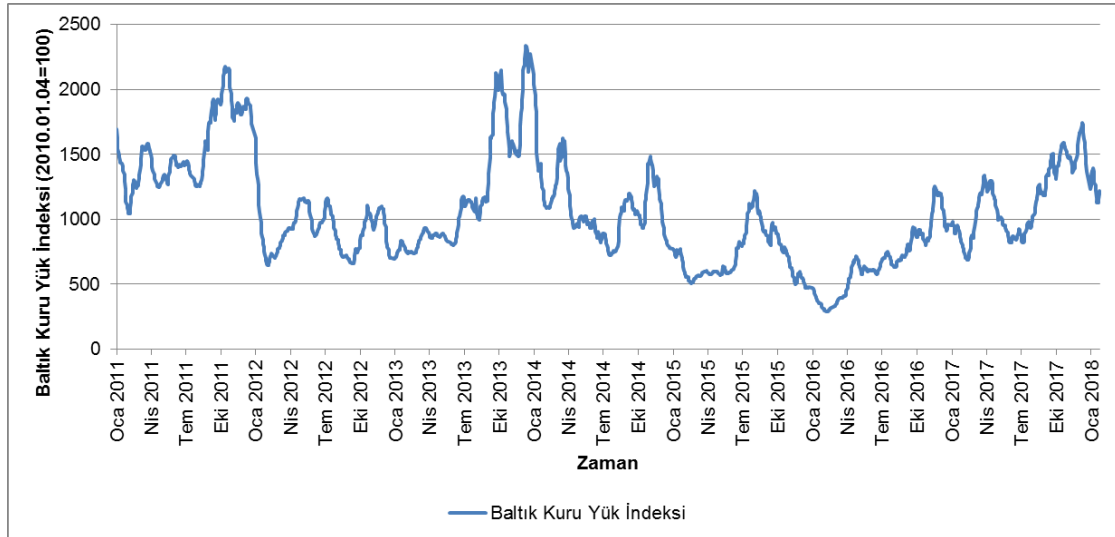
Şekil 1.3. Uluslararası Emtia Fiyatlarındaki Gelişmeler (Yıllık Yüzde Değişim)

Uluslararası emtia fiyatlarında yaklaşık 2005 yılı seviyelerine dönmüştür. Son dönemde Kuzey Irak'taki referandumun bölgedeki petrol akışına ilişkin endişe yaratması, Çin'den gelen güçlü talep ve ABD rafinerilerinde üretimin artmasının ham petrol stoklarında düşüşe yol açması petrol fiyatlarını yukarı yönde desteklemektedir.

Kaynak: Reuters.

Şekil 1.4. Ham Petrol Üretimi ve Brent Petrol Fiyatındaki Gelişmeler (Günlük, ABD Doları)

Kaynak: www.quandl.com, Erişim tarihi 23.1.2018.

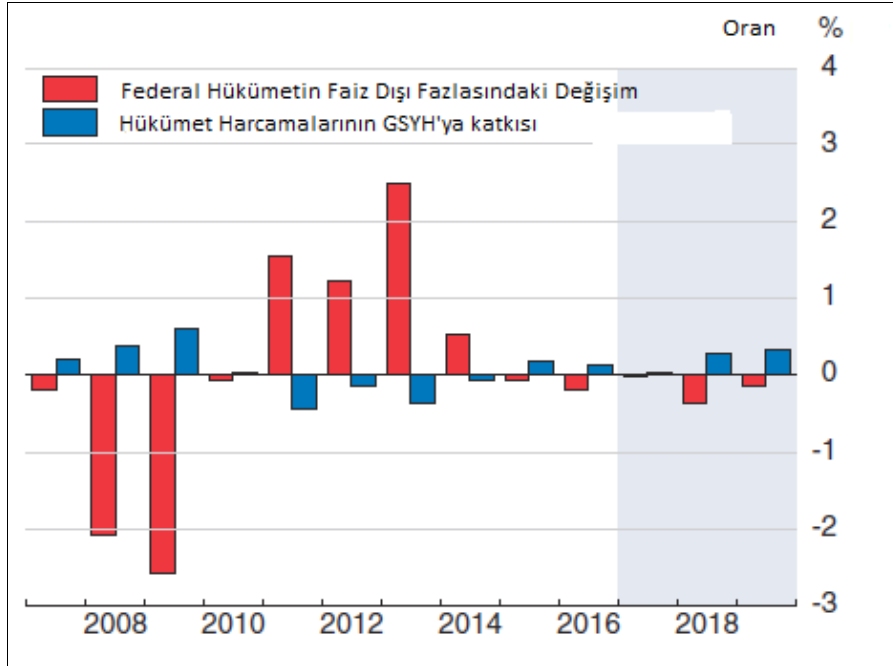
Şekil 1.5. Küresel Ticaretteki Gelişmeler: Baltık Kuru Yük Endeksi (Endeks Değeri)

Küresel ticaret hacmindeki gelişmeleri izlemeye yönelik olarak küresel deniz ticaretinin yoğunluğunu ve hangi düzeyde seyrettiğini gösteren ve yukarıda şekilde (Şekil 1.5) sunulan

Baltık Kuru Yük Endeksindeki gelişmeler de bu eğilimi teyit etmektedir. Endeks, yıllık ortalamalar çerçevesinde değerlendirildiğinde, 2014 yılında ortalama 1.113 seviyesindeyken, 2015 yılında bu oran 718'e ve 2016 yılında ise 678'e gerilemiştir. Söz konusu Endeks, küresel kriz döneminde 700'lü seviyelerdeyken 11 Şubat 2016 tarihinde kriz dönemlerinin bile altında 290 seviyesine kadar düşmüştür. 2016 yılı sonuna doğru Endeks toparlanmış olsa da 2016 yılı ortalaması 667 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında endeks küresel ticaretteki canlanmaya koşut olarak endeks değeri 1140 seviyesine yükselmiştir.

Son dönemde ekonomideki küresel gelişmelerde dünyanın en büyük ekonomisi olan Amerika Birleşik Devletlerindeki gelişmeler 2015 yılında yüzde 2,9 oranında büyüyen ABD ekonomisi, 2016 yılındaki yüzde 1,5 oranındaki zayıf büyüme performansının ardından, 2017 yılında yüzde 2,2-2,3 oranında büyümesi beklenmektedir.

İş dünyası ve tüketici güvenindeki yüksek seviye, düşük petrol fiyatları özel kesim talebini güçlü tutmaktadır. ABD'de yasalanan vergi reformu tasarısına göre kişisel ve kurumlar vergisi oranı önemli ölçüde azaltılarak yüzde 35'ten yüzde 21'e indirilmiştir. Söz konusu vergi indirimlerinin ekonomik faaliyetleri canlandırması beklenmektedir. Aşağıdaki şekilden de görüldüğü üzere ABD kamu maliyesinin büyümeye katkısının son dönemde arttığı değerlendirilmektedir.

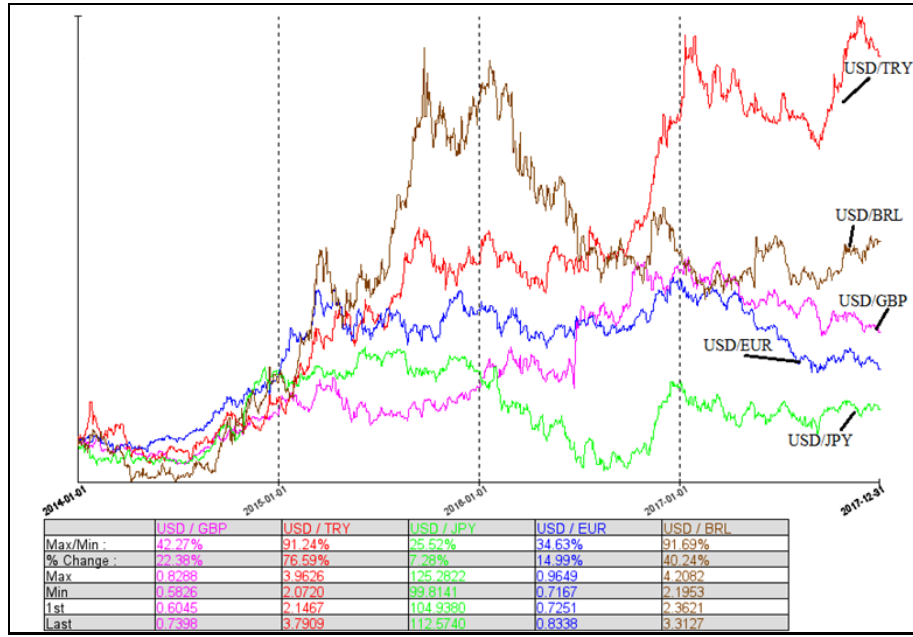

Kaynak: OECD Ekonomik Görünüm, 2017.

Şekil 1.6. ABD Kamu Maliyesinin Büyümeye Katkısı (yüzde)

Bununla beraber, varlık fiyatları 2009 krizi öncesi seviyesini geçmiş bulunmaktadır. Varlık fiyatlarındaki bu artış özel kesim talebini güçlü tutmaktadır.

ABD, istihdam piyasasında mevcut durumda işsizlik oranı, 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla, yüzde 5,4 ve 4,9 oranlarının ardından 2017 yılında; 2000 yılından beri kaydedilen en düşük oran olan yüzde 4,4 seviyesindedir. Özellikle, işgücüne katılımdaki artışa bağlı olarak kadın istihdamında kaydedilen artış bu gelişmede etkili olmuştur. 2. Dünya savaşı sonrasında doğan yüksek nitelikli ve yüksek ücretli kesimin yüksek miktarlarda emekliye ayrılmalarının devam etmesi halinde işgücündeki büyümeyi sınırlandıracak ve piyasada yapısal değişimi beraberinde getirecektir. Ortalama ücrette ılımlı artış bir görülmektedir.

Kaynak: fxtop.com

Şekil 1.7. ABD Dolarının Diğer Para Birimleri Karşısındaki Değerindeki Gelişim

Son dönemde, 2017 yılında yüzde 1,5 olarak gerçekleşen çekirdek tüketici enflasyonunun vadeli enflasyon hedefi olan yüzde 2'nin üzerine çıkması endişesiyle FED'in tarafından parasal sıkılaştırma eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak ABD doları diğer ülke para birimleri karşısında önemli ölçüde değer kazanmıştır. Fed Aralık 2017 toplantısında politika faizini 25 baz puan yükseltmiştir. Fed üyelerinin beklentileri 2018 yılı için üç defa faiz artırımına gidileceği yönündedir. ABD doları ile diğer büyük para birimleri arasında önemli bir faiz farkının bulunması halinde ABD dolarının değerlenmesi için baskıya yol açacağı değerlendirilmektedir. Şekil 1.2'den de görüldüğü üzere, ABD doları 2014 yılı başından beri diğer para birimleri karşısında değer kazanmış olmasına rağmen 2017 yılında Türk Lirası hariç diğer para birimleri karşısında kısmen gerilemiştir.

Avro Bölgesinde geçtiğimiz iki yıl içerisinde uygulanan varlık alım programının ve uzun süredir devam eden genişleyici para politikasının etkisiyle büyüme desteklenmekle birlikte 2016 yılında büyüme oranları beklenen seviyeye ulaşmamış ve yüzde 1,8 oranında gerçekleşmiştir. Öte yandan, 2017 yılında Almanya'nın son 6 yılın en yüksek büyümesi olan yüzde 2,5 oranındaki büyümesi ile İtalya ve Fransa'nın bir önceki yılda kaydettikleri sırasıyla, yüzde 0,9 ve yüzde 1,2 oranındaki büyümenin üzerinde yüzde 1,6 ve yüzde 1,8 seviyesine çıkarak kısmen toparlanmasının katkısıyla Avro Bölgesinin yüzde 2,4 seviyesinde büyüyeceği değerlendirilmektedir.

Tablo 1.2. AB Ekonomisinin Genel Görünümü

	2015	2016	2017	2018	2019
	Hacim değişim (2014 fiyatlarıyla, yüzde)				
	Gerçekleşme	Gerçekleşme Tahmini	Projeksiyon		
GSYH (Piyasa fiyatlarıyla)	2.0	1.8	2.4	2.2	1.9
Özel Tüketim	1.8	1.9	1.8	1.5	1.4
Kamu Tüketimi	1.3	1.8	1.1	1.3	1.4
Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	2.9	4.5	3.6	3.7	3.5
Nihai iç talep	1.9	2.4	2.1	2.0	1.9
Stok Değişimi 1	0.0	-0.1	0.1	0.1	0.0
Toplam iç talep	1.9	2.3	2.2	2.1	1.9
Net ihracat 1	0.1	-0.4	0.3	0.1	0.0
<i>Hatırlatma Kalemi</i>					
GSYH deflatörü	1.4	0.8	1.1	1.5	1.7
Uyumlaştırılmış tüketici fiyatları endeksi	0.0	0.2	1.5	1.5	1.7
Uyumlaştırılmış çekirdek enflasyon endeksi 2	0.8	0.8	1.1	1.4	1.7
İşsizlik oranı (işgücünün yüzdesi)	10.9	10.0	9.1	8.5	8.0
Hanehalkı tasarruf oranı, net (harcanabilir gelirin yüzdesi)	5.9	5.8	5.8	5.7	5.6
Genel devlet mali dengesi (GSYH'ya Oran, yüzde)	-2.1	-1.6	-1.1	-0.7	-0.4
Genel devlet brüt borç (GSYH'ya Oran, yüzde)	109.5	108.9	107.1	105.1	103.2
Genel devlet borçları, Maastricht tanımı (GSYH'ya Oran, yüzde)	92.3	91.3	89.4	87.5	85.6
Cari işlemler dengesi (GSYH'ya Oran, yüzde)	3.7	3.6	3.4	3.4	3.4

Kaynak: OECD Economic Outlook 102 database. 15.1.2018

(1) Reel GSYH'daki değişikliklere doğrudan katkısıdır. (2) Gıda, ve alkollü içecekler ve enerji hariç tüketici fiyat endeksi.

Diğer yandan, 2015 ve 2016 yıllarında yüzde 10,9 ve 10 olarak gerçekleşen Bölge ülkelerindeki işsizlik oranı 2017 yılında geçmiş yıllar ortalamalarının üzerinde olmakla beraber kısmen gerileyerek yüzde 9,1 seviyesine gelmiştir. Bu gelişmede, Almanya'daki işsizlik oranının yüzde 5,5 seviyesine gerilemesinin kaydeder katkıları olmuştur. Enflasyon oranı ise Bölge ülkelerinde yüzde 2 olarak belirlenen hedefin altında yüzde 1,5 seviyesinde seyretmektedir.

Avro bölgesi ülkeleri için kriz sonrası dönemde en önemli sorunlardan biri olan kamu borçları konusunda 2017 yılında ilerleme kaydedilmiştir. Bölge ülkelerinde genel devlet dengesi, 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 2,1 ve 1,6 oranındaki açığın ardından yüzde 1,1 açık seviyesine gerilemiştir. Bu çerçevede, Bölge ülkelerinin hem brüt kamu borç stokunda ve hem de Maastricht tanımlı genel devlet bütçe stokunda 2017 yılında, 2016 yılına göre yüzde 2 oranında gerileme olmuştur. Bu bakımdan, bölge ülkelerinde kamu maliyesi durumu büyüme için elverişli bir ortam oluşturmakta ve düzelme sinyalleri vermektedir.

Öte yandan, Avro Bölgesinde ekonomik faaliyetler üzerinde olumsuz etkileri olabilecek siyasi gelişmelerin olabileceği değerlendirilmektedir. Almanya'da 18 Ekim'de başlayan koalisyon ön görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle erken seçim ihtimali gündeme gelmiştir. Yine, Avrupa Parlamentosu yargı alanında birtakım değişiklikler yapan Macaristan ve Polonya'ya hukukun üstünlüğünün sağlanması noktasında birtakım yaptırımların uygulanmasını sağlayacak tasarımı kabul etmiştir.

Japonya'da uzun dönemli durağanlıktan sonra büyüme 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 1,1 ve yüzde 0,9 seviyesinden yüzde 1,8 seviyesine yükselerek ekonomide kısmen toparlanma sinyalleri gelmektedir. İşsizlik oranı, son iki yıldaki yüzde 3,4 ve yüzde 3,1 oranından 2017 yılında yüzde 2,8 seviyesine gerilemiştir.

İngiltere'de büyümedeki zayıflama devam etmektedir. 2015 ve 2016 yıllarında yüzde 2,3 ve 1,9 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında büyümenin zayıflayarak yüzde 1,5 seviyesinde

gerçekleşmesi beklenmektedir. İngiltere’de işsizlik oranı 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 5,4 ve 4,9 seviyesinden 2017 yılında yüzde 4,4 seviyesine gerilemiştir. Öte yandan enflasyon 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 0,1 ve 0,6 seviyelerinden 2017 yılında yüzde 2,7 seviyesine yükselmiştir.

İngiltere’de büyümedeki zayıflamanın en önemli nedenlerinden biri olan Referandumda, seçmenlerin İngiltere’nin AB’den çıkması (Brexit) yönünde oy kullanmasıyla verilen Brexit kararı sonrasında söz konusu ülke ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. Bu kararın ekonomi çevrelerinde ve piyasalarda olumsuz yansımaları olmakla beraber İngiltere ve AB genel ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkisi sınırlı kalmıştır.

İngiltere Parlamentosu, 13 Aralıkta düzenlenen oylamayla, Brexit konusunda nihai anlaşmanın hükümet yerine parlamento tarafından onaylanması kararı almıştır. Diğer yandan, AB ile İngiltere’nin Brexit konusunda anlaşmaya vardıkları ve süreçte ikinci aşamaya geçileceği açıklanmıştır. İkinci aşamada İngiltere’nin Mart 2019’da AB’den ayrılmasının ardından AB ile ticaretin nasıl sürdürüleceği ve söz konusu tarihten sonra başlayacak iki yıllık geçiş sürecine ilişkin görüşmelerin yapılması planlanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde büyüme performansı emtia ihracatçısı ülkelerdeki kısmi toparlanmaya bağlı olarak 2017 yılında toparlanma eğilimine girmiştir. Çin ekonomisi 2017 yılında, yaklaşık 2016 yılındaki yüzde 6,7 oranı seviyesinde yüzde 6,8 oranında büyüyerek 2017 yılı büyüme hedefine uygun bir büyüme performansı sergilemiştir. Ülke ekonomisinde parasal sıkılaştırmaya gidilirken önceki yıllardan az olmakla beraber maliye politikası alanında genişlemesi politikalar izlenmektedir. Mahalli idarelerin borçlarının düzenlenmesi, bölgesel altyapı yatırımları ve gölge bankacılığın azaltılması ülke ekonomisinin önemli gündem başlıkları olmuştur. Hindistan’da ise, mal ve hizmet vergisine geçişin olumsuz etkilerinin azalmasıyla ekonomik büyüme toparlanmıştır. 2015 ve 2016 yıllarındaki sırasıyla, yüzde 8 ve yüzde 7,1 büyümenin ardından 2017 yılında yüzde 6,7 oranında büyümesi beklenmektedir. Brezilya ekonomisi ise, 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 3,8 ve 3,5 oranında daralmanın ardından kısmen toparlanma eğilimine girerek yüzde 1,1 oranında büyüme sağlamıştır. Ülkede enflasyon oranı 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 9 ve 9 ve yüzde 8,7 oranından 2017 yılında yüzde 3,6 oranına gerilemiş ve büyümeye katkı sağlayacak genişleyici para politikası için elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Petrol fiyatlarındaki kısmi toparlanmaya bağlı olarak Rusya ve Nijerya ekonomileri, 2016 yılındaki sırasıyla yüzde 0,2 ve 1,6 oranındaki daralmanın ardından yine sırasıyla, 2017 yılında yüzde 1,8 ve 0,8 oranında büyüme kaydedilmişlerdir.

2018 ve 2019 yıllarına ilişkin olarak dünya ekonomisi büyüme oranlarında kısmi bir iyileşme beklenmektedir. IMF’ye göre 2018 ve 2019 yılları büyüme projeksiyonları her iki yıl için yüzde 3,9 olmuştur. Benzer şekilde, 2018 ve 2019 yıllarına ilişkin OECD tahminlerine göre ise dünya ekonomisinin yıllık büyümesinin sırasıyla yüzde 3,7 ve yüzde 3,6 olacağı tahmin edilmektedir. Bu gelişmede, 2018 yılında en önemli katkının ABD, Hindistan, Çin ve Brezilya ekonomilerinden geleceği değerlendirilmektedir. Öte yandan, 2019 yılında ise Hindistan, Çin ve Brezilya ekonomilerinin büyümeyi destekleyici yönde katkı vereceği öngörülmesine rağmen AB ülkeleri ve ABD’de 2019 yılındaki ekonomik faaliyetler 2018 yılı kadar parlak olmayacağı değerlendirilmektedir.

Uluslararası kuruluşlarca yapılan değerlendirmelerde, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin büyümelerinde artış öngörülmektedir. Ancak bu artışların emtia fiyatlarındaki gelişmeler, Çin ekonomisinin büyümesindeki yavaşlama, İngiltere’nin Brexit kararı, İtalyan bankacılık sistemindeki sorunlar gibi nedenlerle sınırlı düzeyde kalması beklenmektedir. 2018 yılında Hindistan, Brezilya ekonomilerinin sırasıyla, yüzde 7,4, yüzde 1,9 artacağı tahmin

edilmektedir. Bu noktada, özellikle, Nijerya ekonomisindeki toparlanmanın güçleneceği ve büyümenin yüzde 2,1 seviyesine yükseleceği tahmin edilmektedir.

Bu bağlamda, küresel ekonomik büyümenin artması ve piyasalarda istikrarın sağlanması açısından önümüzdeki dönemde küresel ekonomide beklenen iyileşmeyi sınırlandıran bazı hususlar öne çıkmaktadır.

Bu konudaki önemli hususlardan ilki düşük emtia fiyatlarıdır. IMF başta olmak üzere uluslararası kuruluşların projeksiyonlarına göre petrol fiyatlarında 2017 yılındaki kısmi toparlanmanın son bulacağı ve fiyatlarda bir gerileme olacağı değerlendirilmektedir. 2017 ve 2018 yıllarında Brent tipi ham petrolün varil ortalama fiyatının sırasıyla 52,6 ve 55,2 dolara çıkacağı öngörülmektedir. Diğer emtia fiyat endekslerine ilişkin yapılan projeksiyonlara göre de metal, tarım ve benzeri emtia fiyatlarının önümüzdeki yakın gelecekte mevcut düşük seviyesini koruyacağı öngörülmektedir. Buna göre, 2016 yılında daralan gelişmekte olan ekonomilerden Brezilya, Rusya ve Nijerya'nın ekonomik performansının 2017 ve 2018 yıllarında da istenen seviyede gerçekleşmeyeceğine işaret etmektedir.

ABD Merkez Bankası, faiz artırımına rağmen para politikasının ekonomiyi destekleyici yönde olacağı ve ilerleyen süreçte de faiz artırımlarının kademeli bir şekilde yapılacağı yönünde sinyaller verilmektedir. ABD'deki hızlı ekonomik toparlanma ve kamu maliyesindeki genişleme eğilimlerine karşı enflasyon beklentisindeki yükselme sebebiyle para politikasının aşamalı olarak sıkılaştırılması söz konusudur. Son dönemde, FED tarafından uygulamaya konulan parasal sıkılaştırma programı çerçevesinde alınacak kararların veya piyasalara verilecek sinyallerin gelişmekte olan ülkeleri derinden etkilemeye yakın gelecekte de devam edeceği görülmektedir. Ayrıca, ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde öne çıkan korumacılık söylemlerinin ve siyasi risk faktörlerinin küresel ticaretin sınırlandırılmasına yol açabileceğine ilişkin endişeleri artırmaktadır.

Buna göre 2018 ve 2019 döneminde ABD ekonomisinin vergi indirimlerinin de etkisiyle OECD'ye göre yüzde 2,5, IMF'ye göre ise yüzde 2,7 oranında büyümesi beklenmektedir. Bu durumun 2019 yılında da kısmen gerileyerek OECD'ye göre yüzde 2,1, IMF'ye göre ise yüzde 2,5 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir.

Diğer taraftan, AB ve Japonya'da parasal genişlemenin devam edecek olmasının küresel ekonomik büyümeyi destekleyeceği düşünülmektedir. Bununla beraber, Brexit'in İngiltere ve AB ekonomisini sarsmayacak bir uzlaşma ile gerçekleştirilmesi ve sürecin yönetimi önümüzdeki dönem AB ve İngiltere başta olmak üzere küresel ekonomideki gelişmelere yön verecek küresel ekonomik ve siyasi önemli gündem maddelerinden biri olacaktır. Brexit'in kapsamında yürütülecek müzakerelerin tarafların ekonomik büyümesine ve küresel büyümeye etkilerinin, yürütülecek söz konusu müzakereler neticesinde belirlenecek dış ticaret ilişkisi çerçevesine göre şekilleneceği görülmektedir. Bu noktada, İngiltere ve AB arasındaki dış ticareti sınırlandırıcı eğilimlerin ortaya çıkması halinde Brexit'in ticaret ve büyümeyi olumsuz etkileyeceği değerlendirilmektedir.

Orta vadeli global görünüme ilişkin olarak, özellikle Doğu Asya ve Ortadoğu'da jeopolitik gerilimlerle bulunmaktadır. Birkaç ülkede (Brezilya, Kolombiya, İtalya ve Meksika gibi) yapılacak seçimler bağlamında siyasi belirsizlik veya reform uygulamasına ilişkin riskler oluşturmaktadır. Atlantik'te son dönemde iklimdeki aşırı gelişmeler ve Sahraaltı Afrika'da ve Avustralya'da yaşanan kuraklıktan etkilenen bölgelerdeki insani kayıplar ve ortaya çıkan ekonomik zarar güçlü iklim olayları riskine işaret etmektedir. Bu durum, zaten kırılğan olan ülkeleri daha da istikrarsızlaştıracak göç akışlarına yol açabilecektir. Bölgesel çatışmalar ve siyasi istikrarsızlıklardaki gelişmeler, özellikle küresel ekonominin en önemli büyüme

dinamiğini oluşturan gelişmekte olan ülkelerden, Çin’de yapısal dönüşümün etkileri yanında, Brezilya ve Rusya’nın ekonomik büyüme performansındaki gelişmeler 2018 yılı küresel ekonomik büyümenin yönünü ve büyüklüğünü etkileyecek önemli hususlar olarak öne çıkmaktadır.

Ülkelerin, küresel mali krizden çıkış döneminde artan kamu harcamaları ve düşen büyüme oranları sebebiyle ciddi bir sorun alanı haline gelen kamu borçlarının bütçe disiplini ve yapısal reformlarla düşürülmesi küresel ekonomik istikrarın sağlanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, AB ülkelerinde son dönemde kamu maliyesi disiplini alanındaki ilerlemenin büyümeye elverişli bir ortamın oluşturulmasına önemli katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

Küresel ekonomideki gelişmelere bakıldığında büyüme oranları yükselmiş olup ve küresel olarak önemli ölçüde ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre belli ölçüde birbirine benzer bir eğilim sergilemektedir. Büyüme teşvik eden kamu politikaları büyüme oranlarındaki bu yükselişe destek vermekle beraber ancak özel yatırımlardaki iyileşmesinin kısmi olduğu görülmektedir. ABD haricindeki ülkelerde enflasyon ve ücret artışlarında önemli bir yükselmenin olmadığı görülmektedir.

Öte yandan, küresel büyüme güçlenmekle beraber, Çin başta olmak üzere küresel düzeyde şirketlerin ve hane halkının borçlarındaki yükseliş orta vadeli büyümeyi sınırlandıran önemli hususlardandır. Düşük faiz oranları ve düşük piyasa oynaklığı risk alma yönünde teşvik edici olurken şirketlerin borçlanması oldukça yüksek olup daha da artmakta ve kırılmalara yol açma potansiyeli taşımaktadır. Bu noktada, birçok ülkede hane halkının yüksek borçluluğu, bu kesimi ani şoklara karşı savunmasız hale getirmektedir.

Bu çerçevede, büyümeye yönelik olarak para politikası desteği azaltılırken uzun vadeli büyüme potansiyeline katkı yapacak yapısal ve kamu maliyesi tedbirlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu noktada, bir tarafından üretkenliği, yüksek ücret ve kapsayıcı büyümeyi teşvik etmek için reform paketlerinin uygulanması bir taraftan da finans sektöründe büyümeyi ve riskleri dengelemek için entegre bir yaklaşım izlenmesi gerekmektedir.

2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER

Türkiye’nin mevcut ekonomik sisteminin yapısal temelleri 1980’li yıllarda dayanmaktadır. Türkiye’de uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikalarının izlendiği 1970’li yılların sonunda yaşanan krize karşı serbest fiyat mekanizmasını, özel sektör öncülüğünü ve ihracata dayalı büyüme modelini esas alan bir ekonomik yapılanmayı gerçekleştirmek amacıyla 24 Ocak 1980 Kararları uygulamaya konulmuş olup söz konusu Kararlar serbest piyasa ekonomisine geçiş ve dışa açılma hedefleri bakımından Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olmuştur.

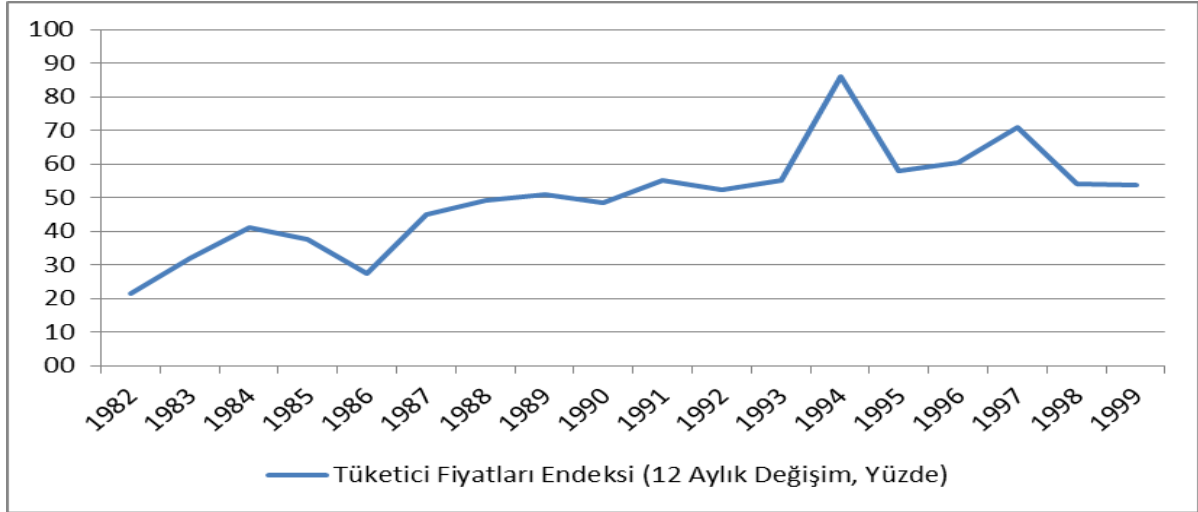
Türkiye’nin bugünkü ekonomi modelinin temelini, 1980’li yılların ikinci yarısından başlayarak kararlı ancak hazırlıksız biçimde benimsenen serbestleşme hareketi ve özel sektörün öncülüğünde gerçekleşmesi öngörülen ihracata dayalı büyüme stratejisi oluşturmuştur. Türkiye ekonomisi 1980’de dış ticaretin, 1987’de faizlerin ve 1989’da dış sermaye hareketlerinin serbest bırakılması; 1996’da Gümrük Birliği Anlaşması ve 2005 yılında resmen başlayan AB üyelik müzakereleri ile mal ve finans piyasalarında dış dünya ile bütünleşmesini büyük ölçüde tamamlamıştır. 1989 yılında sermaye hareketlerine serbestlik getirilmesinin ardından yabancı sermaye akışı giderek güç kazanmış, ekonomik büyümeye ve kamu finansmanına katkı sağlamıştır. Ancak serbestleşme yolunda atılan bu adımlar, makroekonomik politikaların

uygulanması için yeteri kadar kurumsal ve yasal düzenlemelerle desteklenmediğinden hem ekonomik büyümede dalgalanmalara, ekonomik ve mali kırılganlığın artmasına yol açmıştır. Türkiye bu süreçte, küresel finans piyasalarından çok yüksek miktarlarda yabancı sermaye yatırımları çekmiştir. Ayrıca, dönem içerisinde devletin üretim faaliyetlerinden tamamen çekilmesini hedefleyen özelleştirme uygulamaları, 2000’li yıllarda ivme kazanmıştır. Bu sürecin bir uzantısı olarak Devlet Planlama Teşkilatı kapatılırken kalkınma ajanslarına öncelik verilmeye başlanmıştır.

Türkiye ekonomisi 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında finansal kesimde ve reel sektörde sarsıntılar yaratan derin krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’de 1980 sonrası dönemde ekonomik faaliyetlerin önemli ölçüde dalgalanmalar gösterdiği, hızlı büyüme dönemlerinin banka ve finans sektörlerinde ortaya çıkan krizler ile ciddi biçimde kesintiye uğradığı görülmektedir. Söz konusu krizlerin, kaynakları ve ortaya çıkış biçimleri itibariyle birbirinden farklılaşan özellikleri bulunmakla birlikte, Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarının tüm bu krizlere damgasını vurduğu söylenebilir. Ekonomideki dalgalanmalarda, düşük yurtiçi tasarruf hacmi ile 1980’li yıllarda sermaye birikiminde yaşanan zayıflama önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca bu dalgalanmalarda, sermaye hareketlerinin kontrolsüz bir biçimde serbestleştirilmesiyle ekonominin dış kaynaklara bağımlı bir yapıya dönüşmesi ve bunun yarattığı istikrarsızlık da rol oynamıştır. Türkiye’de bu süreç sonucunda ortaya çıkan iktisadi tablo; makroekonomik istikrarın sürekli kılınamaması, cari işlemler açığındaki artış, ülkenin iç ve dış borçlarının hızla yükselmesi ve istihdam yaratmayan bir büyüme sürecinin oluşmasıdır.

2.1 1980-1999 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler

Türkiye ekonomisinin 80’li yıllar ve sonrasında, özellikle dış finansal serbestlik ortamında ekonomideki dengesizliği körükleyici, krize sürükleyici ve krizin yıkıcı gücünü artırıcı en temel sorunu tasarruf açığıdır. Bu sorun, kamu tasarruf açığı ve cari açıkta kendini göstermekte, gerek kamunun gerekse özel sektörün hızla ve kısa dönemli borçlanmasında vücut bulmaktadır. Türkiye’de hükümetler ekonomi yönetimindeki performanslarını sermaye birikimi, büyüme sağlayıcı beşeri ve fiziksel sermayeye yatırım, verimlilik ve etkinlik artışı gibi uzun dönemli sonuçlara dayandırmaktan genellikle uzak kalmışlardır. Özel yatırım ve tüketim harcamaları, kamu kesiminde yeterli tasarruf önlemleri alınmadan, borçlanmaya ve açık finansmana dayalı kamu açıklarıyla birlikte gerçekleştirilmiş, giderek yükselen reel faizler özel sektör yatırımları üzerinde dışlayıcı etki doğurmuştur. Bu süreç etkisini enflasyon üzerinde de göstermiş ve yüksek enflasyon ve ekonomik büyümedeki istikrarsızlıklar orta ve uzun vadeli ekonomik büyüme hızının da belirgin bir şekilde düşmesine yol açmıştır.

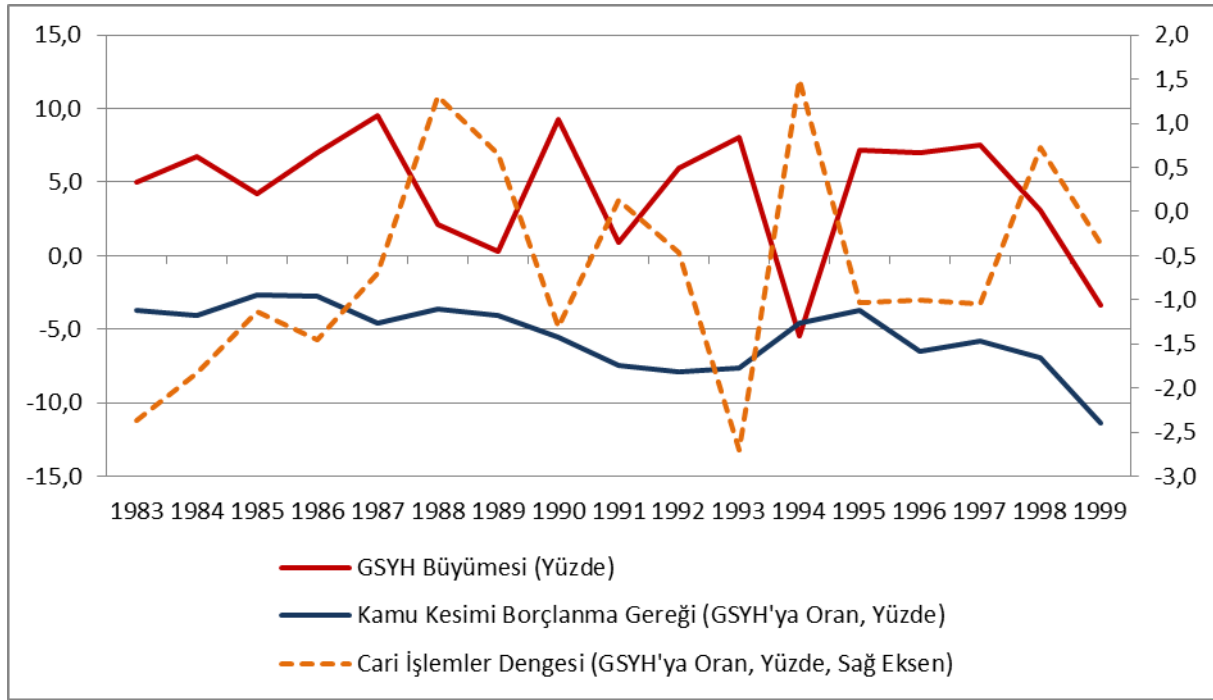

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, www.kalkinma.gov.tr, Erişim Tarihi: 24.01.2017. Not: 1982-87 dönemi için DİE 1978-79=100, 1987-1994 dönemi için DİE 1987=100, 1995 Ocak-2003 Ocak dönemi için DİE 1994=100 bazlı endeksler kullanılmıştır.

Şekil 2.1. Tüketici Fiyatlarındaki Gelişmeler (1983-1999)

Bu süreçte, yüksek enflasyon, yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin ileriye dönük planlamalar yapabilmesi olanağını ortadan kaldırmıştır. 1990-2000 döneminde ülkedeki istikrarsızlık ve yüksek enflasyonun getirdiği belirsizlik ortamı aşırı yüksek reel faizler sebebiyle özel kesim sabit sermaye yatırımlarını düşürmüş ve sermaye birikim hızının önemli ölçüde yavaşlamasına neden olmuştur. Yüksek reel faizler ve bu faizlerin özendirdiği kısa vadeli spekülasyon yabancılara portföy yatırımları nedeniyle ekonomi kan kaybetmiş, ani ve yüksek boyutlu sermaye hareketleri ekonomik krizlere yol açmıştır. İstikrar programlarının uygulamasında gösterilen kararlılık derecesine ve dışsal koşullardaki değişimlere bağlı olarak ekonomik yapı dalgalanmalar göstermiştir. Bu dönemde, süreklilik kazanan yüksek enflasyonun altında yatan temel neden, büyük boyuttaki kamu açıklarıdır. Bu açıkların finansmanı parasal tabanın artış hızını yükseltmiş ve devletin finans piyasalarının tek müşterisi haline gelmesiyle reel faizlerin çok yüksek düzeylere tırmanmasına neden olmuştur. Aşırı devlet borçlanması, artırdığı enflasyon yoluyla sürekli olarak faizi yukarı iten bir etki doğurmuştur. Ayrıca, kamu kesiminde ücret düzeyleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının geçmiş enflasyona endekslenmesi, enflasyonun tırmanmasına katkıda bulunan bir diğer etken olmuştur.

Türkiye 1990'lı yıllarda ilk ciddi krizle 1994 yılında karşı karşıya kalmıştır. Yüzde 8,1 oranında bir ekonomik büyümenin gerçekleştiği 1993 yılı sonlarında hükümet, yüksek monetizasyon sağlayarak faiz hadlerini düşürme ve böylece borç stoku büyümesini yavaşlatma politikası izlemeye başlamıştır. Bu durum, büyük boyutlardaki bütçe açıklarının azaltılması yönünde bir çabanın ortaya konulmadığı ve Türk Lirası'nın (TL) aşırı değerlenmiş olduğu bir ortamda, var olan likiditenin dövize yönlendirilmesi sonucunu doğurarak 1994 başından itibaren mali piyasalarda krize yol açmıştır. 1994 yılında finansal piyasalarda başlayan dalgalanma ile daha sonra yapılan yüksek oranlı devalüasyonun yarattığı arz şoku, reel sektörü de içine alan derin bir ekonomik krizi tetiklemiş ve ekonomi yüzde 5,5 oranında küçülmüştür. O yılın sonbaharından itibaren uygulamaya konan genişletici mali ve parasal politikaların etkisiyle ekonomi, yılın son çeyreğinden itibaren belirgin bir büyüme dönemi içine girmiş ve esas itibarıyla iç talep genişlemesine bağlı bu eğilimini 1998 yılının ikinci çeyreğine kadar sürdürmüştür.

Kaynak: TÜİK, Hazine Müsteşarlığı, Kalkınma Bakanlığı, TCMB. (*)GSYH serisi 1980-1997 dönemi için Kalkınma Bakanlığı tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 2.2. Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler (*) (1983-1999)

1998 yılı başında enflasyonu düşürmeye yönelik uygulanan para ve maliye politikalarının yanında vergi gelirlerindeki artış, özel sektör tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde daraltıcı bir baskı oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, 1997 yılında başlayan ve 1998 yılında da derinleşerek yayılan Güney - Doğu Asya krizi ile Ağustos ayındaki Rusya krizi, Türkiye ekonomisini ciddi şekilde etkilemiştir. Bu krizler ülkemizden yoğun sermaye kaçışına ve ihrac mallarımıza olan talebin önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur. Bu olumsuz gelişmelerden sonra yavaşlama süreci içine giren ekonomide GSYH büyümesi, 1998 yılının tamamı itibariyle yüzde 3,1 olarak gerçekleşmiştir. Olumsuz iç ve dış etkenlerin yanı sıra yaşanan deprem felaketleri, 1999 yılında özellikle yatırım harcamaları olmak üzere özel kesim talebinde büyük ölçüde bir daralmaya yol açmıştır. Bu çerçevede, Türkiye ekonomisi 1999 yılında, bir önceki yıla göre yüzde 3,4 oranında daralmıştır.

2.2 2000-2009 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler

Türkiye’de, 1999 yılı sonunda temel amacı enflasyonun indirilmesi olan IMF ile yapılan üç yıl süreli Stand-by anlaşmasıyla yeni bir ekonomik istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Bu yeni iktisat politikası çerçevesi içinde kur çapasına dayalı enflasyon hedeflemesine geçilmiş, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) bilançosunun net varlıklar kalemine tavan getiren bir parasal kontrol sürecine dayanan bu dezenflasyon politikası uygulanmaya başlamıştır. Program, ayrıntılı bir mali önlemler paketi ve faiz dışı bütçe dengesi ile ilgili olarak da performans kriterleri içermektedir.

Söz konusu enflasyonu düşürme programının uygulanması sürecinde, kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformlar alanında önemli adımlar atılmıştır. Bu çerçevede faiz oranları hızla düşmüştür. Enflasyon ise petrol fiyatlarındaki artışın olumsuz etkisine rağmen 10 puanlık bir düşüş göstermiştir. Faiz oranındaki hızlı gerileme ve TL’nin aşırı değerli hale gelmiş olması, tüketim talebinde ciddi bir artış yaratmıştır. Diğer taraftan ülkedeki mevcut enflasyon oranı, hedeflenen enflasyon oranının üstünde seyretmiş ve hedeflenen enflasyona göre belirlenen

kurların, TL'nin giderek aşırı değerli duruma gelmesine yol açmasıyla ithal talebinde hızlı bir genişleme olmuştur. 2000 yılında temelde iç talep kaynaklı olmak üzere GSYH, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 6,6 oranında bir büyüme kaydetmiştir.

Uluslararası petrol ve buna bağlı olarak enerji fiyatlarındaki artış ve Euro/Dolar paritesindeki gelişmeler cari işlemler açığının giderek yükselmesine ve GSYH'nin yüzde 5'ine kadar çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, TL'nin giderek değer kazanmasıyla genişleyen ve kısa vadeli sermaye hareketleriyle finanse edilen cari işlemler açığı ve finansman biçimi önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu gelişmeler iç ve dış piyasalarda, uygulanmakta olan kur politikasının sürdürülebilirliği ve cari açığın dış finansmanı konusundaki endişeleri artırmıştır. Uluslararası piyasalarda istikrar programına olan güven azalmış, Ağustos ayından sonra faiz oranlarının artış eğilimine girmiş olmasına rağmen yeterli sermaye girişi olmamış ve ciddi bir likidite sorunu ortaya çıkmıştır. Giderek etkisi derinleşen bu süreç Kasım 2000'de bir şok halinde kısa vadeli faizlerde hızlı bir yükselmeye ve menkul kıymetler fiyatlarında düşmeye yol açmış, yurt dışına önemli miktarda sermaye çıkışı olurken, döviz rezervleri azalmış ve bu gelişmeler döviz kuru üzerinde baskı oluşturmuştur.

Diğer taraftan, bankacılık kesiminde döviz kuru çapasının yeniden özendirdiği döviz açık pozisyonu riski ile vade uyumsuzluğu nedeniyle artan faiz riski istikrar programının başarısı üzerindeki iki önemli tehdidi oluşturmuştur. Bu süreçte, bankacılık kesiminin güçsüzlüğü ve taşıdığı döviz kuru, faiz ve geri dönmeyen kredi riski Kasım 2000'deki ilk krizin ortaya çıkmasında birinci derecede rol oynamıştır.

Kasım 2000 krizinin bankaların özvarlığında meydana getirdiği erime, kur çapası politikasının korunması ile TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürme konusundaki ısrar ve yıllarca kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan yüksek boyutlardaki finansman açığı Şubat 2001'de daha derin bir krizin ortaya çıkmasına yol açan başlıca nedenler olmuştur. Önemli boyuttaki bir sermaye kaçışının ardından Şubat 2001'de döviz çapası sisteminden vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçilmiştir.

Böylece, hızlı bir şekilde makroekonomik dengelerin tekrar tesis edilmesi amacıyla, 15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) yayınlanmıştır. Üç aşamalı olarak uygulanması öngörülen söz konusu Programın, birinci aşaması, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlerin süratle alınması, mali piyasalardaki belirsizliklerin azaltılması ve kriz ortamından süratle çıkılması, ikinci aşaması, faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanmasının sağlanması ve üçüncü aşaması ise, makroekonomik dengelerin tesisi ile yılın ikinci yarısından itibaren istikrarlı bir büyüme ortamının sağlanması olarak belirlenmiştir. IMF ile imzalanan Stand-By anlaşması çerçevesinde IMF tarafından Türkiye'ye kredi sağlanmış ve geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir yapısal reform programı uygulamaya konulmuştur. Söz konusu Programda önceki programların aksine enflasyonla mücadeleye değil, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ve iç borç stokunun çevrilebilmesine öncelik verilmiştir. Finansal piyasalarda ve reel ekonomide 2001 yılı, ülkemizde o yıla kadar yaşanmamış derinlikte bir kriz dönemi olmuştur. Faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma, piyasalara hakim olan güvensizlik nedeniyle tüketim ve yatırım kararlarının ertelenmesi, üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme, toplam yurtiçi talepte önemli bir daralmaya neden olmuş ve GSYH, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 6 oranında daralmıştır.

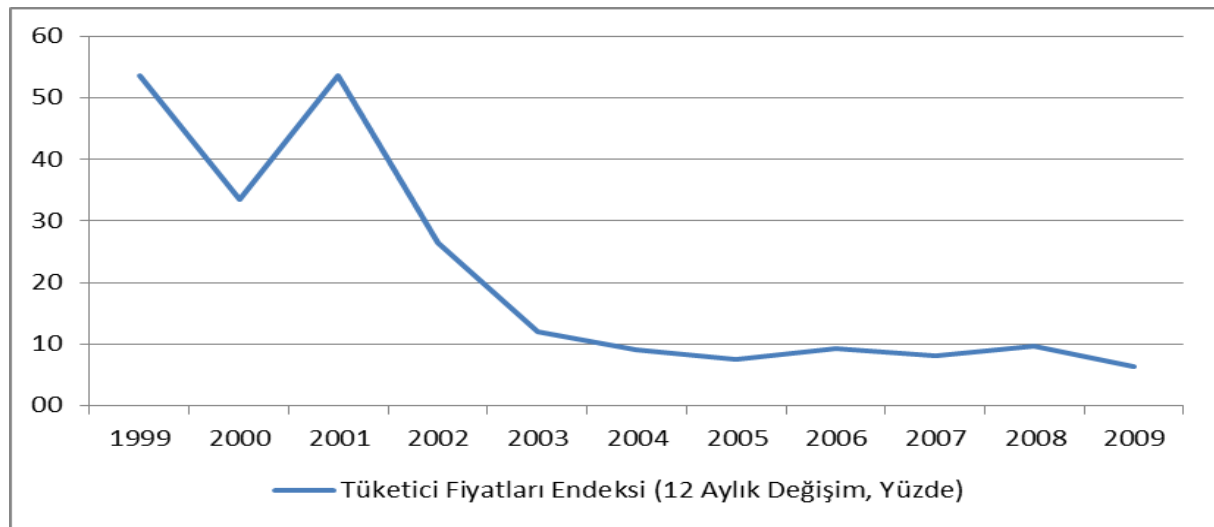
2002 yılında güçlendirilmiş orta vadeli bir programı uygulamaya koymak amacıyla IMF ile imzalanan Stand-by anlaşması doğrultusunda hazırlanmış olan 2002 yılı bütçesinde, borçların döndürülebilirliği temel hedef olarak alınmış ve bu nedenle yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın sağlanmasını öngörülmüştür. Bütçe hedefine ulaşılabildiğini sağlamak amacıyla yıl içinde bazı

önemli gelir artırıcı önlemler alınmıştır. 2002 yılı para politikası parasal hedefleme çerçevesine ve kur politikası da dalgalı kur rejiminin sürdürülmesi esasına dayalı olmuştur.

Türkiye ekonomisi, 2001 yılında yaşadığı ciddi daralmadan sonra 2002 yılında tekrar büyümeye başlamıştır. Ekonominin büyüme sürecine girmesinde, uygulanmakta olan ekonomik politikalara duyulan güvenin artması ve iç talep canlanmasına ilişkin iyimser beklentiler etkili olmuştur. Ayrıca 2001 yılında iç pazarın daralması ve TL'nin reel değerindeki düşüşle artmaya başlayan ihracat, bu artışını 2002 yılında da devam ettirmiştir. İhracatta yaşanan bu olumlu süreç, sanayi üretimini de iyi yönde etkilemiş ve ekonominin büyümesine katkıda bulunmuştur. 2002 yılında, beklenenin üstünde bir büyüme performansı gerçekleşmiş ve baz etkisinin de katkısıyla GSYH büyümesi ise, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 6,4 oranına ulaşmıştır. TÜFE ise 2001 yılındaki yüzde 53,6 seviyesinden yüzde 29,7 seviyesine gerilemiştir.

Uygulanan istikrar programı doğrultusunda 2003 yılı bütçesi de mali disiplinin sağlanmasını ve kamu borçlarının döndürülebilirliğini temel hedef olarak almıştır. Böylece sıkı bir disiplin ile alınan uygulama sonuçları da, bu temel hedefler ile uyum içerisinde olmuştur.

GEGP ile daha bağımsız bir yapıya kavuşan Merkez Bankası para politikasını fiyat istikrarı çerçevesinde oluşturmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz oranları enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanmış ve örtük enflasyon hedeflemesi stratejisine devam etmiştir. Fiyat artışlarındaki yavaşlama eğilimi 2003 yılında da sürmüştü ve TÜFE bir önceki yıldaki yüzde 29,7 oranından yüzde 18,4'e gerilemiştir. 2001 krizinin ardından 2002 yılının başından itibaren gözlemlenen, ekonomik toparlanma ve büyüme eğilimi etkisini biraz yavaşlamış olmakla beraber 2003 yılı boyunca da sürdürmüştür. 2002 yılı sonbaharında başlayarak 2003 yılı ilk yarısında doruk noktasına ulaşan Irak krizinin ekonomik büyümeyi sınırlandıran etkilerine rağmen 2003 yılında GSYH, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 5,6 oranında büyümüştür.

Kaynak: TÜİK. (*) 1999 Ocak-2003 Ocak dönemi için DİE 1994=100 bazlı endeks kullanılmıştır.

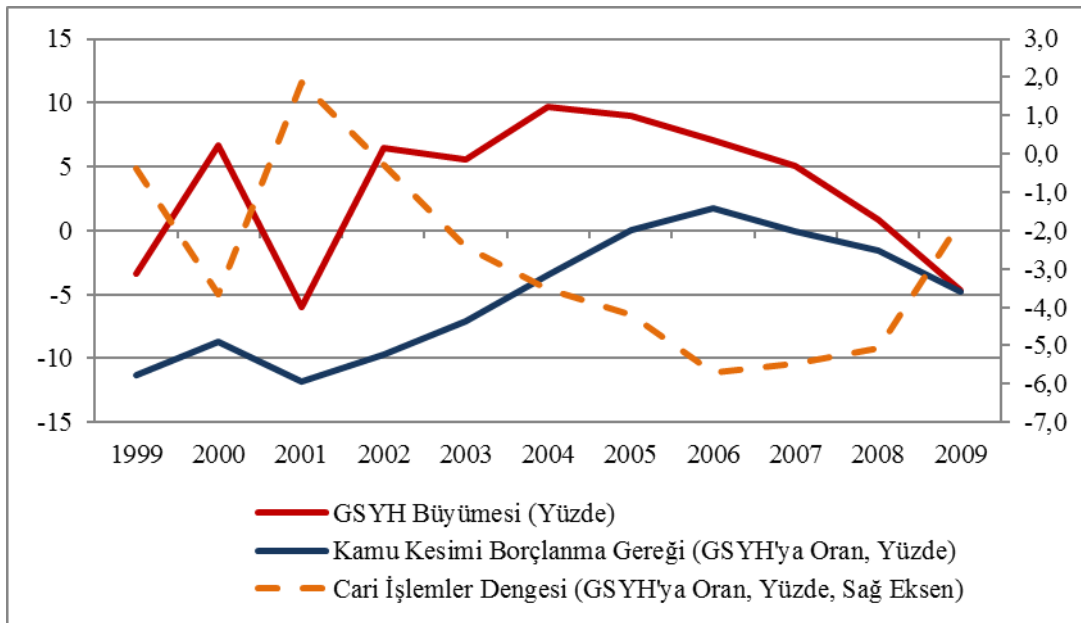
Şekil 2.3. Tüketici Fiyatlarındaki Gelişmeler (2000-2009)

2004 yılı bütçesi IMF ile yapılmış olan Stand-by Anlaşmasında öngörülen ekonomik programa uyumlu şekilde hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Diğer taraftan Stand-by düzenlemesi kapsamında yürütülen 7. gözden geçirme çalışmaları çerçevesinde IMF'ye sunulan niyet mektubunda, kamu maliyesi alanında, GSMH'nin yüzde 6,5'i tutarındaki kamu sektörü faiz dışı fazla hedefinin programın temel taşı olmaya devam edeceği vurgulanmıştır. Merkez

Bankasınca 2004 yılında örtük enflasyon hedeflemesi stratejisine devam edilmiştir. Fiyat artışlarındaki yavaşlama eğilimi 2004 yılında da sürmüştür. 2004 yılında TÜFE yüzde 9,3'e gerilemiş, GSYH, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 9,6 oranında büyümüştür.

2005 yılında ekonominin büyüme hızında kısmi yavaşlama olsa da hızlı büyümesini sürdürmüş ve GSYH, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 9 oranında büyümüştür. TÜFE yılsonu gerçekleşmesi ise yüzde 7,5'e gerilemiştir.

Ekonomik büyüme hızında 2005 yılında gözlemlenen düşme eğilimi 2006 yılında da devam etmekle beraber, ekonomi, uzun dönem ortalama büyüme oranı olan yüzde 5'in üzerinde büyümeye devam etmiştir. Bu çerçevede, 2006, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 7,1 oranında büyüme göstermiştir. 2006 yılının Mayıs ve Haziran aylarında finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmanın olumsuz etkisi sınırlı kalmıştır. 2006 yılında bir önceki yıla göre, özel kesim tüketim ve özel kesim yatırım talebi artış hızları yavaşlamış olmakla beraber, kamu kesimi tüketim talebi artışında belirgin bir sıçrama meydana gelmiştir. Merkez Bankasınca 2006 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş ve örtük hedeflemesi rejiminden enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamasına geçilmiştir. 2006 yılında bir dizi arz şokuyla karşılaşılmasının etkisiyle gerçekleşen enflasyon, belirlenen hedefin üzerinde yüzde 9,6 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Kaynak: TÜİK, Hazine Müsteşarlığı, Kalkınma Bakanlığı, TCMB.

(*) 2009 bazlı TÜİK verileri kullanılmıştır.

Şekil 2.4. Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler (*) (1999-2009)

2005 yılı sonrasında ekonomik büyüme hızında gözlemlenen yavaşlama eğilimi 2007 yılında daha da belirgin hale gelerek GSYH, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 5 oranında büyümüştür. Merkez Bankasınca 2007 yılında para politikası fiyat istikrarı sağlanması çerçevesinde oluşturulmuş, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz hadleri enflasyon hedefine ulaşılabilmesi için etkin şekilde kullanılmıştır. Enflasyondaki düşme eğilimi 2007 yılında da sürmüş ve 2006 yılına göre TÜFE artış hızı ise yüzde 8,4'e gerilemiştir.

2007 yılı ortalarında ABD konut piyasasında başlayıp 2008 yılı ortalarından itibaren finans piyasalarını sarsıcı bir boyut kazanan giderek küresel ekonomide derin bir durgunluğa yol açan gelişmeler, küresel bir bankacılık krizine dönüşmüştür. Bu kriz, dünya çapında bir durgunluk

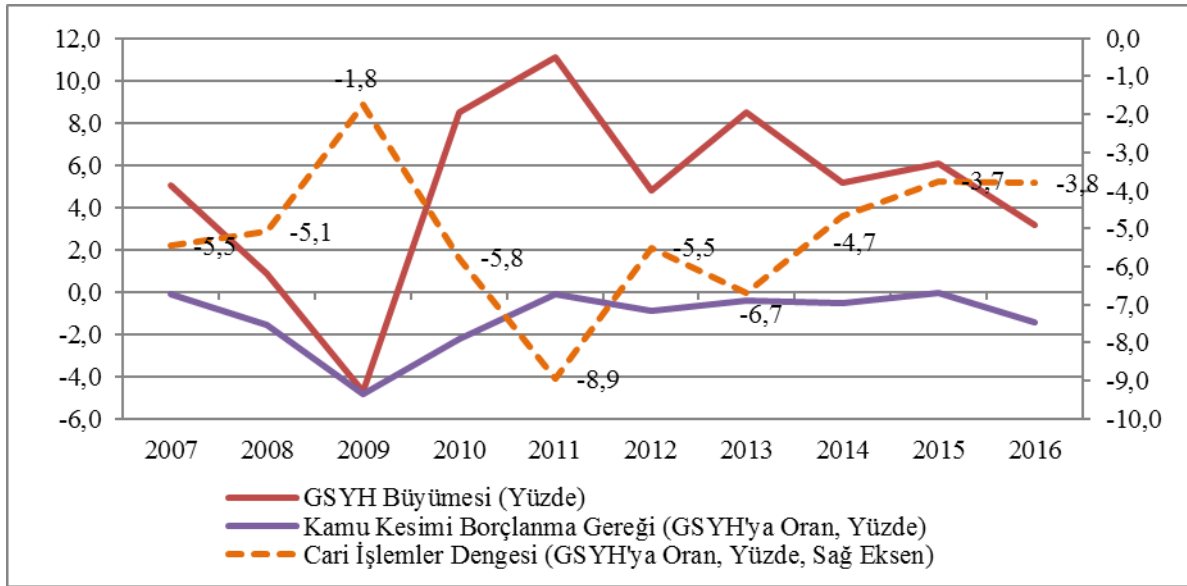
getirmiş ve ulusal borç krizlerini tetiklemiş ve 2008 yılı ortalarından itibaren Türkiye ekonomisini de gün geçtikçe şiddetli biçimde etkilemiştir. Bu çerçevede Türkiye’de, daralan dış talebe bağlı olarak ihracatta bir düşüş yaşanmıştır. Diğer taraftan ise, dış finansman olanaklarında meydana gelen daralmayla, bankalar ve şirketler dış borç ödeyicisi durumuna gelmişlerdir. Ayrıca geleceğe ilişkin beklentilerdeki bozulma nedeniyle tüketim ve yatırım talebinde önemli düşüşler gözlenmiştir.

Bu olumsuz konjonktür Türkiye ekonomisinde 2008 yılının son çeyreği ile başlayan dönemde ciddi bir daralmayı beraberinde getirmiştir. 2008 yılının ilk çeyreğinde gerçekleşen yüzde 7 oranındaki büyümenin ardından ekonomideki yavaşlama ikinci ve üçüncü çeyrekte sırasıyla yüzde 2,8 ve daha sonra yüzde 0,8’e gerilemiştir. Küresel kriz ekonomi üzerindeki yıkıcı etkileri, yılın son çeyreğinde ekonominin önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 7 oranında küçülmesiyle derinden hissedilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, 2008 yılında GSYH büyümesi, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 0,8 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2008 yılı büyümesine talep yönünden değerlendirildiğinde, birinci çeyrekte yüzde 5,9, ikinci çeyrekte yüzde 1 oranında büyüyen özel tüketim harcamaları, üçüncü çeyrekte yüzde 1,6 ve dördüncü çeyrekte de yüzde 4 oranında bir daralma göstermiştir. Böylece özel tüketim harcamaları yılın tamamı itibariyle, yüzde 0,1 oranında artmıştır. Özel tüketim harcamalarındaki daralmayı, kamu nihai tüketim harcamalarındaki artış kısmen telafi etmiştir. Yılın son çeyreği itibariyle yüzde 6,1 oranında büyüyen kamu tüketim harcamalarındaki yıllık artış yüzde 1,8 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılı son çeyreğinde küresel krizin yol açtığı talep daralması sonucu yüzde 8,2 düzeyinde bir daralma gösteren mal ve hizmet ihracatında, yılın tamamı itibariyle yüzde 2,6 oranında bir genişleme olurken, mal ve hizmet ithalatında önemli bir daralma yaşanmıştır. Yılın son çeyreğinde yüzde 23 oranında daralan ithalat talebi, yılın tamamı itibariyle yüzde 3,1 oranında küçülmüş ve dış ticaretin büyümeye olan katkısı uzun bir aradan sonra tekrar pozitif bir değer almıştır. Küresel krizin ekonomik faaliyet hacmi üzerindeki daraltıcı etkisini ve kredi piyasalarındaki sıkışıklığı dikkate alan Merkez Bankası, Kasım ayından itibaren politika faiz oranlarında indirim kararı almıştır. Enflasyon, dışsal faktörlerin de etkisiyle 2008 yılında tekrar yükselmiştir. 2008 yılında TÜFE artış hızı ise yüzde 8,4’ten yüzde 10,1’e çıkmıştır.

2.3 2010 Sonrası Küresel Mali Kriz ve Sonrasındaki Gelişmeler

Küresel düzeyde toparlanma belirtilerinin ortaya çıkması ile yurtiçi talebi ve üretimi artırmaya yönelik alınan ekonomik tedbirlerin ve özellikle vergilerde yapılan indirimlerin de katkısıyla, rekor düzeyde bir daralmanın yaşandığı 2009 yılı ilk yarısının ardından ekonomide görece iyileşme belirtileri ortaya çıkmıştır. 2009 yılının sonuna doğru ekonomi yeniden büyüme performansı kazanmıştır.

Kaynak: TÜİK, Hazine Müsteşarlığı, Kalkınma Bakanlığı, TCMB. TÜİK 2009 bazlı GSYH serisi, Kalkınma Bakanlığı kamu kesimi istatistikleri, TCMB Ödemeler dengesi istatistikleri kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2.5. Temel Ekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler (2007-2016)

Küresel mali krizin derin bir şekilde yaşandığı 2009 yılının ardından küresel belirsizliklerin azalması, tüketici güven duygusunun pekişmesi ve kredi koşullarının iyileşmesi tüketim ve yatırım kararlarını olumlu biçimde etkileyerek yurtiçi talebi artırmıştır. Böylece ekonomi, 2010 yılından itibaren hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. 2010 yılında, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 8,5 oranında büyüyerek güçlü bir toparlanma göstermiştir. Küresel kriz ertesinde ekonomik toparlanma ile birlikte 2009 yılının son çeyrek döneminde başlayan ve 2010 yılı boyunca gözlemlenen hızlı büyüme, dalgalanmalar göstermekle beraber 2011 yılında da ekonomi, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 11,1 oranında büyümüştür. Ancak iç ve dış talebi dengelemeye yönelik alınan makroekonomik tedbirler sonucunda 2012 ve 2013 yıllarında büyüme hızı yavaşlamıştır.

Küresel kriz sonrası 2012 yılında küresel ekonomideki yavaşlama, jeopolitik gerginlikler ve yüksek petrol fiyatlarının etkisiyle büyüme hızı, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 4,2'ye gerilemiştir. 2013 yılında ise Türkiye ekonomisi nispeten bir iyileşme sürecine girmiş ve yıllık, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 8,5 seviyesinde bir büyüme oranı yakalamıştır. 2014 yılında hem iç talep hem de dış talep zayıf bir performans sergilediğinden, ekonomik büyüme hızı, bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, yüzde 5,2 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında hem iç talep hem de dış talepte bir toparlanmayla ekonomik büyüme hızı, hacim endeksine göre, yüzde 6,1 artış kaydedilmiştir. 2016 yılında ise gerek turizm sektöründe yaşanan sıkıntılar, gerekse iç siyasal gelişmeler sonrasında yaşanan süreç ekonomide beklentilerin bozulmasına ve büyüme oranının yüzde 3,2 seviyesine gerilemesine yol açmıştır.

Türkiye ekonomisi, 2017 yılının ilk üç çeyreğinde yüksek oranlı bir büyüme performansı sergilemiştir. İlk iki çeyrekte sırasıyla, yüzde 5,3 ve yüzde 5,4 oranındaki büyümenin ardından üçüncü çeyrekte reel GSYH büyümesi, 2011 yılından bu yana kaydedilen en yüksek üç aylık büyüme oranı olan yüzde 11,1 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Bu noktada, büyümeye pozitif yönde katkı sağlayan Kredi Garanti Fonu (KGF) imkanlarının genişletilmesi ve vergi indirimleri olmak üzere iki önemli kamu müdahalesinin rolünün vurgulanmasında yarar görülmektedir.

Özel kesimin finansmana erişimini kolaylaştırmak suretiyle özel kesim yatırımlarının ve harcamalarının artırılması ve ekonominin hızla toparlanmasına yardımcı olunması. Bu çerçevede, bankacılık sektörünün Hazine garantisi mekanizması ile yaklaşık 190 milyar TL (50 milyar dolar) tutarında kredi artışı söz konusu olmuştur. Bu kapsamda, KGF imkânlarının kullanımındaki gelişmeler Tablo 2.1’de sunulmaktadır.

Tablo 2.1 KGF A.Ş. İmkanlarının Kullanımındaki Gelişmeler

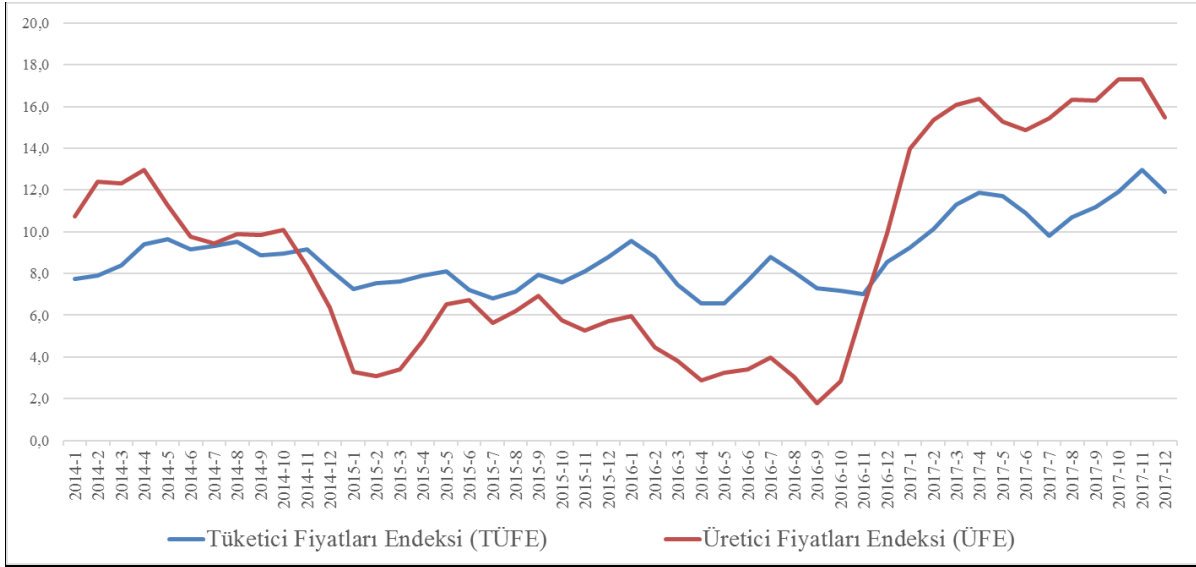
	Milyon TL								Miktar	Değişim (Yüzde)
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (1)		
KGF AŞ Öz Kaynak										
İşletme Sayısı (Adet)	1.333	1.058	1.484	1.199	2.573	2.485	4.643	5.863	1.220	26,3
Kefalet Sayısı (Adet)	2.382	1.834	1.694	1.345	3.397	2.644	4.699	5.928	1.229	26,2
Kefalet Hacmi (Milyon TL)	663	601	499	451	573	846	1.285	697	-588	-45,8
Yeni Kredi Hacmi (Milyon TL)	868	812	676	585	724	1.020	1.554	811	-743	-47,8
Hazine Kaynaklı Kefalet										
İşletme Sayısı (Adet)	600	1.198	3.528	1.263	1.660	3.638	6.972	272.581	265.609	3.809,7
Kefalet Sayısı (Adet)	708	1.373	3.823	1.415	1.865	3.730	7.032	325.504	318.472	4.528,9
Kefalet Hacmi (Milyon TL)	275	522	614	610	819	1.721	2.765	171.378	168.613	6.098,1
Yeni Kredi Hacmi (Milyon TL)	434	809	877	882	1.164	2.380	3.904	191.641	187.737	4.808,8
Toplam										
İşletme Sayısı (Adet)	1.933	2.256	5.012	2.462	4.223	6.123	11.615	278.444	266.829	2.297,3
Kefalet Sayısı (Adet)	3.090	3.207	5.517	2.760	5.262	6.374	11.731	331.432	319.701	2.725,3
Kefalet Hacmi (Milyon TL)	938	1.123	1.113	1.061	1.392	2.567	4.050	172.075	168.025	4.148,8
Yeni Kredi Hacmi (Milyon TL)	1.302	1.621	1.553	1.467	1.888	3.400	5.458	192.452	186.994	3.426,1
GSYH'ya oran (yüzde)										
Kefalet Hacmi (Milyon TL)	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	7,8		
Yeni Kredi Hacmi (Milyon TL)	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	8,7		

Kaynak: Kredi Garanti Fonu A.Ş. Kalkınma Bakanlığı. (1) 2017 yılı rakamları 2017 Eylül ayı itibarıyla.

2017 yılında Hazine Müsteşarlığının kaynak sağlamasıyla Kredi Garanti Fonu (KGF) aracılığıyla kredi alımında teminat gösterilmesi bakımından desteklenen işletme sayısı ve kefalet miktarında büyük artışlar yaşanmış, buna bağlı olarak 2016 yılında 5,5 milyar TL seviyesinde olan yeni kredi hacmi Eylül 2017 itibarıyla yaklaşık 35 kat artarak 192,4 milyar TL'ye ulaşmıştır. Daha önce GSYH'ye oran olarak yüzde 0,1-0,2 aralığında olan kefalet hacmi önemli 2017 yılında bir önceki yıla göre 40 katın üzerinde artmış ve GSYH'ye oran olarak yüzde 7,8 seviyesine yükselmiştir. Böylece, KGF ve Hazine kaynakları kullanılarak oluşturulan yeni kredi hacminin GSYH'ye oranı yüzde 0,2 seviyesinden yüzde 8,7 oranına yükselmiştir. Bu kapsamda, kaydedilen önemli ve istisnai bir gelişme ise toplam kefalet hacmi ve kredi hacmindeki 35-40 kat artışa karşılık KGF özkaynaklarının kullanımıyla desteklenen kefalet ve kredi hacmi yarı yarıya azalmıştır. Bu çerçevede, Hazine tarafından sağlanan kaynaklar sayesinde oluşturulan kaldıraç etkisinin 2017 yılı ekonomik büyümesine yaklaşık yüzde 1,5-1,7 seviyesinde katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

Öte yandan, Hazine kaynaklarının kullanımıyla söz konusu kredi hacminde meydana gelen bu artış, bankalar ve şirketler tarafından sorunlu kredilerin yeniden yapılandırılmasında kullanıldığı ve bir anlamda batık kredi riskinin teminat kanalıyla kamu tarafından üstlenildiği yeni bir mali piyasa yapısına işaret etmektedir. Bu istihdam, mali piyasaların dinamikleri açısından kritik önemdeki risk yönetiminde gevşemelere, kamu tarafından sağlanan teminat güvencesiyle toplam krediler içerisinde riskli kredilerin boyutunun yükselmesine yol açmıştır. Yine, bu kredilerin bir kısmına KOSGEB tarafından da faiz desteği de verildiği değerlendirildiğinde, firmaların faizini kamunun ödeyeceği, teminatı da kamu tarafından sağlanan bir kredi çekip bunu reel yatırımlarda kullanmak yerine mevduata yatırmak suretiyle buradan bir gelir elde edilmesinin önü açılmıştır. Aynı zamanda, kredi hacmindeki bu genişleme para politikasında fiili bir gevşemeye yol açarak ekonomideki enflasyon oranında yukarı yönlü bir baskıya yol açmıştır.

Türkiye'nin son dönemde karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlardan biri enflasyon oranlarının tekrar iki haneye çıkması ve bunun orta vadede döviz kuru ve beklentiler üzerinden yapısal hale gelmesi riskidir. Tüketici ve üretici fiyatlarındaki gelişmelerin sunulduğu aşağıdaki Şekilde (Şekil 2.6) tüketici ve üretici fiyatlarında yüksek bir seviyeye çıktığı görülmektedir.

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2.6. Fiyatlardaki Gelişmeler (2014-2017)

TÜİK tarafından son yayınlanan enflasyon verilerine göre, tüketici fiyat enflasyonu (TÜFE) ve yurt içi üretici fiyat endeksi (Yİ-ÜFE) 2017 yılı Aralık ayında sırasıyla yüzde 15,47 ve yüzde 11,92 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyon oranı, önemli ölçüde gıda fiyatlarındaki artışa bağlıdır. Bu arada döviz kuru artışı ve petrol fiyatlarındaki artış eğilimi fiyat gelişmeleri üzerinde baskı oluşturmaya devam etmiştir. Öte yandan, hizmetler sektöründe fiyatlarda düşme eğilimi olduğu görülmektedir. Bu dönemde enflasyonun öngörülenden daha yüksek gerçekleşmesinde işlenmemiş gıda, kur ve petrol fiyatlarının temel etkenler olduğu ve özellikle, gıda enflasyonunun yüzde 13,8'e ulaşmasının bu noktada önemli bir unsur olduğu değerlendirilmektedir. Son zamanlarda yaşanan fiyat gelişmeleri, Merkez Bankası'nın kısa vadeli faiz oranlarını güncel tutmaya yönelik baskı yapmaya devam etmektedir.

TÜFE'deki bu durum Merkez Bankasının orta vadeli hedefi olan yüzde 5 seviyesinin oldukça üzerinde bir oran olmakla beraber, Merkez Bankası tarafından 2017 yılında 9,25 seviyesindeki borç verme politika faiz oranını artırma yönünde herhangi bir adım atılmamış, istisnai bir uygulama olan geç likidite penceresi uygulaması para piyasasında oluşan ağırlıklı ortalama faiz oranının yüzde 12,25 sektörü seviyesine yükselmesiyle geç likidite penceresi faiz oranı yüzde 12,75'e çıkarılarak para politikası aracı olarak bu oranın esas alınmaya başlandığı ve bu araçla fiili faiz oranları üzerinde müdahalede bulunulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu yaklaşımın, TCMB tarafından her ne kadar politika metinlerinde fiyat istikrarı birinci öncelik olarak ifade edilse de fiilen ekonomik büyümenin desteklenmesini esas alan bir para politikası duruşuna işaret ettiği değerlendirilmektedir. TCMB tarafından 2018 yılsonu enflasyon oranı hedefi yüzde 7,9 olarak belirlenmiştir. Ancak, TCMB beklenti anketlerine göre ekonomik aktörlerin beklentisinin 2018 yılsonu enflasyon oranı beklentisinin yüzde 9,6 seviyesinde olduğu görülmektedir.

2018 yılı içerisinde FED tarafından faiz artırımını uygulanacak olması, petrol fiyatlarındaki artış eğilimi, son dönemde döviz kurundaki değer kaybı, son dönemde enflasyonist gelişmelerde gözlemlenen enflasyonist baskılarla sonuçlanmaktadır. Söz konusu etkenlere ilave olarak,

mevcut kredi genişleme hızı ve Merkez Bankası tarafından fiyat gelişmelerini sınırlandıracak bir faiz artışı yaklaşımın söz konusu olmaması gibi sebeplerle 2018 yılında TÜFE enflasyonunun yüzde 10'un altına inmesinin zor olduğu değerlendirilmektedir.

Türkiye'de yakın dönemde gündeme gelen bir diğer önemli konu 2016 yılında kurulan Türkiye Varlık Fonudur (TVF). Bu konu, ekonomi gündemi açısından büyük önem taşımaktadır. Çeşitli finansal varlıklara yatırım yapmak suretiyle gelir artırmayı hedefleyen, devletin sahipliği ve yönetimi altında çalışan fonlara Ulusal Varlık Fonları (Sovereign Wealth Funds-SWFs) denilmektedir. Petrol veya emtia gibi doğal kaynakların üretimi ve ihracatına bağlı yüksek bütçe fazlalarının, bütçe harcamalarını artırmak veya vergiyi düşürmek yerine ulusal veya uluslararası piyasalarda bazı finansal varlıkları satın almak suretiyle mevcut gelir fazlalarının ve getirilerinin ve ulusal tüketimin zamanlar arasında tüketimin ayarlanmasını ve en uygun dağılımını ve gelecek kuşaklara refah transferini mümkün kılacak bir yapılanma olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada, özellikle, hammadde ihracatçısı ülkelerin karşı karşıya kaldığı fiyat ve üretim dalgalanmalarıyla başa çıkmak ve ortaya çıkan gelirin aniden yüksek boyutta yurtiçinde kullanılması halinde ortaya çıkacak fiyat artışlarını ve Hollanda hastalığı olarak bilinen sanayinin gerilemesini önlemek amacıyla böyle bir uygulama tercih edilmektedir. Bunun yanında, Çin gibi bazı ülkelerde bütçe fazlası yerine dış ticaret fazlalarından kaynaklanan uluslararası rezerv fazlalarının değerlendirilmesi için de ulusal varlık fonlarının kurulduğu görülmektedir. Aynı zamanda, uluslararası yatırımcıların yaklaşımına paralel olarak yerel risklerden kaçınarak ulusal ekonomideki konjonktürel dalgalanmaların hafifletilmesi ve ülke riskinin azaltılması amacıyla ulusal yatırımların farklı ülkelerde yatırım yoluyla portföyün çeşitlendirilmesi "*rasyonel kapitalizm*"in bir gereği olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, küresel ölçekte firmaların satın alınmasıyla küresel katma-değer zincirine eklenmek ve ulusal üretimin bu zincire entegrasyonu ile yurtiçi üretimin ve ihracatın artırılması, sermaye birikiminin az olması nedeniyle doğrudan devletin kalkınmanın sağlanmasında bir araç olarak ulusal fonların kurulması söz konusu olabilmektedir. Siyasi kapitalizm olarak bilinen bu yaklaşım devletin ekonomideki rolünün artması, büyük çapta mali varlıkların kalkınma ekseninde kullanılmasını beraberinde getirmektedir. Öte yandan, bu yaklaşım ilkinin aksine devlet girişimciliğinin farklı bir versiyonu olarak değerlendirilmektedir.¹

Varlık fonları kullanılan kaynaklar bakımından değerlendirildiğinde, genellikle, körfez ülkeleri ve Norveç tarafından kurulan emeklilik fonu gibi ulusal varlık fonları ihraç edilen emtianın gelirlerine bağlı bütçe fazlalarından oluşan emtiaya dayalı fonlardır. Diğer kısım fonlar ise, Çin, Kore ve Hong Kong gibi ülkelerin kurdukları varlık fonları gibi dış ticaret fazlaları ile ya da emeklilik fonlarında biriken paralarla oluşturulan varlık fonları söz konusudur.²

Varlık fonlarının kuruluş yeri ve yönetim yeri bakımından konu değerlendirildiğinde, Merkez Bankası nezdinde veya ayrı bir şirket veya idare şeklinde kurulabilmektedir. Merkez Bankalarının bağımsız yapısı, bu tür fonların yönetimini siyasal etkilerden uzak yürütebileceği izlenimi vermesi bakımından kredibilite sağlamanın yanında bunlar ulusal rezervlerin yönetimi bakımından da benzer işlemler yaptıklarından bu konuda önemli bir tecrübeye sahiptir. Müstakil şirket veya idarelerin ise uzun süre güven sorunuyla karşılaşması ihtimali yüksektir.³

¹ Schwartz, H. (2012): Political Capitalism and the Rise of Sovereign Wealth Funds, Globalizations, 9:4, 517-530.

² Eğilmez, M. (2016), Varlık Fonu, <http://www.mahfiegilmez.com/2016/08/varlik-fonu.html> , Erişim tarihi: 21.1.2018

³ Eğilmez a.g.e.

1980'li yıllar, bütçe dışı fonların yarattığı çoklu hazine sistemine geri dönüş yılları olmuştur. Çoklu hazine sistemi olarak ifade edilen bu yapılanma, merkezi hazinenin gelirlerinin dağılması, gider önceliklerinin kaybolması, belirli gelirlerin belirli giderlere ayrılması nedeniyle zorunlu olan bir takım giderlerin yapılamaması ve bütün bunların sonucunda kamu yönetiminde mali disiplinin ortadan kaybolmasının 1994 ve 2001 krizlerinin en önemli sebeplerinden biri olduğu değerlendirilmektedir⁴.

Son dönemde çıkarılan mevzuat ile, Hazinenin TVF adına borçlanması, aldığı borcun TVF'ye devri gibi hususlarda düzenlemeler yapılmıştır. Bu durum, TVF tarafından yapılacak yatırımların temelde borçlanma ile veya varlık satışı yoluyla elde edilen finansmanla gerçekleştirileceğini göstermektedir. Bu noktada, TVF başka ülkelerdeki gibi bütçe fazlası veya cari fazlanın kullanımı suretiyle gelecek kuşaklara gelir transferi yerine bugünden borçlanmak suretiyle gelecek kuşaklara borç transferi yapmayı öngörmektedir.

2017 yılında Hazine'ye ait bazı işletmeler veya bazı işletmelerdeki Hazine hisseleri, mülkiyeti Hazine'ye ait bazı malvarlıkları, taşınmaz mallar Varlık Fonuna devredilmiştir. Bu kapsamda, Türk Hava Yolları AO'nun yüzde 49,12 oranındaki hissesi, Türk Telekom AŞ'nin yüzde 6,68 oranındaki hissesi, T.C. Ziraat Bankası A.Ş., T. Halk Bankası AŞ'nin yüzde 51,11 oranındaki hissesi, Türkiye Petrolleri AO'nun Hazineye ait hisseleri, BOTAŞ'ın Hazineye ait hisseleri, PTT'nin Hazineye ait hisseleri, TÜRKSAT'ın Hazineye ait hisseleri, Borsa İstanbul AŞ'nin Hazineye ait hisseleri, Milli Piyango ve şans oyunlarının izin verilmesine ilişkin lisanslar, TCDD İzmir Limanı, Türkiye Denizcilik İşletmesi AŞ.'nin sermayesindeki yüzde 49'luk hisse, Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.'nin yüzde 10 hissesi, ÇAYKUR, Türkiye Jokey Kulübünün düzenlediği at yarışları, müşterek bahislerle ilgili lisanslar 49 yıl süreyle, Mülkiyeti Hazineye ait Antalya, Aydın, İstanbul, Isparta, İzmir, Kayseri ve Muğla'da bulunan bazı taşınmazlar TVF'ye devredilmiştir.

Ulusal varlık fonlarının yönetiminde şeffaflık önemli bir husus olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda, Ulusal Varlık Fonları, çalışmalarında Santiago ilkeleri olarak bilinen ilkeler çerçevesinde raporlama yapmaktadırlar.⁵ Ulusal Varlık Fonları Uluslararası Forumu (IFSFW) tarafından varlık fonları tasarruf, istikrar ve kalkınma/stratejik şeklinde üç amaç çerçevesinde sınıflandırılmaktadır.

Öte yandan, Türkiye Varlık Fonu uygulamasında Sayıştay denetimi ile hukukilik denetimi konuları sorunlu bir alan olarak değerlendirilmektedir. İlgili mevzuat çerçevesinde TVF uygulamasında tablo denetimine dayanan bir denetim yapısı tasarlanmıştır. Kullanılacak kamu kaynağına ilişkin bir hesap verebilirlik mekanizması öngörülmemiş, daha önceden bütçeye aktarılan gelir fazlalarının bütçeye aktarılması yerine TVF'ye aktarılması öngörülmüştür. Bu bağlamda, TVF, 2000'li yıllarda kamu mali yönetim reformu ile önemli ölçüde uygulamasına son verilen bütçe dışı fon uygulamasının yeni bir versiyonu olarak kurulmuştur. Bununla beraber, IFSWF sınıflandırması çerçevesinde kalkınma/stratejik amaçlı varlık fonu olarak değerlendirilebilir.

Bununla beraber, varlık fonunun borçlandığı kaynakları kullanmak suretiyle yurtiçi projelerin finansmanı elde edilecek reel getirinin borçların reel faizlerinden fazla olmasıyla ancak yapılabilir nitelikte olacaktır. Bu ise, işleyiş mantığı bakımından, genel kapsam içerisinde yer alan herhangi bir kamu iktisadi kuruluşuna sermaye aktarımı ve bu konuda yapılacak

⁴ Eğilmez, M. (2016).

⁵ IFSWF (2008) Generally Accepted Principles and Practices (Santiago Principles), The International Forum of Sovereign Wealth Funds. Erişim tarihi: 21.1. 2018. <http://www.ifswf.org/trends-transparency-santiago-principle-self-assessments-2016>

görevlendirme ile mümkün olabilecek iktisadi faaliyet niteliğindedir. Bundan sonraki dönemde, TVF için hesap verebilirliğe temel olacak mali tabloların denetiminin ötesinde bir denetim sürecinin tasarlanmasına ve işleyişin karlılık ilkeleri çerçevesinde denetlenmesine yönelik olarak gerekli adımların atılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

2.4 Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi

Özetle Türkiye ekonomisinin son 35 yılına genel bir göz atıldığında şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde, kişi başına GSYH düzeyi düşük OECD üyesi ülkelerdeki büyüme hızı, kişi başına gelir düzeyi yüksek olan üye ülkelerin büyüme hızından daha yüksek gerçekleşmiştir. Buna karşılık Türkiye'nin ekonomik büyüme performansı, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca bu genel kuralın dışında kalarak düşük düzeylerde ve gelişmiş OECD üyesi ülkelerin altında seyretmiştir.

Türkiye 2000'li yıllarda izlediği IMF destekli politikalarla yüksek büyüme oranları hedeflemiş ve 1980'li yıllarda yaptığı tercihin devamı olarak ihracata dayalı büyüme stratejisi benimsemiştir. Özellikle Türkiye'de IMF programlarının sürdürüldüğü 1999-2008 yılları arasında hükümetler, neredeyse bütün ekonomi politikalarını bu programlara bağlamıştır. Türkiye 2002 yılından 2007'ye kadar olan dönemde bu programları uygularken, diğer gelişmekte olan ülkeler gibi dünya ekonomisindeki genişlemeden payını almıştır. Bu doğrultuda iç tasarrufların yetersizliğinden dolayı, uygulanan programın finansmanı büyük ölçüde dış kaynaklardan sağlanmıştır. Bu amaçla da yurtdışından sermaye girişleri makroekonomik politikalarla desteklenmiştir. Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu konjonktür de bu programın uygulanmasını kolaylaştırmış ve Türkiye ekonomisi 2001 yılından sonra kriz için alınan önlemlerin sonuçlarını göstermeye başlamasıyla birlikte yüksek büyüme oranlarını gerçekleştirmiştir. Ancak dünyada yaşanan 2008 kriziyle birlikte diğer ülkelerde de büyüme hızları düşmüştür. Tüm dünyada yaşanan güven bunalımı nedeniyle Türkiye'ye gelen kısa vadeli sermaye hareketlerinde ve doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi azalmalar yaşanmıştır. Dünya ekonomisindeki durgunlukla beraber, Türkiye ekonomisinde dış talep de ciddi bir daralma içine girmiştir. Türkiye ekonomisi 2008 yılından sonra, hem dış hem de iç talepteki daralma ile 2000 sonrası dönemde gerçekleştirmiş olduğu yüksek büyüme oranlarından uzaklaşmıştır.

Son 15 yıl içinde Türkiye ekonomisinde izlenen politikaların sonucu; istihdam yaratmayan hızlı büyüme, ithalat ve ihracatta artış, yüksek cari açık, yüksek oranda rezerv birikimi ve artan dış borçlar ile buna bağlı faiz ödemeleri temel sorunlar haline gelmiştir. Bu süreçte Türkiye'de dış finansman, ağırlıklı olarak uluslararası sermaye hareketlerinden karşılanmıştır. TL'nin aşırı değerlenmesine rağmen ihracatta artış ve küresel rekabet gücü, daha çok reel ücretlerde azalma ve ayrıca verimlilik artışları ile sağlanmıştır. Yine Türkiye'nin üretim yapısında, ithalata bağımlı ara ve yatırım malları üretiminin ağırlık kazanmasına doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Böylece ithal girdi kullanımı, ülkedeki reel sektörün döviz gereksinimini daha da artırmış ve reel sektörü ucuz döviz bulmaya yöneltmiştir. Yüksek faiz ve düşük kura dayalı enflasyon hedeflemesi programı ithalatı teşvik ettiği gibi, reel sektörün yurtdışından borçlanmasını da yurtiçine göre daha ucuz hale getirdiğinden dışarıdan borçlanmayı hızlandırmıştır. Bu politikalar demeti, uluslararası finansal sermayenin ülke içine çekilmesini kolaylaştırmıştır. Bu anlamda uygulanan politikalar, Türkiye'nin uluslararası finansal sermaye ile bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. Uluslararası finansal sermaye ile yaşanan bu bütünleşme, dünya konjonktürünün iyi olduğu dönemlerde Türkiye'yi beslerken, aksi dönemlerde tehdit eden bir görünüm arz etmeye başlamıştır. Bu noktada, Türkiye'ye dışarıdan gelen sermayenin niteliği (portföy yatırımı veya doğrudan yatırım olması) kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda kısa vadeli portföy yatırımlarının özellikle çıkış dönemlerinde yıkıcı etkisinin dikkate alınması gerekmektedir.

2017 yılında ekonomideki canlanma, AB başta olmak üzere büyük ekonomilerin toparlanma eğiliminde olması Türkiye'nin büyümesine pozitif katkı yapmıştır. Öte yandan artan döviz kuru ve enflasyondaki artışların yanında özellikle, son çeyrekte artan faiz oranları ülkedeki yatırım

ortamını olumsuz etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Türkiye’de cari açık önemli bir sorun alanı olmaya devam etmektedir.

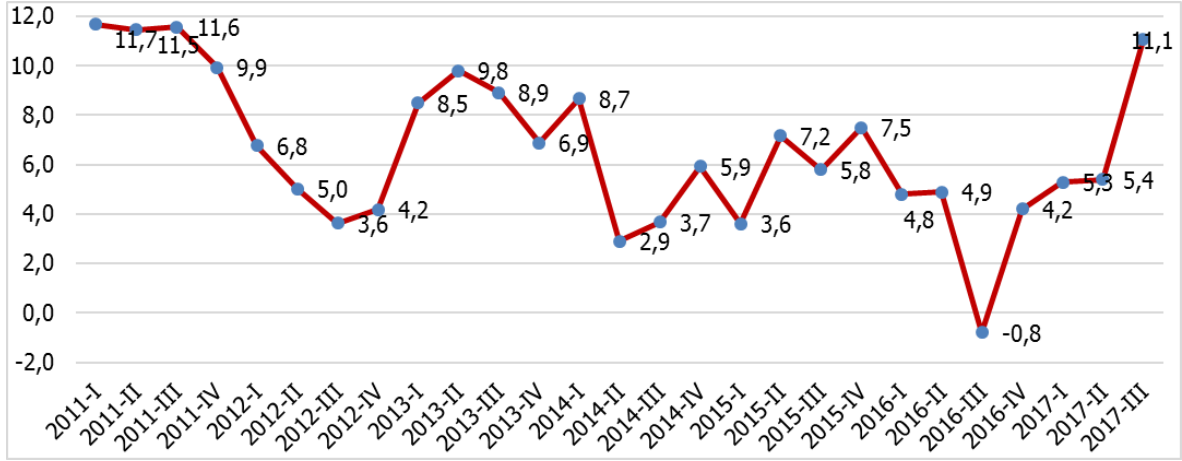
2018 yılında, ülke ekonomisi için, artan cari açık ve yüksek özel kesim borçluluğuna (GSYH’nin yüzde 50’sinden fazlası) bağlı olarak dış finansmana bağıllık önceki yıllarda olduğu gibi en önemli risk alanını teşkil etmektedir. Döviz kurundaki ve petrol fiyatlarındaki gelişmelere bağlı olarak enflasyonist baskının artması, artan hükümet harcamaları ve KGF uygulamasıyla kamuya transfer edilen risklerin batık kredilerin artması durumunda realize olması ihtimalinin Türkiye ekonomisinin en önemli potansiyel risk alanları olduğu değerlendirilmektedir.

3. EKONOMİK BÜYÜME

Türkiye ekonomisi 2015 yılına yükselen kurlar ve ham petrol başta olmak emtia fiyatlarında yarı yarıya düşmesi ve siyasi düzlemde seçim atmosferinin etkili olduğu bir ortamda girmiştir. Yıl içerisinde 2 seçim yaşanmış, güneydoğuda terör olaylarının artması ve Rusya’yla yaşanan siyasi gerilim sebebiyle turizm gelirlerinde önemli bir düşme kaydedilmiştir. Bu çerçevede, 2015 yılında; hem iç talep hem de dış talepte bir toparlanmayla üretim yöntemine göre GSYH zincirlenmiş hacim endeksi, bir önceki yıla göre yüzde 6,1 artmıştır.

Küresel mali kriz sonrasında en erken toparlanma sürecine giren ülkelerden biri olan Türkiye 2016 yılı 3. Çeyreğine kadar 27 çeyrek kesintisiz olarak büyüdükten sonra 2016 yılı Temmuz ayında yaşanan Darbe girişimi ve sonrasındaki süreç, 2015 yılında Rusya’yla olan ekonomik ilişkilerin bozulması, Suriye ve Irak’ta yaşanan çatışmalar sebebiyle turizm gelirlerindeki daralmanın da etkisiyle önce ekonomik faaliyetlerin hızında yavaşlama ve sonra da daralma söz konusu olmuştur. Özellikle, 2016 yılı Temmuz ayı sonrasında ortaya çıkan siyasi atmosfere, FED’in faiz kararı sürecinin uluslararası finans piyasalarında yarattığı belirsizliğe ve zorlaşan dış likidite koşullarına rağmen ekonomi, büyümesini sürdürmüş, ancak 2016 yılı üçüncü çeyreğinde kısmi bir daralma yaşanmıştır. ABD’nin faiz artırma beklentileri ve ekonomik aktörlerin beklentilerindeki bozulmaya koşut olarak yüksek miktarlarda sermaye çıkışı ve döviz kurlarında yüksek artışlar yaşanmıştır. Artan siyasi gerilim ve terör olaylarının yanında Rusya’yla ilişkilerin yumuşamasına rağmen bunun ekonomiye yansımaları sınırlı olmuş, turizm gelirleri, 2015 yılındaki düşük baza rağmen, yüzde 30 oranında azalmış ve 2016 yılı 3. Çeyreğinde ekonomide daralma yaşanmıştır. 2016 yılının genelinde turizm sektöründe yaşanan sıkıntılar ve Temmuz 2016’da yaşanan darbe girişimi ve sonrasında yaşanan süreç ekonomide beklentilerin bozulmasına ve büyüme oranının yüzde 3,2 seviyesine gerilemesine yol açmıştır.

Türkiye ekonomisi, 2017 yılının ilk üç çeyreğinde ise yüksek oranlı bir büyüme performansı sergilemiştir. İlk iki çeyrekte sırasıyla, yüzde 5,3 ve yüzde 5,4 oranındaki büyümenin ardından üçüncü çeyrekte reel GSYH büyümesi, 2011 yılından bu yana kaydedilen en yüksek üç aylık büyüme oranı olan yüzde 11,1 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı

Şekil 3.1. Çeyrek Dönemlere Göre GSYH Büyüme Hızları (hacim endeksine göre, yüzde)

Kutu 3.1. Yeni Milli Gelir Serisi

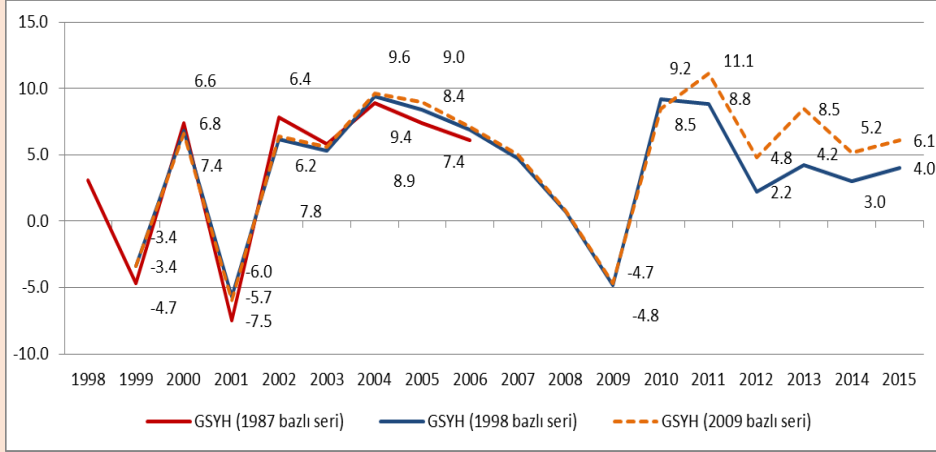
Bilindiği üzere, TÜİK tarafından 2016 yılı Aralık ayında 2009 bazlı olarak 1998 yılından başlamak üzere yeni milli gelir serisi açıklanmıştır. GSYH hesaplarındaki değişiklikler yalnız GSYH büyüklüğü açısından değil aynı zamanda diğer ekonomik büyüklükleri ölçme zemini bağlamında birçok ekonomik büyüklüğün de eşanlı olarak etkilemektedir. Çünkü, makroekonomik göstergelerin hesabında çoğunlukla ilgili ekonomik büyüklüğün (vergiler, kamu harcamaları, borçlar vs.) toplam milli gelir içerisindeki oranı üzerinden analiz edilmektedir.

Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA-2008) ve Avrupa Hesaplar Sistemi'ne (ESA-2010) uyum kapsamında ana revizyon çalışmaları tamamlanarak yıllık veriler kullanılmak suretiyle, dönemsel GSYH tahminlerinden bağımsız olarak, üretim, harcama ve gelir yöntemlerine göre GSYH hesaplanmıştır. Böylece, dönemsel GSYH tahminleri ise yeni bağımsız hesaplama ile revize edilmiştir. 2016 yılı Aralık ayında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ulusal gelir hesaplamaya baz yılında ve yönteminde önemli değişiklikler yapmış ve 1998 yılı ve sonrası dönem GSYH verilerini revize etmiştir. Daha önce 2007 yılında yapılan değişiklik ile 1987 bazlı milli gelir serisinden 1998 yılı bazlı yeni milli gelir serisine geçiş yapılmıştı.

Aralık 2016'da açıklanan yeni seri ile ulusal gelir hesaplamalarında önemli yöntem ve kapsam değişikliklerine gidilmiştir. TÜİK tarafından 'Türkiye Ulusal Hesaplar Sistemi'nde SNA-2008 ve ESA-2010'un Uygulanması ve Ana Revizyon' olarak adlandırılan bu yeni yöntem beklendiği üzere, hesaplanan GSYH büyüme rakamlarında değişikliğe yol açmıştır. Baz yılının 1998 yılından 2009 yılına alındığı bu yeni ulusal gelir hesaplamaya yöntemi ile gerek 1998 yılı bazlı gerekse 1987 yılı bazlı hesap yöntemleri ile bulunan GSYH tutarları ve GSYH büyüme oranlarında önemli değişiklikler görülmektedir.

TÜİK tarafından yapılan çalışma kapsamında bazı hususlar öne çıkmaktadır. Bir defa, çok kapsamlı bir veri seti GSYH serisiyle beraber açıklanmıştır. GSYH hesaplamalarına temel teşkil eden 2012 yılı için Girdi-Çıktı tabloları yayımlanmıştır. Bunun yanında kurumsal sektör hesapları çıkarılmış ve kurumsal sektörlerin GSYH'ye katkıları ve dolayısıyla tasarruf hesaplamaları yayımlanmıştır. Ayrıca, 2009-2015 dönemine ilişkin Genel Devlet hesapları yayımlanmıştır. AB'ye gönderilmesine karşılık Türkiye kamuoyuyla paylaşılmayan Aşırı Aşık Prosedürüne (EDP) ilişkin özet EDP tabloları ile yayımlanmıştır. (Bununla beraber, söz konusu özet tabloya geçişte kullanılan ayarlama kalemleri kamuoyuyla paylaşılmadığından bu durum saydamlık açısından özellikli yenilik getirmemiştir.) 1998 bazlı GSYH serisinde açıklanmayan Gelir Yönüyle GSYH serisi 2009 bazlı olarak 2009-2015 dönemi için açıklanmıştır. Böylece, üretim ve harcama yönünden 1998 yılına kadar götürülen GSYH serisi gelir yönünden yalnız 2009 ve sonrası için yayımlanmıştır.

Bu noktada, TÜİK tarafından reel büyüme oranlarının hesabında fiyat etkisini ortadan kaldırmak amacıyla zincirleme hacim endeksinin kullanılmaya başlanması özellikli bir diğer husus olmuştur.

Kaynak: TÜİK. Not: Şekilde aynı yıl için üstteki rakamlar 2009 bazlı seri değerini, alttaki değerler 1998 bazlı seri değerini ve 2006 ve öncesi için en alttaki rakamlar 1987 bazlı seri değerini göstermektedir.

Kutu Şekil 1: TÜİK Revizyonlarına Göre GSYH Reel Büyüme Oranlarındaki Gelişmeler (Yüzde)

Yapılan revizyonla seriler arasında ortaya çıkan farklılıkların kaynakları incelendiğinde, söz konusu farklılıkların, her ne kadar ilk bakışta revizyonun başlığı ve sunumunda temel gerekçe olarak ortaya konulan SNA-2008 ve ESA-2010 uygulamasına geçişten kaynaklandığı şeklinde bir algı oluşsa da, önemli ölçüde TÜİK tarafından yapıldığı belirtilen ve/veya anlaşılan ölçüm hatalarının düzeltilmesinden kaynaklandığı görülmektedir (Bu konuda Gelir İdaresi Başkanlığından temin edilen verilerin istatistik düzlemde potansiyel sonuçları ve GSYH revizyonunun kaynaklarına ilişkin tartışma için bkz. Turmob, 2016).

Bu kapsamda, yüzde 10,8 oranındaki seriler arasındaki toplam farklılığın yüzde 0,7'si SNA-2008 ve ESA-2010'a geçişten kaynaklandığı, kalanı ise TÜİK tarafından yapılan ölçüm hatalarının düzeltilmesinden ve yeniden hesaplamalardan kaynaklandığı görülmektedir.

Diğer yandan, 2011 yılı ve sonrasında yapılan ortaya çıkan yüksek farklılığın önceki yıllarda görülmemesi bunun özellikle 2011 yılındaki bir kapsam değişikliğinden kaynaklanmış olabileceğini göstermektedir. Böylesi bir durumda, farklılığa yol açan ana kalemin geçmiş yıllara yürütülmeksizin 2011 öncesi revizyonların kısmi düzeltmeler yapılmak suretiyle gerçekleştirildiği ve buna bağlı olarak 2011 yılında seri içerisinde belirgin bir kırılmanın olduğu görülmektedir. Bu durumun, yeni açıklanan GSYH serisinin istatistiki anlamda dönemler arası karşılaştırmaya olanak tanyacak kapsam ve standart birliği manasında bir zaman serisi olma özelliğini zayıflatmış dikkate alınması gerekmektedir. Yeni seri ile ortaya çıkan yeni tasarruf rakamları bu değerlendirmeyi teyid etmektedir (Bu konudaki tartışma için bkz. Turmob, 2016).

Kaynak: Turmob. (2016). 2016 Yılı Ekonomi Raporu, Ankara.

3.1 HARCAMA YÖNÜYLE GSYH'DAKİ GELİŞMELER

2014 yılında ekonomide yeniden dengelenme sürecinde büyümenin temel kaynağı ihracat olmuştur. Cari açığı kısalmaya ve yurtiçi talebi kontrol altına almaya yönelik olarak alınan makro ihtiyati tedbirlerle iç talep sınırlanırken dış talebe dayalı bir büyüme politikası söz konusudur. 2014 yılında özel tüketim yüzde 3, kamu tüketimi yüzde 3,1 oranında sabit sermaye yatırımı ise 5,1 oranında artmıştır. Bu kapsamda, makine-teçhizat yatırımları yüzde 3,9 oranında artmış, inşaat yatırımları ise yüzde 6,5 oranında artış kaydetmiştir. Böylece, toplam yurtiçi talep yüzde 3,2 oranında artış kaydetmiştir. 2014 yılında, mal ve hizmet ihracatındaki artış yüzde 8,2 oranında gerçekleşirken ithalat yüzde -0,4 oranında azalmıştır. Böylece, net mal ve hizmet ihracatının büyümeye bir önceki yıla göre hem ithalattaki daralma hem de ihracattaki artışın etkisiyle pozitif yöndeki katkısıyla ekonomi yüzde 5,2 oranında büyümüştür.

2015 yılında ise harcama yönüyle GSYH bileşenlerinde hane halkı nihai tüketim harcamaları 2015 yılında bir önceki yıl *zincirlemiş hacim endeksine* göre yüzde 5,5 artmıştır. Hane halkı tüketim harcamalarının GSYH içindeki payı yüzde 60,4 olmuş, bu kesimin harcamalarında en

yüksek payları sırasıyla, yüzde 21,7 ile gıda ve alkolsüz içecekler, yüzde 16,0 ile ulaştırma ve yüzde 15,6 ile konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar harcama grupları olmuştur.

2015 yılında devletin nihai tüketim harcamalarının GSYH içindeki payı yüzde 13,9 olurken, sabit sermaye oluşumunun payı yüzde 29,7 olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre, devletin nihai tüketim harcamalarında yüzde 4,1, gayrisafi sabit sermaye oluşumunda ise yüzde 9,2 artmıştır. 2015 yılında GSYH'ye en fazla katkıyı veren gayrisafi sabit sermaye oluşumu içerisinde en yüksek büyüme makine ve teçhizat kaleminde görülmektedir. Bu kaleme yüzde 18,4 oranında artış kaydedilmiştir. Mal ve hizmet ihracatı ise, 2015 yılında bir önceki yıl zincirlenmiş hacim endeksine göre yüzde 4,2 artarken, ithalat da yüzde 1,7 artmıştır.

Tablo 3.1. GSYH Harcama Bileşenleri (cari fiyatlarla, milyar TL, yüzde pay)

	Milyar TL						Pay (%)					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2011	2012	2013	2014	2015	2016
GSYH	1.394	1.570	1.810	2.044	2.339	2.609	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi	881	979	1.120	1.242	1.412	1.561	63,2	62,4	61,9	60,8	60,4	59,8
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	191	223	256	288	325	387	13,7	14,2	14,1	14,1	13,9	14,8
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	391	429	516	591	695	765	28,1	27,3	28,5	28,9	29,7	29,3
(*) Stok Değişmeleri	45	15	23	3	-31	-28	3,2	1,0	1,2	0,1	-1,3	-1,1
Mal ve Hizmet İhracatı	310	372	403	486	546	573	22,3	23,7	22,3	23,8	23,3	22,0
(-) Mal ve Hizmet İthalatı	424	449	508	565	607	648	30,4	28,6	28,1	27,6	26,0	24,9

Kaynak: TÜİK. Stok Değişmeleri artık yöntemiyle hesaplanmış olup istatistiki hatayı da içermektedir.

Tablo 3.2. Harcama Yönüyle GSYH Bileşenlerinin Yıllık Büyüme Hızları (Reel, yüzde)

							2016				2017		
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.
1. Özel Tüketim	12,3	3,2	7,9	3,0	5,4	3,7	2,5	5,2	0,5	6,3	3,4	3,1	11,7
2. Kamu Tüketimi	1,1	6,8	8,0	3,1	3,9	9,5	12,4	15,0	5,8	6,1	9,3	-2,1	2,8
3. Sabit Sermaye Yat.	23,8	2,7	13,8	5,1	9,3	2,2	6,2	2,0	0,3	1,2	2,7	8,0	12,4
4. Mal ve Hizmet İhracatı	13,4	14,9	1,1	8,2	4,3	-1,9	1,9	-1,7	-9,4	2,5	10,9	10,7	17,2
5. Mal ve Hizmet İthalatı (-)	15,4	0,7	8,0	-0,4	1,7	3,7	2,8	7,1	2,1	2,9	0,7	1,8	14,5
GSYH	11,1	4,8	8,5	5,2	6,1	3,2	4,8	4,9	-0,8	4,2	5,3	5,4	11,1

Kaynak: TÜİK.

2015 yılında gözlenen yurt içi talep kaynaklı büyüme 2016 yılında da devam etmiştir. 2016 yılında ise harcama yönüyle GSYH bileşenlerindeki gelişmelere bakıldığında, yılın ilk üç çeyreğinde ekonomi ilk iki çeyrekte yüzde 4,8 ve 4,9 oranında büyümüştür. Üçüncü çeyrekte ise siyasi atmosfer ve ülkede artan terör olayları, 2015 yılında Rusya'yla yaşanan siyasi gerilimin yumuşamasına rağmen bunun ekonomiye yansımamasıyla bir önceki yıla göre yüzde 0,8 oranında daralmıştır. Dördüncü çeyrekte ise ekonomi kamu tüketimindeki artış ve özel tüketimdeki düzelme ile 4,2 oranında büyümüş ve böylece, ekonomi yıllık bazda GSYH reel olarak yüzde 3,2 oranında artmıştır. Bu süreçte, kamu tüketimi büyümeye pozitif katkı verirken, gerek üçüncü çeyrekteki daralmada gerekse dördüncü çeyrekteki toparlanmada talep yönünden özel tüketimdeki ve ihracattaki gelişmeler temel etkenler olmuştur.

2017 yılında ise ihracatın ithalattan daha hızlı artması sebebiyle net ihracat, büyümeyi olumlu yönde etkilemiştir. Enflasyonda artışa etki etmekle beraber, Türk Lirası'nın belli başlı para birimlerine karşı değer kaybetmesi, ihracat sektörlerinin uluslararası rekabet gücünü pozitif etkilemiş ve büyümeyi olumlu yönde etkilemiştir. İlk iki çeyrekte yüzde 10,9 ve yüzde 10,7 oranında artan ihracat, üçüncü çeyrekte yüzde 17,2 oranında artış kaydetmiştir. İlk iki çeyrekte ithalattaki artış sınırlı olmuş ve net ihracatın katkısını artırmıştır. Devletin nihai tüketim harcamaları ilk çeyrekte yüzde 9,3 oranında artarak büyümeye güçlü bir etki yapmıştır.

Yılın üçüncü çeyreğinde yüksek büyüme performansı, özellikle iç talebin yanı sıra hükümetin yatırım desteği ve ihracattaki güçlü katkılardan kaynaklanmaktadır. Artan hükümet

harcamalarının yanı sıra, küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansmana erişimi kolaylaştırmak için alınan önlemler 2017 yılı büyümesini önemli ölçüde desteklemiştir. Toplam tüketim harcamaları 2017 yılının üçüncü çeyreğinde yüzde 10,2 oranında artış kaydederken, özel tüketim harcamaları yüzde 11,7 oranında, kamu tüketim harcamaları ise yüzde 2,8 oranında artmıştır.

2017 yılının üçüncü çeyreğinde reel mal ve hizmet ihracatı yüzde 17,2 oranında artarken, mal ve hizmet ithalatı reel olarak ise yüzde 14,5 oranında artarak büyümeyi sınırlandırmıştır. Böylece, ilgili dönemde net mal ve hizmet ihracatının büyümeye katkısı pozitif 0,3 puan olmuştur. 2017 yılının üçüncü çeyreğinde gerçekleşen yüzde 11,1 oranındaki büyümeye en büyük katkıyı 6,9 puan ile özel tüketim harcamaları yaparken, kamu tüketiminin katkısı 0,4 puan olmuştur. Toplam nihai yurtiçi talep (stok hariç) ise yüzde 10,8 oranında artmıştır.

Bu dönemde, aşağıdaki tablodan (Tablo 3.3) da görüleceği üzere toplam sabit sermaye yatırım harcamaları reel olarak yüzde 12,4 oranında yükselmiştir. Bu gelişmede, inşaat yatırımlarının güçlü önemli bir katkısı olurken özellikle, üçüncü çeyrekte makine ve teçhizat yatırımlarındaki 15,3 oranında büyüme yatırımlardaki büyümeye önemli bir katkı vermiştir. Sabit sermaye yatırımları ise bu dönemde 3,5 puan katkı vermiştir.

Tablo 3.3. Sabit Sermaye Yatırım Bileşenlerinin Yıllık Reel Büyüme Hızları (*)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016				2017		
							I	II	III	IV	I	II	III
Sabit Sermaye Yat.	23,8	2,7	13,8	5,1	9,3	2,2	6,2	2,0	0,3	1,2	2,7	8,0	12,4
İnşaat	22,5	7,2	21,1	6,5	4,7	2,8	3,9	2,6	2,7	2,1	13,3	22,5	12,0
Makine ve Teçhizat	28,4	-4,4	8,1	3,9	18,5	1,2	10,5	0,2	-3,7	-0,7	-12,1	-9,3	15,3
Diğer Aktifler	12,1	9,4	-3,7	0,8	1,6	4,0	2,0	8,1	2,2	3,9	2,6	-8,0	1,1
Top. üretilmiş gayrimali aktifler	23,8	2,7	13,8	5,1	9,3	2,2	6,2	2,0	0,3	1,2	2,7	8,0	12,4

Kaynak: TÜİK (*) Zincirlenmiş hacim endeksiyle, yüzde.

3.2 ÜRETİM YÖNÜNDE GSYH'DAKİ GELİŞMELER VE ÜRETİM SEKTÖRLERİNDEKİ GELİŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

GSYH'deki gelişmelere sektörel olarak bakıldığında; 2014 yılı büyümesinde olumsuz hava koşullarından kaynaklanan nedenlerle tarım katma değerindeki yavaşlama etkili olmuştur. 2014 yılında, tarımda yüzde 0,6, sanayi yüzde 5,7, inşaat yüzde 5 ve hizmetler sektörü yüzde 6,1 oranında kaydedilen büyümedeki artışla ekonomi yıllık bazda zincirlenmiş hacim endeksiyle bir önceki yıla göre yüzde 5,2 oranında büyümüştür.

2015 yılında ise üretim yöntemine göre GSYH, zincirlenmiş hacim endeksiyle bir önceki yıla göre yüzde 6,1 artmıştır. Üretim yöntemine göre cari fiyatlarla GSYH, 2015 yılında bir önceki yıla göre yüzde 14,4 artarak 2 trilyon 337,5 milyar TL olmuştur. 2015 yılında GSYH'de en yüksek payı yüzde 53,3 ile hizmetler sektörü alırken, yüzde 19,8 ile sanayi almıştır. İnşaat sektörünün payı yüzde 8,2 olarak gerçekleşirken tarımın toplam GSYH içindeki payı yüzde 6,9 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.4. İktisadi Sektörlere Göre GSYH'deki Gelişmeler (2012-2016)

	Değer (cari fiyatlarla)					Yüzde Pay (%)				
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	121.693	121.709	134.725	161.448	161.305	7,8	6,7	6,6	6,9	6,2
Sanayi	302.833	355.312	410.786	461.964	511.806	19,3	19,6	20,1	19,8	19,6
Madencilik ve Taşocakçılığı	17.117	19.420	19.410	19.255	21.369	1,1	1,1	0,9	0,8	0,8
İmalat Sanayii	249.251	293.884	343.305	390.796	432.980	15,9	16,2	16,8	16,7	16,6
Elektrik, gaz vs üretimi ve dağıtım	21.085	24.996	28.277	29.855	33.936	1,3	1,4	1,4	1,3	1,3
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi vs.	15.380	17.012	19.795	22.057	23.521	1,0	0,9	1,0	0,9	0,9
İnşaat	117.433	145.908	165.655	190.619	223.363	7,5	8,1	8,1	8,2	8,6
Hizmetler	843.454	962.395	1.097.025	1.246.696	1.402.423	53,7	53,2	53,7	53,3	53,8
Toptan ve Perakende Ticaret	176.324	201.817	234.133	268.545	296.142	11,2	11,2	11,5	11,5	11,4
Ulaştırma ve depolama	127.730	143.170	162.271	183.913	197.259	8,1	7,9	7,9	7,9	7,6
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	41.934	50.063	59.045	66.100	67.498	2,7	2,8	2,9	2,8	2,6
Bilgi ve iletişim	37.763	43.158	49.404	56.072	63.445	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4
Finans ve sigorta faaliyetleri	46.114	55.726	58.817	70.003	87.063	2,9	3,1	2,9	3,0	3,3
Gayrimenkul faaliyetleri	135.459	148.972	163.852	180.721	201.561	8,6	8,2	8,0	7,7	7,7
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	33.313	38.392	44.095	55.324	59.863	2,1	2,1	2,2	2,4	2,3
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	37.059	45.666	54.953	66.164	77.432	2,4	2,5	2,7	2,8	3,0
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu Sos. Güv.	73.912	81.160	92.514	101.545	119.176	4,7	4,5	4,5	4,3	4,6
Eğitim	61.955	71.272	84.489	96.084	114.175	3,9	3,9	4,1	4,1	4,4
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	41.492	46.855	51.973	57.159	68.274	2,6	2,6	2,5	2,4	2,6
Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor	13.337	17.035	19.522	21.768	24.106	0,8	0,9	1,0	0,9	0,9
Diğer hizmet faaliyetleri	16.279	18.222	20.963	22.246	25.186	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Hanehalklarının işverenler olarak faaliyetleri	782	888	993	1.055	1.243	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Sektörler toplamı	1.385.413	1.585.325	1.808.190	2.060.727	2.298.896	88,3	87,6	88,4	88,1	88,1
Vergi-Sübvansiyon	184.259	224.388	236.276	277.921	309.629	11,7	12,4	11,6	11,9	11,9
Gayri Safi Yurtici Hasıla	1.569.672	1.809.713	2.044.466	2.338.647	2.608.526	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK

2016 yılının tamamında ekonomik büyüme yüzde 3,2 olmuştur. Türkiye ekonomisi, özellikle, 2016 yılının son çeyreğinde yüzde 4,2 ile beklentilerin üzerinde büyüme kaydetmiştir. Daha önce yüzde 4,5 ve yüzde -1,8 olarak açıklanan ikinci ve üçüncü çeyrek büyüme verileri sırasıyla yüzde 4,9 ve yüzde -0,8'e revize edilmiştir. Her ne kadar 2016 yılı büyüme hızı öngörülerin üzerinde gerçekleşse de uzun dönemli performansının altında kalmıştır.

Üretim yöntemiyle GSYH verilerine göre (zincirlenmiş hacim endeksi 2009=100), 2016 yılının son çeyreğinde sanayi sektörü yıllık bazda yüzde 4,2 oranında genişleyerek büyümeye 1 puan katkı sağlamıştır. Bu gelişmede özellikle imalat sanayindeki toparlanma belirleyici olmuştur. Yılın ilk 3 çeyreğinde daralan tarım sektörünün son çeyrekte toparlanması da büyümenin beklentileri aşmasında etkili olmuştur. İnşaat sektörü ise son çeyrekte yüzde 3,2 büyüyerek, özellikle, ikinci çeyrekte kaydedilen yüzde 12,8 oranındaki yüksek büyüme hızı ve ekonominin daraldığı üçüncü çeyrekteki 2,8 oranındaki büyüme ile yılın tamamında ekonomik büyümeye pozitif katkıda bulunmuş ve 2016 yılı genel ekonomik büyüme hızının artışına önemli katkı sağlamıştır. Son çeyrekte yüzde 1,8 oranında genişleyen hizmetler sektörü son çeyrek büyümesine katkı yapmakla beraber özellikle, yılın üçüncü çeyreğinde ticaret ve ulaşım kaynaklı yüzde 7,4 seviyesindeki daralma ve turizm faaliyetlerindeki daralma sebebiyle konaklama hizmetlerinde kaydedilen yüzde 6,5 daralma sebebiyle yıllık büyümeyi olumsuz etkilemiştir. 2016 yılının son çeyreğinde bilgi ve iletişim ile finans ve sigorta faaliyetlerindeki artışlar yıllık büyümenin beklentileri aşmasında belirleyici olmuştur. Öte yandan, tarım sektörü yılın genelinde yüzde 2,6 oranında daralmıştır.

Tablo 3.5. GSYH Üretim Sektörlerindeki Büyüme Hızları - Yıllık

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	3,4	2,2	2,3	0,6	9,4	-2,6
Sanayi	17,3	3,5	9,0	5,7	5,0	4,3
Madencilik ve Taşocakçılığı	9,8	2,0	6,1	-7,6	-1,8	6,0
İmalat Sanayii	20,0	2,3	9,3	6,1	5,9	3,8
Elektrik, gaz vs üretimi ve dağıtım	-3,6	11,9	7,5	10,0	1,1	11,1
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi vs.	16,6	17,6	9,1	5,9	2,8	0,6
İnşaat	24,7	8,3	14,0	5,0	4,9	5,4
Hizmetler	8,9	5,9	7,6	6,3	5,6	3,2
Toptan ve Perakende Ticaret	14,6	3,1	7,8	8,1	7,7	2,5
Ulaştırma ve depolama	6,6	14,6	3,7	4,5	6,0	-0,7
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	22,5	8,3	9,3	8,1	3,7	-6,5
Bilgi ve iletişim	8,6	8,7	8,9	7,2	3,8	5,9
Finans ve sigorta faaliyetleri	5,7	0,1	25,8	10,2	8,4	8,8
Gayrimenkul faaliyetleri	5,0	4,3	2,9	2,5	2,4	3,6
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	8,6	6,7	7,8	7,6	16,5	0,1
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	16,3	10,0	16,6	13,3	14,6	9,5
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu Sos. Güv.	2,2	4,0	4,2	4,4	1,1	6,9
Eğitim	5,1	4,6	8,8	7,8	3,2	2,6
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	8,2	3,1	6,1	1,1	1,6	7,6
Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor	10,3	5,5	15,5	6,7	4,4	1,3
Diğer hizmet faaliyetleri	15,1	4,0	2,3	7,1	-4,6	3,9
Hanehalklarının işverenler olarak faaliyetleri	8,0	6,9	6,3	2,4	-1,7	10,3
Sektörler toplamı	11,2	5,2	8,0	5,6	5,6	3,1
Vergi-Sübvansiyon	10,1	1,6	12,5	2,1	9,6	3,8
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	11,1	4,8	8,5	5,2	6,1	3,2

Tablo 3.6. GSYH Üretim Sektörlerindeki Büyüme Hızları - Çeyreklik

	2015				2016				2017		
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	7,3	10,6	15,8	-3,2	-3,4	-3,4	-3,5	0,4	3,1	4,8	2,8
Sanayi	0,9	5,5	3,9	9,5	8,1	4,7	-1,8	5,9	6,8	7,2	14,8
İmalat Sanayii	2,6	5,8	4,0	10,7	7,8	4,8	-3,1	5,7	6,0	7,0	15,2
İnşaat	-2,2	9,3	3,7	8,1	2,5	12,8	2,8	3,2	5,6	5,5	18,7
Hizmetler (*)	6,8	8,0	4,8	6,9	2,6	1,0	-6,3	3,7	6,4	5,9	20,7
Bilgi ve iletişim	0,4	1,7	0,0	11,3	4,7	7,2	3,0	8,2	9,2	10,1	15,5
Finans ve sigorta faaliyetleri	10,8	12,8	7,6	2,9	9,4	13,3	0,8	12,2	9,9	9,4	-5,8
Gayrimenkul faaliyetleri	3,5	2,1	2,1	1,8	4,2	4,6	2,8	2,8	1,5	1,4	1,5
Mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri	14,4	10,3	16,6	19,5	6,8	11,7	1,1	2,3	7,1	6,2	15,4
Kamu yönetimi, eğitim, sağlık ve	-0,7	3,6	0,4	4,8	5,9	6,2	5,7	3,9	2,7	3,2	5,1
Diğer hizmet faaliyetleri	-0,4	-0,2	-2,2	1,5	2,9	2,6	1,0	4,5	3,2	5,5	11,5
Sektörler Toplamı	3,2	6,3	5,6	7,1	4,9	5,0	-1,1	4,2	5,9	5,6	11,4
Vergi-Sübvansiyon	6,3	14,0	7,4	10,5	4,2	4,6	1,5	4,8	0,7	3,7	8,4
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	3,6	7,2	5,8	7,5	4,8	4,9	-0,8	4,2	5,3	5,4	11,1

Kaynak: TÜİK

2016 yılının birinci ve ikinci çeyreğinde GSYH (2009=100, zincirlenmiş hacim), yüzde 4,8 ve yüzde 4,9 oranında artmıştır. Bu gelişmede, ekonomi içerisindeki payı sırasıyla yüzde 19,5 civarında olan sanayideki yüzde 8,1 ve 4,7 oranındaki büyüme etkili olmuştur

İkinci çeyrekte ekonomi içerisindeki payı sırasıyla yüzde 8,6 seviyesinde olan inşaat sektöründe kaydedilen yüzde 12,8 büyüme genel GSYH artışına önemli bir katkı yapmıştır. Turizm sektöründeki daralmanın etkisi ikinci çeyrekte itibaren güçlenmiş, ilk çeyrekte yüzde 1,3 oranında büyüyen ulaştırma ve konaklama hizmetleri sektörü yılın ikinci çeyreğinde yüzde 0,8 gerilemiştir. Toplam ekonomi içerisindeki payı yüzde 5'ler seviyesinde olan Mesleki, İdari ve Destek Hizmet Faaliyetlerinde 2014 yılı son çeyreğinden itibaren 2015 yılının tamamında çift

haneli büyüme rakamına ulaşılmıştır. 2016 yılı ilk çeyreğindeki yüzde 7,8 oranındaki büyümenin ardından 2016 yılı ikinci çeyreğinde de yüzde 12,8 gibi yüksek bir büyüme oranına ulaşmıştır. 2016 yılı ilk iki çeyreğinde tarım sektörü yüzde 4,3 ve 4,6 oranında daralmış ve yılın ilk yarısında büyümeyi aşağı çeken bir unsur olmuştur.

2016 yılının üçüncü çeyreğinde GSYH bir önceki yıla göre 1,8 oranında azalış kaydetmiştir. Üçüncü çeyrekte daralmanın sektörel kaynakları incelendiğinde, bu gelişmede, üretim yönünden tarım sektöründeki yüzde 3,5 seviyesindeki daralma ile turizm ve ulaştırma sektörlerindeki gerilemeye bağlı olarak hizmetler sektöründe görülen yüzde 6,3 oranındaki düşüş etkili olmuştur.

2016 yılı genelinde, dış ticaret kaynaklı yaşanan sorunlar ve yüksek baz etkisi nedeniyle tarım sektörü yüzde 2,6 oranında küçülmüştür. Bu dönemde sanayi sektörü yıllık yüzde 4,3 oranında büyümüştür. Ekonomin daraldığı üçüncü çeyrekte bile büyüme kaydeden inşaat sektörü 2016 yılında bir önceki yıla göre yüzde 5,4 oranında genişleyerek büyümeyi yukarı yönde desteklemiştir. 2016 yılında finansal hizmetlerin yanı sıra gayrimenkul, mesleki destek, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri olumlu bir performans sergilemiştir. Böylece hizmetler sektörü yüzde 3,2 oranında büyümüştür.

2017 yılında GSYH'deki gelişmeler, üretim yönünden değerlendirildiğinde 2017 yılının tamamında üretim sektörleri kayda değer bir performans sergilemiştir. Tarım sektörü ilk üç çeyrekte sırasıyla, 3,1, 4,8 ve 2,8 oranında büyümüştür. Yılın birinci ve ikinci çeyreğinde GSYH (2009=100, zincirlenmiş hacim), yüzde 5,3 ve 5,4 oranında artmıştır. Bu gelişmede, tarım sektörü ortalamayı aşağı çekerken ekonomi içerisinde önemli bir payı bulunan sanayi ve hizmetler sektörlerinde kaydedilen yüzde 6 ve üzerindeki büyüme performansı etkili olmuştur. Bilgi ve iletişim sektörleri ile Hazineden sağlanan kaynakla KGF imkanlarının yoğun bir şekilde kullanılmasıyla artan mevduat ve kredi hacmine bağlı olarak finansal hizmetler sektörü ilk iki çeyrekte yüzde 9'un üzerinde büyümüştür.

2017 yılının üçüncü çeyreğinde GSYH bir önceki yıla göre 11,7 oranında artış kaydetmiştir. İhracatta kaydedilen performansa bağlı olarak imalat sanayii yüzde yılın üçüncü çeyreğinde yüzde 15,2 oranında büyümüştür. İnşaat sektörü yüzde 18,7 ve hizmetler sektörü ise yüzde 20,7 oranında genişlemiştir. Bu gelişmede, 2016 üçüncü çeyreğinde görülen daralmadan kaynaklı düşük baz etkisinin de büyüme oranlarının yükselmesinde önemli bir katkısının olduğuna dikkat edilmelidir.

3.2.1 Tarım

2015 yılında ise sabit fiyatlarla yüzde 9,4 oranında büyüyen tarım sektörü 2016 yılında yüzde 2,6 oranında daralmış ve yılın ilk yarısında diğer sektörlerdeki büyümeyi sınırlandırmıştır. Öte yandan, tarım sektörü 2017 yılının birinci ve ikinci çeyreğinde sırasıyla, yüzde 3,1 ve 4,8 oranında büyümüştür. 2017 yılının son çeyreğinde sektörün büyüme oranı yüzde 2,8 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektörüne ilişkin temel göstergeler aşağıdaki tabloda (Tablo 3.7) sunulmaktadır.

Tablo 3.7 incelendiğinde, tarım sektöründe işgücü talebinin azalması, sanayi ve hizmetler sektöründe istihdamın artması ve kırdan kente göç gibi nedenlerden dolayı yıllar itibarıyla tarımsal istihdamın toplam istihdam içerisindeki payının düştüğü görülmektedir. Sektörün toplam istihdam içindeki payı 2014 yılında yüzde 21,1 iken, 2015 yılında yüzde 21,6'ya ve 2017 yılı Ekim ayı itibarıyla yüzde 19,3'e gerilemiştir. Tarım sektörü istihdamı 5,5 milyon kişi seviyesindedir.

Tablo 3.7. Temel Tarım Göstergeleri

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım, ormancılık ve balıkçılık (GSYH, Cari temel fiyatlarla, milyon TL)	121.693	121.709	134.725	161.448	161.305	
GSYH içindeki Pay (yüzde)	7,8	6,7	6,6	6,9	6,2	
Yıllık Reel Büyüme (yüzde) (1)	2,2	2,3	0,6	9,4	-2,6	
Tarım İstihdamı (bin kişi) (2)	5.301	5.204	5.470	5.483	5.305	5.535
Tarım İstihdamı (yüzde) (2)	22,1	21,2	21,1	20,6	19,5	19,3
İhracat (milyon dolar)	5.189	5.653	6.030	5.757	5.397	5.288
İthalat (milyon dolar)	7.447	7.718	8.589	7.176	7.041	8.993
Tarım sektörü dış ticaret dengesi (milyon dolar)	-2.258	-2.065	-2.559	-1.419	-1.644	-3.705
Sığır Varlığı (Bin Baş)	13.915	14.415	14.223	13.994	14.080	
Toplam Canlı Sığır İthalatı (Bin Baş)	472	194	50	203	493	
Koyun Varlığı (Bin Baş)	27.425	29.284	31.140	31.508	30.984	
Keçi Varlığı (Bin Baş)	8.357	9.226	10.345	10.416	10.345	
Süt Üretimi (Bin Ton)	17.401	18.224	18.631	18.655	18.489	
Et Üretimi (Bin Ton)	916	996	1.008	1.149	1.173	
Yumurta Üretimi (Milyon Adet)	14.911	16.497	17.145	16.728	18.098	
Tavuk Eti Üretimi (Bin Ton)	1.724	1.758	1.895	1.909	1.879	

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı. (1) Zincirlenmiş Hacim Endeksine Göre (2009=100). (2) Ekim dönemine ait rakamlardır.

Tablo 3.8. Tarım Alanlarındaki Gelişmeler (2001-2016)

Bin Hektar	Toplam tarım alanı	Tahıllar ve diğer bitkisel ürünleri		Sebze bahçeleri alanı	Meyveler, içecek, süs ve baharat	Çayır ve mera arazisi
		Ekilen alan	Nadas			
2001	40 967	17 917	4 914	909	2610	14 617
2002	41 196	17 935	5 040	930	2674	14 617
2003	40 644	17 408	4 991	911	2717	14 617
2004	41 210	17 962	4 956	895	2780	14 617
2005	41 223	18 005	4 876	894	2831	14 617
2006	40 493	17 440	4 691	850	2895	14 617
2007	39 504	16 945	4 219	815	2909	14 617
2008	39 122	16 460	4 259	836	2950	14 617
2009	38 912	16 217	4 323	811	2943	14 617
2010	39 011	16 333	4 249	802	3011	14 617
2011	38 231	15 692	4 017	810	3095	14 617
2012	38 399	15 463	4 286	827	3206	14 617
2013	38 423	15 613	4 148	808	3237	14 617
2014	38 558	15 782	4 108	804	3248	14 617
2015	38 551	15 723	4 114	808	3289	14 617
2016(*)	38 328	15 575	3 998	804	3334	14 617
2001-2016 Değişim (ha)	- 2 639	- 2 342	- 916	- 105	724	
2001-2016 Değişim (yüzde)	-6,4	-13,1	-18,6	-11,6	27,7	0,0

Kaynak: TÜİK

Tablo 3.8’de tarım alanlarındaki gelişmeler ortaya konulmaktadır. Türkiye’de toplam tarım alanında bir gerileme mevcuttur. 2001-2016 döneminde toplam tarım alanı 2,6 milyon hektar azalmıştır. Ekilen alanlar yüzde 13,1, nadasa bırakılan alanlar yüzde 18,6 ve sebze bahçeleri alanı yüzde 11,6 azalmıştır. Buna karşılık meyveler, içecekler ve baharat bitkileri için ayrılan tarım alanı yüzde 27,7 oranında artmıştır. Böylece, toplam tarım alanı yüzde 6,4 azalmıştır.

Tablo 3.9. Temel Tarım Ürünlerinde Üretim Miktarları ve Değişim

	Yıllık Üretim (Ton)							Değişim (yüzde)	
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/11	2017/16
Hububat									
Buğday	21.800	20.100	22.050	19.000	22.600	20.600	21.500	-1,4	4,4
Arpa	7.600	7.100	7.900	6.300	8.000	6.700	7.100	-7	6,0
Mısır	4.200	4.600	5.900	5.950	6.400	6.400	5.900	40	-7,8
Baklagiller									
Mercimek (Kırmızı)	380	410	395	325	340	345	400	5	15,9
Nohut	487	518	506	450	460	455	470	-4	3,3
Kuru Fasulye	201	200	195	215	235	235	239	19	1,7
Sanayi Bitkileri									
Şeker Pancarı	16.126	15.000	16.489	16.743	16.023	19.593	20.828	29	6,3
Pamuk	993	893	866	905	789	809	943	-5	16,7
Tütün	45	73	93	75	68	74	80	78	7,8
Yağlı Tohumlar									
Pamuk Tohumu	1.587	1.427	1.384	1.445	1.261	1.292	1.407	-11	8,9
Ayçiçeği	1.335	1.370	1.523	1.638	1.681	1.671	1.964	47	17,6
Yerfıstığı	90	123	141	124	148	164	165	83	0,7
Yumurta Bitkileri									
Patates	4.613	4.795	3.948	4.166	4.760	4.750	4.800	4	1,1
Soğan (Kuru)	2.141	1.736	1.905	1.790	1.879	2.121	2.132	0	0,5
Meyvesi Yenen Sebzeler									
Karpuz-Kavun	5.512	5.711	5.587	5.593	5.638	5.783	5.825	6	0,7
Domates	11.003	11.350	11.820	11.850	12.615	12.600	12.750	16	1,2
Meyveler									
Üzüm ve İncir	4.557	4.460	4.310	4.476	3.951	4.305	4.506	-1	4,7
Turunçgiller	3.614	3.475	3.681	3.784	3.976	4.293	4.770	32	11,1
Fındık	430	660	549	412	646	420	675	57	60,7
Elma	2.680	2.889	3.128	2.480	2.570	2.926	3.032	13	3,6
Zeytin	1.750	1.820	1.676	1.768	1.700	1.730	2.100	20	21,4
Çay	1.231	1.250	1.180	1.266	1.328	1.350	1.300	6	-3,7

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı.

2015 yılında hava koşullarının da olumlu etkisiyle temel tarım ürünlerinde üretim değerlerinde genel bir artış meydana gelmiş ancak 2016 yılında genel bir azalma meydana gelmiş ve tarım sektörü daralmıştır. 2017 yılında ise kayda değer bir üretim artışı yaşanmıştır.

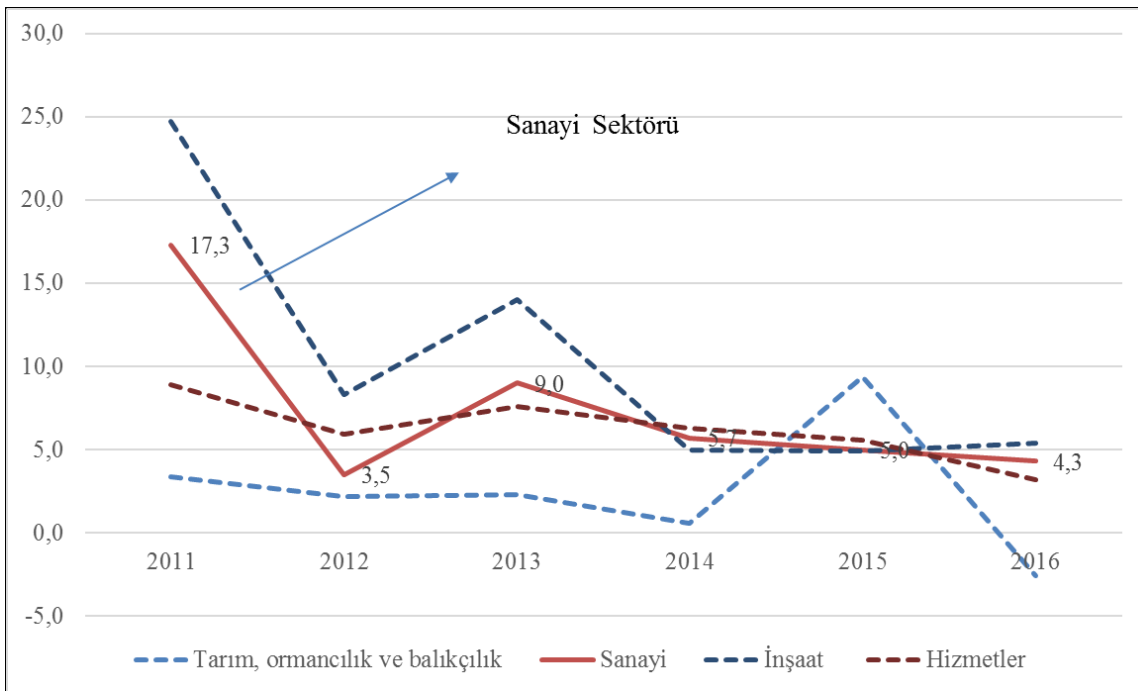
Türkiye’de temel tarım ürünlerinde üretim miktarları ve değişimi gösteren Tabloda tarım sektöründe bitkisel üretimdeki gelişmelerin temel eğilimler değerlendirildiğinde fındık, yer fıstığı, ayçiçeği, tütün ve şeker pancarında kayda değer bir üretim artışı olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, 2017 yılında temel tarım ürünleri üretimi içindeki en büyük artış, yüzde 60,7 ile fındık üretiminde gerçekleşmiştir. 2017 yılında yüzde 10’un üzerinde üretim artışı sağlayan ürünler kırmızı mercimek, pamuk, zeytin, ayçiçeği ve turunçgiller üretiminde gerçekleşmiştir. 2017 yılında mısır ve çayda üretim azalışı meydana gelmiştir.

Hayvancılık alanında son dönemde artan hayvancılık destekleriyle toplam sığır varlığı yaklaşık olarak aynı kalmıştır. Canlı sığır ithalatı 2010 yılındaki 470 bin seviyesinden 2015 yılında 203 bin seviyesine gerilemiş ancak, 2016 yılında bu sayı tekrar 493 bin başa çıkmıştır.

3.2.2 Sanayi

Ulusal gelir içerisindeki payı yıldan yıla artan sanayi sektörü için en önemli göstergelerden birisi, sanayi sektörü katma değeridir. Toplam efektif talepteki iç ve dış kaynaklı dalgalanmalar ve yaşanan finansal krizler, sanayi sektörü katma değerindeki gelişmeleri doğrudan etkilemiştir.

Sanayi sektörü, 2010 ve 2011 yıllarındaki hızlı büyümeden sonra 2011-2014 arası dönemde yukarıdaki şekilden de (Şekil 3.2) görüldüğü gibi, 2011 yılı ortalarından itibaren toplam sanayi sektöründeki daralma süreci 2012 yılı boyunca devam etmiştir. Daha sonra büyüme hızı tekrar artan sektörün büyümesi 2016 yılı üçüncü çeyreğine kadar devam etmiştir. 2016 yılı Temmuz ayı sonrasında sanayi üretimi daralmış daha sonra Ağustos, Ekim ve Kasım aylarında normal seviyesine ulaşmıştır. 2017 yılı üçüncü çeyreğinde çeyreklik büyüme oranı yüzde 14,8 olarak gerçekleşmiştir.

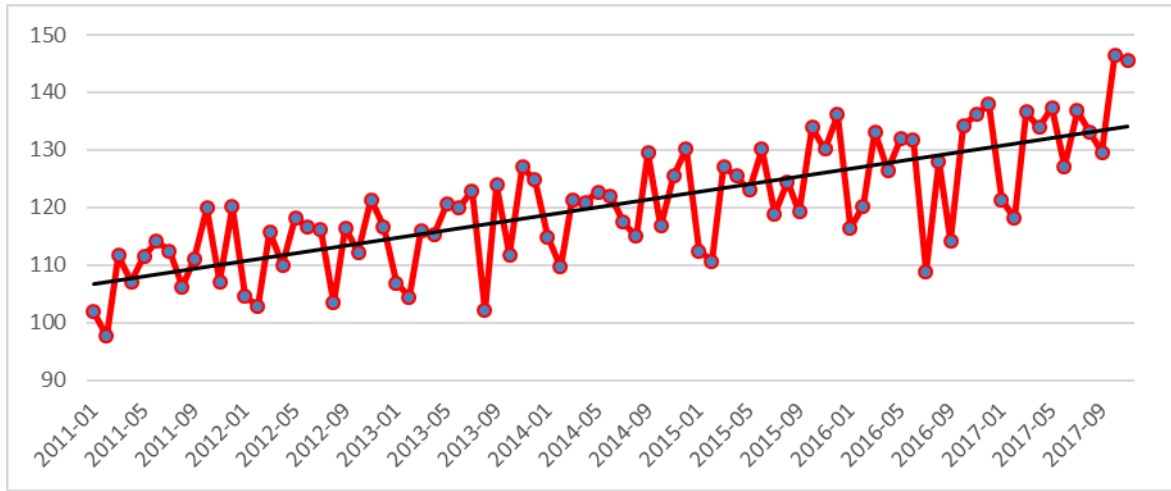

Kaynak:TÜİK

Şekil 3.2. Ana Üretim Sektörlerinin Yıllık Büyüme Oranlarındaki Gelişim (2011-2016)

Sanayi sektörü kapsamında ağırlıklı olarak imalat sanayii bulunmakla beraber hesaplamalarda madencilik, elektrik üretimi ve dağıtımı, su yönetimi, atık yönetimi de sanayi kapsamında yer almaktadır. Bununla beraber sanayi sektörünün genel eğilimi imalat sanayiindeki gelişmeler tarafından belirlenmektedir (Şekil 3.4).

Sanayi kesiminin performansı ve rekabet gücü Türkiye'nin dış ticaret performansını doğrudan etkilemektedir. Bu noktada, genel ekonomik koşullardaki gelişmelerin yanında döviz kuru başta olmak üzere dış ticareti etkileyen parametreler sanayi üretiminin performansını doğrudan etkilemektedir.

Kaynak: TÜİK (*) Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış verilerdir.

Şekil 3.3. Aylık Sanayi Üretim Endeksi (2010=100)

Sanayi kesiminde genel bir büyüme eğilimi söz konusudur. Bu durum, sanayi üretim endeksindeki gelişmeler incelendiğinde belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Sanayi sektörü üretim endeksi 2010 yılı baz alındığında (2010=100) 2013 yılında, bir önceki yıla göre 0,5 puanlık artışla 116,3 puana yükselmiştir. 2014 yılının rakamları için ise sanayi sektörü üretim endeksi, 2015 yılında 124,3 seviyesine çıkarak sanayi sektörü üretiminde kısmi bir iyileşme gözlemlenmiştir. Yukarıdaki şekilden (Şekil 3.3) de görüldüğü üzere, sanayi sektörü üretim endeksi sürekli yükselen bir performans sergilemektedir. 2017 yılı Kasım döneminde ise sanayi üretim endeksi 133,3 endeks değerine ulaşmıştır.

Sanayi kesimi, ürettiği katma değer yanında oluşturduğu istihdam bakımından da ekonomi içerisinde ciddi ağırlığı olan bir sektördür. 2011 yılında 4,8 milyon kişinin istihdam edildiği sanayi sektörünün toplam istihdam içindeki payı yüzde 20,8 olarak gerçekleşmiştir. İlerleyen dönemde sektörün istihdam ettiği kişi sayısı artarak 2013 yılında 5,1 milyon kişiye, 2014 yılında 5,3 milyon kişiye ve Ekim 2017 itibarıyla 5,5 milyon kişiye ulaşmıştır. Özellikle, hizmetler sektöründe gerçekleştirilen istihdam sayısındaki kayda değer artış sebebiyle sanayi sektörünün toplam istihdam içindeki payı kısmen gerilemekle beraber hala yüzde 19,1 gibi oldukça önemli bir seviyededir. Dolayısıyla, sanayi sektörü ekonomide istihdam edilen her beş kişiden birini istihdam eden önemli bir sektör olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 3.10. Sanayi Alt Kolları Yıllık Sanayi Üretim Endeksi ve GSYH Payları (2010=100)

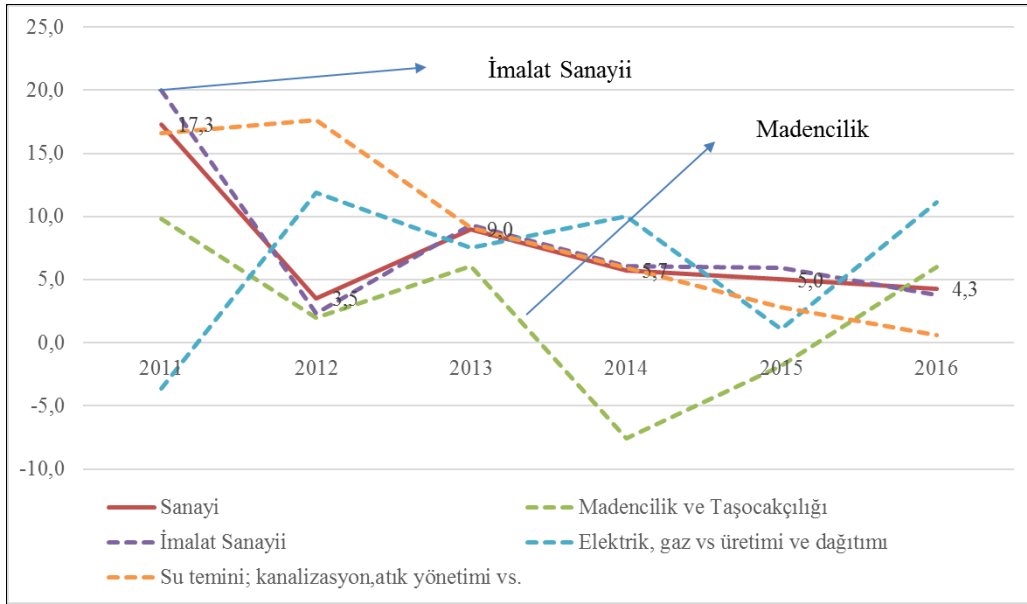
	Sanayi Üretim Endeksi (Endeks Değeri, 2010=100)				GSYH içindeki Paylar (Yüzde)			
	Madencilik	İmalat Sanayi	Enerji	Toplam Sanayi	Madencilik	İmalat Sanayi	Enerji	Toplam Sanayi
2012	108,8	113,0	110,6	112,9	1,1	15,9	2,3	19,3
2013	104,9	117,5	108,9	116,3	1,1	16,2	2,3	19,6
2014	112,7	121,3	113,6	120,5	0,9	16,8	2,4	20,1
2015	107,3	125,7	117,2	124,3	0,8	16,7	2,2	19,8
2016	108,4	127,5	123,0	126,6	0,8	16,6	2,2	19,6
2017*	107,0	134,4	130,6	133,3				

Kaynak: TÜİK. (*) 11 Aylık ortalamadır.

Sanayinin alt sektörleri, söz konusu endeks değerlerinin sunulduğu tablo (Tablo 3.10) çerçevesinde incelendiğinde, 2016 yılında sanayi alt sektörlerinin büyüdüğü görülmektedir. Bu

bağlamda, 2016 yılında bir önceki yılın aynı dönemine göre madencilik ve taş ocakçılığı sektörü üretim endeksi yüzde 1 oranında, imalat sanayi üretim endeksinin yüzde 1,4 ve enerji sektörü üretim endeksi ise yüzde 4,9 oranında artmıştır. Böylece, sanayi üretim endeksi 2016 yılında 1,9 oranında artmıştır. 2017 yılında ise, Endeks Kasım ayı sonu itibarıyla 2016 yılının aynı dönemine göre sanayi toplamı için yüzde 6,9 oranında artmıştır. Alt sektörler itibarıyla bakıldığında ise imalat sanayii endeksi yüzde 7,1, madencilik sektörü endeksi yüzde 5,8 ve enerji sektörü endeksi yüzde 2,5 yükselmiştir.

Sanayinin ve alt sektörlerinin GSYH payları 2012-2016 dönemi için incelendiğinde, zaman içerisinde sanayinin alt kollarının nispi paylarında marjinal bir değişim olmadığı, enerji sektörü katma değerinin toplam içindeki payının yüzde 2,2 seviyesinde olduğu, madenciliğin payının ise yüzde 1,1 seviyesinden uluslararası piyasalarda emtia fiyatlarının düşüşüne paralel olarak GSYH içerisindeki payının 0,2 puan gerileyerek yüzde 0,8 seviyesine gerilediği görülmektedir. Buna karşılık imalat sanayii sektörünün yüzde 15,9 seviyesinden yüzde 16,6 seviyesine yükseldiği görülmektedir. Ancak ekonomideki dalgalanmalardan imalat sanayinin çok keskin bir şekilde etkilendiği ve toplam sanayinin imalat sanayinin ağırlığına bağlı olarak imalat sanayii ile birlikte hareket ettiği görülmektedir.

Kaynak:TÜİK

Şekil 3.4. Sanayi Sektörü Alt Sektörleri Büyüme Oranlarındaki Gelişim (2011-2016)

Sanayinin ve alt sektörlerinin GSYH büyüme hızları 2012-2016 dönemi için incelendiğinde (Şekil 3.4), enerji sektörü ile imalat sanayii büyüme performansı arasında paralellik olması gerekirken iki sektörün büyüme hızları arasında bir uyum olmadığı görülmektedir. Öte yandan madencilik sektörü performansı 2013 ve 2014 yıllarında sanayi sektörünün genel büyüme performansından ayrılmaktadır. Sanayi sektörü genel büyüme performansı, sektör içerisinde imalat sanayinin yüksek ağırlığı sebebiyle, önemli ölçüde imalat sanayii performansı ekseninde şekillenmektedir.

3.2.2.1 Madencilik

Doğal kaynakların ekonomiye kazandırılması ve sanayi sektörünün girdi ihtiyacının karşılanması noktasında madencilik sektörü ülke ekonomisi için büyük önem taşımaktadır.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 3.11) sunulan madencilik sektörüne ilişkin temel göstergeler çerçevesinde sektör değerlendirildiğinde, sektörün 2012 ve 2013 yıllarında yüzde 2 ve 6,1 oranında büyüdüğü, emtia fiyatlarındaki düşüşe ve sektörün performansına bağlı olarak 2014 ve 2015 yıllarında yüzde 7,6 ve yüzde 1,8 oranlarında daraldığı görülmektedir. 2016 yılında ise sektör yüzde 6 oranında büyümüştür. 2017 yılında da sektörün büyümeye pozitif yönde katkı vermeye devam ettiği görülmektedir.

Tablo 3.11. Madencilik Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon TL)	17.117	19.420	19.410	19.255	21.369	
GSYH İçinde Pay (yüzde)	1,1	1,1	0,9	0,8	0,8	
Reel Büyüme (yüzde) (1)	2,0	6,1	-7,6	-1,8	6,0	
İthalat (milyon dolar)	42.247	38.205	37.126	27.609	19.009	26.071
İthalat Yıllık Değişim (yüzde)		-9,6	-2,8	-25,6	-31,1	37,1
İhracat (milyon dolar)	3.161	3.879	3.406	2.799	2.677	3.509
İhracat Yıllık Değişim (yüzde)		22,7	-12,2	-17,8	-4,4	31,1

Kaynak: TÜİK. (1) Reel büyüme oranı 2009=100 Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre yıllık yüzde değişimdir.

Enerji ürünleri başta olmak üzere madencilik sektörü ciddi ölçüde dış ticaret açığı veren bir sektördür. 2013 yılından itibaren sektörün verdiği dış ticaret açığı emtia fiyatlarındaki gerilemenin de katkısıyla önemli ölçüde azalmıştır. Buna göre, 2012 yılında 39,1 milyar dolar olan sektörün dış ticaret açığı 2013 ve 2014 yıllarında 34,3 ve 33,7 milyar dolara, 2015 yılında 24,8 milyar dolara, 2016 yılında 16,3 milyar dolara gerilemiştir. 2017 yılında ise kısmi bir yükselme ile söz konusu açık 22,6 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 3.12. Madencilik ve Taşocakçılığı Sektörü Üretim Endeksindeki Gelişmeler

	Madencilik Sektörü Üretim Endeksi (2010=100)							Değişim (%)						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Madencilik ve Taşocakçılığı	106,6	108,8	104,9	112,7	107,3	108,4	107,0	6,6	2,1	-3,6	7,4	-4,7	1,0	-1,3
Kömür ve linyit çıkartılması	105,2	99,6	84,3	90,8	67,7	74,3	79,7	5,2	-5,4	-15,4	7,8	-25,5	9,8	7,2
Ham petrol ve doğalgaz çıkarımı	94,2	92,2	94,1	101,2	100,1	99,1	98,0	-5,8	-2,2	2,1	7,6	-1,1	-1,0	-1,1
Metal cevherleri madenciliği	114,1	126,7	124,4	133,8	132,2	126,2	111,8	14,1	11,0	-1,8	7,5	-1,2	-4,5	-11,4
Diğer madencilik ve taşocakçılığı	108,4	111,0	113,7	121,6	129,0	133,0	138,0	8,4	2,5	2,4	6,9	6,0	3,1	3,8

Kaynak: TÜİK (*) Kasım 2017 verileridir.

Sanayi üretim endeksi verilerinin sunulduğu Tablo 3.12 çerçevesinde madencilik sektöründeki gelişmeler değerlendirildiğinde sektör üretimi 2013, 2014 ve 2015 yıllarında daralmıştır⁶. Bu gelişmede kömür ve linyit alt sektörlerinin temel etken olduğu görülmektedir.

⁶ Madencilik sektörü üretim endeksindeki gelişmeler ile yeni açıklanan GSYH serisinin bazı yıllarda belirgin bir şekilde uyumsuz olduğu görülmektedir. Sanayi üretim endeksine göre madencilik sektöründe 2010, 2013 ve 2015 yıllarında daralma söz konusu iken GSYH serisinde 2010 ve 2013 yıllarında ciddi bir genişlemenin olduğu görülmektedir.

2015 yılında, 2013 yılındaki eğilime benzer olarak kömür ve linyit çıkarılmasındaki yüzde 25,5 oranındaki üretim düşüşü kaynaklı olarak madencilik sektörü üretimi ortalama yıllık yüzde 4,7 oranında gerilemiştir. 2016 yılında ise kömür ve linyit çıkarılmasındaki yüzde 9 oranındaki güçlü üretim artışı diğer alt sektörlerdeki negatif büyümeyi telafi etmiştir. Diğer madencilik ve taşocakçılığı sektörünün dönem boyunca kesintisiz olarak büyümesi de istisnai bir gelişme olarak kaydedilmiştir. 2016 yılında diğer madencilik ve taş ocakçılığı sektörü yüzde 3,1 oranında artarak madencilik sektörünün daralmasının yüksek olduğu söz konusu yılda daralmayı sınırlandıran önemli bir unsur olmuştur.

Üretim sektörlerine göre analiz imkanı veren uluslararası sanayi sınıflamasına (ISIC) göre yakın dönem ihracat verileri incelendiğinde 2017 yılında 2012 yılına kıyasla madencilik sektörü ihracatının yüzde 11 büyüdüğü, ithalattaki gelişmeler değerlendirildiğinde ise madencilik sektörü üretiminden yapılan ithalatta yüzde 6,7 seviyesinde düşüş olduğu görülmektedir.

2017 yılında ise madencilik sektörü dış ticareti değerlendirildiğinde ithalat yüzde 37,1 artarken ihracat yüzde 31,1 oranında artış kaydetmiştir. Sektörün dış ticaret dengesi 6,2 milyar dolar ilave açık vererek 22,6 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Bu anlamda, madencilik sektörünün GSYH içerisindeki payı azalmakla beraber bu sektör ürünlerinden kaynaklanan dış ticaret dengesinde uzun dönemde olumlu gelişmeler kaydedilmiş, ancak 2017 yılında kısmi bir kötüleşme söz konusu olmuştur.

3.2.2.2 İmalat Sanayi

İmalat sanayi, Türkiye’de gerek dış ticaret gerekse yurtiçi piyasalarda ihtiyaç duyulan temel ürünlerin üretimini sağlayan ve sanayinin asli unsurunu oluşturan sektördür. Bu kısımda, imalat sanayii; Türkiye ekonomisi açısından önemi sebebiyle daha detaylı olarak ele alınacaktır. Bu kapsamda, ilk olarak imalat sanayii temel göstergeler açısından ele alınacak, ardından, imalat sanayii alt-sektörlerinin üretimi sana üretim endeksi ve kapasite kullanımı oranları bağlamında değerlendirilecek ve son olarak imalat sanayii alt-sektörlerinin dış ticaretindeki performansındaki gelişmeler uzun (2012-2017 dönemi) ve kısa vadeli (2016-2017 dönemi) bir perspektifle değerlendirilecektir.

İmalat Sanayinin Temel Göstergeler Bağlamında Değerlendirilmesi

İmalat sanayii gayri safi katma değeri, 2011 yılındaki zincirlenmiş hacim endekine göre yıllık yüzde 20 seviyesindeki tarihi büyümesinden ardından 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla, yüzde 2,3 ve yüzde 9,3 oranlarında artmıştır. İmalat sanayiindeki büyüme hızı 2014 ve 2015 yıllarında ise sırasıyla yüzde 6,1 ve yüzde 5,9 olurken 2016 yılında sektörün büyümesi yüzde 3,8 olarak gerçekleşmiştir.

2017 yılında ise imalat sanayii, ilk iki çeyrekte yüzde 6 ve yüzde 7 oranında büyüyerek bu dönemlerde Türkiye ekonomisinin genel büyüme performansına önemli bir katkı sunmuştur. İmalat sanayii, özellikle, üçüncü çeyrekte yüzde 15,2 oranında büyüyerek ekonominin lokomotifini olmuş ve Türkiye ekonomisinin yüzde 11,7 seviyesine çıkan büyüme performansını yukarıya çeken temel etken olmuştur.

Tablo 3.13. İmalat Sanayiine İlişkin Temel Göstergeler (2012-2017)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon TL)	249.251	293.884	343.305	390.796	432.980	
GSYH İçinde Pay (yüzde)	15,9	16,2	16,8	16,7	16,6	
Reel Büyüme (yüzde) (1)	2,3	9,3	6,1	5,9	3,8	
İthalat (milyon dolar)	176.235	196.823	187.742	166.821	167.243	190.742
İthalat Yıllık Değişim (yüzde)		11,7	-4,6	-11,1	0,3	14,1
İhracat (milyon dolar)	143.194	141.358	147.059	134.390	133.596	147.199
İhracat Yıllık Değişim (yüzde)		-1,3	4,0	-8,6	-0,6	10,2
Sanayi Üretim Endeksindeki Değişim (%) (*)		4,0	3,2	3,6	1,4	5,4

Kaynak: TÜİK. (1) Reel büyüme oranı 2009=100 Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre yıllık yüzde değişimdir. (*) 2017 yılı verileri 11 aylıktır.

İmalat sanayii alt-sektörlerinin sanayi üretim endeksi üretimi ve kapasite kullanımını bakımından değerlendirilmesi

Sanayi sektörlerince üretilen ürünlerin niteliği ve kullanım fonksiyonu dikkate alınarak derlenen sanayi üretim endeksi verileri ve sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin mevcut kapasitelerini ne ölçüde kullandıklarına ilişkin veriler içeren kapasite kullanım oranlarına ilişkin veriler imalat sanayii alt-sektörlerinin üretim miktarları ve bunların performansının analiz ve değerlendirilmesine imkan vermektedir.

Tablo 3.14. Ürünlerin Kullanım Amacına ve Niteliğine Göre (BEC) İmalat Sanayii Üretim Endeksi ve Değişim Oranları

	İmalat Sanayi Üretim Endeksi (2010=100) (*)						Değişim %					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İmalat Sanayi	113,0	117,5	121,3	125,7	127,5	134,4	3,2	4,0	3,2	3,6	1,4	5,4
Ara Malı İmalatı	112,8	117,4	120,3	120,7	120,9	126,5	7,4	4,0	2,4	0,4	0,2	4,6
Sermaye Malı İmalatı	118,6	125,1	131,8	142,6	145,6	158,1	4,2	5,5	5,4	8,2	2,1	8,6
Dayanıklı Tüketim Malı İmalatı	113,6	116,6	119,7	125,3	121,8	134,5	-5,5	2,7	2,6	4,7	-2,8	10,4
Dayanısız Tüketim Malı İmalatı	110,4	113,6	118,1	122,2	126,2	128,6	-0,1	2,9	3,9	3,5	3,2	2,0

Kaynak: TÜİK

Sanayi üretim endeksi verilerine göre imalat sanayii üretimi 2012 yılında yüzde 3,2 seviyesinde yükselmiştir. 2013-2015 döneminde sırasıyla, yüzde 4, yüzde 3,2 ve yüzde 3,6 yüzde oranlarındaki imalat sanayiindeki üretim artışı 2016 yılında yavaşlayarak yüzde 2,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise, 11 aylık verilere göre, yılında imalat sanayii üretimindeki genel artış yüzde 5,4 olarak gerçekleşmiştir.

2012 yılında dayanıklı ve dayanısız tüketim mallarında yıllık bazda yüzde 5,5 ve yüzde 0,1 oranında üretim düşüşü yaşanmıştır. 2013-2015 döneminde sermaye mallarının yıllık yüzde 5,5 ila yüzde 8 arasında kaydedilen yüksek üretim artışı 2016 yılında görülen yüzde 2,1 üretim artışına kadar devam etmiştir. 2017 yılının 11 aylık verilerine göre sektörün büyümesi tekrar artarak yüzde 8,6 olarak gerçekleşmiştir.

Aramalı imalatında üretim artış hızı sırasıyla 2012 yılından itibaren azalan bir seyir izlemiş, ve söz konusu yılda yüzde 7,4 olarak gerçekleştikten sonra 2013 yılında yüzde 4 olmuş, 2014 ve 2015 yıllarında ise yüzde 2,4 ve yüzde 0,4 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ara malları imalatı kısmen toparlanarak 11 aylık verilere göre yüzde 4,6 oranında artmıştır.

2016 yılında görülen en ciddi daralma 2015 yılındaki yüzde 4,7 oranındaki üretim artışı kaydedilen dayanıklı mallar grubunda olmuş söz konusu sektördeki daralma yüzde 2,8 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılı 11 aylık gerçekleştirmelerine göre söz konusu sektörde düşük baz etkisinin de etkisiyle üretim artış oranı yüzde 10,6 olarak gerçekleşmiş ve 2017 yılında en iyi performans gösteren sektör olmuştur.

Tablo 3.15. Alt-Sektörlere Göre (ISIC) İmalat Sanayii Üretim Endeksi ve Değişim Oranları

	İmalat Sanayii Üretim Endeksi (2010=100) (*)						Değişim %					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İmalat Sanayii	113,0	117,5	121,3	125,7	127,5	134,4	2,3	4,0	3,2	3,6	1,4	5,4
Gıda ürünleri imalatı	110,7	116,6	121,9	122,4	124,9	128,8	3,5	5,4	4,5	0,4	2,1	3,1
İçeceklerin imalatı	110,0	107,5	109,6	111,6	109,9	114,5	8,0	-2,3	2,0	1,7	-1,5	4,2
Tütün ürünleri imalatı	116,7	113,3	124,0	135,5	138,8	134,0	20,0	-2,9	9,4	9,3	2,4	-3,5
Tekstil ürünleri imalatı	106,5	110,2	111,4	107,2	108,3	112,3	4,3	3,4	1,1	-3,7	1,0	3,7
Giyim eşyaları imalatı	104,9	106,7	106,8	110,6	113,4	114,8	6,2	1,7	0,1	3,5	2,5	1,3
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	99,5	102,2	92,3	82,2	76,3	84,4	-3,7	2,8	-9,8	-10,9	-7,1	10,6
Ağaç, ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç)	113,1	113,4	125,8	123,9	123,5	127,9	0,1	0,3	10,9	-1,5	-0,4	3,6
Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	114,7	119,6	127,6	135,4	140,9	149,3	4,8	4,3	6,7	6,1	4,0	6,0
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	123,6	130,5	131,7	137,9	126,9	131,0	2,9	5,6	0,9	4,7	-8,0	3,3
Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	110,7	106,8	102,2	134,4	138,0	144,4	2,1	-3,5	-4,3	31,6	2,7	4,6
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	108,8	112,4	117,5	121,7	126,4	132,6	1,7	3,3	4,6	3,6	3,8	4,9
Temel eczacılık ürünleri ve malzemeleri imalatı	123,2	117,0	134,1	163,4	187,0	182,2	12,4	-5,0	14,6	21,9	14,4	-2,6
Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	111,9	115,5	119,5	121,4	121,1	128,5	-0,2	3,2	3,5	1,6	-0,2	6,1
Diğer metalik olmayan mineral ürünler imalatı	106,5	110,1	112,1	110,3	110,7	116,9	0,2	3,4	1,8	-1,6	0,4	5,6
Ana metal sanayii	117,0	122,7	123,2	122,8	123,3	127,5	5,2	4,8	0,4	-0,3	0,4	3,4
Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (Makine ve teçhizat hariç)	126,7	131,3	134,9	137,9	132,1	143,3	5,9	3,7	2,7	2,3	-4,3	8,5
Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	123,3	128,7	141,6	147,3	158,3	151,2	14,8	4,5	10,0	4,0	7,5	-4,5
Elektrikli teçhizat imalatı	116,3	126,9	127,0	127,4	129,6	138,0	2,5	9,2	0,0	0,3	1,7	6,5
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	129,7	139,2	143,0	140,5	141,6	154,1	1,0	7,4	2,7	-1,8	0,8	8,8
Motorlu kara taşıtı ve yarı treyler (yarı römork) imalatı	111,9	119,5	121,6	139,9	145,5	165,2	-5,0	6,8	1,8	15,0	4,0	13,5
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	107,9	101,0	122,2	140,2	142,1	150,6	-15,1	-6,4	21,1	14,7	1,3	6,0
Mobilya imalatı	106,2	117,7	125,5	134,5	121,3	140,6	-9,1	10,8	6,6	7,2	-9,8	15,9
Diğer imalatlar	113,7	113,7	104,8	111,8	99,9	109,0	5,0	0,0	-7,8	6,7	-10,6	9,1
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	98,6	106,7	130,6	163,8	179,5	184,5	-6,0	8,2	22,4	25,4	9,6	2,8

Kaynak:TÜİK (*) 2016 yılı verileri 11 aylık ortalamalardır.

İmalat sanayii, uluslararası standart sanayi sınıflamasına (ISIC) göre sektörel olarak değerlendirildiğinde (Tablo 3.15), 2013 yılında genel olarak artış göstermekle beraber, bazı alt sektörlerde düşüşler meydana geldiği görülmektedir. Bu dönemde, imalat sektörü kalemlerindeki en belirgin artış mobilya üretiminde gerçekleşmiştir. Mobilya üretiminin ardından ise elektrikli teçhizat imalatı gelmektedir. Bu imalat sektöründeki artış ise yüzde 9,1 puanlık bir artıştır. İmalat sektörünün alt kalemleri çerçevesinde en fazla üretim azalışı ise yüzde 6,4 puanlık bir azalış oranıyla diğer ulaşım araçlarının imalatındadır, bu sektörü yüzde 5 oranında azalışla temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı izlemiştir.

2014 ve 2015 yıllarında imalat sanayi alt sektörleri arasında kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı, makine ve ekipmanların kurulumu ve temel eczacılık ürünlerinin imalatı sektörlerinde kayda değer üretim artışı sağlanmıştır. Diğer taraftan, deri ürünleri imalatında her iki yılda da yüzde 10 civarında üretim daralmıştır.

Sanayi üretim endeksi verilerine göre, 2016 yılında ise imalat sanayi alt sektörleri arasında temel eczacılık ürünleri üretiminde yüzde 14,4, makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı sektöründe yüzde 9,6 oranında genişleme devam etmiştir. Deri ürünleri imalarında düşük baza rağmen daralma devam etmiş, kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılmasında yüzde 8 seviyesinde önemli bir daralma yaşanmıştır. Diğer taraftan, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı kapasite kullanımındaki yüksek seviyeye rağmen üretim miktarında bir önceki yıla göre ciddi bir artış olmamıştır. Bu durumun emtia fiyatlarındaki daralmadan kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Bunun yanında, mobilya imalatında da yüzde 9,8 daralma yaşanmıştır.

Sanayi üretim endeksi verilerine göre, 2017 yılında, imalat sanayiinde üretim artışı yüzde 5,4 olarak gerçekleşmiştir. Alt sektörler itibarıyla yıllık düzeydeki bu artışa katkı yapan sektörler incelendiğinde, 2017 yılında 11 aylık verilere göre ortalama olarak en yüksek oranlı artış mobilya imalatında kaydedilmiş olup söz konusu sektörün üretimi yüzde 15,9 oranında artmıştır. Benzer şekilde, 2017 yılında iyi bir performans sergileyen motorlu kara taşıtı ve yarı treyler (yarı römork) imalatı üretiminde de yüzde 13,5 oranında artış kaydedilmiştir. Deri ve ilgili ürünlerin imalatı sektörü üretim miktarı da 2017 yılında yüzde 10,6 oranında artmıştır. Öte yandan, 2017 yılında temel eczacılık ürünleri ve malzemeleri imalatı üretiminde negatif yüzde 2,6, tütün ürünleri imalatında negatif yüzde 3,5 ve bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı sektöründe negatif yüzde 4,5 oranında bir daralma söz konusu olmuştur.

Tablo 3.16. İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (Yüzde)

	İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı						Değişim %					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı	76,5	76,7	75,0	76,8	77,4	78,5	-0,7	0,3	-2,2	2,4	0,7	1,5
Ara Malları	78,3	78,3	77,2	77,2	77,4	79,0	-0,8	0,0	-1,3	0,0	0,2	2,1
Yatırım Malları	73,6	76,6	73,5	78,5	80,7	83,2	-4,9	4,1	-4,1	6,8	2,8	3,1
Tüketim Malları	73,7	74,1	73,4	72,9	73,1	73,6	0,0	0,6	-1,0	-0,7	0,3	0,8
Dayanıklı Tüketim Malları	76,6	76,1	74,7	74,3	75,0	75,8	-1,9	-0,6	-1,9	-0,5	1,0	1,0
Dayanaksız Tüketim Malları	73,1	73,7	73,1	72,6	72,7	73,2	0,4	0,8	-0,8	-0,7	0,1	0,7

Kaynak: TÜİK

2012-2017 döneminde imalat sanayiindeki gelişmeler kapasite kullanım oranları bakımından değerlendirildiğinde imalat sanayii kapasite kullanım oranı 2012 ve 2013 yıllarında yaklaşık olarak aynı seviyede sırasıyla, yüzde 76,5 ve yüzde 76,7 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında söz konusu oran yüzde 75'e gerilemiştir. 2015 yılından itibaren ise yıllık ortalama olarak 2,4, 0,7 ve 1,5 puan artarak 2017 yılında ortalama yüzde 78,5 olarak gerçekleşmiştir.

İmalat sanayii alt sektörlerinde üretilen malların kullanım amaçları bağlamında sınıflandırıldığı temel alt mal grupları (BEC) sınıflaması itibarıyla değerlendirildiğinde, yatırım malları haricinde diğer mal grupları üretimi kapasite kullanım oranlarında genel olarak U şeklinde bir eğilim gözlemlenmektedir.

Aramaları üretimi kapasite kullanım oranları yıllık ortalamaları 2012 ve 2013 yıllarında yüzde 78,3 seviyesinde iken 2014-2016 döneminde yaklaşık olarak yüzde 77,2-77,4 seviyesine gerilemiştir. 2017 yılında ise yüzde 79 seviyesine yükselmiştir. Bu anlamda, 2017 yılında bir önceki yıla göre 2,1 puan artmıştır.

Sermaye mallarında ise söz konusu oran genel olarak 2014 yılındaki keskin düşüş sonrasında istikrarlı bir artış eğilimi göstermektedir. Genel seviye olarak da bu ürün grubunda faaliyet gösteren işletmelerde kapasite kullanımını imalat sanayii içerisinde en yüksek seviyesindedir. Bu

grupta kapasite kullanım oranı 2017 yılında bir önceki yıla göre 3,1 puan artarak yüzde 83,2 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Dayanıklı tüketim malları kapasite kullanım oranı 2014 yılında ortalama yüzde 74,7 seviyesinde gerçekleşirken, 2015 yılında yüzde 74,3'e geriledikten sonra 2016 yılında yüzde 75'e ve 2017 yılında da yüzde 75,8 seviyesine yükselmiştir.

Dayanısız tüketim mallarında ise kapasite kullanım oranı bu sınıflandırmada yer alan diğer kalemlerin üretiminde görülen en düşük performansı sergilemekte ve söz konusu oran yüzde 73 civarında dalgalanmaktadır. 2015 yılında, 2014 yılındaki yüzde 73,1 seviyesinden yüzde 72,6 seviyesine gerileyen kapasite kullanım oranı, 2016 yılında ortalama yüzde 72,7'ye ve 2017 yılında ise yüzde 73,2'ye yükselmiştir.

2016 ve 2017 yıllarında kapasite kullanım oranlarında genel bir iyileşme sözkonusudur. Yıllık artışlar yüzde puan farkı bakımından incelendiğinde sermaye malları 3,1 puan artışla en iyi performansı gösterirken dayanısız tüketim malları 0,7 puanla en düşük performansı sergilemiştir.

Tablo 3.17. İmalat Sanayi Alt Kolları Kapasite Kullanım Oranları (Yüzde)

	İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı						Değişim %					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı	76,5	76,7	75,0	76,8	77,4	78,5	-0,7	0,3	-2,2	2,4	0,7	1,5
Gıda ve içecekler	71,1	72,7	72,0	71,8	71,9	72,3	1,3	2,3	-1,0	-0,3	0,2	0,6
Gıda ürünlerinin imalatı	72,2	73,5	72,6	72,4	72,8	73,4	1,2	1,9	-1,2	-0,3	0,5	0,8
İçeceklerin imalatı	68,0	66,9	64,9	65,1	63,1	66,0	3,1	-1,7	-2,9	0,2	-3,0	4,6
Tütün ürünleri imalatı	66,1	69,0	73,3	75,7	78,3	73,7	-2,4	4,5	6,2	3,3	3,4	-5,8
Tekstil ürünlerinin imalatı	78,8	79,7	79,9	77,4	77,7	79,8	2,4	1,1	0,3	-3,2	0,4	2,7
Giyim eşyalarının imalatı	79,6	79,0	79,4	78,7	78,5	79,4	2,2	-0,8	0,5	-0,9	-0,3	1,2
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	70,3	65,9	62,4	57,6	57,4	58,6	-0,1	-6,3	-5,3	-7,7	-0,2	2,1
Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç)	81,7	80,5	82,2	84,1	83,9	82,7	-2,6	-1,5	2,1	2,2	-0,2	-1,4
Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı	81,2	82,4	83,6	84,4	85,3	84,6	1,6	1,5	1,4	0,9	1,1	-0,8
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	75,6	77,3	75,2	72,5	71,3	72,8	-1,6	2,2	-2,8	-3,6	-1,7	2,2
Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	82,3	77,6	71,5	86,6	87,3	83,6	4,2	-5,7	-8,0	21,2	0,9	-4,3
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	80,5	79,0	77,3	78,7	76,0	79,2	-2,6	-1,9	-2,2	1,8	-3,3	4,2
Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	68,2	67,2	69,4	72,9	72,9	69,4	-7,8	-1,4	3,2	5,0	0,0	-4,8
Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	74,4	73,7	74,4	73,8	73,0	75,1	-5,4	-1,0	1,0	-0,8	-1,2	2,9
Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	77,2	77,4	78,2	77,0	78,0	78,5	-2,6	0,2	1,1	-1,6	1,4	0,5
Ana metal sanayi	79,2	79,0	76,0	75,7	76,6	79,2	0,8	-0,2	-3,8	-0,4	1,2	3,3
Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (Makine ve teçhizat hariç)	74,0	74,3	73,6	73,0	72,9	72,2	0,3	0,5	-0,9	-0,8	-0,2	-1,0
Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	78,3	82,5	87,9	81,3	80,0	79,6	-1,9	5,3	6,6	-7,6	-1,6	-0,6
Elektrikli teçhizat imalatı	77,7	76,9	73,3	76,6	77,7	78,7	-1,5	-1,0	-4,6	4,4	1,5	1,2
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı	75,2	76,6	78,9	78,8	76,3	79,2	0,3	1,9	3,0	-0,1	-3,2	3,7
Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı	72,9	77,3	71,2	79,8	83,9	86,3	-8,4	6,0	-7,9	12,2	5,1	2,8
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	74,8	70,5	70,9	72,6	74,9	79,8	3,4	-5,9	0,6	2,3	3,3	6,5
Mobilya imalatı	70,4	71,9	72,1	72,2	71,4	74,3	-2,6	2,3	0,2	0,2	-1,1	4,1
Diğer imalatlar	69,9	67,7	64,0	61,8	63,1	65,2	-9,3	-3,2	-5,4	-3,4	2,0	3,4
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	73,1	80,4	76,8	72,0	67,3	70,2	-1,3	10,0	-4,5	-6,2	-6,6	4,3

Kaynak: TÜİK

2015 yılında en yüksek kapasite kullanım oranı kağıt ve kağıt ürünleri imalatında gerçekleşmiştir. 2015 yılında imalat sanayi alt kolları kapasite kullanım oranları, bir önceki yıla göre yatay bir seyir izlemiştir. Ancak, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatında ortalama kapasite kullanım oranında yaklaşık 5 puanlık bir yükseliş kaydedilmiş ve bu sektörü, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı sektörüyle beraber imalat sanayi alt sektörleri arasında yüzde 80 ve üzerinde kapasite ile çalışan sektörler olmuşlardır. Diğer taraftan, içecek imalatı, deri ürünleri imalatı yüzde 60 civarında kapasite ile çalışan sektörler olmuşlardır.

2016 yılında ise imalat sanayi alt sektörleri arasında kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı ve kağıt ve kağıt ürünleri imalatı sektörlerinin yanında motorlu kara taşıtları imalatı sektörü yüzde 80 ve üzerinde kapasite ile çalışan sektörler olmuşlardır. Bir önceki yıla benzer şekilde içecek imalatı, deri ürünleri imalatı sektörleri ortalama yüzde 60 civarında düşük

bir kapasite ile çalışmışlardır. Sektörlerin kapasite kullanımında 2016 yılında dikkate değer marjinal bir değişiklik olmamıştır.

2017 yılında ise imalat sanayi alt sektörleri arasında motorlu kara taşıtları imalatı sektörü en yüksek kapasite (yüzde 86,3) ile çalışan sektör olmuştur. Bununla beraber kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı (yüzde 83,6), ağaç ürünleri imalatı (yüzde 82,6) ve kağıt ve kağıt ürünleri imalatı (84,6) sektörleri yüzde 80 ve üzerinde kapasite ile çalışan sektörler olmuşlardır. Bir önceki yıla benzer şekilde içecek imalatı, deri ürünleri imalatı sektörleri ortalama yüzde 60 civarında düşük bir kapasite ile çalışmışlardır. Diğer sektörlerin kapasite kullanımında 2017 yılında dikkate değer marjinal bir değişiklik olmamıştır. Bu noktada, diğer ulaşım araçlarının imalatı 6,5 puan ve makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı 4,3 puan artarak yıl içerisinde kapasite kullanımında oransal olarak en yüksek artışı sağlayan alt sektörler olmuştur. Öte yandan, imalatında kullanılan kapasite oranında tütün ürünleri 5,8 puan ve temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı sektöründe ise 4,8 puanlık bir kapasite düşüşü yaşanmıştır.

İmalat sanayii alt-sektörlerinin dış ticaretindeki gelişmelerin değerlendirilmesi

Bu başlık altında, imalat sanayii alt-sektörlerinin dış ticaretindeki gelişmeler; uzun dönemde ortaya çıkan değişiklikler yapısal bir değişiklik olup olmadığı ve varsa bunlardan öne çıkan eğilimler vurgulanmak suretiyle 2012-2017 dönemleri arasında karşılaştırma yapılmak suretiyle değerlendirilecektir. Daha sonra ise, 2016-2017 döneminde kaydedilen gelişmeler ele alınacaktır. Bu çerçevede, imalat sanayii alt sektörleri ihracatında 2012-2017 döneminde ortaya çıkan gelişmeler üretim sektörlerine göre (ISIC) aşağıdaki tabloda (Tablo 3.18) sunulmaktadır.

Tablo 3.18. Üretim Sektörlerine Göre (ISIC) İhracatta Yapısal Değişim (2012-2017) (*)

Milyon Dolar	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/12 Değişim (%)	2017/12 Pay (%) Fark
Tarım ve Ormanlık	5.189	5.653	6.030	5.757	5.397	5.288	1,9	0,0
Balıkçılık	190	258	347	368	414	451	136,8	0,2
Madencilik ve Taşocaklığı	3.161	3.879	3.406	2.799	2.677	3.509	11,0	0,2
İmalat	143.194	141.358	147.059	134.390	133.596	147.199	2,8	-0,2
Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar	16.244	18.246	19.218	18.533	21.103	25.537	57,2	5,6
Ana Metal Sanayi	29.110	17.516	16.636	17.710	17.880	18.944	-34,9	-7,0
Tekstil Ürünleri	13.259	14.741	15.414	13.591	13.544	14.210	7,2	0,4
Diğer (B.y.s.) Makine ve Teçhizat	11.857	12.779	13.591	12.068	11.735	12.888	8,7	0,4
Giyim Eşyası	11.955	12.704	13.774	12.526	12.416	12.283	2,7	0,0
Gıda Ürünleri ve İçecek	9.514	10.664	11.158	10.222	9.911	10.680	12,3	0,6
Kimyasal Madde ve Ürünler	7.308	7.615	7.961	7.467	6.917	7.904	8,2	0,2
Mobilya ve Diğer Ürünler	4.944	6.194	7.548	6.564	6.582	7.133	44,3	1,3
Plastik ve Kauçuk Ürünleri	6.430	7.030	7.540	6.474	6.297	6.819	6,0	0,1
Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizatı Hariç)	6.589	7.068	7.430	6.491	6.111	6.789	3,0	0,0
Diğer (B.y.s.) Elektrikli Makineler	5.859	6.460	6.364	5.433	5.223	5.329	-9,1	-0,5
Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	7.180	6.300	5.729	4.176	2.998	4.015	-44,1	-2,2
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	4.083	4.290	4.329	3.849	3.609	3.733	-8,6	-0,3
Diğer Ulaşım Araçları	1.781	2.340	2.398	2.179	2.152	3.327	86,8	1,0
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	1.647	1.934	1.985	1.779	1.891	2.080	26,3	0,2
Radyo, Televizyon, Haberleşme Cihazları	2.511	2.047	2.234	1.936	1.780	1.832	-27,0	-0,5
Dabaklanmış Deri vb.	914	1.119	1.153	1.018	1.034	1.130	23,7	0,1
Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat	628	789	834	820	799	921	46,6	0,2
Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç) vb.	658	724	854	695	680	760	15,5	0,1
Tütün Ürünleri	415	465	555	532	648	597	43,6	0,1
Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri	148	178	189	185	160	165	11,2	0,0
Basım ve Yayımlar; Plak, Kaset vb.	158	154	168	142	126	125	-20,9	0,0
Toplam	152.462	151.803	157.610	143.839	142.530	157.055	3,0	0,0

Kaynak: TÜİK (*) Dönem içerisinde ihracatta kaydedilen artış yönlü değişim yeşil, azalış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

2012-2017 döneminde imalat sanayii ihracatındaki gelişmeler yapısal değişimin daha iyi anlaşılması amacıyla detaylı olarak ele alındığında, söz konusu iki yılın yıl sonu değerleri çerçevesinde, toplam ihracatta yüzde 3 seviyesinde artış olduğu görülmektedir. Yukarıda bahsedildiği şekilde toplam içindeki payı sebebiyle imalat sanayii bu artışın en önemli kaynağı olmuştur. Bununla beraber diğer ulaşım araçlarının ihracatında yüzde 86,8, motorlu kara taşıtlarında yüzde 57,2 ve mobilya ve diğer ürünler ihracatında yüzde 44,2 oranında artış kaydedilmiştir. Bu çerçevede, toplam içindeki paylar bakımından 2012-2017 döneminde yukarıda temas edilen sektörlerin payında önemli değişiklikler olmuştur. Motorlu kara taşıtlarının, mobilya ve diğer ürünlerin ve diğer ulaşım araçları sektörlerinin ihracatının toplam içindeki payı sırasıyla, yüzde 5,6, yüzde 1,3 ve yüzde 1 oranında artmıştır. Motorlu kara taşıtları ihracatı yaklaşık 9,3 milyar dolar artarken, mobilya ürünleri ihracatı 2,2 milyar dolar ve diğer ulaşım araçları ihracatı 1,5 milyar dolar artmıştır.

Öte yandan 2012-2017 döneminde hammadde fiyatlarındaki gerilemenin yanında sektörün performansı sebebiyle ana metal sanayii ihracatı yüzde 34,9 gerilemiştir. Söz konusu dönemde, rafine edilmiş petrol ürünleri yüzde 44,1, radyo ve TV haberleşme cihazlarında ise yüzde 27 ihracat azalışı olmuştur. ana metal sanayi ihracatı 10,1 milyar dolar, rafine edilmiş petrol ürünleri rafine edilmiş petrol ürünleri ihracatı ise 3,2 milyar dolar gerilemiştir.

2012-2017 döneminde ithalattaki yapısal değişime ilişkin değerlendirmelere temel olmak üzere üretim sektörlerine göre (ISIC) ithalattaki değişim aşağıdaki tabloda (Tablo 3.19) sunulmaktadır.

Tablo 3.19. Üretim Sektörlerine Göre (ISIC) İthalattaki Yapısal Değişim (2012-2017) (*)

Milyon Dolar	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/12 Değişim (%)	2017/12 Pay (%) Fark
Tarım ve Ormancılık	7.447	7.718	8.589	7.176	7.041	8.993	20,8	0,7
Balıkçılık	56	58	69	88	56	58	3,2	0,0
Madencilik ve Taşocakçılığı	42.247	38.205	37.126	27.609	19.009	26.071	-38,3	-6,7
İmalat	176.235	196.823	187.742	166.821	167.243	190.742	8,2	7,1
Ana Metal Sanayi	26.527	35.173	26.437	21.944	22.307	35.978	35,6	4,2
Kimyasal Madde ve Ürünler	31.701	33.487	34.877	30.437	29.040	33.113	4,5	0,8
Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar	16.809	19.439	18.399	20.022	20.642	20.912	24,4	1,8
Diğer (B.y.s.) Makine ve Teçhizat	20.684	23.402	21.825	19.698	20.922	20.373	-1,5	0,0
Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	19.227	18.948	18.782	11.052	8.995	12.458	-35,2	-2,8
Radyo, Televizyon, Haberleşme Cihazları	6.767	8.013	8.747	8.777	10.825	11.740	73,5	2,2
Diğer (B.y.s.) Elektrikli Makineler	8.320	8.509	8.072	7.840	8.374	8.359	0,5	0,1
Diğer Ulaşım Araçları	4.903	4.192	4.605	5.555	6.073	6.944	41,6	0,9
Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat	4.541	5.123	5.459	5.081	5.060	5.493	21,0	0,4
Tekstil Ürünleri	5.454	5.877	6.000	5.118	4.810	5.395	-1,1	0,0
Plastik ve Kauçuk Ürünleri	4.481	4.992	5.104	4.737	4.913	5.220	16,5	0,3
Gıda Ürünleri ve İçecek	5.123	5.441	5.617	5.134	4.852	4.909	-4,2	-0,1
Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizatı Hariç)	3.952	4.767	4.173	4.188	4.589	4.186	5,9	0,1
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	3.458	3.754	3.874	3.432	3.462	3.703	7,1	0,1
Mobilya ve Diğer Ürünler	3.320	3.401	3.362	2.814	2.597	2.806	-15,5	-0,2
Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri	3.342	3.751	3.756	3.118	2.700	2.803	-16,1	-0,2
Giyim Eşyası	2.282	2.702	2.755	2.575	2.396	1.977	-13,3	-0,1
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	1.692	1.979	2.164	1.917	1.788	1.817	7,4	0,1
Dabaklanmış Deri vb.	1.501	1.732	1.675	1.356	1.156	1.091	-27,3	-0,2
Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç) vb.	1.466	1.444	1.378	1.397	1.177	1.071	-27,0	-0,2
Toplam	236.545	251.661	242.177	207.234	198.618	233.792	-1,2	0,0

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde ithalatta kaydedilen azalma yönlü değişim yeşil, artış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

2012-2017 döneminde ithalattaki gelişmeler daha detaylı olarak ele alındığında, söz konusu iki yılın yıl sonu değerleri çerçevesinde, toplam ithalatta yüzde 1,2 seviyesinde düşüş olduğu görülmektedir. Madencilik sektörü bu düşüşün en önemli kaynağı olmuş, madencilik sektörü

ithalatında kaydedilen düşüşü imalat sanayii sektörlerinden yapılan ithalattaki artış neredeyse ortadan kaldırmış ve imalat sanayii üretiminden yapılan ithalat 2012-2017 döneminde yüzde 8,2 oranında artmıştır. Bu sebeple, anılan dönemde imalat sanayiinin toplam içindeki payı yüzde 7,1 artmıştır. Bununla beraber imalat sanayii sektörleri ürünleri içerisinde bazı sektörlerin ürünlerinden yapılan ithalat artarken diğer bir kısmında azalmıştır. Bu bağlamda, imalat sanayii içerisinde tek bir eğilimden bahsetmek mümkün değildir. Bu noktada, 2012-2017 döneminde ithalatta en fazla artış ana metal sanayii; radyo, televizyon ve haberleşme araçları ve motorlu kara taşıtları sektörlerinde olmuştur. Ana metal sanayii ithalatında yüzde 35,6 oranında ve 9,5 milyar dolar tutarında artış kaydedilmiş, radyo, televizyon ve haberleşme araçları ithalatında yüzde 73,5 oranında ve 5 milyar dolar tutarında artış kaydedilmiştir. Bunun yanında, motorlu kara taşıtları sektörleri ithalatında yüzde 24,4 oranında ve 4,1 milyar dolar değerinde artış kaydedilmiştir. Öte yandan, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri sektörü ithalatında yüzde 35,2 oranında ve 6,8 milyar dolar tutarında düşüş kaydedilmiştir.

2017 yılında imalat sanayii dış ticaretindeki gelişmeler bir önceki yıla göre karşılaştırmalı olarak ele alındığında imalat sanayii alt sektörlerinin performansı ve rekabet gücü konusunda da önemli ipuçları elde edilmektedir. Buna göre, 2017 yılında imalat sanayii alt sektörlerinin yapmış ihracatın sektörel olarak detaylı gösterimini içeren tablo (Tablo 3.20) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 3.20. Üretim Sektörlerine (ISIC) Göre İhracat-Detay (2016-2017) (*)

	Değer (milyon dolar)		Değişim (%)	Pay (%)		Pay Farkı (%)
	2016	2017	2017/16	2016	2017	2017/16
Tarım ve Ormancılık	5.397	5.288	-2,0	3,8	3,4	-0,4
Balıkçılık	414	451	8,9	0,3	0,3	0,0
Madencilik ve Taşocakçılığı	2.677	3.509	31,1	1,9	2,2	0,4
İmalat	133.596	147.199	10,2	93,7	93,7	0,0
Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar	21.103	25.537	21,0	14,8	16,3	1,5
Ana Metal Sanayi	17.880	18.944	5,9	12,5	12,1	-0,5
Tekstil Ürünleri	13.544	14.210	4,9	9,5	9,0	-0,5
Diğer (B.y.s.) Makine ve Teçhizat	11.735	12.888	9,8	8,2	8,2	0,0
Giyim Eşyası	12.416	12.283	-1,1	8,7	7,8	-0,9
Gıda Ürünleri ve İçecek	9.911	10.680	7,8	7,0	6,8	-0,2
Kimyasal Madde ve Ürünler	6.917	7.904	14,3	4,9	5,0	0,2
Mobilya ve Diğer Ürünler	6.582	7.133	8,4	4,6	4,5	-0,1
Plastik ve Kauçuk Ürünleri	6.297	6.819	8,3	4,4	4,3	-0,1
Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizatı Hariç)	6.111	6.789	11,1	4,3	4,3	0,0
Diğer (B.y.s.) Elektrikli Makineler	5.223	5.329	2,0	3,7	3,4	-0,3
Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	2.998	4.015	33,9	2,1	2,6	0,5
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	3.609	3.733	3,5	2,5	2,4	-0,2
Diğer Ulaşım Araçları	2.152	3.327	54,6	1,5	2,1	0,6
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	1.891	2.080	10,0	1,3	1,3	0,0
Radyo, Televizyon, Haberleşme Cihazları	1.780	1.832	3,0	1,2	1,2	-0,1
Dabaklanmış Deri vb.	1.034	1.130	9,4	0,7	0,7	0,0
Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat	799	921	15,2	0,6	0,6	0,0
Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç) vb.	680	760	11,8	0,5	0,5	0,0
Tütün Ürünleri	648	597	-7,9	0,5	0,4	-0,1
Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri	160	165	2,7	0,1	0,1	0,0
Basım ve Yayımlar; Plak, Kaset vb.	126	125	-1,5	0,1	0,1	0,0
Toplam	142.530	157.055	10,2	100,0	100,0	0,0

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde ihracatta kaydedilen artış yönlü değişim yeşil, azalış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

2017 yılında imalat sanayii ihracatı bir önceki yıla göre yüzde 10,2 oranında artarak 14,5 milyar dolar seviyesindeki toplam ihracatın 13,6 milyar dolarını gerçekleştirerek toplam ihracat artışının yüzde 93,7'sini oluşturmuştur. Değer olarak en yüksek artış 4,4 milyar dolar ile motorlu kara taşıtlarında gerçekleşirken söz konusu sektör ihracatında yıllık artış yüzde 21

olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre yüzde 54,2 ile oransal en yüksek artışın yaşandığı diğer ulaşım araçları ihracatı 1,2 milyar dolar artış kaydedilmiştir. Benzer şekilde diğer makine ve teçhizat ihracatında da söz konusu dönemde yüzde 9,8 artışla 1,2 milyar dolar artış kaydedilmiştir. 2017 yılında, 2016 yılına göre, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri ihracatı yüzde 33,9 oranında artarak 1 milyar dolar, ana metal sanayii ihracatı ise yüzde 5,9 oranında artarak yine 1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2017 yılında imalat sanayii alt sektörlerinin Türkiye'nin ithalatı içerisindeki büyüklüğünün ortaya konulması için hazırlanan Tablo 3.21 aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 3.21. Üretim Sektörlerine (ISIC) Göre İthalat-Detay (2016-2017) (*)

	Değer (milyon dolar)		Değişim (%)	Pay (%)		
	2016	2017	2017/16	2016	2017	2017/16 Fark
Tarım ve Ormanlık	7.041	8.993	27,7	3,5	3,8	0,3
Balıkçılık	56	58	3,6	0,0	0,0	0,0
Madencilik ve Taşocaklığı	19.009	26.071	37,1	9,6	11,2	1,6
İmalat	167.243	190.742	14,1	84,2	81,6	-2,6
Ana Metal Sanayi	22.307	35.978	61,3	11,2	15,4	4,2
Kimyasal Madde ve Ürünler	29.040	33.113	14,0	14,6	14,2	-0,5
Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar	20.642	20.912	1,3	10,4	8,9	-1,4
Diğer (B.y.s.) Makine ve Teçhizat	20.922	20.373	-2,6	10,5	8,7	-1,8
Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	8.995	12.458	38,5	4,5	5,3	0,8
Radyo, Televizyon, Haberleşme Cihazları	10.825	11.740	8,5	5,5	5,0	-0,4
Diğer (B.y.s.) Elektrikli Makineler	8.374	8.359	-0,2	4,2	3,6	-0,6
Diğer Ulaşım Araçları	6.073	6.944	14,3	3,1	3,0	-0,1
Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat	5.060	5.493	8,6	2,5	2,3	-0,2
Tekstil Ürünleri	4.810	5.395	12,2	2,4	2,3	-0,1
Plastik ve Kauçuk Ürünleri	4.913	5.220	6,2	2,5	2,2	-0,2
Gıda Ürünleri ve İçecek	4.852	4.909	1,2	2,4	2,1	-0,3
Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizatı Hariç)	4.589	4.186	-8,8	2,3	1,8	-0,5
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	3.462	3.703	6,9	1,7	1,6	-0,2
Mobilya ve Diğer Ürünler	2.597	2.806	8,0	1,3	1,2	-0,1
Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri	2.700	2.803	3,8	1,4	1,2	-0,2
Giyim Eşyası	2.396	1.977	-17,5	1,2	0,8	-0,4
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	1.788	1.817	1,7	0,9	0,8	-0,1
Dabaklanmış Deri vb.	1.156	1.091	-5,6	0,6	0,5	-0,1
Ağaç ve Mantar Ürünleri (Mobilya Hariç) vb.	1.177	1.071	-9,0	0,6	0,5	-0,1
Toplam	198.618	233.792	17,7	100,0	100,0	0,0

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde ithalatta kaydedilen azalış yönlü değişim yeşil, artış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

2017 yılında ithalattaki gelişmeler, 2016 yılına göre ithalattaki artışa hangi sektörlerden yapılan ithalatın en fazla etki ettiğini tespit etmek amacıyla incelendiğinde, toplam ithalattaki 35,2 milyar dolar seviyesinde kaydedilen artışın 23,5 milyar dolarının imalat sanayii ithalatından kaynaklandığı görülmektedir. Madencilik sektöründeki ithalat artışı 7 milyar dolar iken tarım sektöründen yapılan ithalat 2 milyar dolar artmıştır. Diğer sektörlerden yapılan ithalat ise 2,5 milyar dolar artış göstermiştir.

Değer olarak imalat sanayii sektörleri içerisinde en yüksek artış yüzde 61,3 oranında ve 13,7 milyar dolar tutarında artış kaydedilen ana metal sanayii olmuştur. İthalattaki artışa en fazla etki eden sektör ise yüzde 14 oranında ve 4,1 milyar dolar değerinde ithalat artışı kaydedilen kimyasal madde ve ürünler sektörü olmuştur. Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri ithalatı ise yüzde 35,8 oranında artarak ithalatta 3,5 milyar dolar artışa yol açmıştır.

2017 yılında bir önceki yıla göre ithalatın azalmasına katkı yapan sektörler değerlendirildiğinde ise imalat sanayii sektörlerinde, her bir sektörde yaklaşık 0,5 milyar dolar azalma kaydedilmek suretiyle giyim eşyası; metal eşya sanayii; ve diğer makine teçhizat sektörlerinden yapılan ithalatın değer olarak azaldığı görülmektedir.

3.2.2.3 Enerji

Enerji sektörü kapsamında elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtım sektörü ile su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri yer almakla beraber hem toplam içerisindeki ağırlığı hem de üretimle doğrudan ilişkisi sebebiyle esas olarak enerji sektörü denildiğinde elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtım alt sektörleri akla gelmektedir.

Tablo 3.22. Elektrik Üretimi ve Dağıtım Katma Değerindeki Gelişmeler

	2012	2013	2014	2015	2016
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon TL)	21.085	24.996	28.277	29.855	33.936
GSYH İçinde Pay (yüzde)	1,3	1,4	1,4	1,3	1,3
Reel Büyüme (yüzde) (1)	11,9	7,5	10,0	1,1	11,1

Kaynak: TÜİK. (1) Reel büyüme oranı 2009=100 Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre yıllık yüzde değişimdir.

Bu çerçevede, elektrik üretimi ve dağıtım sektörünün katma değerindeki gelişmeler değerlendirildiğinde yukarıdaki tabloda (Tablo 3.22) sunulmaktadır. Sektör 2012-2014 döneminde sırasıyla yüzde 11,9, yüzde 7,5 ve yüzde 10 oranlarında büyümüştür. 2015 yılında sektörün katma değeri yüzde 1,1 oranında büyümüştür. Bununla beraber, sektörün toplam GSYH içindeki payı yüzde 1,3 seviyesinde kalmıştır.

Tablo 3.23. Sanayi Üretim Endeksine Göre Enerji Sektörü Üretimindeki Gelişmeler

	Enerji	Yıllık Değişim Oranı (%)	Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtım	Yıllık Değişim Oranı (%)
2010	100,0	6,0	100,0	8,3
2011	107,3	7,3	108,6	8,6
2012	110,6	3,0	113,7	4,7
2013	108,9	-1,6	113,8	0,1
2014	113,6	4,3	119,1	4,6
2015	117,2	3,2	123,5	3,7
2016	123,0	4,9	130,0	5,3
2017*	130,6	6,2	138,8	6,8

Kaynak:TÜİK. TÜİK tarafından üretilen 2010=100 bazlı sanayi üretim endeksi değerlerindeki yıllık ortalama endeks değerlerindeki gelişmeleri yansıtmaktadır. (*) 2017 yılı verileri 11 aylık ortalama değerlerdir.

Enerji sektörü üretimi sanayi üretim endeksine göre değerlendirildiğinde ise (Tablo 3.23) sektörün 2011 yılında 7,3, 2012 yılında ise yüzde 3,9 oranında büyüdüğü görülmektedir. 2013 yılında yüzde 1,6 oranında daralan sektörün üretimi 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla 4,3 ve yüzde 3,2 oranında artarken 2016 yılında yüzde 4,9 oranında artış kaydetmiştir. 2017 yılı 11 aylık sanayi üretim endeksi verilerinin ortalamasına göre ise sektörün yüzde 6 civarında büyüdüğü görülmektedir.

Tablo 3.24. Enerji Kaynaklarına Göre Elektrik Enerjisi Üretimi ve Payları

	2000	2005	2010	2015	2016	2017 (1)	2018 (2)
Üretim Miktarı (GWh)							
TOPLAM	124.922	161.956	211.208	261.783	274.408	294.100	304.800
Hidrolik	30.879	39.561	51.796	67.146	67.231	71.050	72.100
Jeotermal, Rüzgar ve Güneş	109	153	3.584	15.271	21.379	22.300	24.190
Termik	93.934	122.242	155.828	179.366	185.798	200.750	208.510
Doğalgaz	46.217	73.445	98.144	99.219	89.400	101.200	102.500
Linyit	34.367	29.946	35.942	31.336	38.570	40.700	42.800
Taşkömürü	3.819	13.246	19.104	44.829	53.703	54.500	58.700
Akaryakıt	9.311	5.483	2.180	2.224	1.926	2.030	2.070
Biyogaz-Atık ve Diğer	220	122	458	1.758	2.199	2.320	2.440
Üretim İçindeki Pay (%)							
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Hidrolik	24,7	24,4	24,5	25,6	24,5	24,2	23,7
Jeotermal, Rüzgar ve Güneş	0,1	0,1	1,7	5,8	7,8	7,6	7,9
Termik	75,2	75,5	73,8	68,5	67,7	68,3	68,4
Doğalgaz	37,0	45,3	46,5	37,9	32,6	34,4	33,6
Linyit	27,5	18,5	17,0	12,0	14,1	13,8	14,0
Taşkömürü	3,1	8,2	9,0	17,1	19,6	18,5	19,3
Akaryakıt	7,5	3,4	1,0	0,8	0,7	0,7	0,7
Biyogaz-Atık ve Diğer	0,2	0,1	0,2	0,7	0,8	0,8	0,8
Kurulu Güç (MW)							
Toplam	27.264	38.843	49.524	73.147	78.497	81.354	84.352
Hidrolik	11.175	12.906	15.831	25.868	26.681	27.076	27.553
Jeotermal, Rüzgar ve Güneş	36	35	1.414	5.376	7.405	8.796	9.866
Termik	16.053	25.902	32.279	41.903	44.411	45.482	46.933

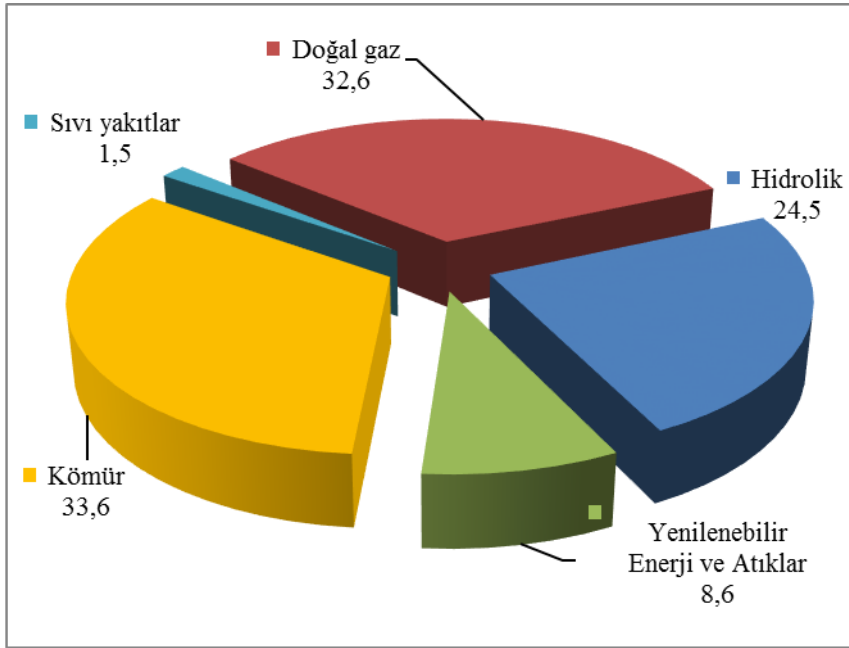
Kaynak: TEİAŞ, Kalkınma Bakanlığı. (*) Jeotermal, rüzgar, katı biyokütle, biogaz ve atık kaynaklarını içermektedir. (1) Gerçekleşme Tahmini (2) Program.

Türkiye’de elektrik enerjisi üretimi ve kurulu güç enerji kaynaklarına göre aşağıdaki tabloda (Tablo 3.24) sunulmaktadır. 2016 yılı sonu itibarıyla 78,5 bin MWh olan elektrik santralleri toplam kurulu gücünün ağırlıklı olarak hidrolik, rüzgâr ve güneş santrallerinin eklenmesiyle 2018 yılı sonunda yüzde 7,5 oranında artarak 84,4 bin MWh'a ulaşması öngörülmektedir.

Elektrik enerjisi üretimi 2009 kriz yılındaki düşüşten sonraki artış eğilimini 2012 yılında da sürdürmüş ve 2011 yılına göre yüzde 4,7 oranında artarak 229,4 bin GWh'den 239,5 GWh'ye yükselmiştir. söz konusu üretim miktarı 2015 yılında 261,8 GWh, 2016 yılında ise 274,4 GWh olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise elektrik üretim miktarının 294,1 GWh olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

Söz konusu tablodan da görüldüğü üzere hidrolik kaynaklardan elektrik üretimi miktar olarak artmakla beraber toplam içindeki payı bakımından önemli bir artış olmamıştır. Ekonomideki büyümeye paralel olarak, ekonominin özellikle de sanayinin en önemli girdilerinden birisi olan enerjiye olan talep de sürekli artmaktadır. Ülkemizin enerji gereksiniminin önemli ölçüde ithal

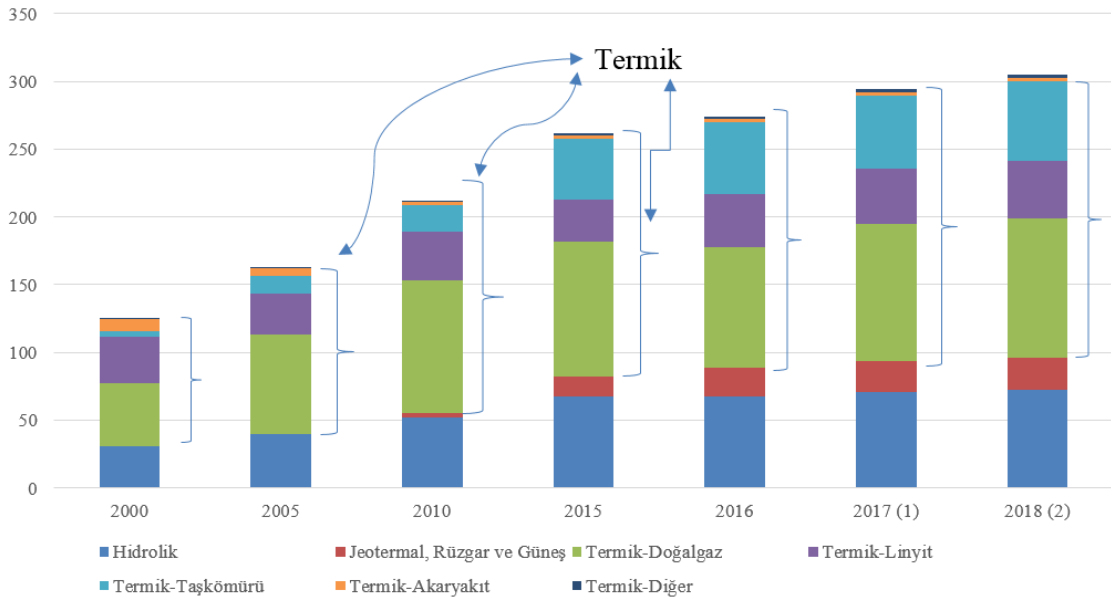
edilen doğalgaz kaynağına bağımlı olması ve doğal gaz ithalatında ilk 10 ülke arasında yer alması, enerji arz güvenliği açısından bir risk oluşturmaya devam etmektedir.

Şekil 3.5. Enerji Kaynaklarına Göre Elektrik Enerjisi Üretimi (2016)

2016 yılında elektrik enerjisi üretimi toplam 274,4 bin GWh düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu üretimin hangi enerji türünden kaynaklandığına bakıldığında (Şekil 3.5) 2016 yılında elektrik üretiminde doğal gaz kullanımının toplam içindeki payının yüzde 32,6 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum, doğalgaz kaynaklarının kullanımında 2010 yılına göre üçte bir azalmanın olduğunu göstermektedir. 2016 yılında en fazla elektrik enerjisi üretiminin yüzde linyit ve taşkömürü dahil olmak üzere 33,6'lık kısmının kömürden sağlandığı görülmektedir. Hidrolik kaynaklardan ise gerçekleştirilen üretimin payı ise yüzde 24,5 olarak gerçekleşmiştir.

2017 yılı verilerine göre ise elektrik enerjisi üretiminin kaynakları bakımından dağılımı incelendiğinde; üretimin yüzde 34,4'ünün doğalgazdan, yüzde 24,6'sının hidrolikten, yüzde 18,5'i taşkömürü, yüzde 13,8'i linyit olmak üzere yüzde 32,4'ünün kömürden ve yüzde 7,6'sının jeotermal, rüzgâr ve güneş kaynaklarından üretildiği görülmektedir. Elektrik enerjisi üretimine en düşük katkı yapan kaynak ise yüzde 0,9'lık oranla sıvı yakıtlar olmuştur. Bu kaynakların dağılımı ve santral türlerine göre gerçekleştirilen elektrik üretimi aşağıda grafikte ayrıca (Şekil 3.6) gösterilmektedir.

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı. (1) Gerçekleşme Tahmini (2) Program

Şekil 3.6. Santral Türlerine Göre Elektrik Enerjisi Üretimi (2000-2018)

Bu çerçevede, üretilen elektrik enerjisinin yaklaşık üçte ikisinin termik santrallerde üretildiği görülmektedir. Bu noktada, taşkömürü, linyit ve doğalgaz gibi fosil yakıtların kullanıldığı termik santrallerde üretilen elektrik enerjisi üretimi miktarı artarken toplam içindeki payı ise 2000 yılındaki yüzde 75,2 seviyesinden 2016 yılına kadar geçen sürede yüzde 7 oranında gerileyerek yüzde 67,7 seviyesine düştüğü görülmektedir. Rüzgâr ve güneş gibi kaynaklara dayalı santrallerde üretilen elektrik enerjisi üretim miktarının toplam içindeki payı ise 2000 yılındaki yüzde 0,1 seviyesinden 2016 yılında yüzde 7,8'e yükselmiştir

Elektrik tüketiminin kurumsal sektörler göre dağılımında yıllara göre gelişmeleri gösteren tablo (Tablo 3.25) yukarıda sunulmaktadır.

Tablo 3.25. Net elektrik tüketiminin sektörlere göre dağılımı (2016)

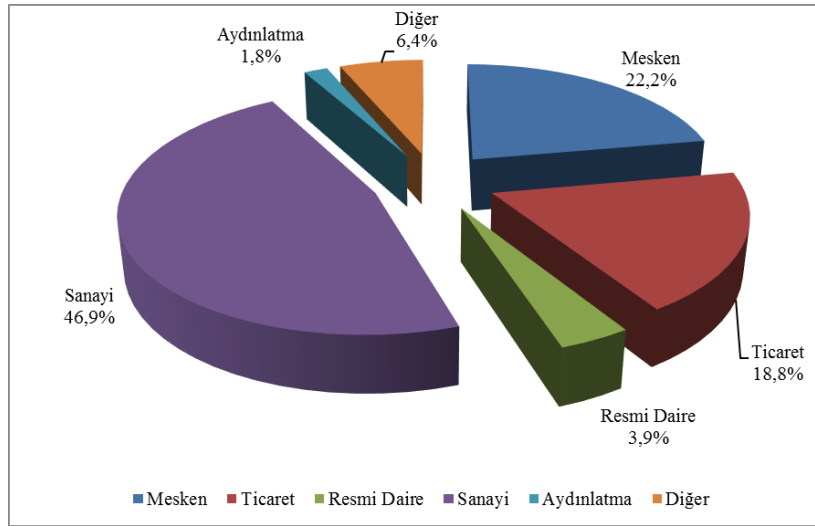
Yıl	Toplam (GWh)	Tüketim İçindeki Pay (yüzde)					
		Mesken	Ticaret	Resmi daire	Sanayi	Aydınlatma	Diğer
1970	7.308	15,9	4,8	4,1	64,2	2,6	8,4
1980	20.398	21,5	5,6	3,0	63,8	1,4	4,7
1990	46.820	19,6	5,5	3,1	62,4	2,6	6,8
2000	98.296	24,3	9,5	4,2	49,7	4,6	7,7
2010	172.051	24,1	16,1	4,1	46,1	2,2	7,4
2011	186.100	23,8	16,4	3,9	47,3	2,1	6,5
2012	194.923	23,3	16,3	4,5	47,4	2,0	6,5
2013	198.045	22,7	18,9	4,1	47,1	1,9	5,3
2014	207.375	22,3	19,2	3,9	47,2	1,9	5,5
2015	217.312	22,0	19,1	3,7	47,6	1,9	5,7
2016	231.204	22,2	18,8	3,9	46,9	1,8	6,4

Kaynak: TÜİK

Toplam elektrik enerjisi net tüketim miktarı, yakın geçmiş dönemde sadece 2009 yılında küresel krizin etkisiyle düşüş göstermiştir. İlerleyen dönemde hem elektrik üretim miktarı hem de tüketim miktarı artmaya devam etmiştir. Toplam net elektrik tüketim miktarı 2011 yılında 186.100 GWh iken, 2012 yılında 194.923 GWh olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında 217.312 GWh olarak gerçekleşen net elektrik tüketim 2016 yılında 231.024 seviyesine yükselmiştir.

2016 yılı sonunda 279,8 bin GWh olan elektrik tüketiminin, 2017 yılı sonunda yüzde 5,3 artışla 294,1 bin GWh olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. 2018 yılında ise tüketimin yüzde 3,6 oranında artarak 304,8 bin GWh olarak gerçekleşmesi programlanmıştır.

2016 yılındaki dağılımın görselleştirilmiş şekli (Şekil 3.7) aşağıda sunulmaktadır. Elektrik enerjisi tüketiminin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde, aydınlatma, resmi daire ve diğer kullanımların zaman içerisinde payını yaklaşık olarak aynı seviyede en fazla tüketim payını yüzde 47,4 ile sanayi sektörü oluşturmaktadır. En düşük pay ise yüzde 2 ile aydınlatmaya sarf edilmektedir. 2014 yılında üretilen elektriğin yüzde 47,2 sanayide, yüzde 22,3'ü meskenlerde kullanılmıştır.

Kaynak: TÜİK

Şekil 3.7. Net elektrik tüketiminin sektörlere göre dağılımı (2016)

2015 yılında 3.400 kWh olan kişi başı elektrik tüketimi, 2016 yılında sonunda yüzde 4 oranında artarak 3.537 kWh olmuştur. 2017 yılında yüzde 4,2 artarak 3.687 kWh olarak gerçekleşeceği tahmin edilen kişi başı elektrik tüketiminin 2018 yılı sonunda yüzde 2,6 oranında artarak 3.784 kWh olması beklenmektedir.

3.2.3 Hizmetler

Türkiye’de Hizmetler sektörünün (inşaat dahil) 2016 yılı itibarıyla toplam GSYH içerisindeki payı yüzde 62,3 olarak gerçekleşmiştir. Toplamın istihdamın yüzde 61’i olan 14,6 milyon kişi hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Hizmetler sektörü içerisinde öne çıkan ticaret, turizm ve ulaştırma sektörleri aşağıdaki bölümlerde ele alınacaktır.

3.2.3.1 Ticaret

Ticaret hizmetleri sektörü, hem bağlantılı olduğu diğer sektörlerdeki gelişmelerden ciddi biçimde etkilenmekte, hem de bu sektörlerdeki faaliyetleri doğrudan etkilemektedir. Ticaret hizmetleri sektörü bu yapısı itibarıyla piyasalardaki dalgalanmalardan öncelikle ve büyük

ölçüde etkilenmektedir. 2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ardından son altı yıllık dönemde ulusal hasılanın kesintisiz biçimde ve yüksek hızda büyüme göstermiş olmasının yanısıra dış ticaret hacminde gerçekleşen dikkat çekici boyuttaki genişleme doğal olarak etkisini ticaret sektörü üzerinde de göstermiştir.

Ticaret sektörü GSYH'si, 2011 yılı GSYH'deki yüksek artışa paralel olarak yüzde 14,6'ya yükselen sektörün büyüme hızı, 2012 yılında baz etkisiyle yüzde 3,1'e gerçekleşmiştir. Toptan ve perakende ticaret sektöründe üretilen katma değerdeki gelişmelerle ilgili olarak aşağıdaki tablodan (Tablo 3.26) da görüldüğü üzere 2013-2015 döneminde ortalama olarak yüzde 8 seviyesinde büyümüştür. 2016 yılında ise ekonomik faaliyetlerdeki durağanlaşmaya paralel olarak sektörün de büyüme hızı düşmüş ve yüzde 2,5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.26. Toptan ve Perakende Ticaret Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler

	2012	2013	2014	2015	2016
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon TL)	176.324	201.817	234.133	268.545	296.142
GSYH İçinde Pay (yüzde)	11,2	11,2	11,5	11,5	11,4
Reel Büyüme (yüzde) (1)	3,1	7,8	8,1	7,7	2,5

Kaynak: TÜİK. (1) Reel büyüme oranı 2009=100 Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre yıllık yüzde değişimdir.

Diğer taraftan, toptan ve perakende ticaret sektörü diğer sektörlerde gerçekleştirilen üretim ile ithal ürünlerin tüketiciye ulaştırılması noktasında ülke ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Bununla beraber, elektronik ticaretin ve doğrudan pazarlama konusunda ekonomide yaşanan dönüşüm toptan ve perakende ticaret sektörünü derinden etkilemiştir. Bu noktada, toptan ticaret sektörü gelişmeye ve genişlemeye devam etmekle beraber perakende ticaret sektörünün büyüme hızının düşüklüğü aşağıdaki tablodan (Tablo 3.27) da görülmektedir.

Tablo 3.27. Ticaret Sektöründe Girişim Sayısı ve Cirodaki Gelişmeler

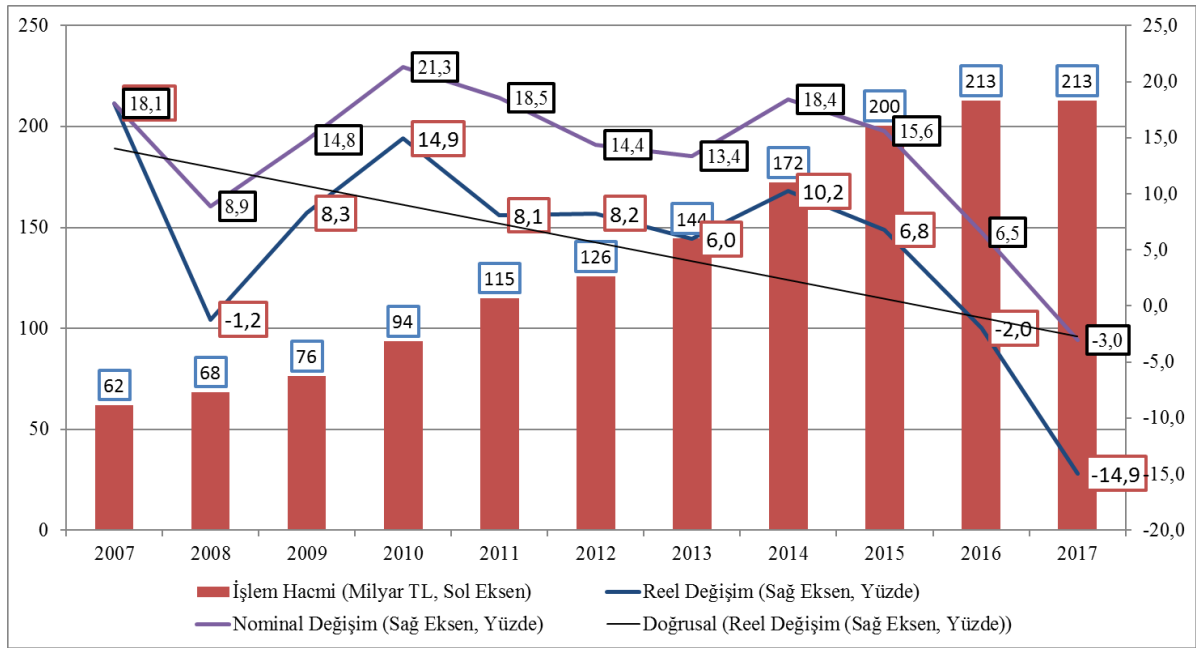
	2005	2010	2013	2014	2015
Girişim sayısı (Bin Adet)					
Toptan Ticaret	199	165	196	200	211
Perakende Ticaret	751	656	738	705	692
Ciro (Milyar TL, Cari Fiyatlarla)					
Toptan Ticaret	349	514	785	887	1.008
Perakende Ticaret	206	278	435	440	465
Ciro (Milyar TL, Sabit Fiyatlarla) (*)					
Toptan Ticaret	349	338	415	431	454
Perakende Ticaret	206	183	230	214	210
Toptan ve Perakende Ticaretin Payı (Yüzde)					
Toplam Girişim Sayısı İçindeki Payı	39,7	35,4	34,7	33,8	33,6
Ekonomideki Toplam Giro İçindeki Payı	46,5	41,1	38,8	37,9	37,6

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, yazarın hesaplamaları.

Bu noktada, sabit fiyatlarla toptan ticaretin cirosu kayda değer bir şekilde artarken perakende ticaretin cirosunun büyüme hızı oldukça düşüktür. Girişim sayısı bakımından toptan ticaretin sayısı artarken perakende ticarete ilişkin girişim sayısı azalmaktadır. Yine sektörün ekonomideki toplam girişim sayısı ve ciro içerisindeki payının da sürekli bir şekilde azaldığı görülmektedir. Buna göre, sektörün ekonomideki toplam girişim sayısı içerisindeki payı 2005

yılındaki yüzde 39,7 seviyesinden 2015 yılındaki yüzde 33,6 seviyesine ve toplam ciro içerisindeki payının ise benzer şekilde aynı dönemde yüzde 46,5 seviyesinden yüzde 37,6 seviyesine gerilemiştir.

Ticaret borsaları işlem hacmi yukarıdaki aşağıdaki Şekilde (Şekil 3.8) yer almaktadır. Reel olarak 2008 ve 2009 yıllarında sırasıyla yüzde sıfır ve yüzde 5,3 oranında büyüyen işlem hacmi, krizden çıkış yılları olan 2010 ve 2011 önemli bir gelişim göstererek reel anlamda sırasıyla yüzde 13,8 ve yüzde 16,5 oranında büyümüştür. 2012 yılında nominal olarak yüzde 9,3 oranında büyümeye karşılık reel olarak bir önceki yıla kıyasla yaklaşık aynı seviyede kalarak yalnız yüzde 0,4 oranında büyüme kaydetmiştir. 2013-2015 döneminde nominal olarak yüzde 15 reel olarak ise yüzde 7-8 aralığında büyümeye devam etmiştir. Bu çerçevede, 2015 yılında nominal olarak yüzde 15,6, reel olarak yüzde 6,8 oranında büyüyen ticaret borsaları işlem hacmi 2015 yılında 200 milyar TL'ye ulaşmıştır.

Kaynak: TOBB

Şekil 3.8. Ticaret Borsaları İşlem Hacmindeki Gelişmeler

Öte yandan, şekil 2015 yılı sonrasında gerek ticaret borsaları işlem hacminde gözle görülür bir durağanlaşma söz konusu olmuştur. Nominal olarak artışı yavaşlayan borsaların işlem hacmi verileri, TÜFE fiyat endeksi esas alınarak düzeltilindiğinde reel olarak ticaret borsaları işlem hacminin 2016 yılında yüzde 2, 2017 yılında ise yüzde 14,9 oranında daraldığı görülmektedir.

Tablo 3.28. Kurulan ve Kapanan Şirket Sayılarındaki Gelişmeler

İşlem İlan Türü	Şirket Türü	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2016-2017 Değişim (%)
Kurulan	Şirket	50.423	53.409	38.887	49.028	57.710	66.701	63.709	72.871	14,4
	Limited	47.601	50.449	34.764	40.287	47.374	53.697	51.448	60.032	16,7
	Anonim	2.810	2.934	4.059	8.703	10.324	12.991	12.247	12.825	4,7
	Kollektif & Komandit	12	26	64	38	12	13	14	14	0,0
	Kooperatif	1.547	1.033	877	915	1.005	921	771	912	18,3
Tasfiye	Gerçek Kişi Tic. İşl.	50.943	6.043	67.455	58.987	6.792	47.069	41.972	44.237	5,4
	Şirket	1.656	21.849	19.206	18.142	1.356	12.513	12.498		-100,0
Kapanan	Kooperatif	3.004	2.816	2.339	2.283	1.916	158	1.467		-100,0
	Şirket	11.400	13.095	14.168	15.538	14.002	12.114	11.038	13.517	22,5
	Kooperatif	2.042	1.896	1.895	1.862	182	1.587	129	1.184	817,8
	Gerçek Kişi Tic. İşl. *	29.921	4.113	31.915	19.873	23.229	19.061	19.610	18.004	-8,2
Değişim	Kurulan Şirket (yıllık, yüzde)	16,6	5,9	-27,2	26,1	17,7	15,6	-4,5	14,4	
	Kapanan Şirket (yıllık yüzde değişim)	9,6	14,9	8,2	9,7	-9,9	-13,5	-8,9	22,5	

Kaynak: TOBB verilerinden derlenmiştir.

(*) Kurulan gerçek kişi ticari işletmesi sayısı adi ortaklıkları da içermektedir. Re'sen kapatılan işletmeler dahildir.

Ekonomide, iktisadi faaliyetlerin önemli bir göstergesi olarak kabul edilen kurulan şirket sayısı incelendiğinde (

Tablo 3.28), 2012 yılında 4 bini anonim, 34,7 bini limited şirket olmak üzere toplam 38,9 bin şirket kurulmuştur. 2012 yılında, 2011 yılına göre kurulan şirket sayısı yüzde 27,2 oranında gerilemiştir. Diğer taraftan, 2012 yılında kapanan şirket sayısı 14,1 bin olmuş ve bir önceki yıla göre yüzde 8,1 oranında artmıştır. 2013 ve 2014 yıllarında kurulan şirket sayıları sırasıyla yüzde 26,1 ve yüzde 17,7 oranında artarken bu oran 2015 yılında yüzde 15,6 olarak gerçekleşmiştir. Kapanan şirket sayılarında ise 2013 yılında yüzde 9,7 oranında artış kaydedilirken 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla yüzde 9,9 ve yüzde 13,5 oranında azalma görülmüştür.

2016 yılında ise 2015 yılına göre kurulan şirket sayısı yüzde 4,5 oranında, kurulan gerçek kişi ticari işletme sayısı yüzde 10,8 ise azalmıştır. Aynı dönemde kapanan şirket sayısının yüzde 8,9 oranında gerilediği görülmektedir.

2017 yılında ise 2016 yılına göre kurulan şirket sayısı yüzde 14,4 oranında, kurulan gerçek kişi ticari işletme sayısı ise yüzde 5,4 oranında artmıştır. Aynı dönemde kapanan şirket sayısı yüzde 8,2 oranında gerilemiştir.

3.2.3.2 Turizm

Turizm sektörü yüzde 22,5 oranındaki istisnai bir büyümenin yaşandığı 2011 yılı dışında 2010-2014 döneminde ortalama olarak yüzde 8,5 oranında büyümüştür. 2015 yılında ise sektörün büyüme hızı yüzde 3,7 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise sektör yüzde 6,5 oranında tarihi bir daralma yaşamıştır.

2013 yılında Türkiye'nin turist potansiyelini oluşturan ülkelerdeki istikrarsızlıklardan doğan sorunların kısmen düzelmesi ve Avro bölgesi ülkelerinin ekonomilerinde başlayan toparlanma turizm sektörünü olumlu yönde etkilemiştir. Buna göre, 2013 yılında ülkemize gelen turist sayısı yüzde 7,6 oranında artarak 39,2 milyon kişiye ulaşmış, Turizm gelirleri ise yüzde 11,4 oranında artmıştır.

2014 yılında gelen turist sayısı yüzde 5,6, seyahat gelirleri ise yüzde 6,2 oranında artmıştır. 2015 yılında ise Suriye'de yaşanan siyasi kriz ve Euro bölgesinde ekonomik krizin bir türlü atlatılamaması, buna bağlı olarak Yunanistan başta olmak üzere İspanya ve İtalya'da turizm işletmecilerinin fiyatlarını aşağıya çekmesine ek olarak, Rusya ile yaşanan siyasi gerilim ülkemiz turizmini olumsuz yönde etkilemiş ve ülkeye gelen yabancı turist sayısı yüzde 0,7 oranında daralırken turizm gelirlerinde yüzde 8,3 oranında azalma meydana gelmiştir. Bu durum, kişi başına harcamada ve gelen turistlerin gelir profilinde önemli bir düşüşün olduğuna işaret etmektedir. 2015 yılında Rusya'yla yaşanan siyasi kriz, terör olayları neticesinde sektörün büyüme hızı yüzde 8-9 seviyesinden yüzde 3,7 seviyesine gerilemiştir.

2016 yılında ise Rusya'yla siyasi ilişkilerdeki ilerlemelerin ekonomiye yansımaması ve ülkede yaşanan siyasi gelişmeler ve sonrasındaki süreçte turizm sektöründe ve bağlantı etkileriyle diğer sektörlerde tarihi bir daralmaya yol açmıştır. Bu çerçevede, gelen yabancı turist sayısı yüzde 29 oranında azalmış, turizm gelirleri ise yüzde 29,7 oranında gerilemiştir.

2017 yılında ise düşük baz etkisi ve yabancı ziyaretçi sayısında kaydedilen yüzde 27 oranındaki artışa bağlı olarak turizm gelirleri yüzde 18,9 artmıştır. Turizm sektörüne ilişkin temel göstergelerin yer aldığı aşağıdaki Tablo 3.29'dan da görüldüğü üzere, turizm sektörü gerek gelen turist sayısı, gerekse turizm gelirleri açısından Rusya krizi öncesi dönem ortalamalarının yaklaşık yüzde 15 altındadır.

Tablo 3.29. Turizm Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler

	2005	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri sektörü							
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon TL)		41.934	50.063	59.045	66.100	67.498	
GSYH İçinde Pay (yüzde)		2,7	2,8	2,9	2,8	2,6	
Reel Büyüme (yüzde) (1)		8,3	9,3	8,1	3,7	-6,5	
Turizm Göstergeleri							
Turist Sayısı (Milyon Kişi)	24,2	36,5	39,2	41,4	41,6	31,4	38,6
Yıllık Değişim (Yüzde)			7,6	5,6	0,5	-24,6	23,1
Yabancı Ziyaretçi Sayısı (Milyon Kişi)	21,1	31,3	33,8	35,9	35,6	25,3	32,1
Yıllık Değişim (Yüzde)			7,9	6,0	-0,7	-29,0	27,0
Turizm Geliri (Milyar Doları)	20,3	29,0	32,3	34,3	31,5	22,1	26,3
Yıllık Değişim (Yüzde)			11,4	6,2	-8,3	-29,7	18,9
Yabancı Ziyaretçi Başına Ortalama Harcama (ABD Doları)	766	715	749	775	715	633	630
Vatandaş Ziyaretçi Başına Ortalama Harcama (ABD Doları)	1.214	1.241	1.252	1.130	970	978	903

Kaynak: TÜİK. (1) Reel büyüme oranı 2009=100 Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre yıllık yüzde değişimdir.

Öte yandan, 2015 yılı sonrasında ülkeye gelen turist profilinde de yapısal bir değişim olmuştur. Bu çerçevede, 2012-2014 döneminde Türkiye'ye gelen yurtdışında yerleşik ziyaretçilerin kişi başı ortalama harcaması bin 200 dolar seviyesinden aşağı düşerek 2017 yılında 913 dolara kadar gerilemiştir. 2012-2014 dönemi ile 2015-2017 dönemi turistlerin yaptığı kişi başı harcama ortalamalarına bakıldığında yabancı turist başına kişi başı harcamalarda ortalama yüzde 12, yurtdışında yerleşik Türk vatandaşlarının ülkeye yaptıkları ziyaretlerde yaptıkları kişi başı harcamalarda ise yüzde 20 oranında bir düşüşün yaşandığı görülmektedir.

3.2.3.3 Ulaştırma

Ulaştırma ve depolama sektöründeki gelişim aynı zamanda ülkedeki ekonomik ve sosyal faaliyetlerin de önemli bir göstergesi niteliğindedir. Diğer taraftan, sektörün karayolları boyutunda enerji fiyatları, taşımacılık kısmı ülkedeki tüm ekonomik faaliyetlerle, havayolu taşımacılığı ise turizm sektörü ile yakın ilişki içerisinde. Sektörün verimliliği ve maliyetleri üretici fiyatları ile tüketici fiyatları arasındaki farkı doğrudan etkilemektedir.

Sektörün 2010-2015 dönemi incelendiğinde, aşağıdaki tablodan da takip edilebileceği üzere (Tablo 3.30) GSYH'ye oran olarak yüzde 7,9 seviyesini dönem içerisinde koruduğu görülmektedir. Sektörün üretim hacmindeki reel gelişimi ise dönem içerisinde pozitif olup, 2012 ve 2013 döneminde yüzde 14,6 ve yüzde 3,7 oranında gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise yüzde 4,5 olarak gerçekleşen sektörün büyüme hızı 2015 yılında yüzde 6 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise önemli ölçüde turizm sektöründeki daralmanın etkisiyle sektör yüzde 0,7 oranında daralmıştır.

Tablo 3.30. Ulaştırma ve Depolama Sektörüne İlişkin Temel Göstergelerdeki Gelişmeler

	2012	2013	2014	2015	2016
Sektör GSYH'sı (cari fiyatlarla, milyon TL)	127.730	143.170	162.271	183.913	197.259
GSYH İçinde Pay (yüzde)	8,1	7,9	7,9	7,9	7,6
Reel Büyüme (yüzde) (1)	14,6	3,7	4,5	6,0	-0,7

Kaynak: TÜİK. (1) Reel büyüme oranı 2009=100 Zincirlenmiş Hacim Endeksine göre yıllık yüzde değişimdir.

Türkiye'de eskiden beri devam eden ulaştırma vasıtası alışkanlığı 2016 yılında da devam etmiş; yurt içi yolcu ve yük taşımalarında kara yolu, yurt dışı yolcu taşımalarında hava yolu, yurt dışı yük taşımalarında da deniz yolu ağırlıklarını korumuşlardır. Ulaşım talebi her geçen yıl artarken, yapılan hızlı tren hattı yatırımlarına rağmen hala demiryolu ulaşımının standardının düşük ve altyapısının ağırlıklı olarak tek hat olması, denizyolu ulaşımında ise büyük liman altyapısının yetersiz olması gibi sorunlar nedeniyle, önceki yıllarda olduğu gibi 2016 yılında da yük ve yolcu taşımaları ağırlıklı olarak kara yolu ile yapılmıştır.

Tablo 3.31. Karayolları Üzerindeki Seyir ile Yük ve Yolcu Taşımaları

Yıl	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Taşıt-km	69.609	69.771	72.432	80.124	85.495	93.989	99.431	102.988	113.274	119.671
Ton-km	181.330	181.935	176.455	190.365	203.072	216.123	224.048	234.492	244.329	253.139
Yolcu-km	209.115	206.098	212.464	226.913	242.265	258.874	268.178	276.073	290.734	300.852
Karayolu uzunluğu (bin) (*)	350.708	351.958	362.660	367.263	370.276	385.748	388.783	236.794	238.899	242.590

Kaynak: TÜİK. (*) 2014 yılındaki keskin düşüş 6360 sayılı Kanun uygulamasına bağlı olarak yapılan düzenlemelere bağlı olarak yapılan hesaplamalardan kaynaklanmıştır.

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere (Tablo 3.31) Türkiye'de toplam karayolları uzunluğunda, 2015 yılında 2014 yılına göre yüzde 0,9 oranında, 2016 yılında ise yüzde 1,5 oranında artış kaydedilmiştir. Karayolları üzerinde taşınan yolcu sayısı ise 2014 yılına göre yüzde 5,3 oranında artarken söz konusu oran 2016 yılında yüzde 3,5 olarak gerçekleşmiştir. Böylece, 2015 yılında 290,7 bin olan yolcu-km seviyesi 300,8 bin yolcu-km seviyesine yükselmiştir.⁷

Tablo 3.32. Demiryolları Uzunluğu, Tren, Yolcu, Yük Taşımaları ve Ton Kilometre

	Hat uzunluğu-km	Yolcu Sayısı (Bin)	Yük Miktarı (Ton)	Tren-kilometre	Yolcu-kilometre	Ton-kilometre
2007	8.697	81.260	21.404	43.102	5.553.000	9.921.000
2008	8.699	79.187	23.491	42.760	5.097.000	10.739.000
2009	9.080	80.092	21.813	41.788	5.374.000	10.326.000
2010	9.594	84.173	24.355	39.025	5.491.000	11.462.000
2011	9.642	85.752	25.421	40.332	5.882.000	11.677.000
2012	9.642	70.284	25.666	35.332	4.598.000	11.670.000
2013	9.718	46.441	26.597	28.945	3.777.000	11.177.000
2014	10.087	78.404	28.747	43.006	4.393.000	11.992.000
2015	10.131	95.317	25.878	41.873	4.828.000	10.474.000
2016	10.131	89.038	25.886	42.233	4.325.000	11.661.000

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi, TÜİK. Not: Bagaj ve idari yük verileri 2001 yılından itibaren taşınan yük miktarına, iş trenlerine ait tren-km verileri 2001 yılından itibaren tren-km verilerine dahil edilmiştir. Demiryolu hat uzunluğu ölçümüne manevra ve istasyon hatları dahil değildir.

⁷ Bilindiği üzere, ulaştırma istatistiklerinde kullanılan taşıt-kilometre veya tren-kilometre ifadesi bir trenin/taşıtın bir kilometrelik mesafeyi kat etmesiyle ortaya çıkan işletme hizmeti için kullanılan ölçü birimidir. Yolcu-kilometre bir yolcunun bir kilometre mesafeye taşınmasını, ton-kilometre ise bir ton yükün bir kilometre mesafeye taşınmasını ifade edilen trafik ölçü birimleridir.

Yukarıdaki Tablo 3.32'den de görüleceği üzere 2016 yılı verilerine göre Türkiye'nin demiryolu hat uzunluğu manevra ve istasyon hatları hariç olmak üzere 10.131 bin km'dir. Demiryolları üzerinde taşınan yolcu sayısı ise 2016 yılında, 2015 yılına göre azalarak 95 milyondan 89 milyon kişiye gerilemiştir. Demiryolları üzerinde taşınan yük miktarı ise 2014 yılındaki 28,7 milyon tondan 2015 ve 2016 yıllarındaki 25,9 milyon tona gerilemiştir. 2016 yılında trenle seyahat eden kişi sayısında azalma meydana gelmiştir.

Türkiye'de son 10 yılda havayolu ulaştırması alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Tablo 3.33'ten de görüldüğü üzere; 2013 yılında hava yoluyla 149,4 milyon yolcu taşınmıştır. 2013 yılında Türkiye genelinde yurt içi yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı yüzde 17,7, yurt dışı yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı da yüzde 11,7 artış göstermiştir. Türkiye genelinde 2013 yılında yaklaşık üçte ikisi yurt dışına olmak üzere toplam 2,6 milyon ton yük hava yolu aracılığıyla taşınmıştır. Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) tarafından açıklanan verilere göre hava yolu ile taşınan yolcu sayısı 2014 yılında yüzde 10,9 oranında artarak 166 milyona, 2015 yılında ise yüzde 9,3 oranında artarak 181 milyon kişiye yükselmiştir. 2016 yılında ise turizm sektöründe yaşanan daralmanın etkisiyle dış hatlarda taşınan yolcu sayısı yüzde 15,4 seviyesinde daralmıştır. Yurtiçinde taşınan yolcu sayısı yüzde 5,6 oranında artmakla beraber toplam taşınan yolcu sayısında yüzde 4 oranında daralma olmuştur.

Tablo 3.33. Havaalanlarındaki Toplam Yolcu ve Yük Trafikindeki Gelişmeler

	Gerçekleşme							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Yolcu (Milyon Kişi)	103	118	130	149	166	181	174	193
İç hat	51	58	65	76	85	97	102	110
Dış hat	52	59	66	73	80	84	71	83
Yük(1) (Bin Ton)	2.021	2.249	2.249	2.595	2.893	3.073	3.077	3.386
İç hat	555	618	633	744	811	871	857	891
Dış hat	1.466	1.632	1.616	1.851	2.082	2.202	2.220	2.494
Yıllık Değişim (yüzde)								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Yolcu	20,2	14,4	10,8	14,6	10,9	9,3	-4,0	11,1
İç hat	22,7	15,2	11,1	17,7	12,2	13,6	5,6	6,9
Dış hat	17,9	13,7	10,6	11,7	9,6	4,6	-15,2	17,1
Yük(1)	17,1	11,3	0,0	15,4	11,5	6,2	0,1	10,0
İç hat	14,4	11,4	2,5	17,5	9,0	7,5	-1,6	3,9
Dış hat	18,1	11,3	-1,0	14,6	12,5	5,7	0,8	12,4

Kaynak: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü,(1) Yük verileri kargo, posta ve bagajı kapsamaktadır.* Geçici verilerdir.

2017 yılında ise düşük baz seviyesinin de etkisiyle yolcu taşımacılığı bir önceki yıla göre yüzde 11,1 oranında artarak, 2016 yılındaki 174 milyon yolcu seviyesinden 193 milyon yolcuya ulaşılmıştır. Havayollarında taşınan yük miktarı ise 2017 yılında 891 bin tonu yurtiçinde, 2,5 milyon tonu da yurt dışında olmak üzere 3,4 milyon tona ulaşılmıştır. 2017 yılı rakamlarına göre ise Türkiye genelinde yurt içi yolculuklarda hava yolunu kullanan yolcu sayısı kesintisiz olarak artmaya devam etmektedir. İç hatlarda taşınan yolcu sayısı 2017 yılında yüzde 6,9 oranında artarak 110 milyon kişiye ulaşmıştır.

3.3 FERT BAŞINA GSYH'DAKİ GELİŞMELER

Bir ülkede belirli bir dönemde olduğu ülkede üretilen nihai mal ve hizmetlerin cari fiyatlarla üretim değerinin ülkede yaşayan nüfusa bölünmesiyle elde edilen fert başına GSYH, ülkeler arasında gelir seviyelerinin ve refahın karşılaştırılmasında sıklıkla kullanılan bir milli gelir ölçөгüdür.

Fert başına GSYH olarak da ifade edilen söz konusu rakam, Türkiye için TÜİK tarafından hesaplanmaktadır. 2016 yılı sonunda TÜİK tarafından açıklanan 2009 bazlı yeni milli gelir serisi çerçevesinde fert başına GSYH yeniden hesaplanmıştır.

Tablo 3.34. GSYH ve Fert Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıladaki Gelişmeler

	GSYH (Milyon TL, cari fiyatlarla)	GSYH (Milyon \$, cari fiyatlarla)	Kişi Başı GSYH, TL	Kişi Başı GSYH, \$	Kişi Başına GSYH (SAGP'ye Göre, \$, cari fiyatlarla)
2000	170.667	271.768	2.656	4.229	9.576
2001	245.429	200.998	3.766	3.084	9.236
2002	359.359	236.338	5.445	3.581	9.330
2003	468.015	313.776	7.007	4.698	9.604
2004	577.023	402.952	8.536	5.961	10.868
2005	673.703	499.874	9.844	7.304	11.888
2006	789.228	547.832	11.389	7.906	13.628
2007	880.461	677.438	12.550	9.656	14.840
2008	994.783	776.643	14.001	10.931	16.049
2009	999.192	646.893	13.870	8.980	15.502
2010	1.160.014	772.365	15.860	10.560	17.460
2011	1.394.477	831.696	18.788	11.205	19.661
2012	1.569.672	871.125	20.880	11.588	20.640
2013	1.809.713	950.355	23.766	12.480	22.311
2014	2.044.466	934.857	26.489	12.112	23.111
2015	2.338.647	861.879	29.899	11.019	24.054
2016	2.608.526	862.746	32.904	10.883	24.244

Kaynak: TÜİK.

Bu çerçevede, Türkiye GSYH'si ve kişi başına düşen GSYH rakamları Türk Lirası ve ABD doları cinsinden aşağıdaki tabloda (

Tablo 3.34) gösterilmektedir. ABD doları cinsinden cari fiyatlarla kişi başına GSYH elde edildikten sonra ülkelere göre, belirli bir mal sepetinin satın almak için gerekli mali tutarlar üzerinden her bir ülke için ayrı ayrı hesap edilen satın alma gücü paritesi (SAGP) ile bu rakamın çarpılması neticesinde uluslararası karşılaştırmaya uygun bir ölçek olan SAGP'ye göre kişi başına GSYH rakamı bulunmaktadır.

Yukarıdaki Tablo incelendiğinde 2001 ve 2009 kriz yılları haricinde Türkiye'de fert başına GSYH'nin artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Öte yandan, 2013 yılından itibaren cari fiyatlarla ve zincirlenmiş hacim endeksine göre GSYH artış kaydetmesine rağmen dolar cinsinden fert başına GSYH rakamlarının düşmeye başladığı görülmektedir. Bu gelişmede, 2013 yılı sonrasında döviz kurunun önemli ölçüde değer kaybetmesinin önemli bir rolü olduğu not edilmelidir.

2015 yılında, bir önceki yıla benzer şekilde yıl içerisinde kurdaki değişikliğin etkisiyle ABD doları cinsinden kişi başına GSYH ciddi bir gerileme kaydetmiş ve yüzde 9 oranında azalarak 11 bin 019 ABD dolarına gerilemiştir. Aynı dönemde bir önceki yıla göre cari fiyatlarla SAGP'ye göre kişi başına GSYH 24 bin 54 dolar olmuştur.

2016 yılında döviz kurunun etkisiyle cari fiyatlarla dolar cinsi kişi başına GSYH yüzde 1,2 oranında gerileyerek 10 bin 883 dolar olmuştur. SAGP'ye göre kişi başına GSYH ise yüzde 0,8 oranında artarak 24 bin 244 dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

4. GELİR DAĞILIMI

Bir ülke ekonomisinde katma değer üretiminin büyüklüğü ve gelir kaynaklarının boyutunun yanında elde edilen gelirin toplumda nasıl dağıldığını tespit edilmesi çok büyük önem taşımaktadır. Dünya ekonomilerinin karşı karşıya kaldığı en temel sorunlardan biri olan gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk, sadece ekonomik değil, politik ve sosyal sorunlar da ortaya çıkarmaktadır. Zira gelir dağılımı adaletsizliği, bir çok ülkede toplumsal çatışmaların temel nedeni olarak kabul edilmektedir.

Türkiye’de gelir dağılımı ölçümleri TÜİK tarafından yapılmaktadır. TÜİK tarafından yürütülmekte olan ‘Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması’nda 2006 yılına girildiğinde önemli değişikliklere gidilmiştir. TÜİK, Avrupa Birliği uyum çalışmaları kapsamında, 2006 yılında uygulanmasına başlanan araştırma ile Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırılabilir gelir dağılımı, göreceli yoksulluk, yaşam koşulları ve sosyal dışlanma konularında veri üretmesini amaçlamıştır. TÜİK tarafından yapılan gelir dağılımı araştırmalarında ‘eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirine göre belirlenen sıralı yüzde 20’lik grupların toplam gelirden aldıkları paylar, gelir dağılımına ilişkin belli başlı istatistikler ile yoksulluk oranları 2006-2016 yılları için Tablo 1.1’de verilmektedir.

Gelir dağılımı eşitsizliği ölçütlerinden olan Gini katsayısı, sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında eşitliği, 1’e yaklaştıkça gelir dağılımında bozulmayı ifade etmektedir. Yine, gelir dağılımı ölçülerinden biri olan son yüzde P80/P20 oranı en zengin yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı payın en yoksul ilk yüzde 20’lik grubun gelirden aldığı paya bölünmesiyle elde edilmekte ve rakam yükseldikçe alt ile en üst gelir grubu arasındaki gelir farkının arttığını göstermektedir.

Mevcut metodolojiyle gerçekleştirilen ilk araştırma olan 2006 yılı araştırma sonuçlarına göre: yüzde 20’lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay yüzde 44,8 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay yüzde 5,1 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre, son yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk yüzde 20’lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 9,6 kat olarak gerçekleşmiştir.

2011 yılı araştırma sonuçlarına göre ise yüzde 20’lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay yüzde 46,7 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay yüzde 5,8 olmuştur. Buna göre, son yüzde 20’lik grubun –en zengin grubun- toplam gelirden aldığı pay, ilk yüzde 20’lik –en yoksul- grubun z(P80/P20 göstergesi) 8 kat olarak gerçekleşmiştir.

2012 yılı için yapılan araştırmada ise yüzde 20’lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay yüzde 46,6 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay yüzde 5,9’dur. Buna göre, son yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk yüzde 20’lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 8 kat düzeyindedir. P80/P20 göstergesi hem kentsel yerler hem de kırsal yerler için 7,2 olarak hesaplanmıştır. 2015 yılında, gelir eşitsizliği bir önceki yıla göre 0,006 puan artmıştır.

2013 yılında yüzde 20’lik gruplarda, en yüksek gelire sahip son gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay yüzde 46,6 iken, en düşük gelire sahip ilk gruptakilerin toplam gelirden aldığı pay yüzde 6,1 olmuştur. Buna göre, son yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk yüzde 20’lik gruba göre (P80/P20 göstergesi) 7,7 kat düzeyinde oluşmuştur.

Eylül 2015 tarihinde TÜİK tarafından açıklanan verilere göre, 2014 yılında Türkiye’de ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri yüzde 9,8 artarak 13 bin 250 TL’den 14 bin 553 TL olarak hesaplanmıştır. Toplam gelir içinde en yüksek pay, yüzde 49,1 ile maaş-ücret gelirine ait iken, ikinci sırada yüzde 20,1 ile sosyal transferler, üçüncü sırada ise yüzde 18,5 ile

müteşebbis gelirleri yer almıştır. Sosyal transferlerin yüzde 93'ünü emekli ve dul-yetim aylıkları, müteşebbis gelirlerin ise yüzde 71,1'ini tarım-dışı gelirler oluşturmuştur.

Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir kişi geliri; hanehalkı kullanılabilir gelirin, hanehalkı büyüklüğü ve kompozisyonu dikkate alınarak hesaplanan eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünmesi ile elde edilmektedir. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir kişi gelire göre, 2014 yılında en yüksek gelire sahip yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, geçen seneye göre 0,7 puan azalarak yüzde 45,9 olurken, en düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun payı 0,1 puan artarak yüzde 6,2 olmuştur. Gini katsayısı 2014 yılı için 0,391 olarak hesaplanmıştır.

TÜİK'in 21 Eylül 2016'da açıkladığı *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2015* verilerine göre ciddi finansal sıkıntıyla karşı karşıya olan nüfusun oranı olarak tanımlanan ve belirlenmiş dokuz maddeden (evden uzakta bir haftalık tatil, ödeme zorluğu, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek, evin ısınma ihtiyacı, çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon, otomobil sahipliği) en az 4 tanesini karşılayamama ya da mahrum olma durumunu tanımlayan ciddi maddi yoksunluk oranı 2014 yılında yüzde 29,4 iken 2015 yılında yüzde 30,3'e yükselmiştir.

2015 yılı sonuçlarına göre Gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,006 puan artış ile 0,397 olarak tahmin edilmiştir. Toplam eşdeğer hanehalkı kullanılabilir kişi gelirleri içerisinde en yüksek pay yüzde 49,7 ile maaş ve ücret gelirlerine ait iken, ikinci sırayı yüzde 20 ile sosyal transferler, üçüncü sırayı ise yüzde 18,8 ile müteşebbis gelirleri almış, Sosyal transferlerin yüzde 92'sini emekli ve dul-yetim aylıkları, müteşebbis gelirlerinin ise yüzde 73,4'ünü tarım dışı gelirler oluşturmuştur.

2015 yılına ilişkin gelir dağılımı verilerine göre, hanehalkı kullanılabilir gelirin, eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünmesi ile elde edilen eşdeğer hanehalkı kullanılabilir kişi gelire göre, en yüksek gelire sahip yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay bir önceki yıla göre 0,6 puan artarak yüzde 46,5, en düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun aldığı pay ise 0,1 puan azalarak yüzde 6,1 olmuştur. Buna göre; toplumun en zengin yüzde 20'sinin gelirin en yoksul yüzde 20'sinin gelire oranı şeklinde hesaplanan P80/P20 oranı 7,4'den 7,6'ya yükselmiştir.

2015 yılında nüfusun, yüzde 67,9'unun konut alımı ve konut masrafları dışında taksit ödemelerinin veya borçları bulunduğu görülmektedir.

Tablo 4.1. Gelir Gruplarının Toplam Gelirden Aldıkları Paylar, Eşitsizlik Ölçüleri

	Yüzde 20'lik fert grupları						Gini katsayısı	P80/P20 oranı
	Toplam	İlk % 20 (En yoksul)	İkinci % 20	Üçüncü % 20	Dördüncü % 20	Son % 20 (En Zengin)		
2006	100.0	5.1	9.9	14.8	21.9	48.4	0.428	9.6
2007	100.0	5.8	10.6	15.2	21.5	46.9	0.406	8.1
2008	100.0	5.8	10.4	15.2	21.9	46.7	0.405	8.1
2009	100.0	5.6	10.3	15.1	21.5	47.6	0.415	8.5
2010	100.0	5.8	10.6	15.3	21.9	46.4	0.402	7.9
2011	100.0	5.8	10.6	15.2	21.7	46.7	0.404	8.0
2012	100.0	5.9	10.6	15.3	21.7	46.6	0.402	8.0
2013	100.0	6.1	10.7	15.2	21.4	46.6	0.400	7.7
2014	100.0	6.2	10.9	15.3	21.7	45.9	0.391	7.4
2015	100.0	6.1	10.7	15.2	21.5	46.5	0.397	7.6
2016	100.0	6.2	10.6	15.0	21.1	47.2	0.404	7.7

Kaynak: TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmaları ve Hanehalkı Bütçe Araştırmaları 2016, 18.9.2017.

(1) Gelir gruplarının toplam gelirden aldıkları paylar eşdeğer hanehalkı fert başına gelire göre hesaplanmış verilerdir. (2) TÜİK tarafından 2016 yılı verisi yayımlanmamıştır. (3) Görelî yoksulluk hesaplanırken eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri medyan değerinin yüzde 60'ı yoksulluk sınırı olarak alınmıştır.

TÜİK tarafından Eylül 2017'de açıklanan *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2016* verilerine göre Gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,007 puan artış ile 0,404 olarak tahmin edilmiştir. Hanehalkı kullanılabilir gelirinin, hanehalkı büyüklüğü ve kompozisyonu dikkate alınarak hesaplanan eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünmesi ile elde edilen eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre; en yüksek gelire sahip yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay bir önceki yıla göre 0,7 puan artarak yüzde 47,2, en düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun aldığı pay 0,1 puan artarak yüzde 6,2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablonun son sütununda yer alan ve en yüksek gelir grubuyla en düşük gelir grubu arasındaki gelir farkını gösteren P80/P20 oranı 2016 yılında artmıştır. Buna göre; toplumun en zengin yüzde 20'sinin gelirinin en yoksul yüzde 20'sinin gelirine oranı şeklinde hesaplanan P80/P20 değerinde 2014 yılına kadar yaşanan düzelmelerin 2015 ve 2016 yıllarında yeniden bozulmaya başlamış; 2014'de 7,4 kata gerilemişken, 2015 yılında 7,6'ya çıkmış, 2016 yılında ise 7,7 kata yükselmiştir.

Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin yüzde 50'si dikkate alınarak hesaplanan yoksulluk oranına göre; okur-yazar olmayanların yüzde 26,2'si, bir okul bitirmeyenlerin yüzde 24,1'i yoksul iken, bu oran lise altı eğitimlilerde yüzde 12,5, lise ve dengi okul mezunlarında ise yüzde 6,2 oldu. Yükseköğretim mezunları ise yüzde 1,7 ile en düşük yoksulluk oranının gözlemlendiği grup olmuştur.

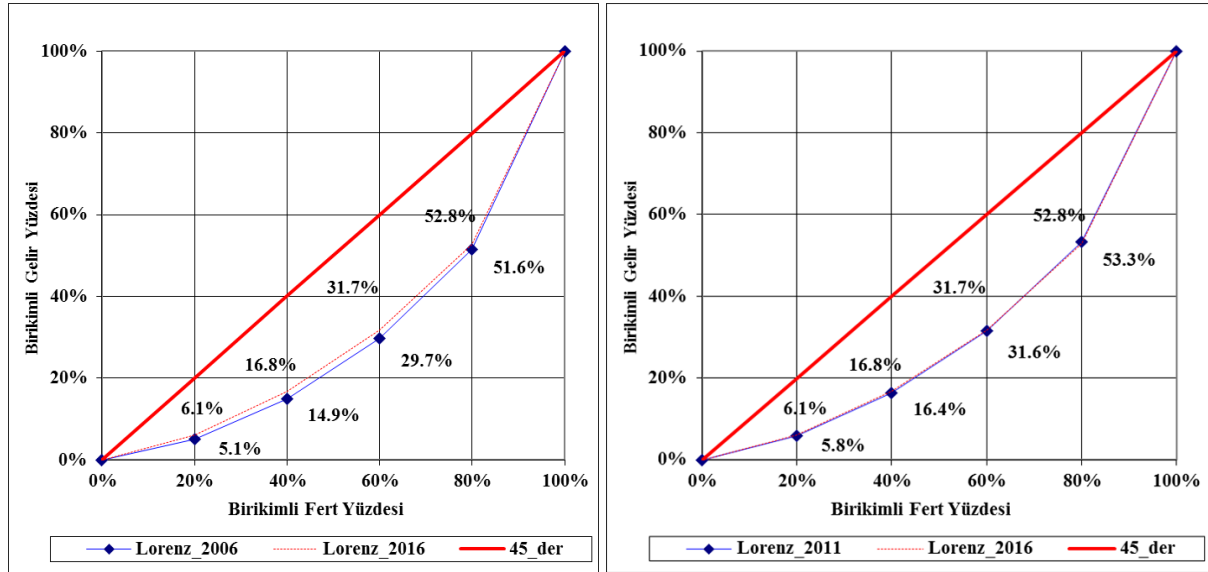
Dört yıllık panel veri kullanılarak hesaplanan sürekli yoksulluk oranı, eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin yüzde 60'ına göre son yılda ve aynı zamanda önceki üç yıldan en az ikisinde de yoksul olan fertleri kapsamaktadır. Buna göre, 2015 yılında sürekli yoksulluk oranı yüzde 15,8 iken 2016 yılında bu oran yüzde 14,6 olarak gerçekleşmiştir.

2016 yılı verilerine göre ciddi finansal sıkıntıyla karşı karşıya olan nüfusun oranı olarak tanımlanan maddi yoksunluk oranının 2015 yılındaki yüzde 30,3 seviyesinden 2016 yılında 2,6 puanlık artışla yüzde 32,9'a yükseldiği görülmektedir. Nüfusun, yüzde 68'inin konut alımı ve konut masrafları dışında taksit ödemeleri veya borçları olduğu tespit edilmiştir.

4.1 Gelir Dağılımdaki Gelişmelerin Önceki Yıllarla Karşılaştırılması

2006 yılında 0,428 seviyesindeki Gini katsayısı 2016 yılı itibarıyla 0,404 seviyesine düşmüştür. En zengin yüzde 20'lik grubun yıllık kullanılabilir gelirden aldığı payın en yoksul yüzde 20'lik grubun aldığı paya oranı ise 2016 yılında 7,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu noktada, 0,404 seviyesinde bir Gini katsayısı gelir dağılımının bozuk olduğunun göstermektedir. Gelir dağılımının daha adaletli olduğu Kuzey Avrupa ülkelerinde Gini katsayısı (İsveç, Norveç, Finlandiya ülkeleri ortalaması) 0,263 seviyesindedir. Gelir dağılımında 2013 yılından 2014 yılına geçişte yaşanan kısmi düzelme, 2014'ten itibaren yeniden bozulmaya dönüşmüş ve bu durum 2016 yılında da devam etmiştir. 2010 – 2013 arasında 0,40 düzeyine yerleşen Gini katsayısı 2014 yılında 0,391'e gerilemiş, ardından gelen iki yılda yükselerek yeniden 0,40'm üzerine çıkmıştır.

Gelirin nüfusa dağılımındaki eşitsizliği grafik anlamda ifade eden Lorenz eğrileri 2016 yılı verilerinin önceki yıllar gelir eşitsizlikleri noktasında gelir gruplarının toplam gelirden aldıkları paylarda nasıl bir değişimin olduğunun görsel olarak ifade etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Kaynak: TÜİK

(*) Gini Katsayısı Lorenz eğrisi ile köşegen arasında kalan alanın, köşegen altında kalan alana olan oranıdır. Oranın (Gini Katsayısının) büyümesi artan gelir adaletsizliğini yansıtmaktadır. Yüzelik dilimler ve gelir grupları Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirlerine göre

Şekil 4.1. Türkiye Lorenz Eğrisi Karşılaştırmaları (2016-2006 ve 2016-2011)

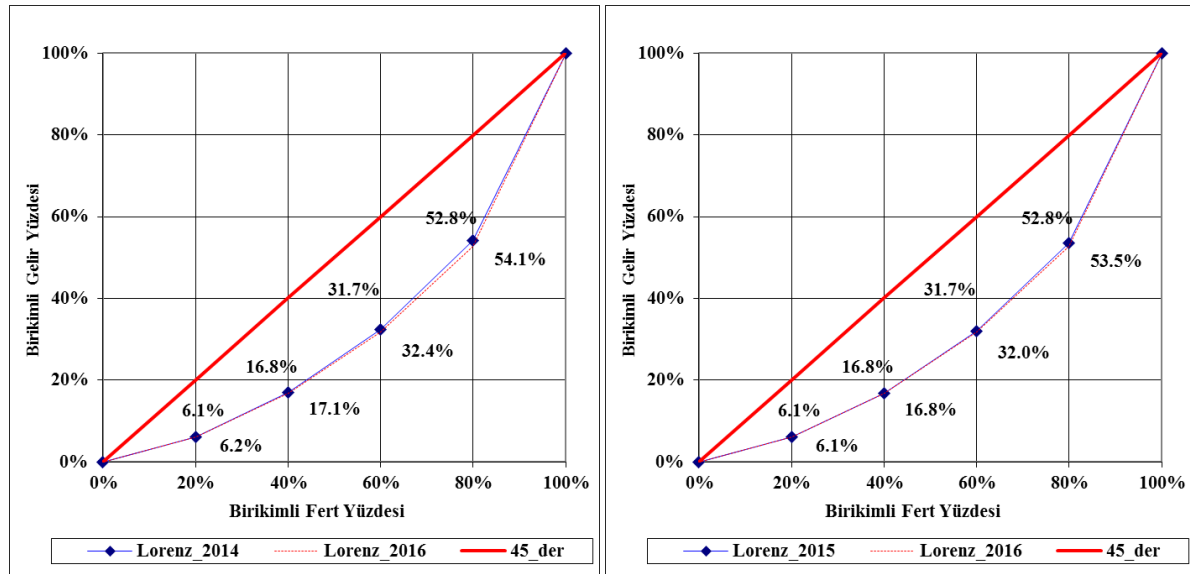
Buna göre, Türkiye için son açıklanan 2016 yılına ilişkin gelir dağılımı verileri, öncelikle 5 ve 10 yıllık bir perspektifle 2006 ve 2011 yıllarına göre hanehalkı gelir gruplarının gelirden aldıkları nispi paylarındaki gelişmelerin ortaya konulması için eşdeğer hanehalkı fert gelirlerine göre hesap edilerek Türkiye için Lorenz eğrileri çizilmiş olup yukarıda sunulmaktadır.

Söz konusu şekiller incelendiğinde 2016 yılı Türkiye'de gelir dağılımı çalışmasına göre gelir gruplarının toplam gelirden aldıkları paylar 2006 yılına göre değerlendirildiğinde en alt gelir grubunun aldığı payın yaklaşık yüzde 1 artarak yüzde 5,1 oranından yüzde 6,1'e yükseldiği, en

üst gelir grubunun payının ise yaklaşık yüzde 1,3 azalarak 48,4'ten 47,2'ye gerilediği görülmektedir. Öte yandan 2. Gelir grubunun payında yüzde 0,8 oranında artış olurken 4. Gelir grubunun payında yüzde 0,8 oranında azalma kaydedilmiştir. 3. Dilimde yer alan kesimin aldığı pay ise yüzde 0,2 oranında gerilemiştir.

2016 yılı gerçekleştirmeleri 2011 yılına göre değerlendirildiğinde ise, hem en-üst gelir grubunun hem de en alanında gelir grubunun payı sırasıyla 0,5 puan ve 0,3 puan artarken ikinci ve üçüncü dilimdekilerin payında kaydadeğer bir değişme olmazken dördüncü gelir dilimindeki kesimin aldığı pay 0,8 puan azalarak yüzde 21,9 seviyesinden yüzde 21,1 seviyesine gerilemiştir.

2014-2015 yıllarına kıyasla 2016 yılında birinci dilimdekilerin toplam gelirden aldıkları paylarda önemli bir değişim göze çarpmazken ikinci, üçüncü ve özellikle dördüncü gelir dilimdekilerin gelirden aldıkları paylarda azalma kaydedilmiş ve en-üst gelir grubu tarafından diğer gelir gruplarındaki tüm azalma massedilirken özellikle, yakın dönem gelir dağılımının en iyi olduğu yıl olan 2014 yılına göre en üst gelir grubunun toplam gelirden aldığı pay (2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla, 0,6 ve 0,7 puan olmak üzere) 1,3 puan artarak yüzde 2014 yılındaki 45,9 oranından 2015 yılında 46,5'e ardından da 2016 yılında yüzde 47,2 oranına yükselmiştir. bu durum, 2006 yılından 2014 yılına kadar geçen süre içerisinde toplam gelirden aldığı pay 2,5 puan gerileyen en üst gelir grubunun payındaki değişimin yaklaşık yarısının son iki yılda yaklaşık yarısının telafi edildiği ve en zengin kesimin aldığı payda kayda değer bir artış olduğu görülmektedir.

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Not: Yüzdeler dilimler ve gelir grupları Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirlerine göre.

Şekil 4.2. Türkiye Son Dönem Lorenz Eğrileri Karşılaştırması (2016-2014 ve 2016-2015)

Yine benzer şekilde, 2016 yılında gelir dağılımındaki son durumun, yakın döneme ilişkin 2014 ve 2015 yıllarıyla karşılaştırılabilirliği bakımından 2016-2015 ve 2016-2014 yıllarını karşılaştıran Lorenz eğrileri aşağıdaki şekilde sunulmaktadır.

4.2 Türkiye'de Yoksulluk

Türkiye'de nispi yoksulluk oranı, 2016 yılında da 2007 yılından beri süren azalma trendini devam ettirmektedir.

Tablo 4.2. Türkiye’de fert yoksulluk oranları

	Fert yoksulluk oranı (%)										
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yoksulluk oranı ve kişi sayısı (Nispi yoksulluk) (1)											
Yoksulluk oranı (%60'a göre) (yüzde)	25.4	23.4	24.1	24.3	23.8	22.9	22.7	22.4	21.8	21.9	21.2
Yoksulluk kişi sayısı (%60'a göre) (milyon kişi)	17.2	16.1	16.7	17.1	17.0	16.6	16.7	16.7	16.5	16.7	16.3
Yoksulluk sınır yöntemine göre (Mutlak yoksulluk) (2)											
Kişi başı günlük 2.15 \$'ın Altındaki Nüfus Oranı (yüzde)	1.41	0.52	0.47	0.22	0.21	0.14	0.06	0.06	0.03	0.06	--
Kişi Başı Günlük 4,3 \$ Altındaki Nüfus Oranı (yüzde)	13.33	8.41	6.83	4.35	3.66	2.79	2.27	2.06	1.62	1.58	--

TÜİK: Yoksulluk Çalışması, 2015; Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2016. 18.9.2016

(1) Görelî yoksulluk hesaplanırken eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri medyan değerinin yüzde oranları kullanılmaktadır. Nispi yoksulluk sınırı olarak genellikle yüzde 60 oranı alınmaktadır. (2) 1 \$'ın Satın Alma Gücü Paritesi üzerinden TL karşılığı olarak ilgili yılın cari değerleri kullanılmıştır. TÜİK tarafından 2016 yılı verisi yayımlanmamıştır.

2016 yılında eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin yüzde 60'ı dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre, yoksulluk oranı 2015 yılına göre 0,7 puan azalarak yüzde 21,2 olarak gerçekleşmiştir. Yoksulluk oranının en yüksek olduğu hanehalkı bağımlı çocuğu olan hanehalkı kesimi olup 2006 yılında yüzde 29 olan bu kesimin yoksulluğu, 2015 yılında 26,7 olarak gerçekleşmiş, 2016 yılında ise 0,4 puan azalarak yüzde 26,3 seviyesine gerilemiştir. Öte yandan, tek yetişkinli en az bir bağımlı çocuğu olan kesimde ise yoksulluk oranı 2006 yılında yüzde 36,3 seviyesinde iken, 2015 yılında bu oran yüzde 29,3 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise söz konusu kesimde yoksulluk oranı 1 puan azalarak yüzde 28,3 olarak gerçekleşmiştir. Yoksulluk oranının en az olduğu hanehalkı türü olan bağımlı çocuğu olmayanlar arasında yoksulluk oranı 2006 yılında 9,9 iken 2015 yılında bu oran yüzde 7,9 olarak gerçekleşmiş ve 2016 yılında da 1,1 puan gerileyerek yüzde 6,8 olmuştur.

Yoksulluk oranları eğitim durumu açısından incelendiğinde; okur-yazar olmayanların yüzde 27,2'si, bir okul bitirmeyenlerin yüzde 23,7'si yoksul iken, bu oran lise altı eğitimlilerde yüzde 12,8, lise ve dengi okul mezunlarında yüzde 5,6 ve yükseköğretim mezunlarında ise yüzde 1,6 olmuştur.

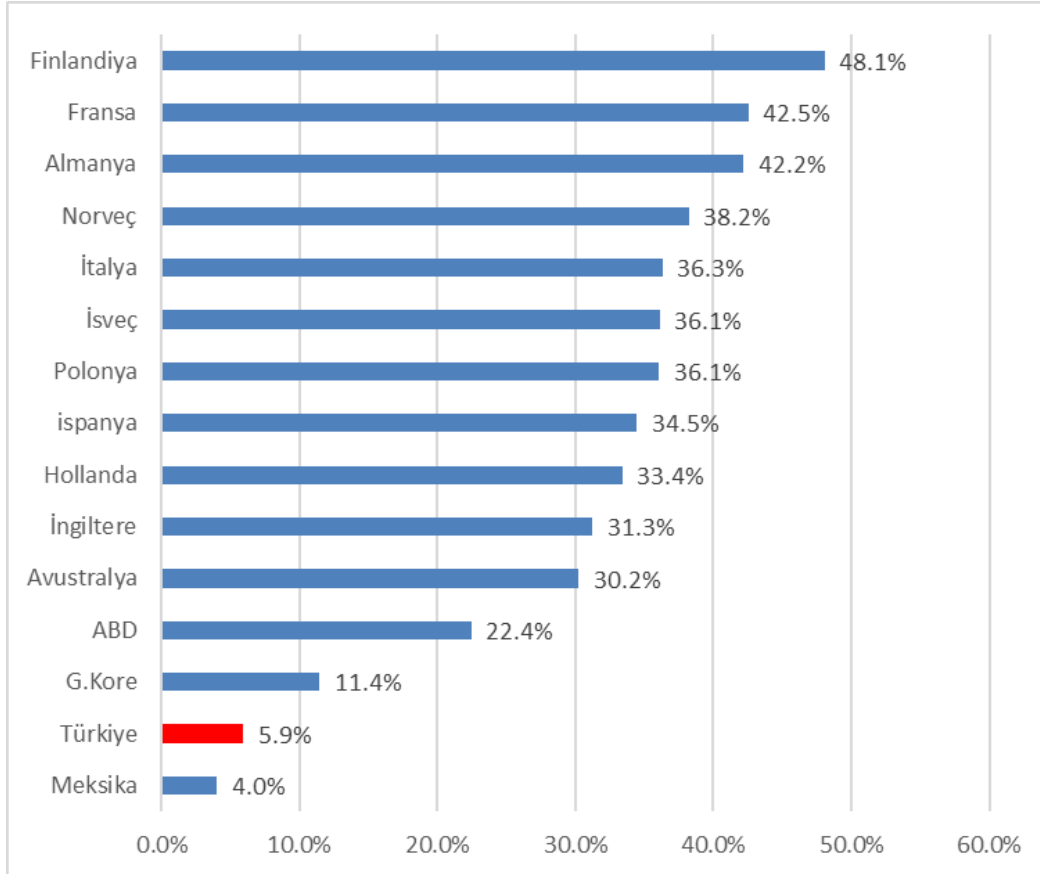
Yoksulluk konusunda son dönemde ilerleme kaydedilmiş olmakla beraber yoksulluğun yüksek olduğu kesimlerin durumunu iyileştirecek politika tedbirlerine gereksinim bulunmaktadır.

4.3 Kamu Müdahalelerinin Gelir Dağılımındaki Gelişmelere Etkisi

Piyasada üretime katılma neticesinde elde edilen eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirinden gelir gruplarının aldıkları paylara göre hesaplanan Vergi ve Transferler Öncesi Piyasa Gelir Dağılımını gösteren Gine endeksi değeri ile kamu müdahalesiyle hanehalkından yapılan vergi tahsilatı ve hanehalkına yapılan kamu transfer ödemeleri sonrasında hanehalkının eline geçen gelire göre ölçülen Gelir Dağılımını gösteren Gini endeksi değerinde bir fark oluşmaktadır. Piyasada üretime katılma ile hanehalkının eline geçen gelir arasında meydana gelen fark önemli ölçüde kamu müdahalelerinden kaynaklanmaktadır. Kamu müdahaleleri piyasa gelir dağılımını düzeltici yönde etki etmekte Gini Endeksinde düşüşe yol açmaktadır. Yakın dönemde gelir dağılımına ilişkin metodolojide yapılan değişikliklerle piyasada oluşan gelir dağılımına ilişkin Gini endeksleri de üretilmeye başlanmıştır. Bu noktada, vergi öncesi ve vergi sonrası Gini endeksleri arasındaki farkın ilk duruma oranı gelir dağılımındaki düzeltmenin boyutunu göstermektedir. Buna göre, piyasada oluşan gelir dağılımı ile nihai gelir dağılımı arasındaki

fark ülkelerde kamu müdahalelerinin ne ölçüde gelir dağılımını düzeltici etkisinin olduğu konusunda önemli bir gösterge olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bu kapsamda, OECD ülkeleri içerisinde veri imkanları çerçevesinde 2014 yılı verileri üzerinden uluslararası karşılaştırma yoluyla ülkeler arasında kamu politikalarının gelir dağılımını düzeltici etkisinin boyutu analiz edilmiştir. Bu anlamda kamu müdahalelerinin gelir dağılımını iyileştirme noktasındaki fonksiyonu açısından vergi ve transferlerin gelir dağılımında meydana getirdiği değişikliğin analiz edildiği grafik Şekil 1.3'te aşağıda sunulmaktadır.

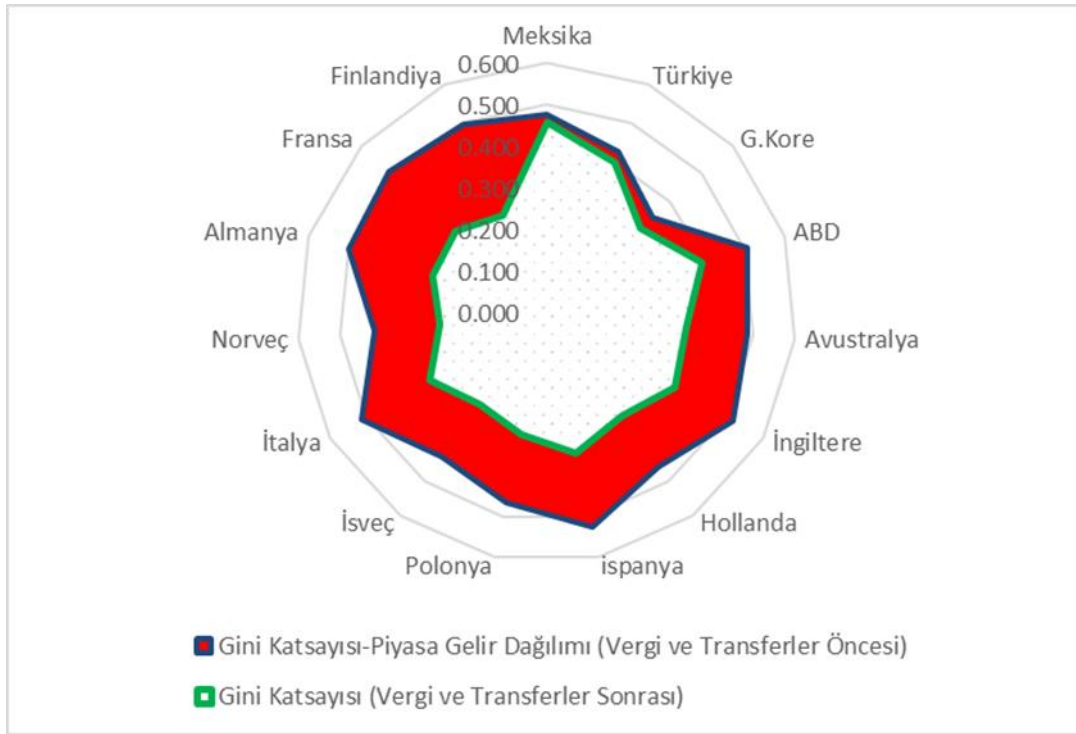

Kaynak: OECD verilerinden üretilmiştir.

Not: Vergi ve transferler öncesi piyasa gelir dağılımının yeniden dağıtımı yoluyla vergi ve transferlerin gelir dağılımında yapılan düzeltmeyi (ilk durumun yüzdesi olarak) göstermektedir.

Şekil 4.3. OECD Ülkelerinde Vergi ve Transferlerin Gelir Dağılımı Etkisi (2014 yılı)

Kamu müdahalesi neticesinde meydana gelen Gini katsayısı değişimi; kamu müdahalelerinin gelir dağılımını düzeltici etkisinin Türkiye’de, OECD ülkeleri ile kıyaslandığında oldukça düşük seviyede olduğu görülmektedir. Bu durum, vergi yapısı ve transfer ödemeleri yoluyla gerçekleştirilen kamu müdahalelerinin gelir dağılımında adaletin sağlanmasına kayda değer bir katkı yapmadığını göstermektedir.

Kaynak: OECD verilerinden üretilmiştir. (*) Karşılaştırma 2014 yılı verileri üzerinden yapılmıştır.

Şekil 4.4. OECD Ülkelerinde Gelir Dağılımının Düzeltilmesine Kamu Politikalarının Etkisi(*)

Bu noktada, Şekil 4.4; OECD verileri çerçevesinde 2014 yılına ilişkin ülkelerin gelir dağılımı verilerinden yola çıkılarak, piyasa faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan gelir dağılımı ile kamu müdahalesi sonrasında ortaya çıkan gelir dağılımını göstermektedir. Şekilde kırmızı ile gösterilen kısım kamu müdahalesinin gelir dağılımının düzeltilmesine yönelik katkısını göstermektedir.

Söz konusu Şekil incelendiğinde, Türkiye'deki piyasada üretim faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan gelir dağılımının Güney Kore ve Norveç haricindeki ülkelere kıyasla oldukça iyi durumda olduğu görülmektedir. Ancak, diğer ülkelerde vergi ve transfer politikalarının gelir dağılımının düzeltilmesinde çok etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Böylece, kamu müdahaleleri neticesinde ortaya çıkan gelir dağılımında Türkiye'de önemli bir iyileşme olmazken diğer ülkelerdeki gelir dağılımlarında belirgin bir iyileşme olduğu gözlemlenmektedir. Hatta söz konusu bu ülkelerdeki kamu müdahaleleri, ülkelerin gelir dağılımlarının yalnız başlangıçtaki kötü durumunu kısmen düzeltmekle kalmayıp başlangıçta durumu oldukça iyi olan Türkiye gibi ülkelerin de önüne geçirecek şekilde iyileştirilmesine katkı verecek bir nitelik taşımaktadır. Vergi ve transferler aracılığıyla yapılan bu kamu müdahaleleri neticesinde, Meksika dışındaki tüm ülkeler, ortaya çıkan gelir dağılımı bakımından Türkiye'den daha iyi bir duruma yükselmektedir.

İncelemeye konu seçilmiş ülkeler açısından piyasa gelir dağılımı Gini endeksi ortalaması 0,472 iken vergi ve transfer politikaları neticesinde Gini endeksi ortalaması 0,326'ya gerilemektedir. Böylece, kamu müdahaleleriyle söz konusu OECD ülkelerinde Gini endeksinde ortalama 0,145 seviyesinde bir düşüş olurken gelir dağılımında ortalama yüzde 30,2 oranında bir iyileşme gerçekleşmiştir.

Türkiye'deki piyasa gelir dağılımı Gini endeksi incelemeye konu olan ülkelerin Gini endeksleri ortalamasının oldukça altında 0,423 seviyesinde gerçekleşirken vergi ve transferler sonrası Gini

endeksi ise 2014 yılında 0,398 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda, kamu müdahalesinin Gini katsayısında yalnız 0,025 seviyesinde bir düşüşe yol açtığı görülmektedir. Gelir dağılımında ancak yüzde 5,9 seviyesinde bir iyileşmeye katkı anlamını taşıyan söz konusu müdahalenin boyutu diğer ülkelere kıyasla oldukça mütevazî kalmaktadır. Buna göre, incelen OECD ülkelerinde kamu müdahalesinin gelir dağılımı etkinliğinin yüzde 30,2 gibi bir iyileşmeye yol açtığı değerlendirildiğinde, bu ülkelerdeki müdahalenin gelir dağılımındaki iyileşmeye katkısının Türkiye'ye göre yaklaşık 5 kat fazla olduğu görülmektedir.

Söz konusu analiz çerçevesinde Türkiye'de gelir dağılımını düzeltecek vergi ve transferlerin boyutunun düşük olmasının bu gelişmede önemli bir etken olduğu değerlendirilmektedir. Bunun yanında, diğer ülkelerdeki yaklaşımla vergilerin üst gelir gruplarından alınıp transferler yoluyla alt gelir grubuna aktarılması yerine, Türkiye'de vergilerin alındığı gelir grupları ile aktarıldığı gruplar arasında önemli bir gelir farkının olmamasından, diğer bir deyişle, vergilerin ağırlıklı olarak üst gelir gruplarından alınması yerine alt-orta gelir gruplarından alınıp yine alt gelir gruplarına dağıtılmasından da kaynaklanabileceği değerlendirilmektedir. Bu durum, Türkiye'nin vergi ve transfer politikasında, gelir dağılımını iyileştirerek gelir adaletsizliğini azaltma konusunda kamu müdahalelerinin daha etkin olmasını sağlayacak bir yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

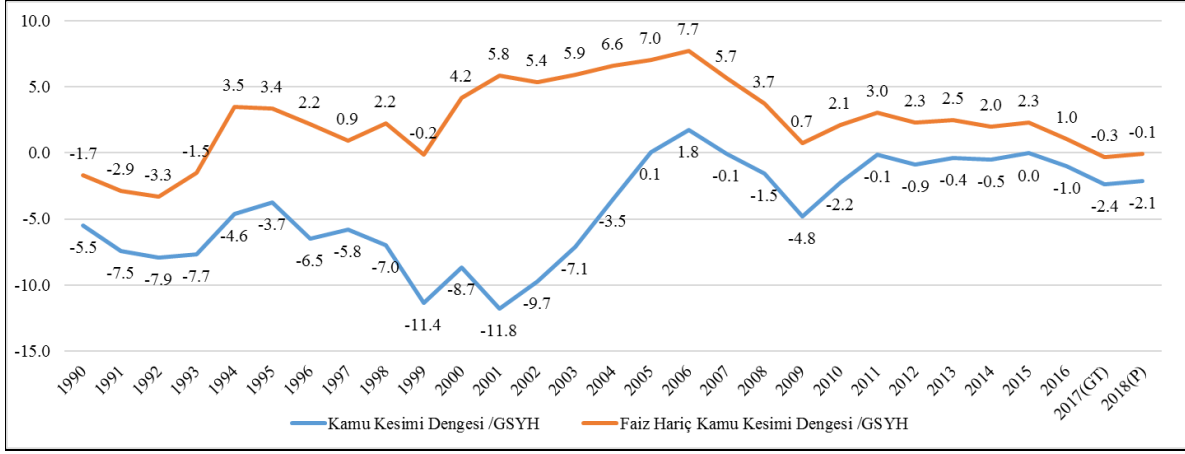
Bu bağlamda, yukarıda yer verilen bulgular toplumsal refahın adil dağıtımında kamunun daha rasyonel bir politika çerçevesine ihtiyaç bulunduğunu ortaya koymaktadır. Gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesinin sosyal ve siyasal istikrarın sağlanmasının temel koşulları arasında olduğu ve dolayısıyla Türkiye'nin en önemli ve güncel sorunlarından birisi olduğu değerlendirilmektedir.

5. KAMU MALİYESİ

Türkiye'de 1990'lı yıllarda yaşanan krizlerde kamu finansman açıklarının etkisi büyüktür. 1990'lı yılların ilk yarısında sürekli faiz dışı açık verildiği gözlemlenmiştir. Bu durum önceden yapılan borçlanmaların faizlerinin karşılanmasında dahi sorunlarla karşılaşılmasına neden olmuştur. 1990'ların ikinci yarısından sonra faiz dışı fazla verilerek bütçe disiplini bir ölçüde sağlansa da, yüksek borç stokları yüksek faiz oranları ile birleşince borçların döndürülmesi ciddi bir sorun haline gelmiştir. 1999 yılında küresel koşullardaki bozulma ve yaşanan depremin de etkisiyle kamu açıkları artmış, yeniden faiz dışı açık oluşmuştur. 2001 krizi sonrasında ekonominin tekrar istikrara kavuşturulması için sıkı para ve maliye politikaları uygulanması gerekmiştir. Bu hedefe ivedilikle ulaşılması, uluslararası kuruluşların baskısının da etkisiyle, iktisat politikalarının temel belirleyicisi olmuştur. Para ve maliye politikalarının temel hedeflerinin istikrara kilitlenmesi ise diğer iktisadi ve sosyal hedeflere yönelik nitelikli politika uygulamalarını önemli ölçüde kısıtlamıştır.

5.1 Kamu Kesimi Genel Dengesi

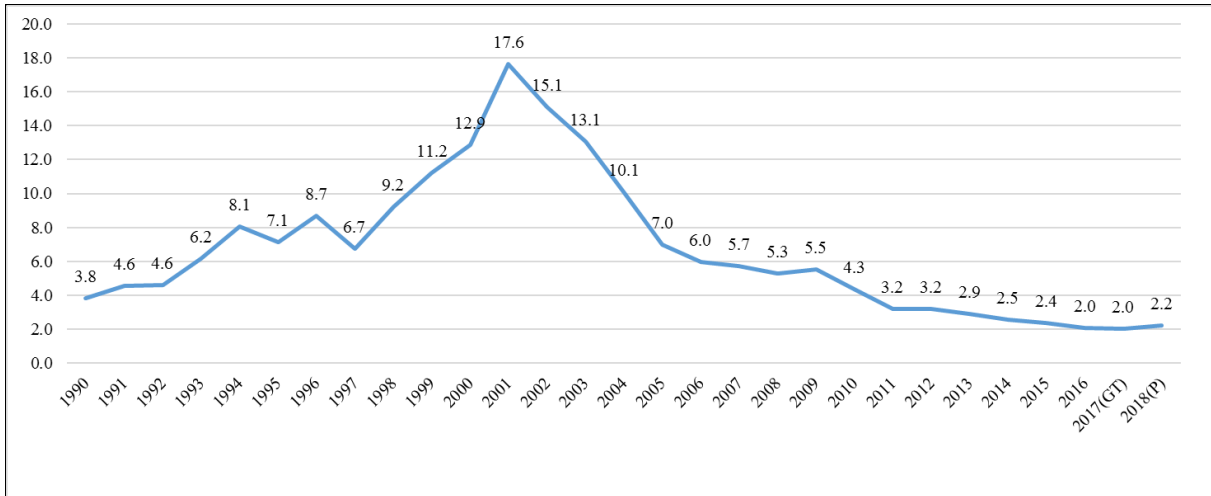
1999 yılı sonrasında uygulanan maliye politikalarını, IMF ile imzalanan anlaşmalar şekillendirmiştir. 1999 yılında IMF ile imzalanan stand-by anlaşması çerçevesinde yeni bir 3 yıllık bir istikrar programı uygulanmaya konulmuştur. Ancak 2001 krizi sonrasında program uygulanamaz hale gelmiş ve "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" adı altında revize edilmiştir. Tüm bu programların temel hedefi ekonomideki istikrarsız yapıyı düzeltmek üzere yüksek enflasyonun düşürülmesi ve mali uyumun sağlanması olmuştur. Bu amaçlara yönelik olarak belirlenen temel politika hedefi ise sıkı maliye politikaları uygulanarak kamu faiz dışı fazlası verilmesi ve böylece kamu borç stokunun düşürülmesi olmuştur.

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, GT: Gerçekleşme Tahmini P: Program

Şekil 5.1. Kamu Kesimi Genel Dengesi (GSYH'ye oran, yüzde)

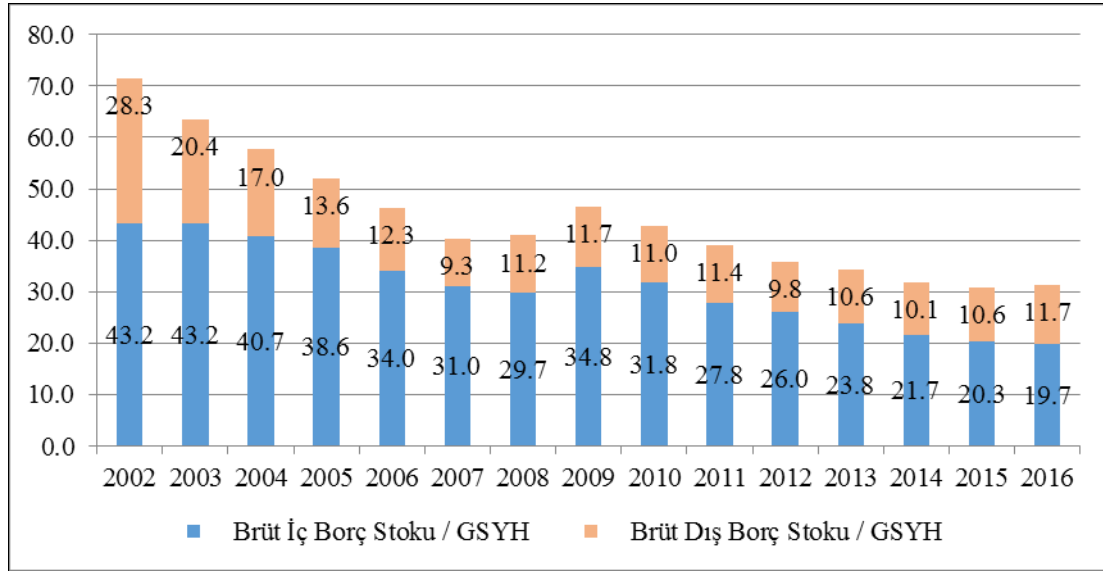
1999 sonrası uygulanan maliye politikalarının temel hedefi haline gelen birincil fazla (faiz dışı fazla) 2006 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. 2000-2001 yıllarında yüksek faiz dışı fazla verilmesine rağmen faiz harcamalarının yükünün ağırlığından kaynaklı olarak kamu açıkları GSYH'ye oran olarak yüzde 12'ye kadar çıkmıştır. Daha sonra borç stokunun azalması ve sıkı maliye politikası uygulamalarına devam edilmesiyle 2006 yılında GSYH'ye oran olarak yüzde 7,7 faiz dışı fazla ve yüzde 1,8 bütçe fazlası verilmiştir. 2006 yılından sonra harcamalar üzerindeki baskı azaltılmış, faiz dışı fazla hedefi gevşetilmiştir. Bu dönemde GSYH'de yaşanan artış, vergi gelirlerini artırmış ve bunun sonucu olarak faiz ödemelerinin miktarı değer olarak önemli ölçüde artmasına rağmen bütçe harcamaları içerisindeki payı düşmüştür. 2009 yılında ekonominin önemli ölçüde küçülmesinin de etkileriyle faiz dışı fazla yüzde 1'in altına düşmüş kamu açığı ise yüzde 4,8'e yükselmiştir. 2010 yılından itibaren ekonomide görülen toparlanma ve kamu gelirlerindeki artışlarla bütçe dengelerinde düzelme gerçekleşmiştir. Ancak bu düzelme, kamu harcamalarının gevşetilmesi nedeniyle sınırlı kalmıştır. Kamu kesimi faiz dışı dengesinin GSYH'ye oranı 2011-2015 yılları arasında yüzde 2-3 bandında dalgalanmıştır. 2016 yılında kamu kesimi faiz dışı dengesinin yüzde 1'i seviyesine gerilemiştir. 2017 yılında 1999 yılından beri ilk defa kamu kesimi faiz dışı fazlasının negatif 0,3 olarak gerçekleşmesi beklenmekte, 2018 yılında da yaklaşık aynı seviyede negatif yüzde 0,1 seviyesinde gerçekleşmesi öngörülmektedir.

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, (1) GT: Gerçekleşme tahmini (2) P: Program.

Şekil 5.2. Toplam Kamu Faiz Harcamaları (GSYH'ye oran, yüzde)

1990'lar boyunca artan borç stokunun etkisi ile kamu açıklarının faiz yükü sürekli artış trendi göstermiştir. 1997 sonrasında ise iktisadi göstergelerdeki bozulmalarla beraber faiz yükünün artışı hızlanmıştır. Faiz harcamalarının kamu kesimine yükü 2001 yılında GSYH'nin yüzde 17,6'sına kadar çıkmıştır. 2000 yılından bu yana uygulanan sıkı maliye politikaları ile artan faiz dışı fazlalar, kamu borç stokunu ve faiz harcamalarını hızla düşürmüştür. 2016 yılında kamu faiz harcamalarının GSYH'ye oranının yüzde 2 seviyesine kadar gerilemiştir. 2017 yılında aynı seviyede gerçekleşmesi beklenen söz konusu oranın 2018 yılında kısmi bir artışla yüzde 2,2 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı.

Şekil 5.3. Kamu Borç Stoku (GSYH'ye oran, yüzde)

Uygulanan istikrar programları kamu borç stokunun azaltılması açısından başarılı olmuştur. 2001 yılında zirve noktasına ulaşan kamu borç stoku, uygulanan sıkı maliye politikaları ile 2007 yılında GSYH'ye oran olarak yüzde 40,3 seviyesine kadar düşürülmüştür. Daha sonrasında harcamalar üzerindeki baskı görel olarak azaltılmıştır. 2008-2009 yıllarında, ekonomideki daralmanın etkileriyle kamu açıkları ve dolayısıyla borç stoku yüksek oranda artarak yüzde 46,5 seviyesine yükselmiştir. 2010 yılından itibaren ekonomi tekrar büyümeye başlamış ve borç stokunun GSYH'ye oranı önceki döneme nazaran yavaşlayarak da olsa azalmaya devam etmiştir. 2014 yılında kamu brüt borç stoku GSYH'ye oran olarak yüzde 31,8'e 2015 yılında ise 30,9 seviyesine gerilemiştir. 2016 yılında söz konusu oran dış borçlardaki artış kaynaklı olarak kısmi bir artışla yüzde 31,4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5.1. Kamu Kesimi Genel Dengesi (1990-2017) (GSYH'ye oran, Yüzde)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (1)
1.VERGİLER	16,6	17,2	16,9	17,4	17,4	17,2	16,7	16,9	17,8	17,9	17,5	17,8	17,1	17,3	17,2	16,9
A.VASITASIZ	5,8	5,7	5,3	5,3	5,1	5,5	5,5	5,6	5,1	5,4	5,4	5,0	5,1	5,0	5,2	5,2
B.VASITALI	10,8	11,6	11,7	12,0	12,3	11,7	11,2	11,3	12,7	12,6	12,1	12,8	11,9	12,2	12,1	11,7
2.VERGİ DIŞI NORMAL GELİRLER	2,3	2,1	2,2	2,4	2,4	2,0	1,9	2,4	2,0	1,8	1,9	1,5	1,6	1,8	1,7	1,6
3.FAKTÖR GELİRLERİ	5,6	4,4	4,2	4,5	4,4	4,1	3,4	4,0	3,4	2,9	3,3	3,1	2,7	2,9	3,5	2,8
4.FONLAR	-2,5	-3,0	-2,9	-3,1	-2,5	-3,0	-2,6	-2,9	-2,3	-1,1	-1,4	-1,1	-1,0	-0,6	-1,1	-0,9
5.CARİ TRANSFERLER	-17,2	-15,4	-12,4	-9,8	-8,5	-8,5	-8,2	-10,4	-9,1	-8,1	-8,2	-8,0	-7,5	-7,5	-7,7	-8,0
İKAMU HARCANABİLİR GELİRİ	4,9	5,4	8,0	11,4	13,2	11,7	11,2	9,9	11,9	13,5	13,1	13,2	12,9	13,8	13,7	12,3
İLCARİ GİDERLER	-9,7	-9,4	-8,9	-8,7	-9,2	-9,5	-9,6	-10,7	-10,4	-10,0	-10,4	-10,2	-10,2	-10,1	-11,0	-10,7
İLKAMU TASARRUFU	-4,7	-4,0	-0,9	2,7	4,0	2,3	1,6	-0,8	1,5	3,4	2,6	2,9	2,7	3,6	2,7	1,6
İV.YATIRIMLAR	-4,8	-3,6	-3,1	-3,8	-3,5	-3,8	-4,1	-4,2	-3,8	-3,8	-4,0	-4,3	-3,7	-4,2	-4,1	-4,1
A.SABİT SERMAYE	-4,8	-3,7	-3,1	-3,6	-3,6	-3,7	-3,9	-3,9	-4,1	-3,8	-3,8	-4,3	-3,9	-4,1	-4,1	-4,2
B.STOK DEĞİŞİMİ	0,0	0,1	0,0	-0,2	0,1	-0,1	-0,1	-0,3	0,2	0,0	-0,1	0,0	0,2	-0,1	0,0	0,1
V.TASARRUF-YATIRIM FARKI	-9,5	-7,6	-4,0	-1,1	0,5	-1,5	-2,4	-5,0	-2,4	-0,4	-1,3	-1,3	-1,1	-0,5	-1,4	-2,5
VI.SERMAYE TRANSFERLERİ	0,3	0,7	0,7	1,2	1,4	1,4	1,0	0,2	0,2	0,4	0,5	1,0	0,6	0,5	0,4	0,2
1.SERVET VERGİLERİ	0,3	0,7	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6
2.DİĞER TRANSFERLER	0,0	0,1	0,2	0,8	1,1	1,0	0,6	-0,2	-0,4	-0,1	0,0	0,1	0,2	-0,1	-0,1	-0,3
3.KAMULAŞTIRMA VE S.DİĞER ARTIŞI	0,0	-0,1	0,0	-0,1	-0,3	-0,1	-0,1	-0,2	0,0	-0,2	-0,2	0,2	-0,1	0,0	-0,2	-0,1
VİLKASA-BANKA/BORÇLANMA	9,2	6,9	3,4	-0,1	-1,9	0,0	1,4	4,8	2,1	0,0	0,9	0,4	0,5	0,0	1,0	2,3
1.KASA-BANKA DEĞİŞİMİ	-0,5	-0,3	-0,6	-0,5	-0,1	-0,2	0,4	0,2	-0,2	-0,1	-0,6	0,2	0,1	-0,4	0,3	0,5
2.DİŞ BORÇLANMA(NET)	4,8	0,5	0,8	-0,1	-0,1	-0,2	0,4	0,4	0,6	0,0	0,3	0,5	0,3	-0,2	0,2	0,2
-DİŞ BORÇ ÖDEMESİ	-3,0	-2,6	-1,9	-2,8	-2,6	-2,9	-1,5	-2,8	-1,4	-1,0	-1,0	-0,5	-0,9	-0,7	-0,9	-1,1
-DİŞ BORÇ KULLANIMI	7,9	3,1	2,7	2,7	2,6	2,7	1,9	3,2	2,0	1,1	1,3	1,0	1,2	0,5	1,1	1,4
3.İÇ BORÇ/ALACAK(NET)	5,4	6,9	3,3	0,5	-1,6	0,5	0,7	4,2	1,9	0,2	1,1	-0,3	0,1	0,7	0,6	1,6
4.STOK DEĞİŞİM FONU	-0,5	-0,2	-0,2	0,0	-0,1	0,0	-0,1	0,0	-0,1	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1
BORÇLANMA GEREĞİ (NET)	9,7	7,1	3,5	-0,1	-1,8	0,1	1,5	4,8	2,2	0,1	0,9	0,4	0,5	0,0	1,0	2,4

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı. (1) Gerçekleşme tahmini.

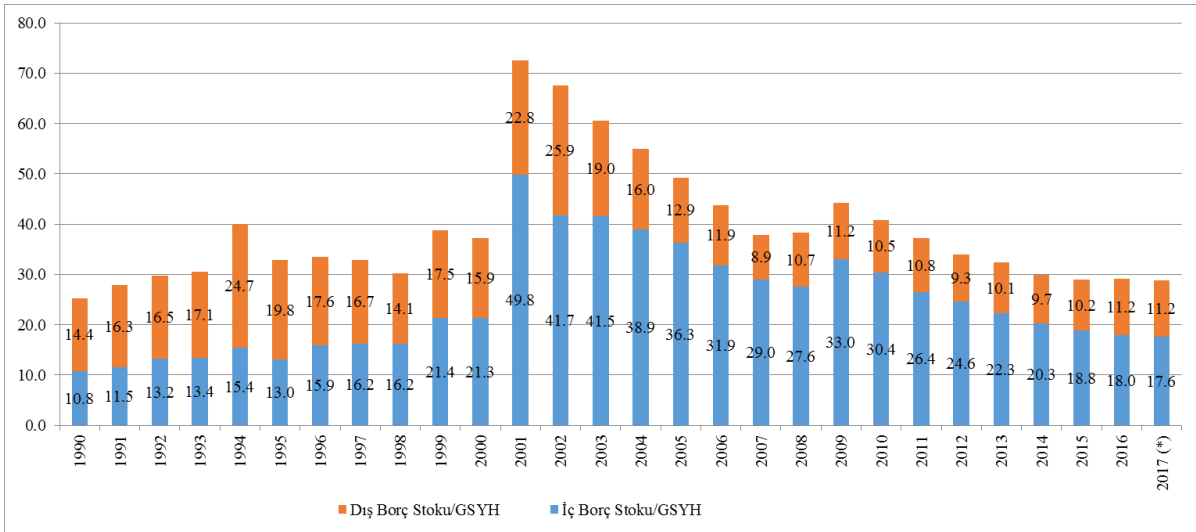
Sıkı maliye politikalarının sonucu olarak kamu borç stoku eritilirken, 2003 yılından itibaren gerek cari gerek yatırım giderlerinin GSYH'ye oranında azalma görülmüştür. Bu dönemde, bütçe kısıntılarının daha yoğun olarak yatırım giderlerine yönelik gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu durum kamu borcunun sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla uygulanan IMF programı çerçevesinde faiz dışı fazla hedefine ulaşılmak amacıyla kaynaklanmıştır. 2006 yılından sonra hem cari hem de yatırım giderleri üzerindeki baskı azaltılmıştır. 2015 yılında toplam kamu cari giderlerinin GSYH'ye oranı yüzde 10,1 olurken yatırım giderleri için bu oran yüzde 4,2 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise toplam kamu cari giderlerinin GSYH'ye oranı yüzde 11 seviyesine yükselmiş, yatırım giderleri ise bir önceki yılın yaklaşık aynı seviyesi olan yüzde 4,1 oranında gerçekleşmiştir. 2017 yılı gerçekleşme tahminine göre ise kamu cari giderlerinin GSYH'ye oranının kısmen gerileyerek yüzde 10,7 seviyesine gerilemesi, yatırımların GSYH'ye oranının yüzde 4,1 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Öte yandan 2018 yılında ise kamu cari giderlerinin 2017 yılının GSYH'ye oran olarak yaklaşık aynı seviyede yüzde 10,6 ve yatırım harcamalarının da yine yüzde 4,1 seviyesinde olması programlanmıştır.

Kamu gelirleri incelendiğinde toplam vergilerin GSYH'ye oranının 1990'lı yıllardan bu yana artış gösterdiği görülmektedir. 2015 yılında vergilerin GSYH'ye oranının yüzde 17,9'a yükselmiştir. Yukarıdaki tablodan görülebileceği gibi bu artışta etkili olan dolaysız vergilerden ziyade dolaylı vergilerdeki artıştır. Bunda, 2002 yılında uygulanmaya başlanan ÖTV'nin önemli ölçüde etkisi vardır. Ancak vergi yükünün dolaysız vergilerden dolaylı vergiler üzerine kaymasının vergi yükünün adaletli dağılımı bakımından olumsuz etkileri bulunmaktadır.

Kamu gelirlerindeki artış ve sıkı maliye politikaları sonucunda kamu tasarrufunun GSYH'ye oranı 2006 yılında yüzde 4'e kadar yükselmiştir. 2006 yılından sonra kamu tasarrufları azalma trendine girerek 2009 yılında negatife dönmüştür. 2011 yılından itibaren ise özellikle vergi gelirlerindeki artışa bağlı olarak tekrar artmaya başlayan kamu tasarrufu, 2014 yılında yüzde 2,7, 2015 yılında ise 3,6 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında bu oran yüzde 2,6'ya gerilemiştir. 2017 yılında ise söz konusu oranın kayda değer bir düşüşle yüzde 1,7 seviyesine gerilemesi beklenmektedir. 2018 yılı için söz konusu kalemdaki düşük seviyenin devam ederek yüzde 1,5 oranına gerilemesi programlanmıştır.

5.2 Kamu Finansmanı

Kamu borç stokundaki uzun dönemli gelişmeleri izlemek amacıyla kamu borç stoku içerisindeki en önemli kısmı oluşturan merkezi yönetim borç stoku verilerine bakılabilir. Merkezi yönetim iç ve dış borç stoku gelişmelerinin yer aldığı aşağıdaki grafikten izlenebileceği gibi her bir kriz yılı ile beraber merkezi yönetim borç yükü önemli ölçüde artmış olup 2001 krizinde yüzde 70'ler seviyesine yükselen kamu borç stokunun GSYH'ye oranı 2001 yılından sonra uygulanan sıkı maliye politikaları ve iktisadi göstergelerdeki iyileşmeler ile hızla gerilemiştir. 2007 yılında toplam borç stoku/GSYH oranı yüzde 40'ın altına düşmüş, küresel krizin Türkiye'de etkilerinin derinleştiği 2009 yılında borç stokunda artış görülmüştür. Daha sonrasında borç stokunun GSYH oranında daha yavaş bir hızla azalmaya devam etmiş, dönem sonuna kadar istikrarlı bir şekilde düşerek yüzde 30'a kadar gerilemiştir.

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı. ⁸

Şekil 5.4. Merkezi Yönetim İç ve Dış Borç Stoku (GSYH'ye oran, Yüzde)

İç borçlanmanın maliyetinde 2008 sonundan itibaren görülen azalma, borç stokundaki artışı sınırlamıştır. Borç stokunun artışını sınırlayan, dikkat edilmesi gereken bir başka hususun aşağıda daha detaylı ele alınacak olan bütçe dengesini düzeltici bir kerelik gelir uygulamaları olduğu düşünülmektedir. Bu uygulamaların süreklilik arz etmemesi gelecek dönemlerde borç stokunun kontrol edilmesine yönelik gelirlere dayalı reformlar ya da harcamaların kontrol altına alınmasına yönelik uygulamaların gerekli olabileceğini işaret etmektedir.

Şekil verilerinden hareketle altının çizilmesi gereken bir başka nokta 1980'li yıllarda başlayan iç borçlanmaya yönelmenin 2000'lerde artarak sürdürüldüğüdür. Bu durum dış borç stokunun GSYH'ye oranının ve kamu borç stoku içerisindeki payının önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Enflasyon ve faiz göstergelerinde önceki dönemlere göre düzelmeye de etkisi ile Hazine kur riski gibi risklerden korunmak amacıyla iç piyasalara yönelmiştir. Bu durum kamu finansmanının dış kaynaklara dayanmasından kaynaklanan riskleri azaltmak anlamında olumlu olmuştur. Nitekim 2016 ve 2017 yıllarında hızlı bir artış gösteren döviz kuru Hazine stratejisinin doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber, dış borç stokunun toplam

⁸ 2017 yılı GSYH büyüklüğü 2018 yılı Programında yer alan yılsonu büyüme gerçekleşme tahminiyle elde edilmiştir.

içerisindeki payı düşük olmakla beraber döviz kurunda son dönemde görülen artış sebebiyle dış borç stokunun ve dış borç faiz ödemelerinin TL karşılığında artışa yol açmıştır.

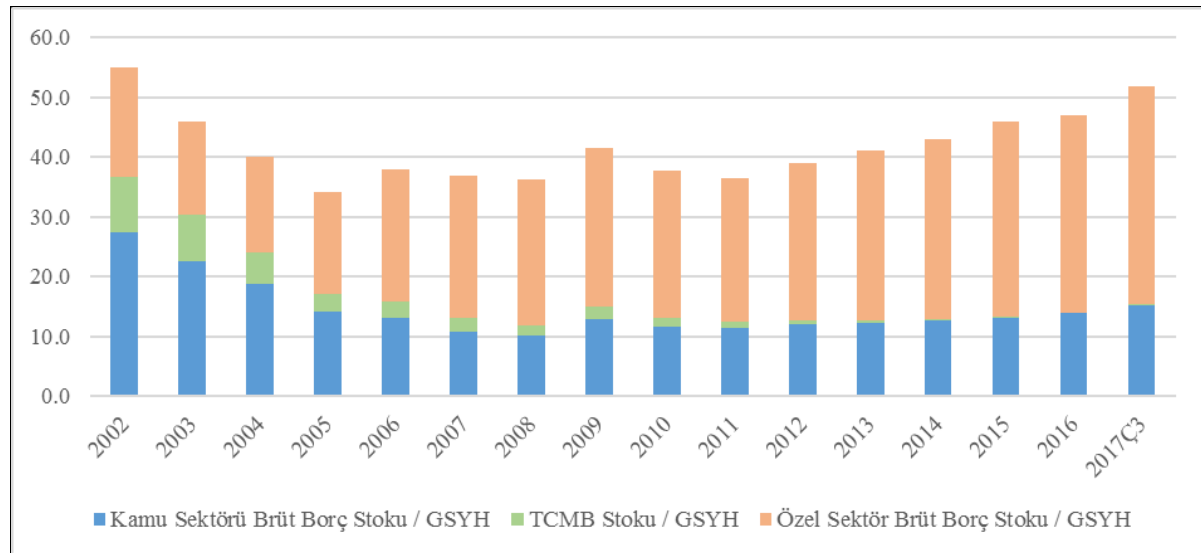
Kamunun dış finansman kaynaklarından biri de özellikle 1999-2002 yılları arasında IMF kredileri olmuştur. IMF kredileri kamunun ihtiyaç duyduğu finansman kaynağının bir kısmını karşıladığı gibi, 2001 krizinde görüldüğü üzere uluslararası sermayenin net çıkışlarına karşı ihtiyaç duyulan döviz kaynağının bir kısmını da sağlamıştır.

Tablo 5.2. Uluslararası Para Fonu'ndan Sağlanan Finansman (milyon dolar)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam
I. Kullanım	800	3.415	11.179	13.499	1.770	1.233	2.380	3.007	1.184	3.463	0	0	0	0	0	47.242
II. Borç Servisi	300	137	1.517	7.537	2.768	5.909	8.447	8.478	5.912	2.314	913	2.322	2.804	2.040	870	54.424
Anapara	288	85	1.090	6.684	1.819	4.905	7.527	7.661	5.331	1.916	718	2.191	2.733	2.016	866	47.667
Faiz	11	52	426	853	949	1.005	920	817	581	398	195	131	71	24	4	6.757
III. Net Kullanım (I-II)	501	3.278	9.662	5.962	-998	-4.677	-6.067	-5.471	-4.727	1.149	-913	-2.322	-2.804	-2.040	-870	-7.182
IV. Faiz Hariç Net Kullanım	512	3.329	10.088	6.815	-49	-3.672	-5.147	-4.654	-4.146	1.547	-718	-2.191	-2.733	-2.016	-866	-425
V. IMF Borç Stoku (dönem sonu)	891	4.174	14.117	22.086	24.092	21.507	14.646	10.762	7.158	8.524	7.958	5.627	2.877	864	0	154.038

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

1999 yılında IMF ile imzalanan Stand-by anlaşması çerçevesinde kullanılmaya başlanan IMF kredileri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. 2003 yılına kadar net kredi kullanımı gerçekleştirilmiş ve IMF borç stoku 24 milyar dolara kadar çıkmıştır. 2003 yılı sonrası 2008 yılı hariç net olarak borç geri ödemesi yapılmış, 2009 yılından itibaren ise IMF kredisi kullanılmamıştır. 2013 yılında ise son taksitin ödenmesi ile IMF'ye olan borçlar bitirilmiştir. IMF'nin yeni iktisadi düzeninin sorgulandığı son dönemlerde, Türkiye'de benzer birçok ülke gibi IMF ile olan ilişkilerini sonlandıran ülkeler arasında yer almıştır. **Diğer taraftan Türkiye'nin IMF'ye olan borcu sona ermekle beraber, dış borç stokunun GSYH'ye oranı artış göstermektedir.**

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Şekil 5.5. Türkiye Brüt Dış Borç Stoku (GSYH'ye oran, Yüzde)

Kamunun borç stokunun GSYH'ye oran olarak azalması ve yüksek oranda iç borçlanmaya yönelim 2001 yılı sonrasında Türkiye'nin brüt dış borç stokunun GSYH'ye oranının azalmasında etkili olmuştur. 2001 yılında yüzde 56,5'e yükselen dış borç stoku, özel sektör

borç stokunun GSYH'ye oranının da azalması ile birlikte, 2005 yılında yüzde 34,2'ye kadar gerilemiştir. 2009 krizinde GSYH'deki ciddi daralmaya bağlı olarak yüzde 41,5 seviyesine çıkan brüt dış borç stoku kriz sonrasında tekrar gerileme trendine girerek 2011 yılında yüzde 36,5 seviyesine düşmüştür. Ancak 2011 sonrası dönemde, özellikle kamu bankaları kaynaklı olmak üzere hem kamunun dış borç stokunun GSYH'ye oranı artarken hem de özel kesim dış borçlanmasındaki artışın hızlanması ile Türkiye dış borç stokunun GSYH'ye oranı 2016 yılında yüzde 47 seviyesine kadar çıkmasına yol açmıştır. Toplam içinde kamunun payı yüzde 30'lar seviyesinde olup özel kesimin payı ise 2002 yılında yüzde 33,2 iken son 2016 itibarıyla yaklaşık yüzde 70 civarında seyretmektedir.

Bu bağlamda özel kesim dış borçluluğu Türkiye'nin en önemli kırılma noktalarından birini teşkil etmektedir. Hükümet tarafından 2018 yılında özel kesim dış borçlanmasının kontrol altında tutulması ve işletme büyüklüğü itibarıyla döviz kuru riskini yönetme imkânının sınırlı olduğu değerlendirilen döviz geliri olmayan küçük ve orta ölçekli işletmelerin makro ihtiyati tedbirler kapsamında dış borçlanmasının sınırlandırılması öngörülmektedir.

Tablo 5.3. Brüt Dış Borç Stokunun Borçluya Göre Dağılımı (GSYH'ye oran, Yüzde)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 Ç3
KAMU	14.1	13.1	10.8	10.1	12.9	11.5	11.3	11.9	12.2	12.6	13.1	13.9	15.3
Merkezi Yönetim	12.9	12.2	9.9	9.0	11.4	10.1	9.5	9.4	9.0	9.1	9.5	9.6	10.6
Mahalli İdareler	0.2	0.2	0.2	0.3	0.5	0.5	0.5	0.4	0.4	0.3	0.3	0.3	0.4
Fonlar	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Kamu Bankaları	0.4	0.4	0.4	0.5	0.7	0.8	1.2	2.0	2.7	3.0	3.2	3.8	4.1
KİT'ler ve Diğer	0.5	0.3	0.3	0.3	0.3	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2
TCMB	3.1	2.9	2.3	1.8	2.0	1.5	1.1	0.8	0.6	0.3	0.2	0.1	0.1
ÖZEL	17.0	22.0	23.7	24.3	26.6	24.7	24.1	26.2	28.3	30.1	32.7	33.0	36.3
Bankalar	6.0	7.8	7.0	7.0	7.7	9.8	9.6	11.4	13.6	15.3	15.8	14.9	16.2
Bankacılık Dışı Finansal Kur.	1.9	2.9	3.2	2.8	2.7	1.7	1.7	2.0	2.1	2.2	2.4	2.3	2.3
Finansal Olmayan Kuruluşlar	9.1	11.4	13.5	14.5	16.2	13.2	12.7	12.9	12.5	12.6	14.4	15.8	17.8
Türkiye Brüt Dış Borç Stoku	34.2	38.0	36.8	36.3	41.5	37.8	36.5	39.0	41.0	43.0	45.9	47.0	51.7

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Tablo 5.4. Brüt Dış Borç Stokunun Borçluya Göre Dağılımı (Toplam İçinde Yüzde Pay)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 Ç3
KAMU	41.2	34.4	29.4	27.9	31.1	30.6	31.0	30.6	29.8	29.3	28.6	29.6	29.6
Merkezi Yönetim	37.9	32.0	26.9	24.8	27.6	26.8	26.1	24.1	22.0	21.2	20.6	20.4	20.5
Mahalli İdareler	0.6	0.5	0.6	0.9	1.1	1.2	1.2	1.1	0.9	0.8	0.7	0.7	0.7
Fonlar	0.2	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Kamu Bankaları	1.2	1.0	1.1	1.3	1.8	2.1	3.3	5.1	6.5	7.1	7.0	8.2	8.0
KİT'ler ve Diğer	1.4	0.8	0.8	0.8	0.6	0.5	0.4	0.4	0.3	0.2	0.2	0.3	0.3
TCMB	9.0	7.5	6.3	5.0	4.9	4.0	3.1	2.1	1.3	0.6	0.3	0.2	0.2
ÖZEL	49.7	58.0	64.3	67.1	64.0	65.5	65.9	67.3	68.9	70.1	71.1	70.2	70.3
Bankalar	17.5	20.4	18.9	19.2	18.5	25.8	26.4	29.2	33.2	35.6	34.4	31.7	31.3
Bankacılık Dışı Finansal Kur.	5.5	7.7	8.6	7.8	6.4	4.6	4.7	5.0	5.2	5.2	5.3	5.0	4.5
Finansal Olmayan Kuruluşlar	26.8	29.9	36.7	40.1	39.1	35.1	34.8	33.1	30.5	29.4	31.4	33.6	34.4
Türkiye Brüt Dış Borç Stoku	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Dış borçlanmanın hangi kesimler tarafından artırıldığı, artan dış borç stoklarından kaynaklanabilecek risklerin hangi kesimlerce yüklenildiğinin görülmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Yukarıda yer alan tablolardan görüleceği üzere merkezi yönetimin dış borç stoku içerisindeki payı azalmaktadır. Bu duruma rağmen kamunun dış borç stoku payındaki azalmanın sınırlı kalmasının nedeni özellikle son üç yılda kamu bankaları borç stokundaki

artıştır. 2017 yılı ilk üççeyrek verileri dikkate alındığında kamu bankalarının dış borçlanmasındaki artışın durduğu ve kısmi bir gerileme olduğu görülmektedir. Özel sektör dış borç stoku payındaki artışın ise büyük ölçüde 2015 yılına kadar bankacılık kesiminden kaynaklandığı görülmektedir. Öte yandan 2016 ve 2017 yıllarında finansal olmayan kuruluşların dış borç stokunun bankacılık kesimi kuruluşlarından daha yüksek bir seviyeye yükseldiği görülmektedir.

2014 yılı itibariyle Türkiye dış borç stoku içerisinde TCMB dahil kamu kesiminin payı yüzde 29,9, özel sektörün payı ise yüzde 70,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde özel bankaların payı yüzde 35,6'ya kadar yükselirken finansal olmayan özel kuruluşların payı yüzde 29,4'e gerilemiştir. 2015, 2016 yılsonunda ve 2017 yılı 3. Çeyreği sonunda dış borç stoku incelendiğinde özel kesimin payının yaklaşık olarak yüzde 70'ler seviyesinde aynı kaldığı görülmektedir. Buna karşılık, özel sektör içerisinde bankacılık kesiminin payı 2016 yılında yaklaşık 3 puan gerilerken finansal olmayan kuruluşların payı yaklaşık aynı ölçüde artarak 31,4 seviyesinden 33,6 seviyesine yükselmiştir. 2017 yılında özel kesim borçluluğunun iç kompozisyonu değişmemiş yatay bir seyir izlemiştir. Bu noktada finansal olmayan özel kuruluşlar kesiminin dış borçlarının GSYH içindeki payı son 3 yılda istikrarlı bir şekilde artarak 3 yıl içerisinde yüzde 5'in üzerinde yükselmiştir. Buna göre, söz konusu kesimin dış borcunun GSYH'ye oranı 2014 yılı sonunda, yüzde 12,6 seviyesinden 2017 yılı 3. Çeyreği sonunda yüzde 17.8 seviyesine yükselmiştir.

5.3 Özelleştirmeler

1980 sonrası neoklasik iktisat anlayışının benimsenmesinin ve devletin iktisadi yaşama müdahalesinin sınırlı olması gerektiğine uygun politikaların geliştirilmesinin sonucu olarak özelleştirme faaliyetleri artış göstermiştir. 1980'li yıllarda başlayan özelleştirme faaliyetleri büyük ölçüde 2000'li yıllarda gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana gerçekleştirilen tasarruflarla yapılan yatırımlardan elde edilen özelleştirme gelirleri, özellikle son on yılda bütçe açıklarının kapanmasında önemli bir rolü olmuştur. Özelleştirmelerin arkasında yatan neden, neoklasik iktisat anlayışına uygun olarak Özelleştirme İdaresinin yayınlarında "...devletin, asli görevleri olan adalet ve güvenliğin sağlanması yolundaki harcamalar ile özel sektör tarafından yüklenilemeyecek altyapı yatırımlarına yönelmesi, ekonominin ise pazar mekanizmaları tarafından yönlendirilmesi" olarak yer almaktadır. Kırmızı et uygulaması örneğinde olduğu gibi zorunluluktan kaynaklanan farklı uygulamalar gözlemlense de temel nihai hedefin kamunun ekonomide işletmecilik alanından tamamen çekilmesi olduğu da belirtilmektedir.

Her ne kadar temel amaçlar arasında KİT'lerin görev zararlarından kaynaklanan, bütçe üzerindeki yüklerin azaltılması sayılsa da, özelleştirmelerin arkasında yatan nedenin KİT'lerin zarar etmesi olmadığı anlaşılmaktadır. Temelde kar ya da zarar etmesine bakılmaksızın tüm kamu işletmelerinin nihai olarak özelleştirilmesinin hedeflendiği görülmektedir.

Bu kapsamda, Özelleştirme İdaresi raporlarına göre: "1985 yılından itibaren 271 kuruluştaki kamu hisseleri, 1679 taşınmaz, 10 otoyol, 2 boğaz köprüsü, 146 Tesis, 7 Liman, şans oyunları lisans hakkı ile Araç Muayene İstasyonları özelleştirme kapsamına alınmıştır. 25 kuruluştaki kamu payı ile 4 taşınmaz daha sonra özelleştirme işlemine tabi tutulmaksızın kapsamdan çıkarılmak, tasfiye edilmek veya kapsamda olmayan başka bir kuruluşla birleştirilerek tüzel kişiliği sona erdirilmek üzere devredilmiştir. Özelleştirme uygulamalarının başlatıldığı 1985 yılından 2016 yılına kadar geçen 31 yıllık sürede kapsama alınan kuruluşların yarısından fazlası tamamen özelleştirilmiştir."

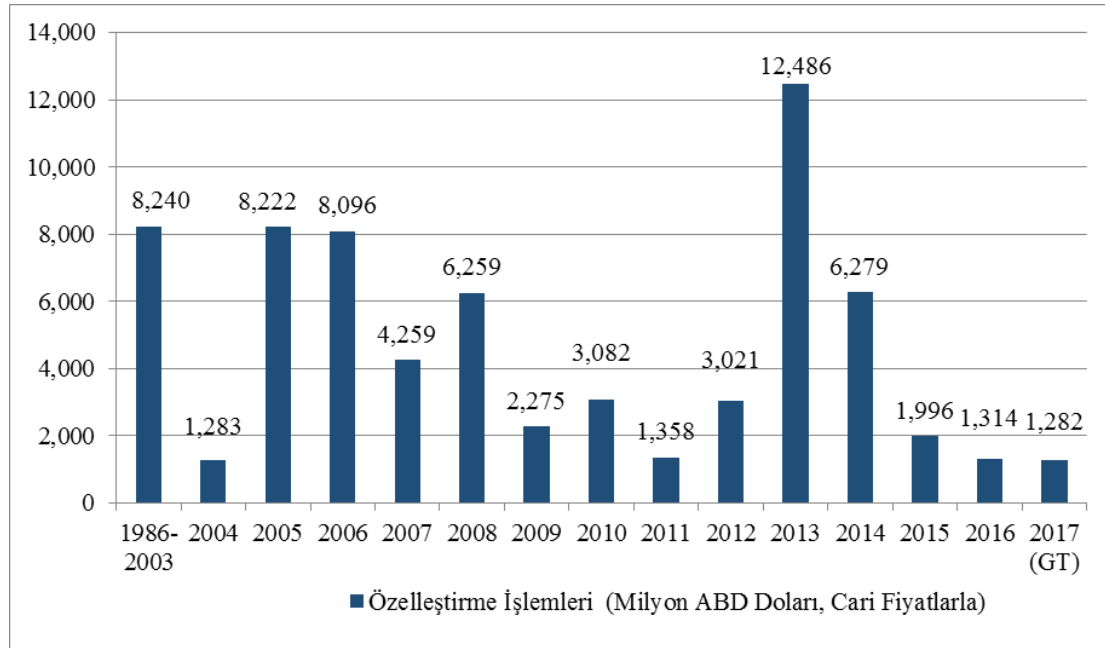

Tablo 5.5. 1985-2016 Dönemi Gerçekleştirilen Özelleştirme İşlemleri (Milyon Dolar)

(Cari Fiyatlarla, Milyon ABD Doları)	1985 - 2014	2015	2016	TOPLAM
Özelleştirme Programındaki Kuruluşların Hisse Satışları	21.750	4	0	21.754
Özelleştirme Programındaki Kuruluşlara ait Bağlı Ortaklık, İştirak, Tesis ve Varlık Satışları	31.132	1.937	1.308	33.069
Özelleştirme Programındaki Kuruluşların Halka Arzı	9.573	0	0	9.573
Özelleştirme Programındaki Kuruluşların BIST'de Satışı	1.261	0	0	1.261
Yarım Kalmış Tesis Satışı	4	0	0	4
Özelleştirme Programındaki Kuruluşlar veya Kuruluşlara ait Bağlı Ortaklık, İştirak, Tesis ve Varlıkların Bedelli Devirleri	1.139	55	6	1.193
TOPLAM	64.859	1.996	1.314	66.855

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı. Not: Tablolarda yer alan rakamlar, ilgili yılda gerçekleştirilen uygulama tutarlarını gösteren satış miktarıdır. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından 2017 yılı rakamları açıklanmamıştır.

1985-2016 yılı arası özelleştirme faaliyetlerinin tutarı 66,9 milyar dolardır. Bu tutarın yüzde 14'ü halka arz, yüzde 49'u tesis ve varlık satışları ve yüzde 33'ü blok satışlardan kaynaklanmaktadır. 2015 yılı içerisinde 1,9 milyar doları bağlı ortaklık, iştirak, tesis ve varlık satışları; 55 milyon doları bedelli devirler ve 4 milyon doları hisse satışları olmak üzere toplamda 2 milyar dolar tutarında özelleştirme gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında 1,3 milyar doları bağlı ortaklık, iştirak, tesis ve varlık satışları; 6 milyon doları ise bedelli devirler olmak üzere toplamda 1,3 milyar dolar tutarında özelleştirme gerçekleştirilmiştir.

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Kalkınma Bakanlığı

Şekil 5.6. 1986-2016 Döneminde Özelleştirme İşlemleri (Milyon ABD Doları)

Yıllar itibariyle özelleştirme faaliyetlerine bakıldığında 1986-2003 yılları arasında 8,2 milyar dolar özelleştirme yapıldığı görülmektedir. 2005 yılında yapılan özelleştirme tutarı neredeyse bu 18 yılda yapılan özelleştirme tutarına denktir. 2006-2008 döneminde özelleştirme tutarları yüksek seyretmiş, 2009-2012 döneminde özellikle küresel mali krizden dolayı düşük tutarlarda özelleştirme işlemleri gerçekleştirilmiştir. 2013 yılında gerçekleştirilen özelleştirme tutarı 12,5

milyar dolara yükselerek zirve yapmıştır. Daha sonraki yıllarda ise, özelleştirme işlemleri tutarı yıldan yıla azalarak 2014 yılında 6,3 milyar dolar, 2015 yılında 2 milyar dolara gerilemiştir.

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından satış ve devir işlemi tamamlanan özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 2016 yılında 1.314 milyon ABD doları iken 2017 yılının ilk 9 ayında 632 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılı Eylül sonu itibarıyla ihalesi tamamlanmış olup onay veya sözleşme imza aşamasında bulunan özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı ise yaklaşık 650 milyon ABD dolarıdır. Böylece, 2017 yılında toplam 1.282 milyon ABD doları tutarında özelleştirme gerçekleştirilmiş olduğu değerlendirilmektedir.

Öte yandan 2016 yılında özelleştirme ihalesi gerçekleştirilen Türkiye Petrolleri Petrol Dağıtım A.Ş.'nin hisse devir işlemleri 2017 yılı içerisinde tamamlanmıştır. İhale süreçleri tamamlanmış olan EÜAŞ'ın bazı hidroelektrik santralleri ile bunlara ait taşınmazların, TDİ AŞ'ye ait Güllük ve Taşucu Limanlarının, Mersin Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş.'nin (MESBAŞ) sermayesindeki TDİ AŞ'ye ait hisse ile Hidrojen Peroksit Sanayi ve Ticaret AŞ'de bulunan kamu hisselerinin özelleştirme işlemleri onay veya sözleşme imza aşamasındadır.

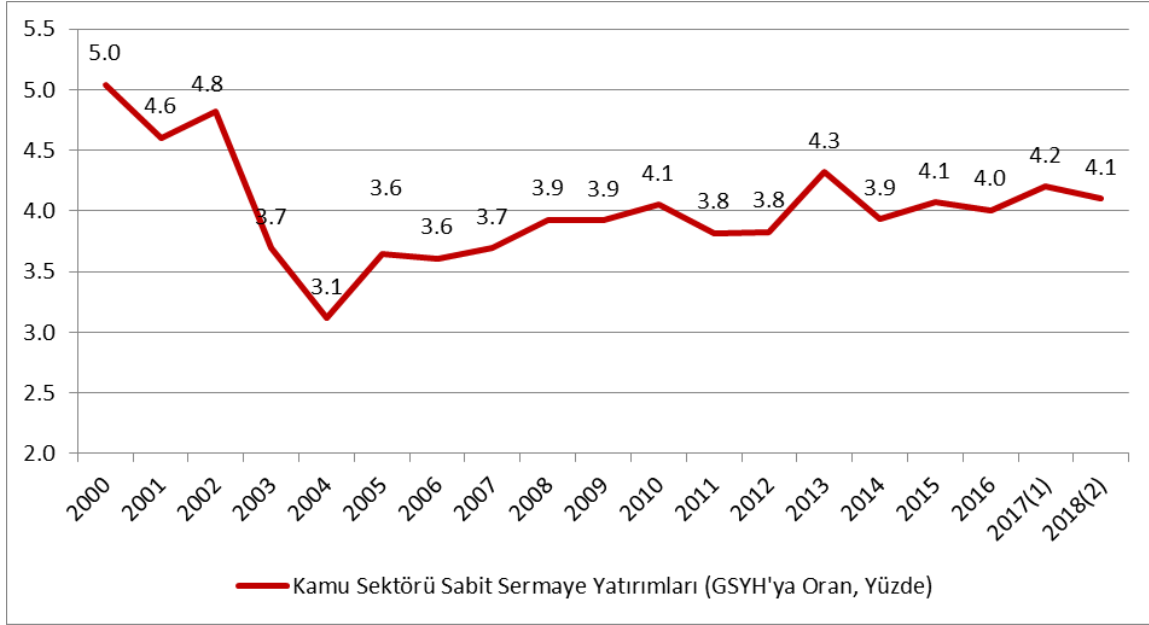
24/01/2017 tarihli ve 2017/9756 sayılı BKK'nın Eki Kararla, BOTAŞ, TPAO, Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü ve ÇAYKUR'un Türkiye Varlık Fonuna devredilmesi kararlaştırılmıştır. Öte yandan Özelleştirme Yüksek Kurulunun 03/02/2017 tarihli Kararlarıyla TDİ A.Ş.'nin yüzde 49 oranındaki hissesi ve TCDD İzmir Limanı özelleştirme kapsam ve programından çıkartılarak Türkiye Varlık Fonuna devredilmiştir.

Özelleştirmelerin temel hedefi olarak kamunun işletmecilik alanından tamamen çekilmesi belirlenmiş olsa da, kamusal fayda açısından gözetilmesi gereken bazı hususlar vardır. Özelleştirilen işletmelerde verimlilik artışı sağlanıp sağlanmadığı, bazı kilit sektörlerin özelleştirilmesi ve özelleştirme yöntemleri bunlardan bazılarıdır.

Bir başka önemli nokta da özelleştirmeler sonucu elde edilen gelirlerin kullanımı ile ilgilidir. Varlık azalmasının karşılığında yükümlülüklerde de bir azalmanın gerçekleşmesi gerektiği mantığı ile özelleştirme gelirleri 2008 yılına kadar daha çok bütçe finansmanında kullanılmıştır. 2008 yılından itibaren ise bütçeye gelir olarak yazılmaya başlanmıştır. Bu gelirlerin yatırım amaçlı kullanımı özelleştirme gelirlerinin yaygın olarak kabul gören bir başka kullanım alanıdır. Bütçeye kaydedilen sermaye gelirlerinin de temelde bu amaçla kullanılmasının tercih edilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

5.4 Yatırımlar

Kamu tarafından yapılan yatırım harcamalarının gelişimi ve sektörel dağılımı, kamu kaynakları ile ekonominin gerek fiziki altyapı gereksinimlerinin karşılanması gerekse beşeri kalkınmanın sağlanması açısından önemlidir. 1998-2002 döneminde GSYH'ye oran olarak yüzde 5 seviyesine yakın gerçekleşen sabit sermaye yatırımları, sıkı maliye politikaları nedeniyle 2004 yılında yüzde 3,1 seviyesine kadar gerilemiştir. Daha sonra artış trendine giren kamu yatırımları 2013 yılında yüzde 4,3 seviyesine kadar yükselmiştir. 2015 yılında GSYH'nin yüzde 4,2'si oranında kamu sabit sermaye yatırımı yapılmış olup, 2016 yılında da aynı seviyede gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, 2017 yılında da gayri safi sabit sermaye yatırımının yaklaşık aynı seviyede yüzde 4,1 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir. 2018 yılına ilişkin olarak programlanan kamu yatırımı miktarının GSYH'ye oranı da benzer şekilde yüzde 4,1 seviyesindedir.

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, (1) Gerçekleşme tahmini (2) Program.

Şekil 5.7. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi (GSYH'ye oran, Yüzde)

Sektörel olarak kamu yatırımlarına bakıldığında, kamu yatırımları içerisinde en yüksek paya sahip olan sektörün ulaştırma olduğu görülmektedir. Özel sektörün de yüksek yatırımlarının olduğu ulaştırma sektörü, imalat sektöründen sonra Türkiye'de en fazla yatırım yapılan sektördür. Ulaştırma sektörüne yönelik kamu yatırımları 2014 yılında sırasıyla GSYH'ye oran olarak yüzde 1,5 ve 2015 yılında yüzde 1,6 düzeyinde gerçekleşmiştir.

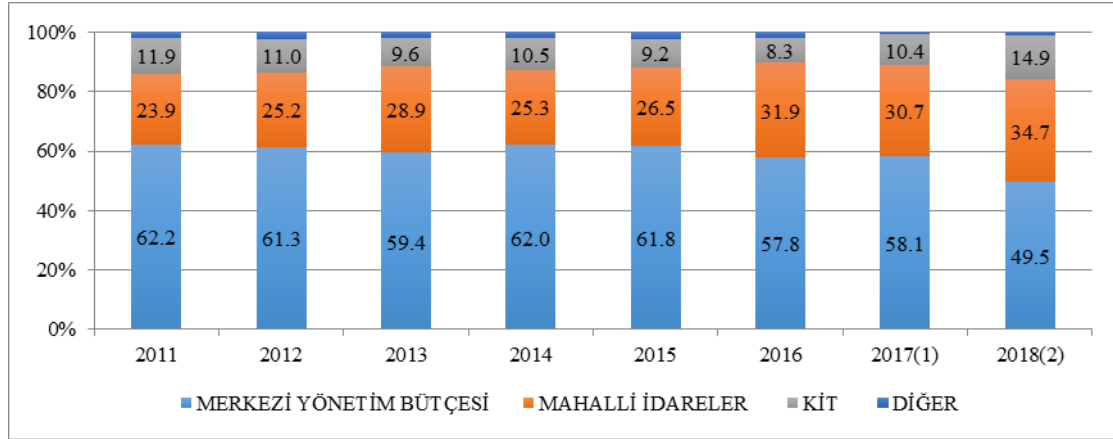
Tablo 5.6. Sektörler İtibariyle Kamu Sabit Sermaye Yatırımları (GSYH'ye oran, Yüzde)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017(1)	2018(2)
TARIM	0.3	0.3	0.3	0.5	0.4	0.4	0.4	0.4	0.3	0.4	0.4	0.4	0.3
MADENCİLİK	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.1	0.1
İMALAT	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
ENERJİ	0.4	0.4	0.4	0.4	0.3	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.1	0.2	0.2
ULAŞTIRMA	1.2	1.1	1.5	1.2	1.8	1.6	1.5	1.7	1.5	1.6	1.4	1.5	1.4
TURİZM	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
KONUT	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1
EĞİTİM	0.4	0.5	0.4	0.5	0.4	0.5	0.5	0.6	0.6	0.5	0.5	0.5	0.5
SAĞLIK	0.2	0.2	0.2	0.3	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2
DİĞ. HİZMETLER	0.9	1.0	1.0	0.9	0.8	0.8	0.8	1.0	0.9	1.0	1.3	1.3	1.3
TOPLAM	3.6	3.7	3.9	3.9	4.1	3.8	3.8	4.3	3.9	4.1	4.1	4.2	4.1

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, (1) Gerçekleşme tahmini (2) Program.

Kamunun ekonomide işletmecilik alanından çekilmesi ile beraber imalat sektörü yatırımları özel sektör eliyle gerçekleştirilmektedir. Özelleştirmelerle beraber enerji sektörüne yönelik kamu yatırımlarının GSYH'ye oran olarak azaldığı ve 2011 yılından bu yana yaklaşık olarak seviyesini koruduğu görülmektedir. Son dönemde, eğitime yönelik yatırımların GSYH'ye oran olarak yüzde 0,5, sağlık yatırımlarının yüzde 0,2, tarım sektörü yatırımlarının yüzde 0,4 seviyesinde olduğu görülmektedir. Ulaştırma sektörü yatırımları diğer hizmetler sektörü yatırımlarıyla beraber kamunun toplam sabit sermaye yatırımları içerisinde yaklaşık yüzde 60'ını oluşturmaktadır. Ulaştırma sektörü yatırımlarının 2017 yılında GSYH'ye oran olarak yüzde 1,5 diğer hizmetler sektörü yatırımlarının ise GSYH'ye oran olarak yüzde 1,3 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Özellikle eğitim ve sağlığa yönelik yapılan

yatırımlar kadar bu yatırımların işlerlik kazanması için yapılacak olan cari harcamalar da önemlidir.

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, (1) Gerçekleşme tahmini (2) Program.

Şekil 5.8. 1998-2015 Bütçe Türlerine Göre Kamu Yatırımlarının Dağılımı (Yüzde)

Kamu sabit sermaye yatırımlarına bütçe türleri itibariyle bakıldığında, gerek KİT'lerin etkinlik alanının özelleştirmeler kapsamında daraltılması gerekse bütçe dışı fonların kullanımının azaltılmasıyla 2002 yılında merkezi yönetimin payının yüzde 57'ye yükseldiği görülmektedir. Altyapı yatırımlarının artarak belediyeler tarafından gerçekleştirilmeye başlanması ile mahalli idarelerin (İller Bankası yatırımları dahil) payı artarken sıkı bütçe politikasının uygulandığı 2002-2007 döneminde istikrarlı olarak azalan konsolide bütçe/merkezi yönetim bütçesinin payı tekrar yükselme trendine girmiştir. Yukarıdaki şekilden görüldüğü üzere 2011 yılından sonra mahalli idarelerin payı artış eğilimine girmiş, 2011 yılındaki yüzde 23,9 seviyesinden 2016 yılında yüzde 31,9 oranına yükselmiştir. Buna karşıt olarak merkezi yönetim bütçesinin payı yüzde 62, yüzde 49,5 seviyesine gerilemiştir. 2015 yılında mahalli idarelerin payının yüzde 26,5, merkezi yönetimin payının ise yüzde 61,8 olduğu görülmektedir. 2016 yılında ise merkezi yönetiminin payının kısmen azalarak yüzde 57,8, mahalli idare yatırımlarının ise bir önceki yıla göre yükselerek yüzde 30,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. KİT'lerin yatırımlarının ise zaman içerisinde yüzde 26,9 seviyesinden yüzde 10 bandına gerilediği görülmektedir. 2016 yılında KİT yatırımlarının payının yüzde 8,3 oranında gerçekleşirken 2017 yılında bu payın artarak yüzde 10,4 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Öte yandan, 2018 yılında merkezi yönetim bütçesindeki yatırımların daralmasının yaklaşık yarısı KİT yatırımlarının payındaki yüzde 4,5 oranındaki artıştır. Benzer şekilde mahalli idarelerin yatırımlarında da yüzde 4 seviyesinde bir yükseliş öngörüldüğü görülmektedir. KİT yatırımlarının demiryolu ulaştırması yatırımlarının yüzde 50,3 artması, madencilik yatırımlarının yüzde 70,4 artması ve boru hattı yatırımlarının yüzde 128,6 oranında artması programlanmıştır. Böylece, merkezi yönetim bütçesi yatırımlarının 2018 yılında yüzde 2,1 oranında artması programlanmışken KİT yatırımlarında yüzde 49,4 oranında artış programlanmıştır.

Diğer yandan, kamu yatırım programında yer almayan kamu-özel işbirliği (KÖİ) projelerinin bir kısmının kamu mali istatistiklerine yansıtılmasında sıkıntılar bulunmaktadır. Ülkemizde, Yap-İşlet-Devret (YİD), Yap-İşlet (Yİ), Yap-Kirala-Devret (YKD) ve İşletme Hakkı Devri (İHD) olmak üzere 4 temel Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) modeli uygulanmaktadır. Bu modellerle yapılabilecek projelerin sektörel kapsamı oldukça geniş olup, hâlihazırda karayolu, havaalanı, liman, yat limanı ve turizm tesisi, gümrük tesisi ve gümrük kapısı, kentsel altyapı, sağlık tesisi ve enerji tesisi projeleri yürütülmektedir.

KÖİ'lerden kaynaklanan kamusal yükümlülüklerle ve risklerle ilgili yeterli bilgi bulunmamakta ve bunlar yeterli ölçüde Meclis ve kamuoyuyla paylaşılmamaktadır. Bu kapsamda, son dönemde Türkiye kamu özel işbirliği projelerinin büyüklüğü bakımından dünyada ikinci durumdadır. Sağlık, yol ve havaalanı gibi ulaştırma alanında büyük çaplı birçok proje KÖİ modeliyle gerçekleştirilmiştir.

2017 yılı Eylül ayı itibarıyla 221 KÖİ projesi için uygulama sözleşmesi imzalanmıştır. Proje dağılımında 83 projeye ilk sırada yer alan enerji sektörünü, karayolu (41), liman (22), sağlık (21), havaalanı (18), yat limanı (17) ve gümrük tesisi (15) projeleri takip etmektedir. Mevcut durumda, 187 proje işletmeye alınmış olup, 34 projenin yürütülmesine devam edilmektedir. İHD modeliyle yürütülenler hariç olmak üzere, uygulama sözleşmesi imzalanan projelerin toplam yatırım büyüklüğü 2017 yılı fiyatlarıyla 60 milyar ABD dolarına ulaşmaktadır.

Bu kapsamda, 2017 Eylül-2016 Eylül döneminde enerji sektöründe 2 proje, karayolunda 3 proje, sağlık alanında 3 proje, yat limanı alanında 1 projenin uygulama sözleşmesi imzalanmıştır. Aynı dönemde 15 proje işletmeye alınmıştır.

Dünya Bankası verilerine göre, KÖİ projeleri sektörler açısından incelendiğinde, 2009-2015 döneminde toplam yatırım tutarının 110 milyar doları seviyesinde olduğu, bunun 38,3 milyar dolarının havaalanı yatırımlarına, 46,7 milyar dolarının elektrik yatırımlarına, 15,4 milyar ABD dolarının bilgi işlem yatırımlarına, 2,2 milyar ABD dolarının liman yatırımlarına ve 13,9 milyar ABD dolarının karayolu yatırımlarına ayrıldığı görülmektedir. 2009 yılında 7,7 milyar ABD doları seviyesinde olan KÖİ yatırım tutarı, 2010 yılında 8,1 milyar ABD dolarına, 2011 yılında ise 12,9 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Bu tutarlar, 2012, 2013 ve 2014 yıllarında sırasıyla 6,8, 18,7 ve 17,6 milyar ABD doları seviyesindedir. Havaalanı yatırımlarındaki genişlemenin etkisiyle bu tutar 2016 yılında 48,3 milyar ABD doları seviyesine yükselmiştir.

Ancak, bu modele göre gerçekleştirilen birçok büyük proje bütçe ve yatırım programı kapsamı dışında olduğundan bunların yönetiminde ve izlenmesine ilişkin sorunlar bulunmaktadır. KÖİ projelerinin, uzun yıllara yayılan yüksek tutarlarda mali yük oluşturma potansiyeli dikkate alınarak proje süreçlerinin stratejik bir yaklaşımla ele alınması kamu kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılması kapsamında önemini korumaktadır. Dünya Bankası verilerinde dahi sağlık sektörüne ilişkin verinin olmaması Türkiye'de sağlık sektöründe gerçekleştirilen KÖİ projelerinin kapsam dışında olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Maliye Bakanlığı tarafından genel yönetim kapsamındaki KÖİ uygulamalarına ilişkin mali durum raporunun 2018 yılında açıklanacağı beyan edilmiştir.

Tablo 5.7. Kamu Özel İşbirliği Yatırımlarındaki Gelişmeler (GSYH'ye oran, Yüzde)

(GSYH'ye oran olarak, yüzde)	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Havaalanları	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0	4.3	0.0
Elektrik	0.6	0.7	1.0	0.3	1.4	1.2	0.2	0.3
Bilgi-İşlem	0.6	0.3	0.4	0.3	0.2	0.2	0.0	0.0
Doğalgaz	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Limanlar	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0
Yollar	0.0	0.0	0.0	0.1	0.3	0.4	0.7	0.1
Toplam	1.2	1.1	1.6	0.8	2.0	1.9	5.2	0.4

Kaynak: Dünya Bankası, Erişim tarihi: 27-1-2018.

2018 yılında kamu özel işbirliği (KÖİ modeli) çerçevesinde tamamlanıp hizmete alınan şehir hastanelerinin cari giderlerini karşılamak üzere mal ve hizmet alım giderlerinde 1,3 milyar TL, bina kullanım ve zorunlu hizmetler için sermaye giderlerinde 1,3 milyar TL harcama

programlanmıştır. Yine KÖİ modeli çerçevesinde tamamlanan ulaştırma projeleri kapsamında verilen talep garantilerinin finansmanı için cari transferlere 3,6 milyar TL ilave edilmiştir. **Böylece, merkezi yönetim bütçesine 2018 yılında KÖİ'ler kapsamında yer alan yükümlülükler dolayısıyla 6,2 milyar TL ödenek konulmuştur.**

5.5 2007-2017 Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Gelişmeleri

Yukarıda belirtildiği gibi 2007 yılı sonrasında kamu faiz dışı fazlası hedefi büyük ölçüde gevşetilmiş ve harcamalar üzerindeki baskı azaltılmıştır. Bütçe disiplini açısından harcama baskılarının azaltılması olumsuz görülebilir. Ancak artan kamu harcamaları yoluyla yatırımların artırılması ve kamu hizmet sunumunun iyileştirilmesi söz konusu olduğunda bu harcama artışları olumlu da karşılanabilir.

Tablo 5.8. Merkezi Yönetim Bütçesi Gelişmeleri (GSYH'ye oran, Yüzde)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Harcamalar	23.2	22.8	26.8	25.4	22.6	23.1	22.6	21.9	21.6	22.4	22.3
Faiz Harcamaları	5.5	5.1	5.3	4.2	3.0	3.1	2.8	2.4	2.3	1.9	1.9
Faiz Hariç Harcamalar	17.6	17.7	21.5	21.2	19.5	20.0	19.8	19.5	19.4	20.4	20.5
Toplam Gelirler	21.6	21.1	21.6	21.9	21.3	21.2	21.5	20.8	20.6	21.3	20.8
Vergi Gelirleri	17.4	16.9	17.3	18.2	18.2	17.8	18.0	17.2	17.4	17.6	17.7
Vergi Dışı Gelirler	4.3	4.2	4.3	3.8	3.1	3.4	3.5	3.6	3.2	3.7	3.1
Bütçe Dengesi	-1.6	-1.8	-5.3	-3.5	-1.3	-1.9	-1.0	-1.1	-1.0	-1.1	-1.6
Faiz Dışı Denge	4.0	3.3	0.0	0.7	1.8	1.2	1.7	1.3	1.3	0.8	0.3

Kaynak: Maliye Bakanlığı ve TÜİK, * 2017 yılı geçici gerçekleştirmeleridir. 2017 yılı GSYH'sı 2009 baz yılıyla GSYH verilerinin 2018 Yılı Programı GSYH tahminindeki nominal büyüme oranları kullanılarak elde edilmiştir.

2007 yılı sonrasında kamu harcamalarındaki baskının azaltılmaya başlaması ile merkezi yönetim faiz harcamaları azalırken faiz dışı harcamaları artma eğilimini korumuştur. 2009 yılında GSYH'ye oran olarak yüzde 21,5 seviyesine çıkan faiz dışı harcamalar devam eden yıllarda, 2011 yılındaki yüzde 19,5 seviyesi dışında, yüzde 19 seviyesinin üzerinde seyretmiştir. 2016 yılında ise bu oran yüzde 20,7 olarak gerçekleşmiştir. Merkezi Yönetim Bütçe gelirleri ise yaklaşık olarak aynı seviyede kalmış ve faiz dışı denge 2007 yılındaki yüzde 4 seviyesinden 2016 yılında yüzde 0,8'e gerilemiştir. Bütçe gelirlerinde vergi gelirleri artışına bağlı olarak artış görülmektedir. Vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı 2008 ve 2009 yıllarındaki sırasıyla yüzde 16,9 ve 17,3 seviyesinden 2010 ve 2011 yıllarında yüzde 18,2 seviyesine çıkmıştır. 2013, 2014 ve 2015 yıllarında ise bu eğilim tersine dönerek yüzde 18, yüzde 17,2 ve yüzde 17,4 seviyesine gerilemiştir. 2016 yılında vergi tahsilatı GSYH'ye oranı yüzde 17,8 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 5.9. 2007-2017 Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri (Milyon TL)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Harcamalar	204,068	227,031	268,219	294,359	314,607	361,887	408,225	448,752	506,305	583,689	677,722
1-Faiz Hariç Harcama	155,315	176,369	215,018	246,060	272,375	313,471	358,239	398,839	453,301	533,443	621,011
Personel Giderleri	43,569	48,856	55,947	62,315	72,914	86,463	96,235	110,370	125,051	148,857	162,139
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	5,805	6,408	7,208	11,063	12,850	14,728	16,306	18,929	21,045	24,696	27,267
Mal ve Hizmet Alımları	22,258	24,412	29,799	29,185	32,797	32,894	36,386	40,801	45,563	53,937	63,470
Cari Transferler	63,292	70,360	91,976	101,857	110,499	129,477	148,743	162,282	182,671	224,872	270,962
Sermaye Giderleri	13,003	18,516	20,072	26,010	30,905	34,365	43,767	48,201	57,199	59,444	70,541
Sermaye Transferleri	3,542	3,174	4,319	6,773	6,739	6,006	7,666	7,707	10,438	8,881	13,341
Borç Verme	3,846	4,644	5,698	8,857	5,671	9,537	9,135	10,550	11,333	12,756	13,291
Yedek Ödenekler	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2-Faiz Harcamaları	48,753	50,661	53,201	48,299	42,232	48,416	49,986	49,913	53,004	50,247	56,712
Gelirler	190,360	209,598	215,458	254,277	296,824	332,475	389,682	425,383	482,780	554,431	630,349
1-Genel Bütçe Gelirleri	184,803	203,027	208,610	246,051	286,554	320,536	375,564	408,676	464,188	533,663	607,215
Vergi Gelirleri	152,835	168,109	172,440	210,560	253,809	278,781	326,169	352,514	407,818	458,658	536,048
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	8,239	7,422	9,948	9,804	9,063	13,986	14,312	16,125	19,662	23,742	19,755
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	1,845	850	807	966	1,068	1,652	1,096	1,281	1,241	2,240	2,163
Faizler, Paylar ve Cezalar	15,706	17,126	23,058	21,114	19,739	22,708	23,651	28,302	26,560	34,604	35,432
Sermaye Gelirleri	6,080	9,114	2,044	3,376	2,530	2,054	10,105	9,549	7,933	12,828	11,673
Alacaklardan Tahsilat	98	407	312	232	344	1,355	231	905	974	1,593	2,145
2-Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	3,972	4,825	5,037	6,333	8,174	9,622	11,445	13,524	15,083	16,844	18,932
3-Düz. ve Denet. Kurumların Gelirleri	1,585	1,747	1,811	1,893	2,095	2,318	2,673	3,183	3,509	3,923	4,202
Bütçe Dengesi	-13,708	-17,432	-52,761	-40,081	-17,783	-29,412	-18,543	-23,370	-23,525	-29,258	-47,373
Faiz Dışı Denge	35,045	33,229	440	8,217	24,448	19,004	31,443	26,544	29,479	20,989	9,339

Kaynak: Maliye Bakanlığı. * 2017 yılı Geçici gerçekleşmeler olup diğer yıllar kesin hesap verileridir.

Bütçe gerçekleştirmelerinin nominal tutarlarının yer aldığı yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi faiz dışı fazla nominal olarak da azalmaktadır. Cari fiyatlarla 2007 yılında 35 milyar TL faiz dışı fazla verilmiştir. **Devam eden yıllarda faiz dışı fazla tutarı değişkenlik göstermekle beraber bir daha bu seviyeye çıkamamıştır.** 2015 yılında merkezi yönetim bütçe giderleri 506,3 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 453,3 milyar TL, bütçe gelirleri ise 482,8 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçe 23,5 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 29,5 milyar TL olmuştur. 2016 yılında ise merkezi yönetim bütçe giderleri 583,7 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 533,4 milyar TL, bütçe gelirleri ise 554,4 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçe 29,3 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 21 milyar TL olmuştur. 2017 yılında ise merkezi yönetim bütçe giderleri 677,7 milyar TL, faiz dışı bütçe giderleri 621 milyar TL, bütçe gelirleri ise 630,3 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bütçe 47,4 milyar TL açık vermiş, faiz dışı fazla ise 9 milyar TL olmuştur.

Bütçe gerçekleştirmelerinin bütçe tahmin ve ödeneklerinden ne ölçüde saptığı özellikle, harcamalar yönünden kamu mali disiplinine verilen önemin bir göstergesi olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, bütçe gerçekleştirmelerinin bütçeye göre nasıl farklılaştığını gösteren tablo aşağıda sunulmaktadır.

2007- 2017 döneminde faiz dışı harcamalar bütçe tahminlerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Ödenek aşımı, yürütmenin, Bütçe Kanunları ile belirlenen harcamaların üzerinde harcamalarda bulunduğunu göstermektedir. Bu durumun özellikle mal ve hizmet alımları, yatırımlara ve sermaye transferlerine yönelik harcamalar için geçerli olduğu görülmektedir. Diğer taraftan faiz harcamaları bütçe tahminlerinin sürekli altında gerçekleşirken, 2009 yılı hariç gelir gerçekleştirmeleri gelir tahminlerini aşmıştır. Bütçe açığı 2009 kriz yılı, 2012 ve 2015 yılları dışında bütçede öngörülenin altında gerçekleşmiştir. 2010, 2011, 2013 ve 2014 yıllarında faiz dışı fazlanın bütçede öngörülenden daha yüksek çıktığı görülmektedir. 2016 yılında ise faiz giderleri gerçekleşmesinin bütçe tahminlerine göre 5,8 milyar TL daha düşük olduğu buradan yapılan tasarrufun bütçe açığına yansımaları gerekirken faiz dışı harcamaların artırılması suretiyle faiz dışı dengenin kötüleştirildiği görülmektedir.

Tablo 5.10. 2007-2017 Merkezi Yönetim Bütçe Tahminlerine Göre Gerçekleşme Oranları

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Harcamalar	99.6	102.0	103.5	102.6	100.7	103.1	101.0	102.8	107.1	102.3	105.1
1-Faiz Hariç Harcama	102.2	105.9	106.6	106.9	102.8	104.2	102.0	103.7	108.2	103.7	105.7
Personel Giderleri	99.8	100.4	97.8	103.3	100.9	105.8	99.0	100.4	104.9	100.7	99.7
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	57.5	100.0	99.5	99.6	100.9	103.1	97.1	100.3	103.5	99.2	100.5
Mal ve Hizmet Alımları	142.8	106.6	117.1	115.9	109.1	114.0	108.8	108.5	110.7	115.0	121.8
Cari Transferler	104.0	101.7	104.6	99.7	95.4	99.4	98.3	99.2	103.5	103.3	108.7
Sermaye Giderleri	107.4	157.2	135.3	137.4	142.4	123.1	130.7	131.4	139.7	114.8	106.5
Sermaye Transferleri	97.1	152.3	152.9	197.5	156.7	141.6	150.2	118.2	153.6	118.1	122.6
Borç Verme	104.1	118.1	122.2	128.3	88.1	110.6	82.2	138.0	107.5	98.6	102.9
Yedek Ödenekler	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
2-Faiz Harcamaları	92.1	90.5	92.5	85.1	88.9	96.4	94.3	96.0	98.2	89.7	98.6
Gelirler	101.2	102.5	86.6	107.4	106.4	100.8	105.3	105.5	106.8	102.5	105.4
1-Genel Bütçe Gelirleri	100.7	101.8	85.9	107.0	105.5	99.6	104.0	104.0	105.3	101.0	103.9
Vergi Gelirleri	96.6	98.2	85.3	108.9	109.3	100.4	102.6	101.2	104.7	99.9	104.9
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	105.4	82.7	135.1	145.1	124.2	151.4	156.8	198.1	207.4	125.5	115.4
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	384.2	106.0	85.7	100.1	86.2	139.6	53.5	82.3	64.2	91.2	145.3
Faizler, Paylar ve Cezalar	108.7	121.3	118.7	118.5	95.4	103.7	105.4	108.7	92.1	101.9	94.4
Sermaye Gelirleri	237.0	211.6	15.6	31.7	25.3	17.9	108.8	109.1	76.0	105.1	75.8
Alacaklardan Tahsilat				52.9	158.0	503.0	80.7	635.2	121.1	97.0	129.2
2-Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	121.7	141.2	129.9	129.3	149.1	158.0	172.9	187.2	193.6	192.9	193.6
3-Düz. ve Denet. Kurumların Gelirleri	110.5	101.1	94.1	97.1	110.7	114.3	114.1	106.7	109.9	104.1	100.4
Bütçe Dengesi	81.5	96.9	507.4	79.9	53.0	139.4	54.6	70.3	112.2	98.6	101.1
Faiz Dışı Denge	97.0	87.4	0.9	125.2	175.2	65.2	165.1	141.6	89.2	79.8	87.7

Kaynak: Maliye Bakanlığı

2015 yılında bütçe giderlerinin bütçe tahminlerine göre gerçekleşme oranı yüzde 107,1'dir. Faiz harcamalarının bütçe tahminlerinin altında gerçekleştiği ve faiz dışı giderlerin bütçe tahminine göre gerçekleşmesinin yüzde 108,1 olduğu görülmektedir. Gelirlerin bütçeye göre gerçekleşme oranı ise yüzde 106,8'dir. 2016 yılında da bütçe giderlerinin bütçe tahminlerine göre gerçekleşme oranı yüzde 102,3 olmuş faiz harcamaları bütçe tahminlerinin altında gerçekleşmiş ve faiz dışı giderlerin bütçe tahminine göre gerçekleşmesinin yüzde 103,7 olmuştur. Gelirlerin bütçeye göre gerçekleşme oranı ise yüzde 102,5 olarak gerçekleşmiştir. Faiz dışı fazla bütçede öngörülenin altında gerçekleşmiştir. Bütçe açığı ise tahminin üzerinde gerçekleşmiş ve bütçeye göre gerçekleşme oranı yüzde 98,6 bütçeye göre faiz dışı fazlanın gerçekleşme oranı yüzde 79,8 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında da, önceki yıllara benzer şekilde, bütçe giderlerinin gerçekleşmesi tahminlerin üzerine çıkarak yüzde 105,1 olarak gerçekleşmiştir. Faiz harcamaları da önceki yıllar ölçüsünde olmamakla beraber tahminlerin altında kalarak yüzde 98,6 seviyesinde gerçekleşmiş ve faiz dışı fazla harcamalar bütçe ödeneklerinin üzerine çıkarak yüzde 105,7 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında gelirlerin bütçe tahminlerine göre gerçekleşme oranı ise yüzde 105,4 olarak gerçekleşmiştir. Bütçe açığı ise tahminin az üzerinde yüzde 101,1 oranında gerçekleşmiştir. Faiz dışı fazla ise bütçede öngörülenin altında yüzde 87,7 oranında gerçekleşmiştir. Bu durum ekonomik büyümenin desteklenmesi amacıyla maliye politikası araçlarının kullanıldığını buna karşılık mali disiplinin korunması konusunda ortaya konulan taahhütlerin bütçe harcamaları için önemli bir kısıt teşkil etmediğini göstermektedir.

Bu durumda, yıl içerisinde bir kalemdeki harcama azalışının veya gelir gerçekleştirmelerindeki herhangi bir artışın bütçe ödeneklerinin kanuniliği ve bağlayıcılığı gözetilmeksizin başka bir ödeneye aktarma yapılmak suretiyle gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu noktada, özellikle, son iki yılda bütçe gerçekleştirmelerinin bütçe dengesi hedefi civarında olması, faiz dışı fazla hedefi yerine bütçe dengesi hedefini esas alan maliye politikası yaklaşımının benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 5.11. 2007-2017 Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (Milyon TL, yüzde değişim)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (A+B)	294.359	314.607	361.887	408.225	448.752	506.305	583.689	677.722
A. Faiz Hariç Bütçe Giderleri	246.060	272.375	313.471	358.239	398.839	453.301	533.443	621.011
1. Personel Giderleri	62.315	72.914	86.463	96.235	110.370	125.051	148.857	162.139
2. SGK'ya Devlet Primi Giderleri	11.063	12.850	14.728	16.306	18.929	21.045	24.696	27.267
3. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	29.185	32.797	32.894	36.386	40.801	45.563	53.937	63.470
Savunma-Güvenlik	9.544	10.023	10.965	11.783	12.167	12.692	14.141	18.228
Diğer Mal ve Hizmet Alım Giderleri	13.863	17.131	20.939	23.749	27.820	32.250	39.796	45.242
4. Cari Transferler	101.857	110.499	129.477	148.743	162.282	182.671	224.872	270.962
Görev Zararları	3.297	4.739	3.912	4.075	3.836	4.820	5.832	7.371
Hazine Yardımları	60.323	59.353	70.184	79.238	83.528	87.560	116.763	143.525
Sağlık, Emeklilik ve Sosyal Yardım	55.039	52.833	63.684	71.793	77.294	80.083	106.786	132.466
Mahalli İdarelere Hazine Yardımları	1.738	2.505	2.400	2.363	1.240	1.145	1.310	1.514
Diğer Hazine Yardımları	2.204	2.357	2.337	2.916	2.527	3.246	4.960	9.544
Tarımsal Destekleme Ödemeleri	5.817	6.961	7.553	8.684	9.148	9.971	11.489	12.722
Gelirden Ayrılan Paylar	26.308	31.043	34.380	39.869	47.284	55.603	62.684	72.673
Mahalli İdare Payları	20.910	24.900	27.713	32.398	38.787	46.123	52.142	60.704
Fon Payları	4.143	5.404	5.988	6.695	7.695	8.578	10.117	11.969
5. Sermaye Giderleri	26.010	30.905	34.365	43.767	48.201	57.199	59.444	70.541
6. Sermaye Transferleri	6.773	6.739	6.006	7.666	7.707	10.438	8.881	13.341
7. Borç Verme	8.857	5.671	9.537	9.135	10.550	11.333	12.756	13.291
B. Faiz Giderleri	48.299	42.232	48.416	49.986	49.913	53.004	50.247	56.712
İç Borç Faiz Ödemeleri	42.148	35.064	40.702	38.910	38.818	39.179	36.746	42.160
Dış Borç Faiz Ödemeleri	5.982	6.668	7.277	7.397	8.831	10.303	11.333	14.552
Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (%)								
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (A+B)	9,7	6,9	15,0	12,8	9,9	12,8	15,3	16,1
A. Faiz Hariç Bütçe Giderleri	14,4	10,7	15,1	14,3	11,3	13,7	17,7	16,4
1. Personel Giderleri	11,4	17,0	18,6	11,3	14,7	13,3	19,0	8,9
2. SGK'ya Devlet Primi Giderleri	53,5	16,2	14,6	10,7	16,1	11,2	17,3	10,4
3. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	-2,1	12,4	0,3	10,6	12,1	11,7	18,4	17,7
Savunma-Güvenlik	-1,3	5,0	9,4	7,5	3,3	4,3	11,4	28,9
Diğer Mal ve Hizmet Alım Giderleri	22,8	23,6	22,2	13,4	17,1	15,9	23,4	13,7
4. Cari Transferler	10,7	8,5	17,2	14,9	9,1	12,6	23,1	20,5
Görev Zararları	-20,3	43,7	-17,4	4,2	-5,9	25,7	21,0	26,4
Hazine Yardımları	5,9	-1,6	18,2	12,9	5,4	4,8	33,4	22,9
Sağlık, Emeklilik ve Sosyal Yardım	4,5	-4,0	20,5	12,7	7,7	3,6	33,3	24,0
Mahalli İdarelere Hazine Yardımları	9,3	44,1	-4,2	-1,5	-47,5	-7,7	14,4	15,6
Diğer Hazine Yardımları	33,0	6,9	-0,8	24,8	-13,3	28,4	52,8	92,4
Tarımsal Destekleme Ödemeleri	29,4	19,7	8,5	15,0	5,3	9,0	15,2	10,7
Gelirden Ayrılan Paylar	22,4	18,0	10,7	16,0	18,6	17,6	12,7	15,9
Mahalli İdare Payları	24,2	19,1	11,3	16,9	19,7	18,9	13,1	16,4
Fon Payları	19,3	30,5	10,8	11,8	14,9	11,5	17,9	18,3
5. Sermaye Giderleri	29,6	18,8	11,2	27,4	10,1	18,7	3,9	18,7
6. Sermaye Transferleri	56,8	-0,5	-10,9	27,6	0,5	35,4	-14,9	50,2
7. Borç Verme	55,5	-36,0	68,2	-4,2	15,5	7,4	12,6	4,2
B. Faiz Giderleri	-9,2	-12,6	14,6	3,2	-0,1	6,2	-5,2	12,9
a) İç Borç Faiz Ödemeleri	-9,9	-16,8	16,1	-4,4	-0,2	0,9	-6,2	14,7
b) Dış Borç Faiz Ödemeleri	-5,3	11,5	9,1	1,6	19,4	16,7	10,0	28,4

Kaynak: Maliye Bakanlığı. * 2017 yılı harcamaları geçici gerçekleştirmeler olup diğer yıllar kesin hesap verileridir.

2008 yılı sonrasında faiz dışı harcamaların artışına bütçe kalemleri temelinde bakıldığında, cari transfer artışlarının önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Yatırım giderleri ile sağlık ve savunma hariç mal ve hizmet alımlarında da önemli ölçüde artış gerçekleşmiştir. 2015 yılında yüzde 13,7 oranında büyüyen faiz dışı harcamalar, 2016 yılında da oldukça yüksek seviyede

yüzde 17,7 büyümüştür. 2016 yılında bu gelişmede temelde sosyal güvenlik açık finansmanı ve işveren sigorta prim desteği harcamalarında kaydedilen artışlara bağlı olarak cari transferlerde görülen yüzde 23,1 oranındaki artışın önemli bir etkisi olmuştur. Bu noktada, toplam harcamalar içerisinde personel ve diğer cari harcamaların ciddi bir ağırlığı olması nedeniyle bu kalemde 2016 yılında kaydedilen yüzde SGK primleri dahil personel harcamalarındaki yüzde 18,8'lik ve diğer mal ve hizmet alım giderlerindeki yüzde 23,4 oranındaki artışlar etkili olmuştur.

2017 yılında ise faiz dışı fazla harcamalar oldukça yüksek seviyede yüzde 16,4 oranında büyümüştür. 2017 yılındaki bu gelişmede mal ve hizmet alım giderleri, sermaye giderleri ve sermaye transferlerinde kaydedilen yüksek oranlı artışların önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu çerçevede, en ciddi artış savunma ve güvenlik harcamalarında gerçekleşmiştir. Kamu harcamalarındaki artış, kurumlar vergisi oranında artış örneğinde olduğu gibi vergilerde artışı da beraberinde getirmektedir. Bunun yanında toplam harcamalar içerisinde personel harcamaları yüzde 1,2 oranında reel olarak azalmıştır. Öte yandan diğer cari harcamaların ciddi bir ağırlığı olması nedeniyle bu kalemde 2017 yılında savunma giderlerinde kaydedilen yüzde 28,9 oranındaki artış ile diğer mal ve hizmet alım giderlerindeki yüzde 13,7 oranındaki artışlar etkili olmuştur. 2017 yılı bütçesinde 52,1 milyar TL olarak öngörülen mal ve hizmet alım giderleri 63,5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Çeşitli hizmet alımlarında asgari ücret ve kur değişimine bağlı olarak ortaya çıkan maliyet artışları, savunma ve güvenlik alanındaki ilave harcamalar söz konusu artışta etkili olmuştur.

2017 yılı bütçesinde 249,3 milyar TL olarak programlanan cari transferler yılsonunda bu tutarın 30,6 milyar TL üzerine çıkarak 270,9 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu artışta başta sağlık, emeklilik ve sosyal yardım sistemine yapılan transferlerde bütçe harcamalarındaki yüzde 24 oranında artış belirleyici olmuştur. Ayrıca, bu gelişmede, başlangıç bütçesine göre, mültecilerin ihtiyaçları için AFAD'a 2,8 milyar TL ödenmesi söz konusu artışta etkili olmuştur.

2010-2017 döneminde mal ve hizmet alımı giderlerindeki artış sağlık giderlerinin azalması nedeniyle sınırlı kalırken, sağlık ve savunma hariç mal ve hizmet alımlarındaki ortalama artışı oranının iki katı artış etkili olmuştur. Sağlık harcamalarındaki azalmanın temel nedeni 2012 yılından sonra yeşil kart uygulamasına son verilerek sosyal güvenliği olmayanlar için sağlık primi yardımı uygulamasına geçilmesidir. Böylece, transfer harcaması niteliği taşıdığı halde daha önce mal ve hizmet giderleri altında yer alan yeşil kart sağlık harcamaları, uygulanmanın biçim değiştirmesiyle cari transferler altında izlenmeye başlanmıştır. 2015 yılında diğer mal ve hizmet giderleri yüzde 15,9 oranında artarak 32,3 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Toplamda mal ve hizmet alımları ise yüzde 11,4 oranında artarak 45,6 milyar TL olmuştur. 2016 yılında ise diğer mal ve hizmet alım giderleri yüzde 23,4 oranında artarak 39,8 milyar TL'ye yükselmiştir. Toplam mal ve hizmet alımları ise yüzde 18,4 oranında artarak 53,9 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan 2017 yılında toplam mal ve hizmet alım giderleri yüzde 17,7 oranında artarak 63,5 milyar TL olmuştur. Savunma ve güvenlik harcamaları yüzde 28,9 oranında yükselerek 18,2 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Diğer mal ve hizmet alım giderleri ise yüzde 13,7 oranında artmış ve 45,2 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında bütçe hedeflerinden sapmaya yol açan en önemli kalem, cari transferlerdir. Özellikle, kalemin büyüklüğü sebebiyle sosyal güvenlik açık finansmanı, sigorta prim destekleri gibi kalemlerdeki artış sebebiyle cari transferler yüzde 20,5 oranında artarak 271 milyar TL seviyesine yükselmiştir.

2009 yılında, küresel krizin Türkiye üzerindeki etkilerini azaltmaya yönelik önlemlerle beraber (işveren sigorta primi indirimi gibi) sağlık, emeklilik ve sosyal yardıma yönelik cari transferler yüzde 50 artarak 52,7 milyar TL'ye yükselmiştir. 2010 yılından itibaren SGK'ya açık

finansmanı için aktarılan miktar azalış gösterse de devlet sosyal güvenlik katkısı ile beraber ele alındığında bütçeden SGK'ya yapılan transferlerin azalmadığı görülmektedir. 2015 yılında 38,1 milyar TL devlet katkısı ve 12,3 milyar TL açık finansmanı olarak toplamda 50,4 milyar TL bütçeden SGK'ya aktarım gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında da sosyal güvenlik açık finansmanı ve işveren sigorta prim desteği harcamalarında asgari ücret artışına yönelik olarak işverenlere işveren sigorta primi desteği uygulaması sebebiyle sırasıyla bu kalemlerde yüzde 66 ve 92,1 oranında artış kaydedilmiştir. Bu çerçevede sosyal güvenlik kesimine cari transfer olarak yapılan ödemeler 110,6 milyar TL olmuştur. Tarımsal desteklemeye yönelik transferler 2009 yılında azalmış daha sonra sürekli artış göstermiştir. 2015 yılında yüzde 9 artışla 10 milyar TL, 2016 yılında ise yüzde 15,2 artışla 11,5 milyar TL tarımsal destekleme ödemesi yapılmıştır. 2017 yılında ise söz konusu kalemlerde yıllık yüzde 10,7 oranında artış kaydedilmiştir. Gelirden ayrılan paylardaki artış pay alınan gelirlerdeki artışa bağlı olarak gerçekleşmektedir. 2015 yılında yüzde 17,6 oranında artışla 55,6 milyar TL, 2016 yılında ise yüzde 12,7 artışla 62,7 milyar TL bütçe gelirlerinden pay aktarımı gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında ise söz konusu kalemlerde yüzde 15,9 oranında artış olmuştur. Bu çerçevede, cari transferler yüzde 23,1 oranında artarak 224,9 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise söz konusu kalemlerde yüzde 20,5 oranında artarak 271 milyar TL olmuştur.

Sermaye giderlerinin GSYH içerisindeki payı her ne kadar önemli ölçüde değişmese de nominal rakam olarak incelenen dönem boyunca önemli ölçüde artmıştır. 2008 yılında yüzde 42,4'lük ciddi bir artışla 18,5 milyar TL'ye yükselen yatırım giderleri tüm dönem boyunca artış göstererek 2015 yılında 56,9 milyar TL seviyesine erişmiştir. 2016 yılında sermaye giderlerindeki artış ortalamamanın gerisinde kalarak yüzde 3,9 oranında artmış, reel olarak ise bir önceki yılki seviyesinin gerisinde kalmıştır. 2017 yılında sermaye giderleri yüzde 18,7 oranında artarak 70,5 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir.

2009 ve 2010 yıllarında önemli ölçüde artış gösteren sermaye transferleri, 2015 yılında yüzde 35,7'lik bir artışla 10,5 milyar TL olurken 2016 yılında ise yüzde 18 ödenek üstü harcamaya rağmen yüksek baz etkisiyle yüzde 14,9 oranında gerilemiştir. Bununla beraber, 2017 yılında sermaye transferleri "diğer" kalemi üzerinden yapılan harcamalara bağlı olarak bir önceki yıla göre yüzde 50,2 oranında artarak 13,3 milyar TL seviyesine yükselmiştir.

Merkezi yönetim tarafından verilen borçlardaki artışların büyük kısmını KİT'lere verilen borçlar oluşturmaktadır. Özellikle, son iki yıldır kredi garanti fonuna yapılan sermaye transferlerinde önemli artışlar yapılmış olup, anılan kalemlerde, 2016 yılında yüzde 131,3, 2017 yılında ise yaklaşık 10 kat artış kaydedilmiştir. 2016 yılında bu kalemlerde bir önceki yıla göre yüzde 12,6 oranında artarak 12,8 milyar TL olarak gerçekleşirken, 2017 yılında ise yüzde 4,2 oranında artış kaydederek 13,3 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir.

Faiz giderlerinin yaklaşık yüzde 70'i iç borç faiz ödemelerine, yüzde 25'i ise dış borç faiz ödemelerine ayrılmaktadır. 2009 yılı sonrasında 50 milyar TL'nin altında seyreden faiz giderleri, 2015 yılında bir önceki yıla göre yüzde 6,2 artışla 53 milyar TL olmuştur. Diğer taraftan, 2016 yılında ise dış borç faiz ödemelerindeki yüzde 10 seviyesindeki artışa rağmen yüzde 5,2 oranında azalarak 12,8 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında yükselen döviz kuru ve artan borçlanma maliyetleri sebebiyle bütçe ödeneklerinde faiz giderleri için öngörülen ihtiyatlılık payı önemli ölçüde kullanılarak yıllık bazda 12,9 oranında artmış ve 56,7 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Faiz giderleri, dış borç faiz ödemelerindeki yüzde 28,4 oranındaki artışa karşılık iç borç faiz ödemelerinde yüzde 7 seviyesinde ki düşük artışa bağlı olarak yüzde 56,7 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki Tabloda (Tablo 5.12) kamu 2007-2017 döneminde merkezi yönetim bütçesi gelirlerinde kaydedilen gelişmeler incelenmektedir.

Tablo 5.12. 2007-2017 Merkezi Yönetim Bütçe Gelirlerindeki Gelişmeler

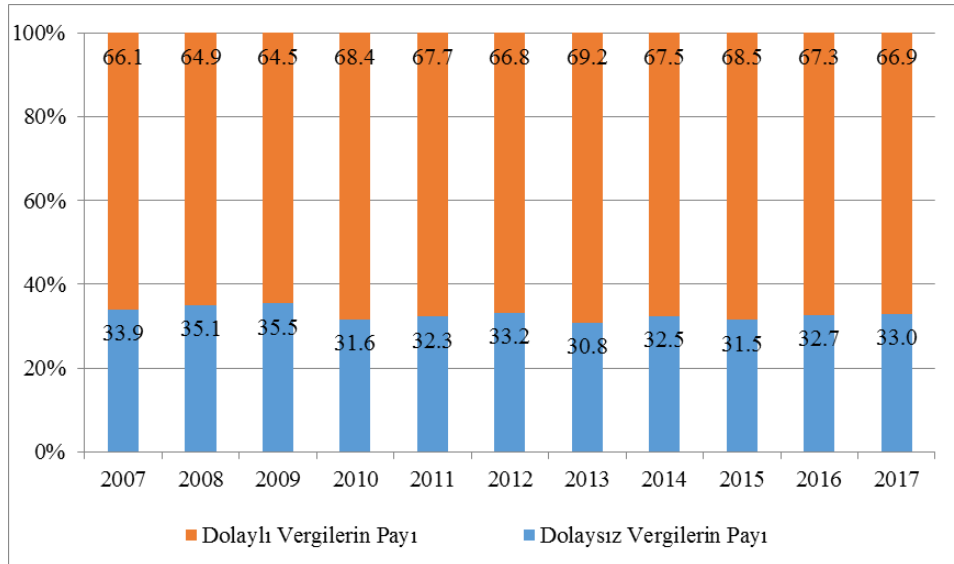
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Merkezi Yönetim Gelirleri	254.277	296.824	332.475	389.682	425.383	482.780	554.431	630.349
Genel Bütçe Gelirleri	246.051	286.554	320.536	375.564	408.676	464.188	533.663	607.215
I-Vergi Gelirleri	210.560	253.809	278.781	326.169	352.514	407.818	458.658	536.555
1. Gelir ve Kazanç Üz. Al. Vergiler	61.317	75.800	85.511	92.749	106.207	119.144	139.571	165.304
a) Gelir Vergisi	40.392	48.807	56.494	63.761	73.902	85.756	96.602	112.399
b) Kurumlar Vergisi	20.925	26.993	29.017	28.988	32.305	33.388	42.969	52.905
2. Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	5.249	6.257	7.009	7.693	8.215	9.384	10.605	11.542
3. Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	91.736	103.381	113.837	134.855	142.111	167.092	191.294	211.989
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	26.325	29.957	31.572	37.995	38.121	46.424	53.986	55.583
b) Özel Tüketim Vergisi	57.285	64.189	71.706	85.462	91.095	105.923	120.368	138.328
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	3.571	4.288	5.471	6.160	7.487	9.172	11.067	13.269
d) Şans Oyunları Vergisi	434	528	616	692	768	842	900	993
e) Özel İletişim Vergisi	4.121	4.419	4.473	4.545	4.640	4.732	4.976	3.817
4. U.arası Tic. ve Muamelelerden Al. Vergiler	39.528	53.452	55.310	68.269	71.144	83.166	85.964	112.404
5. Damga Vergisi	5.083	6.464	7.360	9.416	10.325	12.045	13.418	15.594
6. Harçlar	7.034	8.344	9.675	12.948	14.511	16.985	17.803	19.213
II-Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	9.804	9.063	13.986	14.312	16.125	19.662	23.742	19.755
Hazine Portföyü ve İştirak Gelirleri	3.983	3.893	8.105	8.474	9.886	7.969	12.041	8.913
III-AL. Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	966	1.068	1.652	1.096	1.281	1.241	2.240	2.163
IV-Faizler, Paylar ve Cezalar	21.114	19.739	22.708	23.651	28.302	26.560	34.604	35.432
Faiz Gelirleri	5.086	2.729	4.267	4.345	4.590	3.855	7.117	7.035
Kişi ve Kurumlardan Alınan Paylar	6.719	8.055	9.436	10.318	11.277	12.152	13.228	14.692
Para Cezaları	4.284	5.772	5.884	7.435	6.594	8.017	10.108	9.121
Diğer Çeşitli Gelirler	5.025	3.183	3.122	1.554	5.840	2.535	4.151	4.583
V-Sermaye Gelirleri	3.376	2.530	2.054	10.105	9.549	7.933	12.828	11.673
Diğer Sermaye Satış Gelirleri	3.079	2.175	1.752	8.311	7.751	6.100	10.959	9.313
VI-Alacaklardan Tahsilat	232	344	1.355	231	905	974	1.593	2.145
Özel Bütçeli İdarelerin Gelirleri	6.333	8.174	9.622	11.445	13.524	15.083	16.844	18.932
Düz. ve Denetleyici Kurumların Gelirleri	1.893	2.095	2.318	2.673	3.183	3.509	3.923	4.202
Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (%)								
Merkezi Yönetim Gelirleri	18,0	16,7	12,0	17,2	9,2	13,5	14,8	13,7
Genel Bütçe Gelirleri	17,9	16,5	11,9	17,2	8,8	13,6	15,0	13,8
I-Vergi Gelirleri	22,1	20,5	9,8	17,0	8,1	15,7	12,5	17,0
1. Gelir ve Kazanç Üz. Al. Vergiler	8,6	23,6	12,8	8,5	14,5	12,2	17,1	18,4
a) Gelir Vergisi	5,1	20,8	15,7	12,9	15,9	16,0	12,6	16,4
b) Kurumlar Vergisi	16,1	29,0	7,5	-0,1	11,4	3,4	28,7	23,1
2. Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	12,5	19,2	12,0	9,8	6,8	14,2	13,0	8,8
3. Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	25,4	12,7	10,1	18,5	5,4	17,6	14,5	10,8
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	26,2	13,8	5,4	20,3	0,3	21,8	16,3	3,0
b) Özel Tüketim Vergisi	31,3	12,1	11,7	19,2	6,6	16,3	13,6	14,9
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	-10,8	20,1	27,6	12,6	21,5	22,5	20,7	19,9
d) Şans Oyunları Vergisi	9,7	21,6	16,6	12,5	11,0	9,6	6,9	10,3
e) Özel İletişim Vergisi	-3,4	7,2	1,2	1,6	2,1	2,0	5,2	-23,3
4. U.arası Tic. ve Muamelelerden Al. Vergiler	38,0	35,2	3,5	23,4	4,2	16,9	3,4	30,8
5. Damga Vergisi	21,9	27,2	13,9	27,9	9,7	16,7	11,4	16,2
6. Harçlar	47,9	18,6	16,0	33,8	12,1	17,0	4,8	7,9
II-Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	-1,4	-7,6	54,3	2,3	12,7	21,9	20,7	-16,8
Hazine Portföyü ve İştirak Gelirleri	5,4	-2,2	108,2	4,5	16,7	-19,4	51,1	-26,0
III-AL. Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	19,6	10,7	54,6	-33,7	16,9	-3,2	80,5	-3,4
IV-Faizler, Paylar ve Cezalar	-8,4	-6,5	15,0	4,2	19,7	-6,2	30,3	2,4
Faiz Gelirleri	-10,2	-46,3	56,3	1,8	5,7	-16,0	84,6	-1,1
Kişi ve Kurumlardan Alınan Paylar	-11,7	19,9	17,1	9,3	9,3	7,8	8,9	11,1
Para Cezaları	9,6	34,7	1,9	26,4	-11,3	21,6	26,1	-9,8
Diğer Çeşitli Gelirler	-14,5	-36,7	-1,9	-50,2	275,8	-56,6	63,7	10,4
V-Sermaye Gelirleri	65,1	-25,1	-18,8	392,0	-5,5	-16,9	61,7	-9,0
Diğer Sermaye Satış Gelirleri	68,7	-29,4	-19,5	374,5	-6,7	-21,3	79,7	-15,0
VI-Alacaklardan Tahsilat	-25,8	48,5	293,6	-83,0	292,1	7,6	63,6	34,7
Özel Bütçeli İdarelerin Gelirleri	25,7	29,1	17,7	19,0	18,2	11,5	11,7	12,4
Düz. ve Denetleyici Kurumların Gelirleri	4,5	10,7	10,6	15,3	19,1	10,3	11,8	7,1

Kaynak: Maliye Bakanlığı

Söz konusu Tablo incelendiğinde, gelirlerdeki artışların en önemli kaynağını vergi gelirindeki artışların oluşturduğu görülmektedir. Ekonomik faaliyetlerin hacmindeki değişikliklerin yanında, ÖTV oran artışları, vergi yapılandırmaları, emtia fiyatlarındaki artış ve azalışlar asgari ücret artış oranları ve kayıtsız ekonominin büyüklüğündeki gelişmeler vergi gelirlerindeki dalgalanmaların temel dinamiklerini oluşturmaktadır.

2007-2017 döneminde merkezi yönetim bütçesi gelirleri GSYH'ye oran olarak yüzde 20,5 ile yüzde 21,5 arasında değişmektedir. Vergi gelirleri ise benzer şekilde GSYH'ye oran olarak yüzde 17,3 ile 18,2 arasında değişmektedir. Vergi gelirleri içerisinde vergi kalemlerinden yapılan tahsilat zaman içerisinde önemli ölçüde istikrarlı bir seyir izlemektedir. Öte yandan özel iletişim vergisi ile faiz gelirlerinden elde edilen tahsilatta belirgin bir azalma söz konusudur. Yine 2007, 2008 yıllarındaki hızlı özelleştirmeler sayesinde elde edilen özelleştirme gelirlerinde belirgin bir azalma söz konusudur.

Bütçe disiplininin sağlanması ve artan kamu giderlerinin istikrarlı biçimde karşılanmasına yönelik olarak sürekli gelir kaynağı olan vergi gelirlerinin yapısı önem kazanmaktadır. Kamu gelirlerinin daha sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve kamu giderlerinin yükünün daha adaletli dağıtılmasına yönelik olarak vergi reformları sürekli gündemde olmasına rağmen bu konuda henüz önemli bir adım atılmış değildir. Aşağıdaki grafiklerden mevcut vergi yapısı; vergi tahsilatının vergi türlerine göre dağılımına bakılarak izlenebilir.

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 2017 yılı geçici verilerdir. Gelir, kazanç ve mülkiyet üzerinden alınan vergiler dolaysız; bunlar dışındaki vergiler dolaylı vergi olarak alınmıştır.

Şekil 5.9. 2007-2017 Dolaylı-Dolaysız Vergi Payları Gelişimi (Yüzde Pay)

Ülkemiz vergi yapısı içerisinde dolaylı vergilerin önemli bir ağırlığı bulunmakta ve toplanan vergilerin yaklaşık üçte ikisini ÖTV, KDV gibi fiyat mekanizması yoluyla tüketiciye yansıtılabilen dolaylı vergiler oluşturmaktadır. Dolaylı vergilerin payı 2013 yılında, ÖTV ve ithalde alınan KDV tahsilatının etkisi ile yüzde 69,2'ye kadar çıkmıştır. 2010 yılından itibaren dolaylı vergi payının ortalama olarak yüzde 67 civarına çıktığı görülmektedir.

Vergi reformları ile vergi yükünün daha adaletli hale getirilmesi bir yana son 10 yılda vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin payı 1-2 puan daha artmış görünmektedir. Ancak bu artışın daha çok ücret gelirleri üzerindeki vergi yükünün artışından kaynaklandığı gözlemlenmektedir. Özellikle gelir vergisi tarife dilimlerinin enflasyondan/yeniden değerlendirme

oranından daha düşük arttırılması, ücret gelirlerinin daha fazla üst dilimden vergi ödemelerine neden olmaktadır.

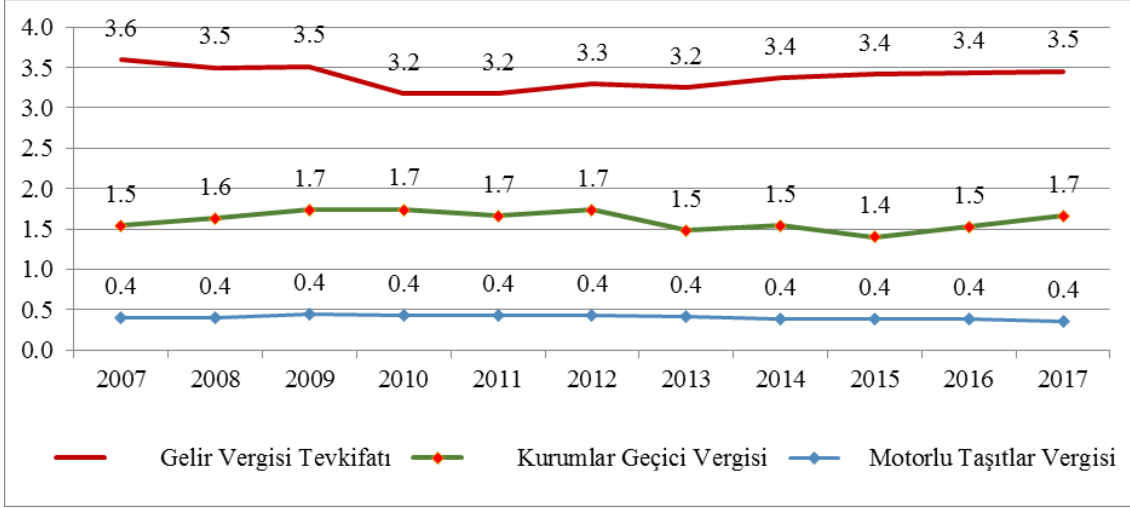
2007-2017 yılları arasında gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerin toplam vergiler içindeki payı ortalama olarak yüzde 30 civarında seyretmiştir. Burada en yüksek pay ise stopaj ile kesilen gelir vergisine aittir. Bu gelirlerin de yaklaşık yüzde 65'i ücretler üzerinden alınan gelir vergisinden oluşmaktadır. Diğer bir ifade ile Türkiye'de gelir vergisinin önemli bir kısmı ücret geliri elde edenler tarafından ödenmektedir. Toplam vergi gelirlerinin ortalama yaklaşık yüzde 19'unu gelir vergisi tevkifatı oluşturmaktadır. Bu durum vergi gelirleri içerisinde zaten nispi olarak düşük paya sahip olan gelir ve kazanç üzerinden alınan vergilerin büyük bir kısmının da kaynakta kesinti yoluyla elde edildiğini göstermektedir.

Tablo 5.13. 2007-2017 Vergi Türlerine Göre Dağılım (Yüzde)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Vergi Gelirleri	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1. Gelir ve Kazanç Üz. Al. Vergiler	31.5	32.7	32.7	29.1	29.9	30.7	28.4	30.1	29.2	30.4	30.8
a) Gelir Vergisi	22.5	22.6	22.3	19.2	19.2	20.3	19.5	21.0	21.0	21.1	20.9
Gelir Vergisi Tevkifatı	20.7	20.7	20.3	17.5	17.5	18.6	18.0	19.5	19.6	19.6	19.5
b) Kurumlar Vergisi	9.0	10.1	10.5	9.9	10.6	10.4	8.9	9.2	8.2	9.4	9.9
Beyana Dayanan Kurumlar Vergisi	0.1	0.3	0.3	0.2	1.4	0.5	0.6	0.2	0.1	0.6	0.4
Kurumlar Vergisi Tevkifatı	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.1	0.1	0.1	0.0
Kurumlar Geçici Vergisi	8.9	9.6	10.0	9.6	9.1	9.8	8.2	8.9	8.0	8.7	9.4
2. Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	2.4	2.4	2.7	2.5	2.5	2.5	2.4	2.3	2.3	2.3	2.2
a) Veraset ve İhtikal Vergisi	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
b) Motorlu Taşıtlar Vergisi	2.3	2.3	2.6	2.4	2.4	2.4	2.3	2.2	2.2	2.2	2.0
3. Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	41.6	40.0	42.4	43.6	40.7	40.8	41.3	40.3	41.0	41.7	39.5
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	11.0	10.0	12.1	12.5	11.8	11.3	11.6	10.8	11.4	11.8	10.4
Beyana Dayanan KDV	10.4	9.5	11.5	11.9	11.3	10.7	11.0	10.1	10.6	11.0	9.5
Tevkif Suretiyle Kesilen KDV	0.6	0.5	0.6	0.6	0.5	0.6	0.7	0.7	0.7	0.8	0.8
b) Özel Tüketim Vergisi	25.6	24.9	25.3	27.2	25.3	25.7	26.2	25.8	26.0	26.2	25.8
Petrol ve Doğalgaz Ürünleri (I)	14.4	14.2	14.8	15.1	13.2	12.9	13.8	12.9	12.5	12.3	11.9
Motorlu Taşıt Araçları (II)	2.8	2.3	1.9	2.9	3.4	3.0	3.2	3.6	4.2	4.1	4.1
Alkollü İçkiler (III-a)	1.2	1.2	1.2	1.4	1.5	1.7	1.6	1.7	1.7	1.7	1.9
Tütün Mamülleri (III-b)	6.3	6.5	6.7	7.0	6.2	7.2	6.5	6.5	6.6	7.0	7.0
Kolalı Gazozlar (III-c)	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Dayanıklı Tüketim ve Diğer Mallar (IV)	0.7	0.6	0.5	0.7	0.8	0.9	0.9	1.0	1.0	1.0	0.9
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	2.1	2.2	2.3	1.7	1.7	2.0	1.9	2.1	2.2	2.4	2.5
d) Şans Oyunları Vergisi	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2
e) Özel İletişim Vergisi	2.8	2.7	2.5	2.0	1.7	1.6	1.4	1.3	1.2	1.1	0.7
f) Dahilde Al. Diğer Mal ve Hizmet Vergileri	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
4. Uluslararası Tic. ve Mua. Al. Vergiler	19.0	19.5	16.6	18.8	21.1	19.8	20.9	20.2	20.4	18.7	20.9
a) Gümrük Vergileri	1.6	1.6	1.4	1.5	1.8	1.9	1.7	1.9	2.0	2.0	2.3
b) İthalde Alınan Katma Değer Vergisi	17.3	17.8	15.2	17.2	19.2	17.9	19.2	18.3	18.3	16.7	18.6
c) Diğer Dış Ticaret Gelirleri	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1
5. Damga Vergisi	2.4	2.3	2.4	2.4	2.5	2.6	2.9	2.9	3.0	2.9	2.9
6. Harçlar	3.1	3.0	2.8	3.3	3.3	3.5	4.0	4.1	4.2	3.9	3.6
7. Başka Yerde Sınıflandırılmayan Diğer Vergiler	0.0	0.0	0.3	0.3	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 2017 yılı verileri geçicidir. Gelir, kazanç ve mülkiyet üzerinden alınan vergiler dolaysız; bunlar dışındaki vergiler dolaylı vergi olarak alınmıştır.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere 2007-2017 döneminde elde edilen vergi tahsilâtının ortalama yüzde 41,4'lük kısmının mal ve hizmet vergilerinden oluştuğu görülmektedir. Dahilde alınan KDV yüzde 11,4 oranında bir paya sahip iken özel tüketim vergisinin payı ortalama yüzde 26,9 civarındadır. Petrol ve doğalgaz ile tütün mamülleri üzerinden alınan vergiler toplam özel tüketim vergilerinin yaklaşık yüzde 80'nini oluşturmaktadır. Diğer taraftan ithalde alınan katma değer vergisinin payının dönem ortalamasının yüzde 17,8 olduğu görülmektedir. İthalde KDV' gelirinin yurtdışından yapılan ithalatın boyutu ile yakından ilgili olup döviz kurunda ciddi artışın söz konusu olduğu 2017 yılında anılan verginin toplam vergi gelirleri içerisindeki payının yüzde 18,6 olduğu döneme ortalamasının ise için 17,8 seviyesinde gerçekleşmiştir.

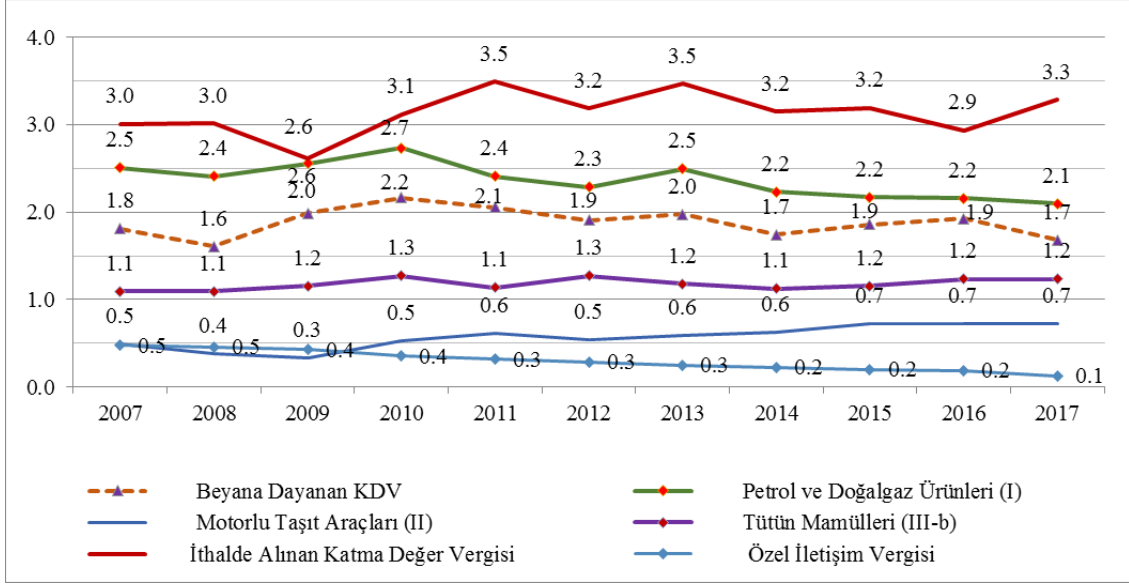

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 2017 yılı geçici verilerdir. Gelir, kazanç ve mülkiyet üzerinden alınan vergiler dolaysız; bunlar dışındaki vergiler dolaylı vergi olarak alınmıştır.

Şekil 5.10. 2007-2017 Dolaysız Vergilerdeki Gelişim (GSYH'ye oran, yüzde)

2007-2017 yılları arasında gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerden önem arz eden gelir vergisinin GSYH'ye oran olarak yüzde 3,5-3,8 civarında seyrettiği görülmektedir. 2016 yılında söz konusu bir önceki yıla göre 0,1 puan aratarak yüzde 3,8 seviyesine yükselmiş ve bu kalemden 96,6 milyar TL tahsil edilmiştir. Bu gelişmede, asgari ücrette diğer yıllara kıyasla daha yüksek oranda yapılan ortalamanın üzerindeki artışın etkisi olmuştur. 2007-2017 yılları arasında geçici kurumlar vergisinin GSYH'ye oran olarak yüzde 1,4-1,7 aralığından dalgalandığı görülmektedir. Kurumlar geçici vergisi tahsilatı 2016 yılında bir önceki yıla göre 0,1 puan artarak GSYH'ye oran olarak yüzde 1,5 seviyesine yükselmiş ve bu kalemden 39,9 milyar TL tahsil edilmiştir. 2016 yılında kurumlar vergisi tahsilatı yapılandırma gelirlerinin de katkısıyla beklentilerin üzerinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında yatırımlara yönelik teşvik düzenlemeleri kapsamında kurumlar vergisinde bir miktar gelir kaybının oluşmakla beraber 2016 yılındaki artış eğilimi devam etmiştir. Bu çerçevede, 2017 yılı kurumlar vergisi tahsilatı bütçe tahmininin 6,7 milyar TL üzerine çıkarak 52,9 milyar TL olmuş ve GSYH'ye oranı yüzde 1,7 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Mülkiyet üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı ortalama yüzde 2,4'tür ve bunun da yaklaşık tamamını motorlu taşıtlar vergisi oluşturmaktadır.

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 2017 yılı geçici verilerdir. Gelir, kazanç ve mülkiyet üzerinden alınan vergiler dolaysız; bunlar dışındaki vergiler dolaylı vergi olarak alınmıştır.

Şekil 5.11. ÖTV ve KDV'deki Gelişmeler (GSYH'ye oran, yüzde)

Dolaylı vergilerde ise 2007-2017 döneminde tahsilatın önemli bir kısmını teşkil eden Beyana Dayanan KDV, Petrol ve Doğalgaz Ürünleri ÖTV'si (I sayılı liste), Motorlu Taşıtlar ÖTV'si (II sayılı liste), Tütün Mamülleri ÖTV'si (III-b sayılı liste) ve İthalde Alınan Katma Değer Vergisindeki gelişmeler GSYH'ye oran olarak aşağıdaki grafikte sunulmaktadır. 2010 ve 2011 yıllarındaki ekonomik genişlemeye bağlı olarak bu kalemlerden yapılan tahsilat söz konusu yıllarda önemli ölçüde artmıştır.

Petrol ürünlerinden alınan vergilerin maktu olması ve bu tutarlarda enflasyonun altında artışa gidilmesinin yanında, motorlu taşıtlarda yüksek cc li araçlara getirilen oransal artış bir taraftan küçük motor hacmine sahip tasarruflu araçlara yönelimi artırırken diğer taraftan da petrol ürünleri içerisinde daha az vergilenen LPG gazlı araç kullanımının yaygınlaşmasıyla petrol ürünlerinin ÖTV'sinden yapılan tahsilatta 2010-2017 döneminde GSYH'ye oran olarak yüzde 0,6 puan gerileme olmuştur.

Türkiye'de daralma dönemlerinde talep daralmasının en etkili olduğu vergilerden biri bu süreçte ithalatın önemli ölçüde azalması sebebiyle ithalde alınan KDV'dir. Aynı zamanda önemli bir ithalde KDV ödeyicisi olan BOTAŞ'ın vergi ödemeleri bu kalemdaki dalgalanmaların önemli bir sebebinin oluşturmaktadır. 2016 yılında ithalde KDV tahsilatı GSYH'ye oran olarak yüzde 2,9 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise söz konusu kalemden bir önceki yıla göre 0,4 puanlık ciddi bir artış olmuştur. 2017 yılında, ithalde alınan KDV tahsilatı bütçe tahmininin 15,9 milyar TL üzerine çıkarak 99,6 milyar TL ve GSYH'ye oranla yüzde 3,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Vergi gelirlerinde bütçe hedeflerine göre "beklenen değişime önemli katkı sağlayan bu artış, kurdaki değer kaybı ve ithalattaki artışın yanında BOTAŞ'ın geçmiş dönem borçlarının ödenmesinden kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Dönem boyunca yüzde 2 civarında dalgalanan beyana dayalı KDV ise kriz sonrası toparlanma sürecinde GSYH'ye oran olarak yüzde 2,2'ye yükseldikten sonra kademeli olarak 2014 yılındaki yüzde 1,7 sırasıyla gerilemiş, daha sonra 2016 yılında yüzde 1,9, 2017 yılında ise 1,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Dahilde alınan KDV ise bu gelişmeler paralelinde 2016 yılında GSYH'ye oran olarak yüzde 2,1'e yükselmiş, 2017 yılında ise 1,8 oranına gerilemiştir. Bu

gelişmede, 2017 yılında ekonomiyi canlandırmaya yönelik olarak çeşitli vergi teşvikleri hayata geçirilmesi etkili olmuştur. Konutlarda uygulanan yüzde 18'lik KDV oranı 2017 yılı Eylül ayı sonuna kadar yüzde 8'e indirilmiş, konut ve işyeri satışında uygulanan tapu harcı oranı altı ay süreyle binde 20'den binde 15'e düşürülmüş, mobilya ürünlerinde KDV oranı ise 10 puan indirimle, sekiz ay süreyle yüzde 18'den yüzde 8'e çekilmiştir. Bununla birlikte, belli ölçütleri sağlayan gezinti gemilerinden alınan yüzde 6,7 oranındaki ÖTV kalıcı olarak kaldırılmıştır. Yatlar, kotralar ve teknelerden alınan yüzde 8 oranındaki ÖTV kalıcı olarak kaldırılmış, yüzde 18 oranındaki KDV ise kalıcı olarak yüzde 1'e indirilmiştir. Beyaz eşya ürünlerinden alınan yüzde 6,7 oranındaki ÖTV 2017 yılı Eylül ayı sonuna kadar sıfırlanmıştır. Ayrıca, 2017 yılı için imalat sanayiinde gelir ve kurumlar vergisi kapsamında yatırıma katkı oranları 15 puan artırılmış, indirim oranı yüzde 100'e çıkarılmış ve hak edilen indirimin tamamının yatırım döneminde kullanılabilmesine imkân sağlanmış, imalat sanayii bina inşaat harcamalarına KDV iadesi imkânı sağlanmıştır. Bu dönemde yapılan önemli bir değişiklik yabancılara yapılan konut satışlarının kalıcı olarak KDV'den istisna edilmesi olmuştur.

Dönem boyunca tütün mamullerinden alınan ÖTV geliri istikrarlı bir seyir izleyerek yüzde 1,1 ile yüzde 1,3 bandında hareket etmiştir. 2017 yılında bu kalemden yapılan tahsilat GSYH'ye oran olarak yüzde 1,2 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında tütün mamullerinden elde edilen ÖTV tahsilatı, bütçe tahmininin 0,8 milyar TL altında 37,4 milyar TL olmuştur. Alkollü içkilerden elde edilen ÖTV tahsilatı ise bütçe tahmininin 1,3 milyar TL üzerinde 10 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, 2016 yılı Aralık ayında yapılan ÖTV düzenlemesi ile turizmdeki canlanma sonucunda tüketimde yaşanan artışın etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan, dönem içerisinde motorlu taşıtların ÖTV oranlarında önemli artışlar yapılmıştır. Araç satışlarında üzerindeki genişlemenin de etkisiyle Motorlu Taşıtların ÖTV'sinden (II sayılı liste) yapılan tahsilatın GSYH'ye oran olarak yüzde 0,4-0,5 aralığından yüzde 0,7'ye yükseldiği görülmektedir. 2017 yılında da bu kalemden yapılan tahsilat GSYH'ye oran olarak yüzde 0,7 olarak gerçekleşmiştir. Motorlu taşıtlardan elde edilen ÖTV tahsilatının, bütçe tahmininin 2,2 milyar TL üzerinde 22 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Motorlu taşıtların bütçe öngörülerine uyumlu şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bununla birlikte döviz kurlarındaki artış ile 2016 yılı Kasım ayında yapılan ÖTV düzenlemesi 2017 yılı tahsilatını olumlu etkilemiştir.

Özel iletişim vergisi ise dönem içerisinde GSYH'ye oran olarak yüzde dönem başındaki yüzde 0,5 seviyesinden yüzde 0,1 seviyesine gerilemiştir. Bu gelişmede kriz dönemi olan 2009 yılında yapılan değişiklikle data hizmetleri üzerindeki özel iletişim vergisi düşürülmesinin etkisi olmuştur.

Merkezi yönetim bütçesi vergi dışı gelirleri değerlendirildiğinde ise bu kalemden önemli bir dalgalanma görülmektedir. Bu gelişmede, bir defalık gelirlerin vergi dışındaki gelirler içerisinde gösterilmesinin etkisi bulunmaktadır. Söz konusu kalemin toplam gelirler içindeki payı 2011 yılında, kriz öncesi dönemdeki yüzde 19,8 seviyesinden yüzde 14,5 seviyesine gerilemiş, daha sonra ise tekrar yükselerek yüzde 17,2 seviyesine yükselmiştir. 2016 yılında vergi dışı gelirlerden yapılan tahsilat 95,1 milyar TL seviyesine yükselmiştir. 2017 yılında ise kısmi bir gerileme ile 94,3 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Vergi dışı gelirler içerisinde yer alan teşebbüs ve mülkiyet gelirlerinin büyük bölümü hazine portföyü ve iştirak gelirleridir. 2012 yılında sıçrama gösteren iştirak gelirleri 2016 yılında yüzde 51,1 oranında bir artışla 12 milyar TL olmuştur. 2017 yılında ise baz etkisi sebebiyle yüzde 26 azalarak 8,9 milyar TL olmuştur.

Teşebbüs ve mülkiyet gelirleri 2015 yılında yüzde 21,9 artışla 19,7 milyar TL olarak gerçekleşmiş, 2016 yılında ise yüzde 20,7 oranında artarak 23,7 milyar TL seviyesine çıkmıştır. 2017 yılında ise söz konusu kalemden yüzde 16,8 oranında azalma kaydedilerek 19,8 milyar TL tahsilat yapılmıştır.

2017 yılında vergi dışı gelirleri, bütçe hedefinin 7,1 milyar TL üzerine çıkarak 94,3 milyar TL ve GSYH'ye oranla yüzde 3,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmede, bütçe tahminlerinde 5 milyar TL olarak yer alan Merkez Bankasından elde edilen temettü gelirinin 6,4 milyar TL, 1,7 milyar TL olarak öngörülen hazine faiz gelirinin ise 7 milyar TL olması etkili olmuştur.

2016 yılında yürürlüğe giren 6736 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun kapsamında 2016 yılında 13,7 milyar TL tahsilat elde edilmiştir. Söz konusu Kanun kapsamında 2017 yılında yapılandırma uygulamasından elde edilen tahsilat 12,5 milyar TL olmuştur.

Sermaye gelirlerinin büyük kısmını diğer sermaye satış gelirleri oluşturmaktadır. Bütçeye aktarılan özelleştirme gelirleri bu kalem altında izlenmektedir. Özelleştirmelerden elde edilen gelirler Özelleştirme Fonu kanalıyla bütçeye aktarılmaktadır. Söz konusu kalemin daha önce bahsi geçen bir defalık gelirler kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Toplam sermaye gelirleri 2016 yılında bir önceki yıla göre yüzde 61,7 oranında artarak 12,8 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise söz konusu kalemden tahsilat bütçe hedefinin 3,7 milyar TL altında kalmış ve bir önceki yıla göre yüzde 9 azalarak 11,7 milyar TL olmuştur.

5.6 2007-2017 Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Finansmanı

Bütçeye tahakkuk esaslı kayıt yapılırken, hazine işlemlerinden nakit hareketleri izlenebilir. Aşağıda yer alan tabloda nakit gerçekleştirmeleri, bunlar sonucunda ortaya çıkan net finansman ihtiyacı ve bu ihtiyacı karşılamaya yönelik net borçlanma ve kasa hareketleri yer almaktadır.

Tablo 5.14. Hazine Nakit Gerçekleşmeleri (2007-2017) (Milyon TL)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1 GELİRLER	176,168	194,066	202,819	240,402	288,100	326,793	376,538	413,182	468,365	538,452	623,816
2 GİDERLER	195,878	219,602	259,697	282,078	306,620	354,561	398,716	444,951	497,449	592,870	697,129
FAİZ DIŞI GİDERLER	149,075	170,081	207,190	234,187	264,891	306,654	352,194	396,712	447,034	543,712	641,654
FAİZ ÖDEMELERİ	46,802	49,521	52,507	47,891	41,729	47,907	46,522	48,239	50,414	49,158	55,475
3 FAİZ DIŞI DENGE	27,093	23,985	-4,371	6,215	23,209	20,139	24,344	16,469	21,331	-5,261	-17,839
4 ÖZELLEŞTİRME ve FON GELİRLERİ (2)	0	9,228	7,704	6,742	3,313	3,082	9,812	10,069	11,912	16,198	12,861
5 NAKİT DENGESİ (1+4-2)	-19,709	-16,308	-49,173	-34,934	-15,208	-24,686	-12,365	-21,700	-17,172	-38,221	-60,453
6 FİNANSMAN (7+8+9+10+11)	19,709	16,308	49,173	34,934	15,208	24,686	12,365	21,700	17,172	38,221	60,453
7 BORÇLANMA (NET)	7,211	10,219	53,814	26,946	12,422	19,186	17,991	15,405	17,050	29,290	78,380
DIŞ BORÇLANMA (NET)	-5,154	-112	2,998	4,164	-2,159	1,704	4,857	5,277	-5,995	1,349	12,398
Kullanım	10,521	10,878	11,289	14,861	9,336	13,602	13,504	17,656	7,486	16,058	38,085
Ödeme	15,675	10,990	8,291	10,697	11,496	11,898	8,647	12,379	13,482	14,709	25,687
İÇ BORÇLANMA (NET)	12,364	10,331	50,816	22,782	14,581	17,481	13,134	10,129	23,046	27,942	65,982
Kullanım	108,785	96,286	138,876	159,024	111,646	101,483	141,196	127,917	90,401	91,101	126,327
Ödeme	96,420	85,956	88,060	136,242	97,065	84,001	128,063	117,788	67,355	63,159	60,344
8 ÖZELLEŞTİRME GELİRİ (3)	8,987	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9 TMSF'DEN AKTARIMLAR	97	156	634	658	1,296	604	717	370	521	357	926
10 DEVİRLİ - GARANTİLİ BORÇ GERİ DÖN	691	553	808	1,371	2,884	2,135	1,585	1,134	1,714	2,365	2,637
11 BANKA KULLANIMI (4) -(5+7+8+9+10)	2,724	5,380	-6,083	5,959	-1,394	2,761	-7,928	4,791	-2,113	6,208	-21,489
12 KUR FARKLARI (5)	-2,146	3,628	629	-396	1,560	-486	1,914	-105	2,121	2,169	1,715
13 KASA/BANKA NET (4) (11-12)	4,870	1,753	-6,712	6,355	-2,955	3,247	-9,842	4,896	-4,235	4,039	-23,204

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

(1) Diğer yıllar kesin hesap rakamları olup 2017 yılı verileri geçici verilerdir.

(2) Özelleştirme İdaresi (Öİ)'nden aktarılan ve Kamu Hesapları Bülteni (KHB)'nde bütçe gelir kalemleri arasında yer alacak tutarı göstermektedir. Diğer taraftan, İşsizlik Fonu ve Öİ'den GAP yatırımlarında kullanılmak üzere aktarılan ve Kamu Hesapları Bülteni (KHB)'nde bütçe gelir kalemleri arasında yer alacak tutarlar burada gösterilmektedir.

(3) Borç servisinde kullanılmak üzere Hazine'ye aktarılan tutarları göstermektedir.

(4) Pozitif tutar kasa/banka hesaplarında meydana gelen azalışları, negatif tutar artışları göstermektedir.

(5) Kur farkları Kasa/Banka hesabına ilişkin kur hareketlerinden kaynaklanan farkları göstermektedir. Pozitif tutar Kasa/Banka hesabında artışı, negatif tutar azalışı işaret etmektedir.

Yukarıdaki yer alan Tablodan () da görüldüğü üzere Hazine, ihtiyacının üzerinde borçlanmıştır. Bu çerçevede, incelenen dönemde Hazine borçlanmalarını ağırlıklı biçimde iç borçlanma olarak gerçekleştirmiştir. Net dış borçlanma ise ya düşük düzeydedir ya da net borç ödeme şeklinde gerçekleşmiştir. 2013-2014 yıllarında dış kaynak kullanımında hem miktar hem de borçlanma içerisindeki pay bakımından artış görülse de iç borçlanmaya ağırlık verilmesi uygulamasına devam edilmiştir. 2015 yılında ise 6 milyar TL net dış borç geri ödemesi yapılmıştır. 2016 yılında 1,3 milyar TL dış borçlanma gerçekleştirilirken 2017 yılında söz konusu tutar yaklaşık 9 kat artarak 12,4 milyar TL olmuştur. Hazine 2015 yılında 23 milyar TL, 2016 yılında 27,9 milyar TL net iç borçlanma gerçekleştirirken 2017 yılında Hazinesinin net iç borçlanması 66 milyar TL'ye yükselmiştir. Hazinesinin net borçlanması bir önceki yıla göre 2,7 kat artarak 78 milyar TL olmuştur. 2017 yılında bütçe açığı 46,8 milyar TL olduğu halde Hazinesinin 2018 yılına 21,5 milyar TL nakit fazlasıyla girmesi söz konusu olmuştur. Hazinesinin iç ve dış piyasalardan yoğun bir şekilde borçlanması faiz oranları üzerinde yukarı yönlü baskı yapmış ve sadece Hazinesinin değil ekonominin tüm kesimlerinin borçlanma maliyetlerini artırmıştır.

Yıl içerisinde 4749 sayılı Kanunda öngörülen borçlanma limitine aykırı olarak gerçekleştirilen borçlanmaya ilişkin olarak daha sonra yıl içerisinde Hazinesinin söz konusu Kanunda öngörülen limitin üzerinde 37 milyar TL borçlanma yapabilmesine imkân tanıyan kanuni düzenleme yapılmıştır. Bu durum, ek bütçe çıkarmak suretiyle harcamaların bütçeleştirilmesi yerine nakit işlemler yoluyla harcamaların gerçekleştirildiğini göstermektedir. Merkezi yönetim bütçesi bütçe emanetleri ile genel bütçe emanetleri kalemi arasında 4 milyar TL tutarında fark bulunmaktadır. Bu durum, ödeneksiz harcama özel bütçeli kuruluşlar tarafından ödeneksiz harcama yapıldığının işareti olarak görülmektedir.

Bir başka önemli husus daha önce üzerinde durulduğu gibi özelleştirme gelirlerinin temelde borç yükünü azaltmaya yönelik olarak çizgi altı açık finansmanında kullanılmasına 2008 yılından itibaren son verilmesidir. 2008 yılından bu yana özelleştirme gelirleri bütçe finansmanında kullanılmamaktadır. Bunun yerine fon gelirlerinden aktarılan paylarla beraber bütçeye gelir olarak kaydedilmektedir. 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla 10,1 milyar TL ve 11,9 milyar TL özelleştirme ve fon gelirinden bütçeye nakit aktarımı olduğu görülmektedir.

2015 yılında 17,2 milyar TL nakit açık verilmiştir. Hazine'nin tarafından bu açığın finansmanına yönelik olarak 17,1 milyar TL net borçlanma gerçekleştirilerek yaklaşık nakit açığı kadar borçlandığı görülmektedir.

2016 yılında ise Hazine 38,2 milyar TL nakit açığı verirken bu açığın finansmanına yönelik olarak 29,3 milyar TL net borçlanma gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık nakit açığı kadar borçlanan Hazine'nin kasa değerinde diğer kalemlerdeki gelişmelere bağlı olarak net olarak 4 milyar TL azalma meydana gelmiştir.

2017 yılında ise bütçe açığı 46,8 milyar TL olmasına rağmen Hazine 60,5 milyar TL nakit açığı verilmiştir. Bu açığın finansmanına yönelik olarak 78,4 milyar TL net borçlanma gerçekleştirilmiştir. Böylece, önceki yıllarda yaklaşık nakit açığı kadar borçlanan Hazine'nin banka kullanımında yüksek nakite ulaşmak istediği görülmektedir. Banka kullanımı 21,5 milyar TL'ye yükselen Hazine'nin kasa değerinde diğer kalemlerdeki gelişmelere bağlı olarak net olarak 23,2 milyar TL artış meydana gelmiştir.

2017 yılında Hazine tarafından gerçekleştirilen borçlanma operasyonları konusunda kayda değer bir bilgi paylaşılmamıştır. Hazine borçlanma programına göre Şubat ayında 20 milyar TL iç borç ve Mart ayında 18,5 milyar TL dış borç servisinin olduğu kamuoyuyla paylaşılmıştır.

Öte yandan Hazinesinin nakit dengesi açısından emanetler kaleminin negatife dönmesi dikkat çekmektedir. Bu gelişmelerin yıl içerisinde de bütçe gerçekleşmesi ile nakit gerçekleştirmeleri

arasındaki farkın büyümesine yol açtığı ve kamu mali yönetiminde saydamlık ilkesine zarar verdiği değerlendirilmektedir. Özellikle Aralık 2016 ayında bu işlemlerin yoğunlaştığı ve 2013 ve 2014 yıllarında pozitif 1,4 ve 2 milyar TL olarak gerçekleşen bütçe emanetleri gerçekleşmesinin 2015 yılında negatif 0,2 milyar TL, 2016 yılında ise negatif 7,9 milyar TL olarak gerçekleştiği gözlemlenmektedir. 2015 ve 2016 yıllarında hazinenin avans kullanımlarında da önemli bir artış olmuş, özellikle hazinenin borçlanma maliyetlerinin artış eğilimine girdiği bir dönemde bu durum borçlanma maliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bütçe gerçekleştirmeleri ile nakit gerçekleştirmeleri arasındaki farklılıkların artmasının yanında Hazinenin nakit ihtiyacının çok üzerinde borçlanmasının istisnai bir özellik gösterdiği ve bu konu üzerinde temkinli olunması gerektiği ve kamuoyuyla piyasaları olumsuz etkilemeyecek şekilde gerekli ve yeterli bilgi paylaşımının önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 5.15. Merkezi Yönetim Borç Stokunun Faiz/Döviz Yapısı

(Milyon TL)	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GENEL TOPLAM	333,862	380,830	442,049	474,146	519,070	532,901	586,192	612,516	678,245	759,951	876,485
SABİT	186,297	217,102	236,340	265,685	307,530	318,616	360,484	399,595	458,630	530,436	646,043
DEĞİŞKEN	147,565	163,727	205,709	208,461	211,540	214,285	225,708	212,922	219,615	229,515	230,442
İÇ BORÇ STOKU	255,310	274,827	330,005	352,841	368,778	386,542	403,007	414,649	440,124	468,644	535,448
SABİT	128,148	140,614	155,076	175,740	192,358	201,866	212,007	234,889	256,394	278,945	348,401
DEĞİŞKEN	127,162	134,213	174,928	177,101	176,420	184,676	191,000	179,759	183,731	189,700	187,046
DIŞ BORÇ STOKU	78,552	106,002	112,044	121,305	150,291	146,359	183,185	197,868	238,121	291,306	341,038
SABİT	58,148	76,488	81,264	89,945	115,172	116,750	148,477	164,705	202,236	251,491	297,642
DEĞİŞKEN	20,404	29,514	30,781	31,360	35,120	29,609	34,708	33,163	35,884	39,815	43,396
TL STOK	229,168	251,836	312,837	347,347	365,034	386,542	403,007	414,649	440,124	468,644	535,448
SABİT	116,993	126,271	144,891	170,322	188,707	201,866	212,007	234,889	256,394	278,945	348,401
DEĞİŞKEN	112,175	125,566	167,945	177,025	176,327	184,676	191,000	179,759	183,731	189,700	187,046
DÖVİZ STOK	104,694	128,993	129,212	126,799	154,036	146,359	183,185	197,868	238,121	291,306	341,038
SABİT	69,303	90,832	91,448	95,363	118,823	116,750	148,477	164,705	202,236	251,491	297,642
DEĞİŞKEN	35,391	38,162	37,764	31,436	35,213	29,609	34,708	33,163	35,884	39,815	43,396
GENEL TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
SABİT	55.8	57.0	53.5	56.0	59.2	59.8	61.5	65.2	67.6	69.8	73.7
DEĞİŞKEN	44.2	43.0	46.5	44.0	40.8	40.2	38.5	34.8	32.4	30.2	26.3
İÇ BORÇ STOKU	76.5	72.2	74.7	74.4	71.0	72.5	68.7	67.7	64.9	61.7	61.1
SABİT	38.4	36.9	35.1	37.1	37.1	37.9	36.2	38.3	37.8	36.7	39.7
DEĞİŞKEN	38.1	35.2	39.6	37.4	34.0	34.7	32.6	29.3	27.1	25.0	21.3
DIŞ BORÇ STOKU	23.5	27.8	25.3	25.6	29.0	27.5	31.3	32.3	35.1	38.3	38.9
SABİT	17.4	20.1	18.4	19.0	22.2	21.9	25.3	26.9	29.8	33.1	34.0
DEĞİŞKEN	6.1	7.7	7.0	6.6	6.8	5.6	5.9	5.4	5.3	5.2	5.0
TL STOK	68.6	66.1	70.8	73.3	70.3	72.5	68.7	67.7	64.9	61.7	61.1
SABİT	35.0	33.2	32.8	35.9	36.4	37.9	36.2	38.3	37.8	36.7	39.7
DEĞİŞKEN	33.6	33.0	38.0	37.3	34.0	34.7	32.6	29.3	27.1	25.0	21.3
DÖVİZ STOK	31.4	33.9	29.2	26.7	29.7	27.5	31.3	32.3	35.1	38.3	38.9
SABİT	20.8	23.9	20.7	20.1	22.9	21.9	25.3	26.9	29.8	33.1	34.0
DEĞİŞKEN	10.6	10.0	8.5	6.6	6.8	5.6	5.9	5.4	5.3	5.2	5.0

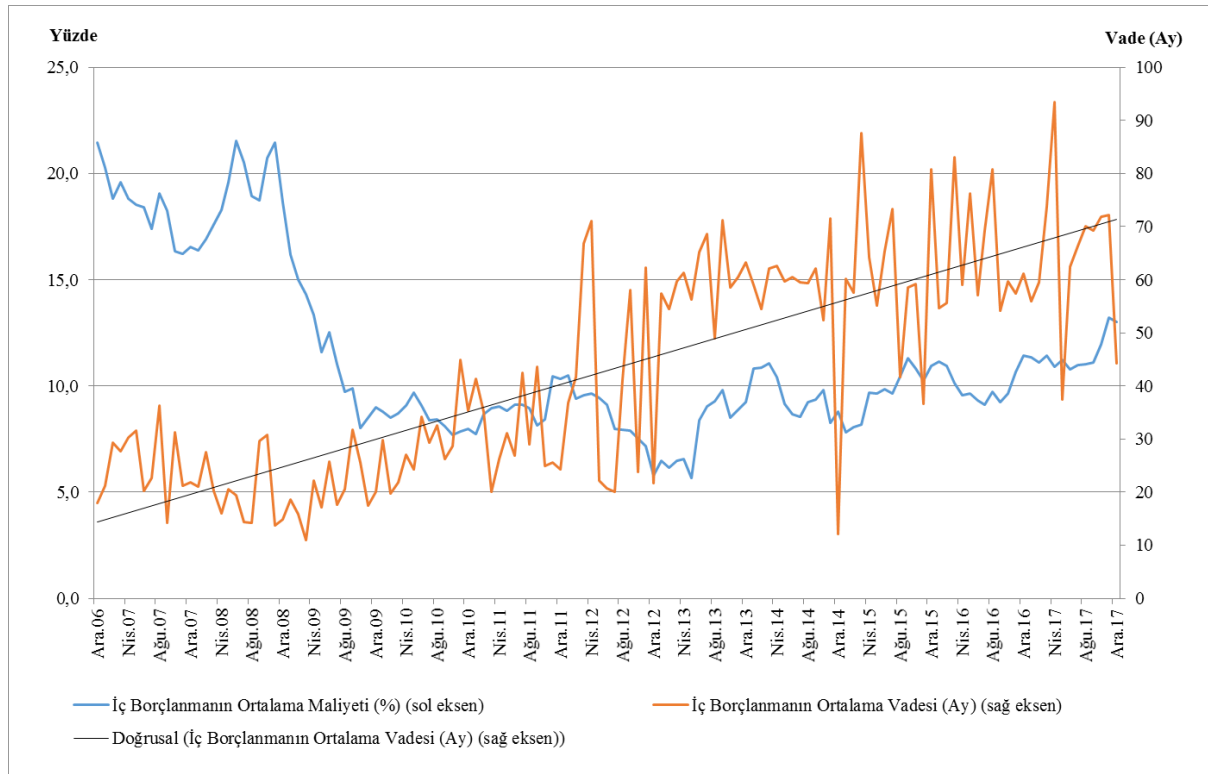
Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

2017 Aralık ayı sonu itibariyle merkezi yönetim borç stoku 876,5 milyar TL olmuştur. Bu stokun yüzde 61,1'ine tekabül eden 535,5 milyar TL'si iç borç stoku, yüzde 38,9'luk kısmına karşılık gelen 341 milyar TL'si ise dış borç stokudur. Geçmiş yıllarda Hazinenin artan oranda iç borçlanmaya yönelmesi kur riskini azaltırken, 2016 ve 2017 yıllarında döviz kurunda kaydedilen yüksek artış borç stoku kompozisyonunu dış borç stokunun payında yaklaşık 3 puan artmasına yol açmıştır.

Öte yandan, borç stoku içerisinde yer alan borçlanma araçları içerisinde sabit faizli borçların payının arttığı görülmektedir. 2015 Aralık ayı sonu itibariyle borç stokunun yüzde 67,6 iken

2016 yılsonunda bu oran 69,8'e, 2017 yılsonunda ise kayda değer bir şekilde artarak 73,7 seviyesine yükselmiştir. 2017 yılı Aralık ayı sonunda sabit faizli borçlardan kalan yüzde 26,3'ü değişken faizli borçlardan oluşmaktadır. Toplam borç stoku içerisinde değişken faizli dış borçların payı yüzde 5'e kadar gerilemiştir. Toplam borç stoku içerisindeki TL cinsinden borçların oranı 2012 yılındaki yüzde 72,5 seviyesinden 2017 yılı sonunda yüzde 61,1'e gerilemiş buna karşılık döviz cinsinden borçların oranı ise aynı dönemde yüzde 27,5 seviyesinden yüzde 38,9 oranına yükselmiştir.

2006-2011 döneminde Hazine daha elverişli bir maliyetle borçlanırken zaman içerisinde daha uzun vadelerle iç piyasadan borçlanma olanağına kavuşmuştur. Bununla beraber 2017 yılı son ikinci yarısında borçlanma maliyetlerinde artış olurken ortalama vadelerde de bir kısalma söz konusu olmuştur. Aşağıdaki grafikte (Şekil 5.12) gerçekleştirilen iç borçlanmanın aylık ortalama faiz oranı ile ortalama aylık vadeleri yer almaktadır.

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Şekil 5.12. İç Borçlanmanın Ortalama Maliyeti ve Vadesi (Aralık 2006- Aralık 2017)

Bu çerçevede, Aralık 2006'dan itibaren merkezi yönetim iç borçlanmasının ortalama maliyeti düşüş ve ortalama vadesi ise artış eğiliminde olmuştur. Bu durum merkezi yönetimin gittikçe daha düşük maliyetle ve daha uzun vade ile iç piyasadan borçlanabildiğini göstermektedir. Ağustos 2009'dan sonra ortalama olarak yüzde 10 bandının altında seyreden faiz oranları, en düşük seviyesini yüzde 5,7 ile Mayıs 2013'de görmüştür. Öte yandan, özellikle, Aralık 2016'dan itibaren iç borç ortalama faiz oranı artış eğilimine girerek yüzde 11'ler seviyesinde seyretmiş 2017 yılı Kasım ve Aralık aylarında gerçekleştirilen borçlanmalarda yüzde 13 seviyesine çıkmıştır. Borçlanma vadesi konusunda da 2017 yılında bu eğilim tersine dönmüş ve 2016 yılsonunda 61 ay ve 2017 yılı içerisinde 67 ayında seviyesinde bir ortalamaya sahip olan ortalama vade Aralık 2017'de 44 aya gerilemiştir. Bu noktada, 2017 sonunda ortaya çıkan belirgin maliyet artışı ile ortalama vadelerdeki kısalma, Hazinenin yukarıda sözü edildiği şekilde aşırı borçlanmasının önemli bir etkisi olmuştur.

Tablo 5.16. Elinde Bulunduranlara Göre İç Borç Stokunun Dağılımı (Yüzde)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
YURTIÇİ YERLEŞİKLER	92.9	89.7	86.4	86.6	89.7	91.4	87.5	82.7	76.8	78.5	78.2	82.6	82.7	80.7
Bankacılık Kesimi	44.9	47.0	49.1	51.7	54.9	63.4	62.9	56.7	50.5	50.1	47.3	48.9	47.6	46.8
Kamu Bankaları	25.6	23.7	24.2	23.4	26.0	26.9	25.7	24.0	20.3	20.9	19.0	18.7	18.8	17.6
Özel Bankalar	17.9	21.2	21.5	23.4	23.3	30.8	30.7	25.9	23.9	22.7	22.0	23.8	18.2	18.8
Yabancı Bankalar	1.0	1.5	2.9	4.1	4.9	4.9	5.5	5.7	5.1	5.6	5.3	5.6	9.9	9.7
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	0.4	0.7	0.6	0.8	0.7	0.8	1.0	1.1	1.2	0.9	0.9	0.9	0.8	0.7
Banka Dışı Kesim	40.4	35.8	30.4	28.9	30.3	25.7	22.6	24.1	24.4	26.2	28.9	31.8	32.3	31.4
Gerçek Kişiler	14.4	10.5	8.8	5.9	5.5	2.9	1.5	1.6	0.7	0.9	0.4	0.3	0.2	0.8
Tüzel Kişiler	19.0	17.3	18.1	18.5	19.8	18.5	17.0	18.7	19.8	20.6	23.4	25.3	25.8	24.8
Menkul Kıymet Yatırım Fonları	6.9	8.0	3.5	4.5	5.0	4.2	4.1	3.8	3.9	4.7	5.1	6.1	6.4	5.8
TCMB	7.6	6.8	6.9	6.0	4.5	2.3	2.0	2.0	1.9	2.1	2.0	1.9	2.8	2.5
YURTDIŞI YERLEŞİKLER	7.1	10.3	13.6	13.4	10.3	8.6	12.5	17.3	23.2	21.5	21.8	17.4	17.3	19.3
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Yukarıda yer alan tablodan (Tablo 5.16) iç borçlanmanın hangi kesimlerden sağlandığı görülmektedir. Tablodan da görüldüğü üzere iç borç stokunu elinde bulunduranlar içerisinde en büyük pay bankacılık kesimine aittir. 2009 yılında borç stoku toplamının yüzde 63,4'üne kadar çıkan bu pay, 2017 yılında yüzde 46,8'e kadar gerilemiştir. 2010 yılından itibaren bankacılık kesiminin payı azalırken banka dışı kesimin payı artmış, 2017 yılında yüzde 31,4 olmuştur. 2010 yılı sonrasında yurt dışı yerleşiklerin payı önemli ölçüde artmış ve 2012 yılında yüzde 23,2 oranına kadar yükselmiştir. Daha sonra kısmi bir gerilemeyle bu kesimin payı 2016 yılında yüzde 17,3'e gerilemiş, 2017 yılında ise tekrar yukarı yönlü olarak 2 puan artarak yüzde 19,3 olarak görülmektedir.

6. ÖDEMELER DENGESİ

Türkiye ekonomisinin dış iktisadi dengelerinde 24 Ocak 1980 Kararlarını takiben önemli yapısal değişiklikler gerçekleşmiştir. 24 Ocak Kararları ile dışa açılma politikası benimsenirken bu kapsamda ithalat serbestleştirilmiş, ihracat ise çeşitli teşviklerle desteklenerek ekonomik büyümenin itici gücü haline gelmiştir. Ayrıca aşırı değerlenmiş Türk Lirası'nın gerçek değerine erişmesi amacıyla sabit döviz kuru sistemi terk edilerek müdahaleli esnek bir döviz kuru sistemine geçilmiş, 1980'ler boyunca belirli oranlarda devalüasyonlar yapılmıştır. Böylece, ihracatta artış sağlanmış fakat buna ithalat hacmindeki artışın eşlik etmesiyle dış açıklar dönem boyunca daraltılamamıştır.

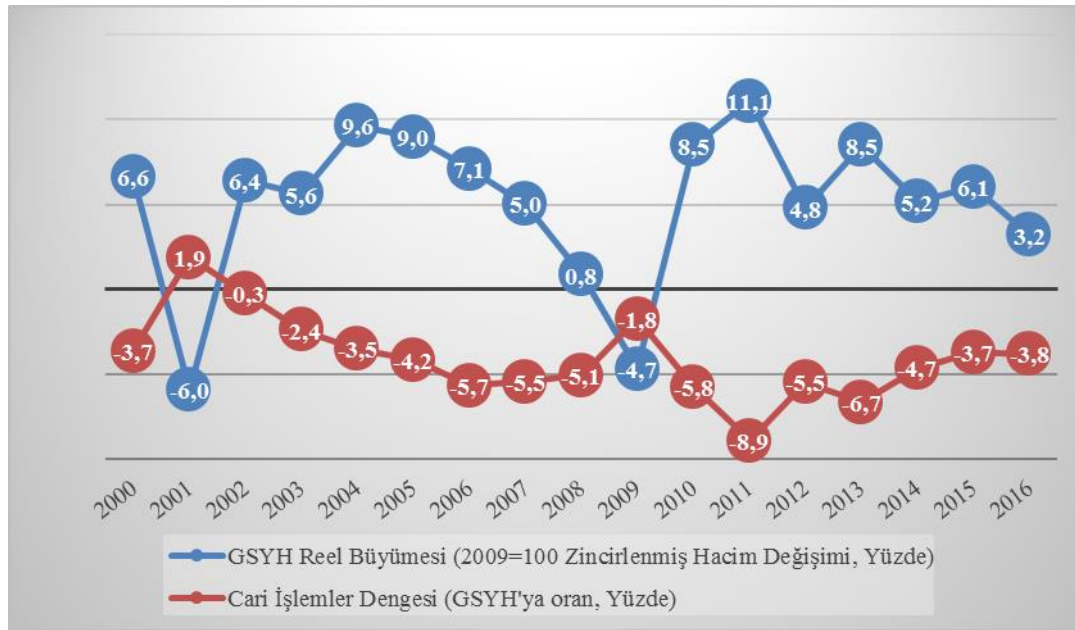
24 Ocak Kararlarından sonra finansal sisteme yönelik kontroller adım adım azaltılmış ve 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlar kaldırılmıştır. Kısıtların kaldırılması ile birlikte sermaye girişleri artmıştır. Bu durum ülke içinde döviz arzını artırmış ve Türk Lirası değer kazanmaya başlamıştır. Döviz kuru değer kaybederken, ithalatta serbestleşme sürdürülmüştür. Bunların sonucunda ithalatın artış hızı ihracatın artış hızının üzerinde seyretmiş ve dış ticaret açıkları giderek artmıştır. 1990'lı yıllar boyunca cari işlem açıklarındaki artışlar, hizmet gelirlerinin dış ticaret açıklarını telafi edici etkisiyle sürdürülebilir düzeyde kalmıştır. Cari açıkların GSYH'ye oranı ortalama olarak yüzde bir seviyesini aşmamıştır. Ancak dönem içerisinde dış borç stokunda önemli düzeyde artış gerçekleşmiştir.

1980'li yıllardan itibaren dışa açıklığı artan Türkiye, aynı zamanda küresel iktisadi etkilere açık hale gelmiştir. Uluslararası sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, etkin bir bağımsız para

politikası ile döviz kuru politikasının aynı anda uygulanmasının olanağını ortadan kaldırmıştır. Bu durum fiyat istikrarının hedeflendiği durumda, kurların serbest bırakılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Böylece ani sermaye giriş-çıkışları kur dalgalanmalarına yol açarak toplam talep, büyüme ve cari işlemler hesabı üzerinde etkili olmaya başlamıştır.

Dönem süresince ekonominin aşırı ısındığı dönemlerde tüketim ve yatırım talebindeki canlanma ile üretim hacmindeki artışa yüksek büyüme oranları eşlik etmiştir. İç tasarruf hacminin yetersiz olduğu bir ortamda hızla genişleyen iç talep ithalat hacmini artırıp dış ticaret açıklarının daha da büyümesine neden olmuştur. Bu durum cari işlem dengelerini olumsuz etkilemiş ve büyük açıklar verilmesine yol açmıştır. Ekonominin kırılanaştığı böyle bir yapının sonrasında ortaya çıkan ekonomik durgunluk ve kriz dönemlerinde, tüketim ve yatırım talebinin azalmasıyla üretim hacmi daralmış, böylece ithalat hacmi ile dış ticaret açığında küçülme ve cari işlemler hesabında iyileşme sağlanmıştır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, genişleme dönemlerinde ülkeye net sermaye girişi artarken, daralma ve kriz dönemlerinde net sermaye çıkışı meydana gelmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu ani sermaye giriş-çıkışları döviz kuru üzerinden toplam talep, büyüme, dış ticaret ve cari işlemler hesabını etkilemiştir.

Kaynak: TCMB, Hazine Müsteşarlığı

Şekil 6.1. GSYH Büyüme Oranı, Cari İşlemler Dengesi İlişkisi

Şekil 6.1'de 1999-2015 dönemi için GSYH büyümesi ile cari işlem dengesi arasındaki ilişki gösterilmektedir. 2000 yılında yüzde 6,6'lık ekonomik büyüme sağlanırken, GSYH'nin yüzde 3,7'si oranında cari açık verilmiştir. Şubat 2001 Krizi sonrasında ekonomi yüzde 6 oranında küçülürken, GSYH'nin yüzde 1,9'u oranında cari fazla verilmiştir. Burada dikkat çeken bir nokta, geçmiş dönemlerde ekonominin daralmasıyla beraber cari işlem açık da azalırken, özellikle 2004 yılından itibaren söz konusu ilişkinin dinamiği eski dönemden farklılaşmıştır. 2004-2008 döneminde büyüme oranı yüzde 9,6 seviyesinden yüzde 0,8'e gerilerken; cari açık GSYH'ye oran olarak yüzde 3,5'ten yüzde 5,1'e yükselmiştir. 2009 yılında ekonomi yüzde 4,7 oranında küçülürken cari işlemler açığı GSYH'ye oran olarak yüzde 1,8'e gerilemiş fakat cari fazlaya dönmemiştir. 2010 yılından itibaren hızlı ekonomik büyüme ile yeniden artışa geçen

cari açık, 2011 yılında GSYH'ye oran olarak rekor bir seviye olan yüzde 8,9'e kadar çıkmıştır. 2012-2015 yılları arasında Şekil 6.1'den de görüldüğü gibi büyüme oranlarının artık yüksek seviyelerde gerçekleşmediği dönemlerde dahi cari işlemler açığı sorunu sürmekle beraber ekonomik büyüme hızındaki yavaşlamaya koşut olarak yüzde 3,7 seviyesine gerilemiştir. 2016 yılında ise ekonomik büyüme yüzde 3,2 seviyesine gerilemiş ancak cari işlemler açığı kısmi bir artışla yüzde 3,8 seviyesine yükselmiştir. Bu durum cari işlemler açığının Türkiye'de büyümeden bağımsız bir şekilde yapısal bir hal aldığını göstermektedir.

6.1 2000-2016 Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri

2000 yılında, IMF ile yapılan stand-by anlaşması kapsamında uygulamaya konulan istikrar programının etkisiyle ekonomide olumlu beklentiler artmış, net 9,6 milyar dolar yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir. Artan iç talep, ithalatta hızlı bir artışa yol açmış, ihracattaki artış ise sınırlı kalmıştır. İthalat talebinin etkisiyle hızla yükselen dış ticaret açığı bir önceki yıla oranla iki katın üzerinde artış göstermiş ve 9,9 milyar dolar cari açık verilmiştir.

2000 yılının Kasım ayından itibaren Türkiye ekonomisi derin bir krize sürüklenmiştir. Yılın ilk on ayında iç talepteki genişleme ile iyice ısınan ekonomide cari açık ve dış borç stokundaki artışlar dikkat çekici bir boyutta gerçekleşmiştir. Kırılgan hale gelen Türkiye ekonomisi, bankacılık sektöründe ortaya çıkan likidite krizi sonucunda faizlerin hızla yükselmesiyle kriz ortamına girmiştir. Enflasyonu düşürme hedefi doğrultusunda uygulanan nominal çapa uygulaması kötü gidişatı daha da hızlandırmış, Merkez Bankası rezervleri hızla erimeye başlamıştır. 2001 yılının Şubat ayında kıvılcım etkisi gösteren siyasi bir gerilimle kriz patlak vermiş ve hızlı bir sermaye çıkışı olmuştur. Döviz kurunda uygulanan nominal çapa terkedilmiş ve devalüasyona gidilmiştir. Yaşanan krizle ekonomi hızla küçülme sürecine girmiştir. İç talebin daralmasıyla ithalatta ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. İhracattaki artışla birlikte dış ticaret açığı daralmış, yaklaşık 3,8 milyar dolar cari fazla verilmiştir.

2002 yılında ekonomi toparlanma sürecine girmiş ve 2003 ile 2008 yılları arasında ekonomi ortalama yaklaşık yüzde 6,3 oranında büyümüştür. Dönem boyunca ithalatın artış hızı ihracatın artış hızından sürekli fazla olmuştur. 2003 yılında 7,6 milyar dolar olan cari işlemler açığı ise hızla artarak 2008 yılında 39,4 milyar dolara ulaşmış ve ciddi bir sorun haline gelmiştir. Buna paralel olarak özellikle 2005 yılından itibaren çok ciddi net sermaye girişleri olmuştur. 2003 yılında 7,2 milyar dolar olan net sermaye girişi, 2007 yılında 49,3 milyar dolara yükselmiştir. Net sermaye girişlerindeki artış eğilimi 2008 yılında bir önceki yıla göre kısmen sekteye uğramış, yaklaşık 34,8 milyar dolar sermaye girişi sağlanmıştır. Bu düşüşte 2007'de ABD'de başlayıp 2008'de etkileri küresel düzeyde hissedilen finansal krizin payı büyüktür. 2008 yılında resmi rezervler 2001'den beri ilk kez azalış göstermiştir.

2009 yılında 2007-08 küresel finansal krizin etkileri Türkiye'de derinden hissedilmiştir. Yurtiçi talep büyük oranda daralmış, ekonomi yüzde 4,7 oranında küçülmüştür. İthalatın düşüş hızı ihracattan daha fazla olmuş ve dış ticaret açığı yarı yarıya azalmıştır. Bu durum cari açığa bir iyileşme sağlamış ve yılsonunda cari açık 12 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Küresel krizin etkisiyle net sermaye girişleri yaklaşık 9,9 milyar dolar seviyesine inmiştir. 2009 yılında ekonomide yüzde 4,7'lik bir küçülme yaşanırken 12 milyar dolar cari açık verilmesi, cari işlemler açığının Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 6.1. Ödemeler Dengesindeki Gelişmeler 2005-2016 (milyar dolar)

(milyar dolar)	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
A.CARİ İŞLEMLER HESABI	-21,0	-31,2	-36,9	-39,4	-11,4	-44,6	-74,4	-48,0	-63,6	-43,6	-32,1	-33,0
A.1.İhracat	78,5	93,8	115,4	140,9	109,7	121,0	142,4	161,9	161,8	168,9	152,0	150,2
A.2.İthalat	111,4	134,7	162,2	193,8	134,5	177,3	231,6	227,3	241,7	232,5	200,1	191,0
A.a.Mal Dengesi	-32,9	-40,9	-46,8	-52,9	-24,8	-56,3	-89,2	-65,4	-79,9	-63,6	-48,1	-40,9
A.3.Hizmet Gelirleri	27,8	26,0	29,9	36,9	35,6	36,2	40,9	43,2	47,7	51,7	46,5	37,3
A.4.Hizmet Giderleri	11,9	12,1	15,8	18,0	16,9	19,4	20,6	20,6	24,0	24,9	22,3	22,0
A.b.Mal ve Hizmet Dengesi	-17,1	-27,0	-32,7	-34,0	-6,0	-39,6	-68,9	-42,8	-56,2	-36,8	-23,9	-25,5
A.5.Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	4,1	5,1	7,3	7,7	5,8	5,2	4,6	5,8	5,3	4,9	4,5	5,3
A.6.Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	9,5	11,1	13,5	15,3	11,7	11,7	12,4	13,9	13,0	14,1	14,5	
A.c.Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	-22,4	-33,0	-39,0	-41,6	-13,7	-46,1	-76,1	-49,4	-64,8	-45,0	-33,5	-34,7
A.7.İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	1,5	1,8	2,1	2,2	2,3	1,5	1,7	1,4	1,2	1,4	1,4	1,7
B.SERMAYE HESABI	0,0	0,0	0,0	-0,1	0,0	-0,1	0,0	-0,1	-0,1	-0,1	0,0	0,0
C.FİNANS HESABI	-42,7	-42,7	-49,3	-34,8	-9,9	-60,1	-67,1	-71,8	-72,9	-41,2	-10,1	-22,9
C.8.Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	1,1	0,9	2,1	2,5	1,6	1,5	2,4	4,1	3,6	7,0	5,1	3,1
C.9.Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	10,0	20,2	22,0	19,9	8,6	9,1	16,2	13,6	12,9	12,8	17,6	12,9
C.10.Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	1,2	4,0	1,9	1,2	2,7	3,5	-2,7	-2,7	-2,6	0,7	6,1	1,5
C.11.Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	14,7	11,4	2,8	-3,8	2,9	19,6	19,5	38,4	21,4	20,9	-9,6	7,8
C.12.Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	0,6	13,5	5,0	12,1	-11,0	-7,0	-11,2	0,6	-2,3	1,7	15,0	6,1
C.13.Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	20,8	29,5	33,5	34,5	-8,3	29,4	19,9	21,8	37,3	16,9	28,3	13,0
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	21,7	11,5	12,3	-4,7	-1,5	15,4	-7,3	23,7	9,2	-2,5	-22,0	-10,1
D.NET HATA VE NOKSAN	1,5	-0,9	-0,3	2,0	2,3	-0,5	8,3	-0,9	1,6	2,0	10,2	10,9
GENEL DENGE	-23,2	-10,6	-12,0	2,8	-0,8	-15,0	-1,0	-22,8	-10,8	0,5	11,8	-0,8
E.REZERV VARLIKLAR	23,2	10,6	12,0	-2,8	0,8	15,0	1,0	22,8	10,8	-0,5	-11,8	0,8
E.14.Resmi Rezervler	17,8	6,1	8,0	-1,1	0,1	12,8	-1,8	20,8	9,9	-0,5	-11,8	0,8
E.15.Uluslararası Para Fonu Kredileri	5,4	4,5	4,0	-1,7	0,7	2,2	2,8	2,0	0,9	0,0	0,0	0,0
E.16.Ödemeler Dengesi Finansmanı	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Kaynak: TCMB.

Türkiye ekonomisi 2010-2013 döneminde yeniden büyüme konjonktürüne girmiştir. Bu dönemde ortalama yüzde 8,1 büyüme kaydedilmiştir. 2010 ve 2011 yıllarında genişleyen iç talep ile sağlanan hızlı büyüme, büyük cari işlem açıklarını da beraberinde getirmiştir. 2011 yılında özellikle ithalattaki hızlı artışın etkisiyle cari açık 74,4 milyar dolar gibi rekor bir seviyeye çıkmıştır. 2012 yılında daralan iç talep ile ekonomik büyüme yavaşlamış, bu durum ithalat talebinin azalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan ihracatın artış göstermesiyle cari açık 48 milyar dolar seviyesine çekilmiştir. 2013 yılında artan ithalata karşılık ihracatta aynı ölçüde bir artış kaydedilememesi sebebiyle cari açık yeniden yükselmiş ve 63,6 milyar dolar düzeyine tırmanmıştır.

2014 yılında daralan iç talep ile büyüme oranı bir önceki yıla göre daha düşük seviyede gerçekleşmiş ve yılın ikinci yarısında düşen petrol fiyatlarının da etkisiyle ithalat daralmıştır. İhracat ise bir önceki yıla göre artış göstermiş ve cari işlemler açığı 43,6 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

2015 yılında mal ve hizmet ihracatı, küresel emtia fiyatlarının aşağı yönlü seyrini devam ettirmesi, çevre ülkelerdeki siyasi gerginliklerin devam etmesi ve ticaret ortaklarında özellikle emtia fiyatlarındaki düşüşün ilgili ülkelerin talebinde keskin bir düşüşe yol açmasıyla bir önceki yıla göre yüzde 10 azalmış ve yurtiçi talep ve üretimin genelde yavaş seyretmesi nedeniyle daralan ithalat ise bir önceki yıla göre yüzde 13,6 oranında azalmıştır. Böylece, birincil ve ikincil gelir dengesinin negatif etkisiyle cari işlemler açığı 32,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2016 yılında özellikle turizm gelirlerindeki daralmanın etkisiyle mal ve hizmet ihracatı azalırken düşen yurtiçi talep ve büyüme oranına koşul olarak mal ve hizmet ithalatı da azalmıştır. Böylece, 2016 yılında cari açık 33 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Cari işlemler açığının azalış eğilimini sürdürdüğü ve 32,2 milyar dolar ve 33,3 milyar dolar seviyesinde gerçekleştiği 2015 ve 2016 yıllarında dış finansman ihtiyacı görece azalmıştır. Söz konusu yıllarda cari açığın GSYH'ye oranı yüzde 3,7 ve yüzde 3,8 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Cari işlemler dengesinde artan dış ticaret açıklarını kısmen dengeleyen unsur genellikle net hizmet gelirleri olmuştur. 2000 yılında 11,3 milyar dolar olan net hizmet gelirleri, 2014 yılında 25,2 milyar dolara yükselmiştir. Burada en büyük katkıyı seyahat (turizm) gelirleri sağlamaktadır. 2000 yılında 7,6 milyar dolar olan turizm geliri, 2014 yılında yaklaşık 29,5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Turizm net gelirleri ise 2000 yılında 5,9 milyar dolardan 2014 yılında 24,5 milyar dolar seviyesine kadar yükselmiştir. Öte yandan, siyasi alanda özellikle, Rusya ile yaşanan sıkıntılar neticesinde 2015 yılında turizm gelirleri 21,2 milyar dolara, 2016 yılında ise 13,4 milyar dolara gerilemiştir.

Hizmet gelirleri kalemlerinden olan taşımacılık hizmeti net gelirleri ise özellikle 2009 yılından itibaren artarak cari dengeye pozitif katkı sağlamıştır. 2014 yılında 5,4 milyar dolar seviyesine ulaşan net taşımacılık gelirleri 2015 yılında 6,2 milyar dolar ve 2016 yılında ise 5,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan gelirler dengesi (birincil gelir açığı) hesabı cari işlem dengesini bozucu etki yapacak biçimde sürekli açık vermektedir. 2000 yılında 4 milyar dolar olan birincil gelir açığı, 2014 yılında 8,2 milyar dolara yükselmiştir. 2015 ve 2016 yıllarında bu kapsamdaki açık sırasıyla, 9,6 ve 9,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

İkincil gelir dengesinden (cari transferler) kaynaklanan net girişler 2000 yılında 4,8 milyar dolar düzeyinde iken zaman içerisinde azalan bir kalem olmuştur. 2014 yılında 1,4 milyar dolara gerileyen cari transferler kalemindeki gerileme işçi gelirlerindeki azalmadan kaynaklanmıştır. 1992 yılında 3 milyar dolar, 2000 yılında 4,5 milyar dolar seviyesinde olan söz konusu kalem, özellikle 2000'li yıllardan itibaren azalan bir trend izlemiş ve 2014 yılında 838 milyon dolara gerilemiştir. Bu kalem altında yer alan işçi gelirleri ise geçen yılın aynı dönemine göre 121 milyon dolar azalarak 658 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2010-2013 dönemi çok yüksek net sermaye girişi yaşanmıştır. 2010 yılında 60,1 milyar dolar olan net sermaye girişi, 2013 yılında 73,1 milyar dolar seviyesine kadar çıkmıştır. Bu yıllarda devam eden IMF kredi geri ödemeleri 2013 yılında 852 milyon dolarlık son dilimin ödenmesi ile son bulmuştur. 2014 yılında ise söz konusu kalem 42,8 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2015 yılında ise net sermaye girişi önemli ölçüde azalarak 11,1 milyar dolara gerilemiştir. 2016 yılında net sermaye girişinde kısmi artış yaşanmakla beraber 2010-2014 döneminde kaydedilen net sermaye girişinin yaklaşık üçte biri seviyesinde 22,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Diğer bir dikkat çekici durum ise net hata noksan kaleminde bazı yıllarda görülen yüksek seviyelerdir. Net hata noksan 2011 yılında 8,3 milyar dolar gibi ciddi bir düzeye erişmiştir. Öte yandan 2015 ve 2016 yıllarında net hata ve noksan kalemi son 10 yılın ortalaması olan 1,5 milyar doların oldukça üzerinde, sırasıyla, 10,2 ve 10,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, ekonomiye muhtemel bir kayıtlı dış döviz girişini göstermesi bakımından önemlidir.

6.2 2017 Ocak-Kasım Dönemi Ödemeler Dengesi Gelişmeleri

Bu kısımda, 2017 yılı Ocak-Kasım dönemine ilişkin ödemeler dengesi gelişmeleri 2016 yılının Ocak-Kasım dönemiyle karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu noktada, öncelikle ödemeler dengesinin temel büyüklükleri, daha sonra cari işlemler hesabı ve daha sonra ise sermaye ve finans hesaplarındaki gelişmeler değerlendirilecektir. Bu çerçevede, 2016-2017 Ocak-Kasım

dönemine ilişkin ödemeler dengesi gelişmelerini gösteren Tablo (Tablo 6.2) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 6.2. 2014-2016 Cari İşlemler Hesabı Gelişmeleri (2016-2017 Ocak-Kasım)

(milyon dolar)	Ocak - Kasım		Değişim	
	2016	2017	Miktar	Yüzde
CARI İŞLEMLER HESABI	-28.652	-39.393	-10.741	37,5
DIŞ TİCARET DENGESİ	-36.598	-51.044	-14.446	39,5
Genel Mal Ticareti	-39.740	-42.872	-3.132	7,9
İhracat f.o.b.	128.672	145.127	16.455	12,8
İhracat f.o.b.	129.749	143.213	13.464	10,4
Bavul Ticareti	4.759	5.774	1.015	21,3
Uyarlama: Diğer Mallar	-5.836	-3.860	1.976	-33,9
İthalat f.o.b.	168.412	187.999	19.587	11,6
İthalat c.i.f.	180.209	210.704	30.495	16,9
Uyarlama: Navlun ve Sig.	-8.178	-10.143	-1.965	24,0
Uyarlama: Diğer Mallar	-3.619	-12.562	-8.943	247,1
Net Transit Ticaret Geliri	88	55	-33	-37,5
Parasal Olmayan Altın (net)	3.054	-8.227	-11.281	-369,4
İhracat	7.943	6.490	-1.453	-18,3
İthalat	4.889	14.717	9.828	201,0
HİZMETLER DENGESİ	14.707	19.323	4.616	31,4
Seyahat	13.260	17.099	3.839	29,0
Gelir	17.771	21.402	3.631	20,4
Diğer Hizmetler	1.447	2.224	777	53,7
BİRİNCİL GELİR DENGESİ	-8.211	-10.040	-1.829	22,3
Ücret Ödemeleri	-630	-852	-222	35,2
Yatırım Geliri	-7.581	-9.188	-1.607	21,2
Doğrudan Yatırımlar	-2.504	-2.528	-24	1,0
Portföy Yatırımları	-2.010	-3.235	-1.225	60,9
Diğer Yatırımlar	-3.067	-3.425	-358	11,7
Faiz Geliri	1.856	2.064	208	11,2
Faiz Gideri	4.923	5.489	566	11,5
Uzun Vade	4.028	4.373	345	8,6
Kısa Vade	895	1.116	221	24,7
İKİNCİL GELİR DENGESİ	1.450	2.368	918	63,3
Genel Hükümet	903	1.852	949	105,1
Diğer Sektörler	547	516	-31	-5,7
Kişisel Transferler	688	683	-5	-0,7
Diğer Transferler	-141	-167	-26	18,4

Kaynak: TCMB.

2017 yılı Ocak-Kasım döneminde cari açık yıllık bazda yüzde 37,5 oranında genişleyerek 39,4 milyar dolar olmuştur. 12 aylık kümülatif verilere göre ise cari açık 43,8 milyar dolar ile son 3 yılın en yüksek seviyesine çıkmıştır.

2017 yılı Ocak-Kasım döneminde dış ticaret dengesi yüzde 39,5 oranında ve 14,4 milyar dolar değerinde artarak 51 milyar dolar açık vermiştir. Bu gelişmede, mal ve hizmet ihracatında (fob) geçen yılın aynı dönemine göre 16,5 milyar dolar artış kaydedilirken mal ve hizmet ithalatında

ise bir önceki yıla göre yüzde 16,9 oranında bir artışla 30,5 milyar dolar değerinde artış kaydedilmesi etken olmuştur. Parasal olmayan altın ithalatının cari açığa kaydedilen artışa net etkisinin 2016 yılının aynı dönemine göre negatif 11,3 milyar dolar olduğu görülmektedir.

Bununla beraber, birincil gelir dengesinde portföy yatırımlarından elde edilen gelirler kaynaklı olarak gelir transferlerinin cari işlemler dengesini bozucu etki ettiği görülmektedir. Hizmetler dengesi bir önceki yıla göre yüzde 31,4 oranında ve 4,6 milyar dolar tutarında bir artışla 19,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve cari işlemler hesabını düzeltici nitelikte önemli bir katkı yapmıştır. Bu noktada, bavul ticaretinde bir önceki yıla göre yüzde 21,3 oranında ve 1 milyar dolar tutarında kaydedilen artış cari açığı azaltıcı yönde etki etmiştir.

Böylece, cari denge bir önceki yılın aynı dönemine göre 10,7 milyar dolar kötüleşerek cari açık yüzde 37,5 oranında artmış ve 39,4 milyar dolar olarak görülmektedir. Öte yandan, net enerji ticareti hariç tutulduğunda cari dengenin Kasım sonunda yaklaşık 12 milyar dolar açık verdiği görülmektedir. Cari açıktaki artışta, dış ticaret açığı ile portföy yatırımlarına bağlı devam eden çıkışlar ile faiz ödemelerindeki artış etkili olurken; turizm gelirleri ve doğrudan yatırımlara ait azalan kar transferlerinin açığı sınırlamada katkı sağladığını görülmektedir. Özellikle, yılın 10 aylık dönemde geçen yılın aynı döneminin sadece 0,3 milyar dolar üzerinde gerçekleşen faiz ödemeleri 11 aylık dönem sonunda aradaki farkı 0,6 milyar dolara çıkarmış olup faiz ödemelerinin cari açık üzerinde bir yük oluşturacağı görülmektedir. Özellikle, Eylül ayından itibaren artan döviz kuru ve uluslararası piyasalardaki emtia fiyatlarının cari dengenin bozulmasına önemli önemli derecede etki ettiği değerlendirilmektedir.

2016-2017 Ocak-Kasım dönemine ilişkin sermaye ve finans hesabındaki gelişmeleri gösteren Tablo (Tablo 6.3) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 6.3. Sermaye ve Finans Hesabındaki Gelişmeler (2016-2017 Ocak-Kasım)

(milyon dolar)	Oca-Kas		Değişim	
	2016	2017	Miktar	Yüzde
SERMAYE HESABI	23	16	-7	-30,4
REZERV HARIÇ SERMAYE GİRİŞİ	30.563	38.412	7.849	25,7
FİNANS HESABI *	-20.159	-37.095	-16.936	84,0
Doğrudan Yatırımlar	-8.131	-7.457	674	-8,3
Net Varlık Edinimi	2.722	2.360	-362	-13,3
Net Yükümlülük Oluşumu	10.853	9.817	-1.036	-9,5
Portföy Yatırımları	-8.293	-23.948	-15.655	188,8
Genel Hükümet	-3.919	-12.833	-8.914	227,5
Merkez Bankası	0	0	0	
Bankacılık Sektörü	-3.535	-8.135	-4.600	130,1
Özel Sektör	-839	-2.980	-2.141	255,2
Diğer Yatırımlar	-11.514	-6.290	5.224	-45,4
Genel Hükümet	573	438	-135	-23,6
Merkez Bankası	397	208	-189	-47,6
Bankacılık Sektörü	-978	1.723	2.701	-276,2
Özel Sektör	-14.824	-7.953	6.871	-46,4
Bankaların Yabancı Para Efektif ve Mevduatı	3.318	-706	-4.024	-121,3
Rezerv Varlıklar	7.779	600	-7.179	-92,3
NET HATA NOKSAN	8.470	2.282	-6.188	-73,1

Kaynak: TCMB.

Cari açığın finansmanına ilişkin olarak bir önceki yıla göre rezerv hariç sermaye girişinin 7,8 milyar dolar artarak 38,4 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Cari açığın finansmanı için toplam sermaye girişi açısından en önemli kalem portföy yatırımları olmuştur. 2017 yılı Ocak-Kasım dönemi bir önceki yılın aynı dönemine göre portföy yatırımlarının 8,2 milyar dolardan 23,9 milyar dolara çıktığı görülmektedir. Cari açığın yüzde 60'ının kısa vadeli portföy yatırımları niteliğindeki sermaye girişiyle finanse edildiği görülmektedir. Portföy yatırımları açısından Kasım ayında 2017 yılında ilk kez net sermaye çıkışı gözlenmekle beraber bu gelişmede, 1,3 milyar dolar net sermaye çıkışının büyük ölçüde bankaların yurt dışında ihraç ettiği tahvillerin itfalarından kaynaklandığı görülmektedir. Portföy yatırımları açısından en önemli kalem borç senetleri olurken, söz konusu kalem bir önceki yılın aynı dönemine göre 12,7 milyar dolar artarak 20,2 milyar dolara ulaşmıştır. Bu tutarın 6,3 milyar doları bankalar kaynaklı iken 12,8 milyar doları hükümet kaynaklı olmuştur.

Net doğrudan yatırımlar Ocak-Kasım döneminde bir önceki yılın dönemine kıyasla 674 milyon dolar azalarak 7,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Doğrudan yatırım girişlerinde 6,8 milyar dolarlık kısım üretken yatırımlara ayrılırken, 4,6 milyar dolarlık kısmın ise gayrimenkul alımı niteliğindeki gayrimenkul yatırımlarına ayrıldığı görülmektedir.

TCMB döviz rezervleri Ekim'deki 5 milyar dolarlık artışın ardından Kasım'da 3,9 milyar dolar azalmıştır. 2016 yılında 7,8 milyar dolar olan rezerv artışı 2017 yılında dönem içindeki artış ve azalışlar neticesinde kümülatif olarak Kasım ayı sonu itibarıyla 600 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Net hata noksan kaleminde ise bir önceki yılın aynı dönemine göre 6,2 milyar dolar gerileme olmuş ve Ocak-Kasım döneminde 2,3 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Bu çerçevede, özellikle, son dönemde artan emtia fiyatlarıyla cari açığın hızlandığı, cari açığın finansmanının önemli ölçüde kısa vadeli portföy yatırımlarıyla gerçekleştirildiği, bunun içinde de hükümet tarafından çıkarılan borçlanma enstrümanlarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. **Cari açığın finansmanı açısından önemli olan doğrudan yatırımların 2016 yılına göre azaldığı, bunun yanında bu kapsamda yapılan yatırımların üretken yatırımlara değil gayrimenkul alımı niteliğindeki verimsiz alanlara yönlendirildiği görülmektedir.**

7. DIŞ TİCARET

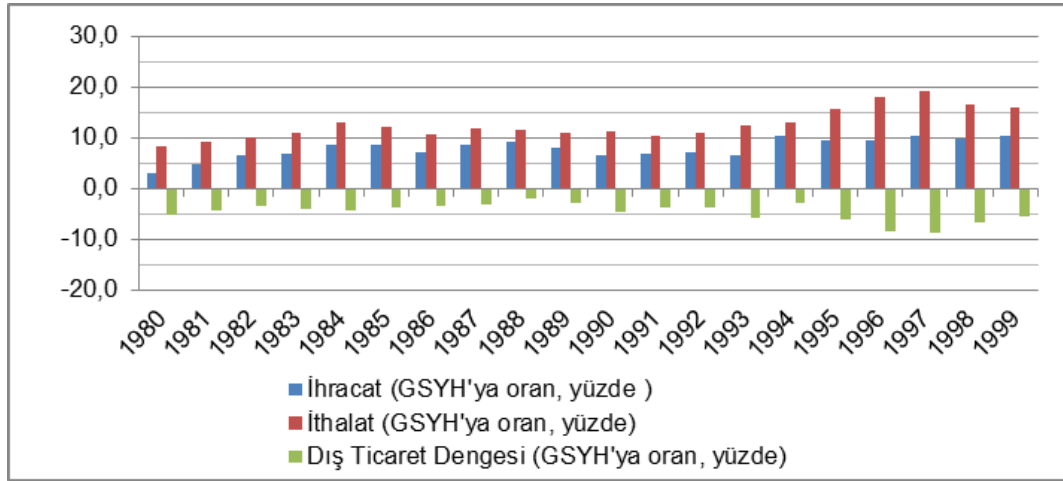
Türkiye'de 24 Ocak 1980 Kararları ile dış ticaret politikasında yapısal bir dönüşüm hedeflenmiştir. Buna göre ithalatın aşamalı olarak serbestleştirilmesi, ihracatın ise düşük faizli kredi, vergi iadesi gibi çeşitli teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenmesi öngörülmüştür. Böylece, başlatılan dışa açılma sürecinde ihracatın artırılması ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden biri olarak görülmüştür. Ayrıca, dış ticarete rekabet gücünün artırılması, aşırı değerlenmiş Türk Lirasının gerçek değerine erişmesini gerektirdiği için sabit döviz kuru sistemi terk edilmiş ve 1980'ler boyunca belirli oranlarda devalüasyonlar yapılmıştır. Bu çerçevede, Türkiye ihracata dayalı dışa açık bir büyüme modeli benimsenmiş, dünyayla entegre ve dünya nispi fiyat mekanizmasıyla uyumlu bir piyasa sisteminin kurulması ve böylece toplumsal refahın artırılması ve kalkınmanın sağlanması planlanmıştır.

Bu kısımda, öncelikle, mevcut iktisadi yapının temel taşlarının döşendiği 1980'li yıllardan başlamak üzere Türkiye'de dış ticaretin genel görünümü ele alınacaktır. Daha sonra, yakın dönem dış ticaretindeki gelişmeler 2012-2016 dönemi esas alınarak ticaret konusu malların iktisadi niteliğine, üretici sektörler, ticaret yapılan ülke gruplarına ve ana ticaret ortağı olunan ülkelerle yapılan ticarete göre incelenecektir. İlerleyen bölümde ise, 2017 yılında dış ticarete

kaydedilen gelişmeler, 2016 yılıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Son kısımda ise, döviz kurunda meydana gelen gelişmeler analiz edilecektir.

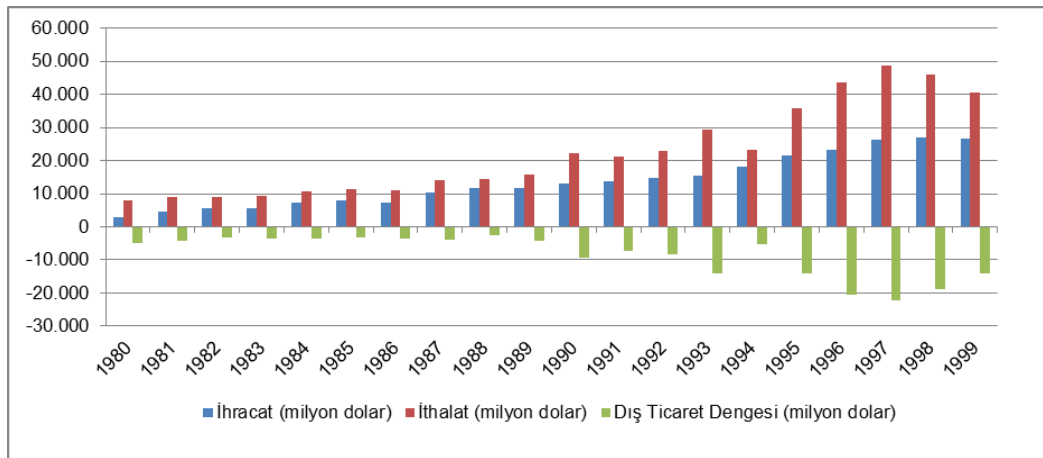
7.1 Türkiye’de Dış Ticaretin Genel Görünümü (1980-2017)

Şekil 7.1 ve Şekil 7.2’de de görüldüğü gibi 24 Ocak Kararları’nı takiben 1980’ler boyunca ihracatta artışlar sağlanmıştır. 1980 yılında 2,9 milyar dolar düzeyinde olan ihracat hacmi, 1989 yılında 11,6 milyar dolara ulaşmıştır. Fakat ihracat hacmindeki bu artışa ithalattaki artışın eşlik etmesiyle dış ticaret açıkları dönem süresince 3-4 milyar dolar seviyelerinde dalgalanmıştır. 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kısıtların kaldırılmasıyla birlikte 1990’lar boyunca sermaye girişleri artmış, Türk Lirası değer kazanmaya başlamıştır. Ayrıca 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile ithalattaki serbestleştirme sürdürülmüştür. Bu dönemde ithalatın artış hızı ihracatın artış hızının üzerinde seyretmiştir. Hızla artan dış ticaret açıkları 1994 yılında krizin etkisiyle daralmış olsa da, kriz sonrasında tekrar yüksek artış trendine girmiştir. Bu eğilim 1997 Doğu Asya ve 1998 Rusya krizlerinin etkisiyle 1998 ve 1999 yıllarında bir miktar düşüşe geçmiştir.

Kaynak: TÜİK, OECD.

Şekil 7.1. 1980-1999 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi (GSYH'ye Oran, Yüzde)

Kaynak: TÜİK.

Şekil 7.2. 1980-1999 Dönemi Dış Ticaret Gelişimi (milyon dolar)

Diğer yandan, 1994 yılına kadar GSYH'ye oran olarak yüzde 5-10 Aralığında seyreden ihracat 1994 krizi ve sonrasında GSYH'ye oran olarak yüzde 10 seviyesine çıkmış ve 2000'li yıllara kadar bu seviyesini korumuştur. İthalatta ise AB ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasıyla GSYH'ye oran olarak yüzde 15 seviyesini geçen ithalat bir daha bu seviyenin altına düşmemiştir.

Bu dönemde, ekonominin dışa açılmasıyla paralel olarak dış ticaret hacminin ekonomi içerisindeki payı artmıştır. Dış ticaretteki artış ekonominin büyüme hızının üzerinde gerçekleşmiştir.

Uzun yıllar boyunca yüksek enflasyonla mücadele eden Türkiye'de, 2000 yılında IMF desteğiyle enflasyonla mücadele amacıyla yeni bir istikrar programı uygulanmaya konulmuştur. Programla, ekonomide olumlu beklentilerin artmasıyla genişleyen talep ithalatta hızlı bir artışa yol açmış fakat ihracattaki artış buna eşlik edememiştir. İthalat talebinin etkisiyle hızla yükselen dış ticaret açığı bir önceki yıla oranla yüzde 89,8'lik ciddi bir artış göstermiştir. 2001 yılının Şubat ayında yaşanan krizle ekonomi keskin ve hızlı bir daralma sürecine girmiştir. İç talebin daralmasıyla ithalatta yüzde 24'lük bir düşüş meydana gelmiştir. Döviz kurunda, 2000 yılında uygulanan nominal çapa uygulaması terkedilmiş ve dalgalı kur rejimine geçilerek devalüasyona gidilmiştir. Döviz kurunun yükselmesinin olumlu katkısıyla ihracat yüzde 12,8 büyüme kaydetmiştir. 2001 yılında dış ticaret hacmi önceki yıla göre yüzde 11,6 oranında küçülmüştür.

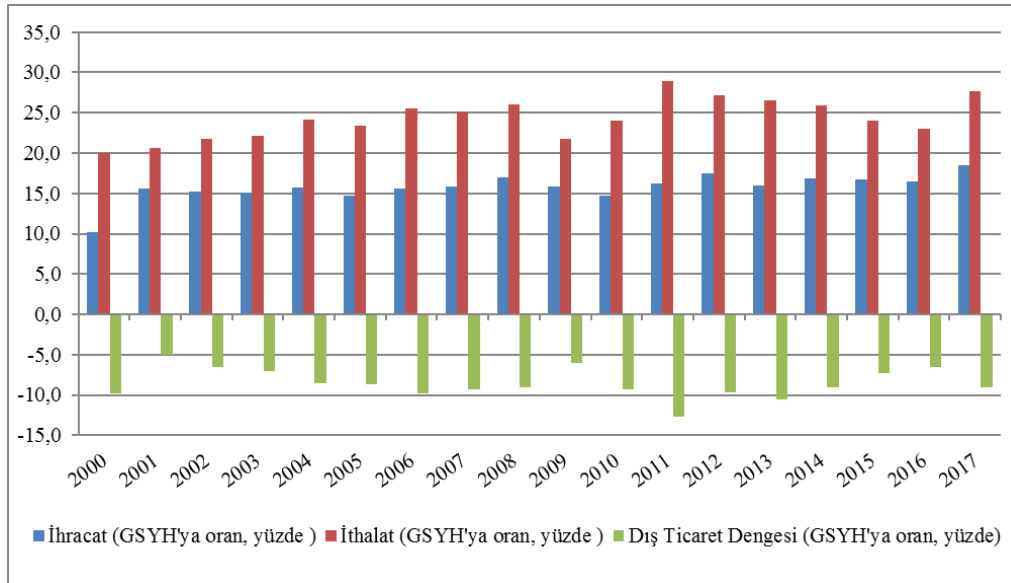
Tablo 7.1. Dış Ticaret Dengesi (2000-2017, milyon dolar)

Yıl	İhracat (FOB)	İthalat (CIF)	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracat (FOB)	İthalat (CIF)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	(Milyon \$)				Değişim (%)		(%)
2001	31.334	41.399	-10.065	72.733	12,8	-24,0	75,7
2002	36.059	51.554	-15.495	87.613	15,1	24,5	69,9
2003	47.253	69.340	-22.087	116.593	31,0	34,5	68,1
2004	63.167	97.540	-34.373	160.707	33,7	40,7	64,8
2005	73.476	116.774	-43.298	190.251	16,3	19,7	62,9
2006	85.535	139.576	-54.041	225.111	16,4	19,5	61,3
2007	107.272	170.063	-62.791	277.334	25,4	21,8	63,1
2008	132.027	201.964	-69.936	333.991	23,1	18,8	65,4
2009	102.143	140.928	-38.786	243.071	-22,6	-30,2	72,5
2010	113.883	185.544	-71.661	299.428	11,5	31,7	61,4
2011	134.907	240.842	-105.935	375.749	18,5	29,8	56,0
2012	152.462	236.545	-84.083	389.007	13,0	-1,8	64,5
2013	151.803	251.661	-99.859	403.464	-0,4	6,4	60,3
2014	157.610	242.177	-84.567	399.787	3,8	-3,8	65,1
2015	143.839	207.234	-63.395	351.073	-8,7	-14,4	69,4
2016	142.530	198.618	-56.089	341.148	-0,9	-4,2	71,8
2017	157.055	233.792	-76.736	390.847	10,2	17,7	67,2

Kaynak: TÜİK

2002 yılından itibaren 2008 yılı son çeyreğine kadar dalgalanmalar göstermekle beraber kesintisiz biçimde sürdürülen ekonomik büyümenin etkisiyle dış ticaret hacmi sürekli büyüme göstermiştir. Ayrıca TL'nin değer kazanımı ve faiz hadlerinde meydana gelen düşüşle

desteklenen tüketim talebi canlılığı dış ticaret hacminin gelişiminde etkili olan diğer unsurlarıdır. 2009 yılında küresel finans krizinin etkilerinin Türkiye'ye ulaşmasıyla dış ticaret hacmi yüzde 27,2 oranında daralmıştır. 2010 yılından itibaren dış ticaret hacmi yeniden artış trendine girmiş ancak, 2012 ve 2013 yıllarında ekonomideki büyüme sürecinin yavaşlaması nedeniyle bu yıllarda sınırlı kalmıştır. 2014 yılında ise ithalat hacmindeki daralmanın etkisiyle dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre küçük bir miktar olsa da azalış göstermiştir. 2015 yılında alınan önlemlerin yanında uluslararası piyasalarda emtia fiyatlarının önemli ölçüde düşmesinin de etkisiyle özellikle ithalatta önemli oranda bir düşüş gerçekleşmiştir. Ancak ihracatın ithalata bağlı yapısı da bundan etkilenecek ihracat tutarı da 2012 yılından önceki seviyesine inmiştir. 2016 yılında zayıf yurtiçi ve yurtdışı talep ve ham petrol fiyatlarındaki düşük seviye dış ticaret hacminin düşmesine ve dış ticaret dengesinde yüzde 11,5 seviyesinde bir iyileşmeye katkı sağlamıştır. 2017 yılında ise ithalat ve ihracatın her ikisinde kaydedilen artışa bağlı olarak, bir önceki yıldaki düşük bazın da etkisiyle dış ticaret hacmi yüzde 14,6 oranında yükselmiştir.

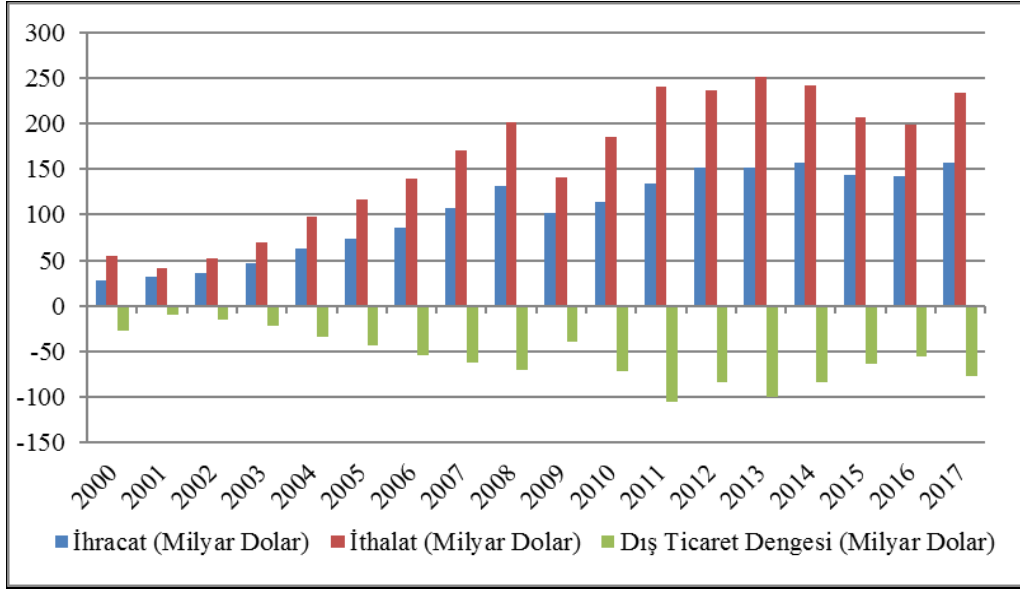
Kaynak:TÜİK. 2017 yılı GSYH rakamı yazarın kendi hesaplamalarıdır.⁹

Şekil 7.3. 2000-2017 Dönemi Dış Ticaretin Gelişimi (GSYH'ye Oran, Yüzde)

Şekil 7.3 ve Şekil 7.4'ten görüldüğü üzere 2000–2008 döneminde her yıl ihracat ve ithalat gerek değer olarak gerekse GSYH'ye oran olarak kayda değer bir şekilde artmıştır. 2002-2008 periyodunda son iki yıl dışında ithalatın artış hızı ihracatın artış hızından daima yüksek olmuştur. Bu durum dış ticaret açığının bu yıllar boyunca sürekli artış göstermesine neden olmuştur. Ayrıca ihracatın ithalata karşılama oranı da son iki yıl dışında dönem boyunca düşüş göstermiştir. 2001 krizinde ithalatın yüzde 24 daralması ve ihracatın yüzde 12,8 artması ile yüzde 75,7 seviyesine çıkan ihracatın ithalata karşılama oranı giderek düşerek 2006 yılında yüzde 61,3'e gerilemiş, 2008 yılında ise ihracat artış hızının ithalata göre daha yüksek düzeyde olmasının etkisiyle bir miktar düzelenek yüzde 65,4'e çıkmıştır.

⁹ 2017 yılı GSYH rakamı, yıllık ortalama TÜFE ve yıllık ortalama YÜFE rakamlarının ortalaması alındıktan sonra bulunan oranın Kalkınma Bakanlığı Orta Vadeli Programda 2017 yılı reel büyüme gerçekleşme tahmini ile çarpımı neticesinde nominal (cari fiyatlarla) GSYH rakamı elde edilmiştir. Bu rakamın, yıllık ortalama döviz kuruna bölümüyle cari fiyatlarla dolar cinsinden GSYH elde edilmiştir.

Kaynak: TÜİK

Şekil 7.4. 2000-2015 Dönemi Dış Ticaretin Gelişimi (milyar dolar)

2009 yılında küresel finansal krizin etkisiyle ihracat ve ithalat hacimleri hızla daralmıştır. İhracat bir önceki yıla göre yüzde 22,6 oranında azalarak 102,1 milyar dolara, ithalat ise bir önceki yıla göre yüzde 30,2 oranında azalarak 140,9 milyar dolara gerilemiştir. Dış ticaret açığı, ithalatta meydana gelen daralmanın daha keskin olması nedeniyle bir önceki döneme göre yüzde 44,5 oranında azalarak 38,8 milyar dolara düşmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise dış ticaret açığındaki bu düzelme ile yüzde 72,5'e çıkmıştır.

2010 ve 2011 yıllarında ekonomik büyümedeki artışlarla birlikte dış ticaret hacminde tekrar hızlı bir genişleme yaşanmıştır. Bu yıllarda ithalat artışı sırasıyla yüzde 31,7 ve yüzde 29,8'lik değerlere ulaşmıştır. İthalat hacmindeki artışın nedenleri arasında; hızlı ekonomik büyümenin hane halkı gelirlerini artırarak tüketim talebini canlandırmasını, artan yatırım faaliyetlerinin yatırım malları ithalatını yükseltmesini ve Türk Lirasının aşırı değerli oluşunun ithal girdilere olan talebi artırmasını sayabiliriz. Küresel finansal krizin etkilerinin özellikle Avrupa Birliği'nde hala hissedilmesi ve Türk Lirası'nın aşırı değerli konumunu sürdürüyor olması ihracat faaliyetini olumsuz biçimde etkilemiştir. 2010 yılında yüzde 11,5 artış gösteren ihracat hacmi, 2011 yılında ise yüzde 18,5 büyümüştür. Bu iki yılda dış ticaret açığı hızla yükselirken özellikle 2011 yılında 105,9 milyar dolar ile rekor bir seviyeye çıkmıştır. Aynı yıl ihracatın ithalatı karşılama oranı ise yüzde 56'ya gerilemiştir.

Aşırı ısınan ekonomiyi soğutmak amacıyla başta kredi hacmi genişleme hızının azaltılması olmak üzere bir takım önlemlerin alınmasıyla 2012 yılında ekonomik büyüme yavaşlama sürecine girmiş, bu şekilde tüketim ve yatırım talebi daralmıştır. İthalat hacmi bir önceki yıla göre yüzde 1,8 oranında azalışla 236,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve böylece ithalat hacminde son yıllardaki hızlı büyümenin önüne geçilmiştir. Buna karşılık 2012 yılında ihracat yüzde 13 oranında bir artışla 152,5 milyar dolara yükselmiştir. Bilhassa parasal olmayan altın ihracatında önceki yıllara nazaran ciddi bir artış kaydedilmiş, bu da 2012 yılı ihracat artışına olumlu bir katkıda bulunmuştur. İthalatın azalışı ve ihracatın artışıyla dış ticaret açığı yüzde 20,6 daralırken, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise yüzde 64,5'e çıkmıştır.

2013 yılında ekonomik büyümenin bir önceki yıla göre canlanması, ithalatın yüzde 6,4 oranında artmasını sağlamıştır. Böylece ithalat hacmi 2013 yılında 251,7 milyar dolara yükselmiştir. Parasal olmayan altın ithalatındaki hızlı artış, genişleyen ithalat hacmine katkıda bulunmuştur.

İhracat ise küçük bir azalışla hemen hemen bir önceki yıldaki düzeyini korumuştur. 2012 yılına kıyasla parasal olmayan altın ihracatında yüksek oranlı bir düşüş meydana gelmiş ve bu durum 2013 yılı ihracatını olumsuz etkilemiştir. İthalattaki artışa karşılık ihracatta düşüş yaşanması dış ticaret açığının yüzde 18,8 artmasına neden olmuş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 60,3'e gerilemiştir.

2014 yılında yurtiçi talebin zayıflaması ve yılın ikinci yarısında petrol fiyatlarının hızlı düşüşünün etkileriyle ithalat hacmi düşmüştür. İthalat bir önceki yıla göre yüzde 3,8 azalarak 242,2 milyar dolara gerilemiştir. Rusya ve Irak gibi önemli ihraç pazarlarımıza yönelik ihracat hacmindeki düşüş, AB ve ABD gibi ihraç pazarlarımıza yönelik ihracat hacmi artışıyla telafi edilmiştir. Böylece 2014 yılında ihracat hacmi yüzde 3,8 artarak, 157,6 milyar dolar olmuştur. İhracatın artması ve ithalatın azalmasıyla dış ticaret açığı yüzde 15,3 daralarak, 84, 6 milyar dolara gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 65,1'e yükselmiştir.

2015 yılında yurtiçi talebin zayıflaması petrol fiyatlarının hızlı düşüşünün etkileriyle ithalat hacmi düşmüştür. İthalat bir önceki yıla göre yüzde 3,8 azalarak 207,2 milyar dolara gerilemiştir. 2015 yılında ihracat hacmi yüzde 8,7 azalarak, 143,8 milyar dolar olmuştur. İhracatın da azalmasına rağmen ithalatta kaydedilen daha yüksek oranındaki daralma sebebiyle dış ticaret açığı yüzde 25 oranında gerileyerek, 63,4 milyar dolara gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 69,4'e yükselmiştir.

2016 yılında Türkiye'de iç siyasete yaşanan olumsuzlukların yanında küresel piyasalardaki belirsizlik ve ticaret ortağı ülkelerdeki talebin durgunluğu ihracatta; yurtiçi talepteki yavaşlama ve petrol fiyatlarının düşük seyretmesiyle ithalatta kısmi bir gerilemeye yol açmıştır. Rusya ve Irak gibi önemli ihraç pazarlarına yönelik ihracat hacmindeki düşüş, AB ve ABD gibi ihraç pazarlarına yönelik ihracat hacmi artışıyla kısmen telafi edilmiş ancak Rusya'yla yaşanan siyasi krizin ekonomiye yansımalarının etkisi nedeniyle bu ülkeye ihracatta yüzde 50'ler seviyesinde bir düşüş kaydedilmiştir. Böylece, 2016 yılında ihracat yüzde 0,9, ithalat ise yüzde 4,2 daralmıştır. Bu çerçevede, dış ticaret dengesinde 11,5'lik bir düşüş kaydedilmiştir. Buna göre, ihracat 142,6 milyar dolar, ithalat ise 198,6 milyar dolar ve dış ticaret dengesi de 56 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 71,8 seviyesine yükselmiştir.

2017 yılında, Türkiye'de bir önceki yılda iç siyasette yaşanan olumsuzlukların devamı niteliğindeki sürecin getirdiği siyasi düzlemdeki sıkıntıların belirli ölçüde aşılması, döviz kurundaki değer kaybının ihracatçı sektörlerin rekabet gücünü olumlu etkilemesi ve ticaret ortağı ülkelerdeki talebin canlanmaya başlamasıyla ihracatta hızlı bir artış sağlamıştır. Öte yandan yurtiçi talepteki zayıflığın vergi indirimleri ile giderilmesine yönelik olarak hükümet tarafından atılan adımlar ve özellikle, son çeyrekte petrol fiyatlarında kaydedilen kısmi artışa bağlı olarak ithalatta da yılın ikinci yarısında bir büyüme kaydedilmiştir. Rusya gibi önemli ihraç pazarlarına yönelik ihracat hacmindeki düşüşün bir kısmı siyasi alanda kaydedilen ilerleme ile kısmen telafi edilmiştir. Ayrıca, AB ve ABD gibi ihraç pazarlarında görülen kısmi toparlanma ihracat hacminde bir artışa yol açmıştır. Böylece, 2017 yılında ihracat yüzde 10,2, ithalat ise yüzde 17,7 oranında artmıştır. Bu çerçevede, dış ticaret dengesinde yüzde 36,8 oranında bir artış kaydedilmiş ve dış ticaret dengesi 76,7 milyar dolar açık vermiştir. Buna göre, ihracat 157 milyar dolar, ithalat 233,8 milyar dolar ve dış ticaret dengesi 76,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise yüzde 67,2 olmuştur.

7.2 2012-2017 Döneminde Dış Ticaretteki Gelişmeler

Bu kısımda 2012-2017 dönemine ilişkin dış ticaretteki gelişmelerdeki temel eğilimler üzerinde durulmak suretiyle incelenmektedir. Dış ticarete konu olan malların kullanım amacına göre, dış ticarete konu olan malların üretim sektörlerine göre ve ticaret yapılan ülke ve ülke gruplarına göre dış ticaretteki gelişmeler üç başlık altında incelenecektir.

7.2.1 Dış Ticarete Konu Olan Malların Kullanım Amacı Bağlamında Dış Ticaretteki Gelişmeler

Dış ticarete konu olan mallar kullanım amacı bağlamında iktisadi niteliğine göre değerlendirilmek istendiğinde bu kapsamda analize imkân veren Geniş Ekonomik Grupların Sınıflaması (BEC) kullanılmaktadır. Bu sınıflamaya göre ticarete konu mallar; yatırım malları, aramaları, tüketim malları ve diğerleri şeklinde dört başlık altında incelenmektedir.

Geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ihracattaki gelişmeler aşağıda (Tablo 7.2) sunulmaktadır.

Tablo 7.2. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İhracat (2012-2017)

Değer (Milyon Dolar)	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Genel Toplam	152.462	151.803	157.610	143.839	142.530	157.055
Yatırım (sermaye) malları	13.734	15.592	16.107	15.392	15.891	18.360
Hammadde (ara mallar)	82.656	74.817	75.171	68.433	66.890	73.096
Tüketim malları	55.556	60.732	65.088	59.146	58.877	64.900
Diğerleri	516	661	1.243	869	871	699
Pay (Yüzde)						
Genel Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Yatırım (sermaye) malları	9,0	10,3	10,2	10,7	11,1	11,7
Hammadde (ara mallar)	54,2	49,3	47,7	47,6	46,9	46,5
Tüketim malları	36,4	40,0	41,3	41,1	41,3	41,3
Diğerleri	0,3	0,4	0,8	0,6	0,6	0,4

Kaynak: TÜİK

Geniş ekonomik grupların (BEC) sınıflamasına göre ihracatta en yüksek paya sahip hammadde ihracatıdır. 2012 yılında BEC sınıflamasına göre ihracatı içerisinde yüzde 54,2'lik bir paya ulaşan söz konusu kalem, 2013 yılında yüzde 9,5 azalmış ve toplam ihracatta görülen daralmanın en önemli kaynağı olmuştur. Hammadde ihracatının toplam içerisindeki payı 2014-2017 döneminde düzenli bir şekilde azalarak 2017 yılında yüzde 46,5 seviyesine gerilemiştir. Öte yandan, yatırım malları ihracatının toplam içerisindeki payı, 2012 döneminden itibaren düzenli bir şekilde artarak dönem başındaki yüzde 9 seviyesinden 2017 yılında yüzde 11,7 seviyesine yükselmiştir. Tüketim malları ihracatının toplam içerisindeki payı ise 2012 yılında yüzde 36,4 iken 2014 yılında yüzde 41,3 seviyesine yükselmiş ve 2017 yılına kadar olan dönem içerisinde yaklaşık olarak aynı seviyesini korumuştur.

İhracattaki gelişmeler değer açısından BEC sınıflamasına göre ele alındığında 2012 yılında 152,5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen ihracat içerisinde en önemli kalem olan hammadde ihracatı söz konusu yılda 82,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Daha sonra sürekli bir azalma eğiliminde olan söz konusu kalem 2016 yılında 66,9 milyar dolara kadar gerilemiş daha sonra 2017 yılında kısmi bir artışla 73,1 milyar dolar olmuştur. Yatırım malları ihracatı ise 2012 yılındaki 13,7 milyar dolar seviyesinden düzenli olarak artışla 18,4 milyar dolara yükselmiştir.

2012 yılında 55,6 milyar dolar seviyesinde olan tüketim malları ihracatı dönem sonunda 64,9 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ithalattaki gelişmeler aşağıda (Tablo 7.3) sunulmaktadır.

Tablo 7.3. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (2012-2017)

Değer (Milyon Dolar)	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Genel Toplam	236.545	251.661	242.177	207.234	198.618	233.792
Yatırım (sermaye) malları	33.925	36.771	35.996	34.905	35.919	33.117
Hammadde (ara mallar)	174.930	183.811	176.722	143.317	134.315	171.452
Tüketim malları	26.699	30.416	29.006	28.587	27.947	28.489
Diğerleri	990	663	453	426	437	734
Pay (Yüzde)						
Genel Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Yatırım (sermaye) malları	14,3	14,6	14,9	16,8	18,1	14,2
Hammadde (ara mallar)	74,0	73,0	73,0	69,2	67,6	73,3
Tüketim malları	11,3	12,1	12,0	13,8	14,1	12,2
Diğerleri	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3

Kaynak: TÜİK.

Geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre hammaddeler, ithalat içerisinde en yüksek paya sahip kalemdir. 2012 yılında hammadde ithalatının toplam içerisindeki payı yüzde 74 iken zaman içerisinde, ara malları ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı 2015 yılında temelde emtia fiyatlarındaki düşüş sebebiyle yüzde 69,2'ye gerilemiştir. 2016 yılında söz konusu kalem yüzde 67,6 oranına kadar geriledikten sonra 2017 yılında tekrar yükselerek yüzde 73,3 seviyesine çıkmıştır.

2012 yılında tüketim ve yatırım talebinde görülen yavaşlama nedeniyle yatırım malları ve tüketim malları ithalatı sırasıyla, yüzde 14,3 ve 11,3 iken, dönem sonunda yaklaşık aynı seviyede yüzde 14,2 ve yüzde 12,2 olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında iç talebin bir önceki yıla göre canlanması ile yatırım malları ithalatında yüzde 8,4, hammadde ithalatında yüzde 5,1 ve tüketim malları ithalatında ise yüzde 13,9 oranlarında artışlar gerçekleşmiştir. 2014 yılında toplam ithalattaki azalmanın en önemli kaynağı hammadde ithalatı olmuştur. Bu azalma trendi sebebiyle hammadde ithalatı azalarak 2016 yılına kadar devam etmiş ve 134,3 milyar dolara gerilemiştir. 2017 yılı hammadde ithalatında kayda değer bir artış gerçekleşmiş ve toplam 171,5 milyar dolar seviyesine çıkarak toplam içindeki payı 73,3 oranına yükselmiştir.

Yukarıdaki ifade edilen hususlar birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin ithalatının yüzde 87'sinin yatırım ve aramalı niteliğinde olduğu görülmektedir. Bu durum ithal ürünlerin Türkiye'de hanehalkı kullanımına yönelik tüketimden ziyade üretim faaliyetlerinin sürdürülmesi bakımından önem taşıdığı ve ekonomik büyümenin ithalata bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır.

7.2.2 Üretim Sektörlerine Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler

Dış ticarete konu olan mallar, üretim sektörlerine bağlamında değerlendirilmek istendiğinde Ticarete konu olan malların üretim yapan sektörler temelinde değerlendirilmesinde ve analizinde Uluslararası Standart Sanayi (ISIC) Sınıflaması kullanılmaktadır. Bu sınıflamaya göre ticarete konu mallar; tarım, madencilik, imalat sanayii ve bunların alt kalemleri gibi üretim sektörlerini gösteren başlıklar altında incelenmektedir. Uluslararası Standart Sanayi

Sınıflamasına (ISIC) göre, iktisadi üretim sektörleri temelinde ihracattaki genel değişim aşağıdaki tabloda (Tablo 7.4) sunulmaktadır.

Tablo 7.4. Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC) Göre İhracat (2012-2017)

Değer (Milyon Dolar)	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Genel Toplam	152.462	151.803	157.610	143.839	142.530	157.055
Tarım ve ormancılık	5.189	5.653	6.030	5.757	5.397	5.288
Balıkçılık	190	258	347	368	414	451
Madencilik ve taşocakçılığı	3.161	3.879	3.406	2.799	2.677	3.509
İmalat sanayi	143.194	141.358	147.059	134.390	133.596	147.199
Diğer	728	653	768	525	446	608
Pay (Yüzde)						
Genel Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tarım ve ormancılık	3,4	3,7	3,8	4,0	3,8	3,4
Balıkçılık	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3
Madencilik ve taşocakçılığı	2,1	2,6	2,2	1,9	1,9	2,2
İmalat sanayi	93,9	93,1	93,3	93,4	93,7	93,7
Diğer	0,5	0,4	0,5	0,4	0,3	0,4

Kaynak: TÜİK

İhracatın ekonomik faaliyetlere göre dağılımı içinde imalat sanayi yüzde 90'ın üzerinde bir oranla en yüksek paya sahip sektördür. İhracattaki azalış veya artışların temel kaynağı imalat sanayi sektörü ihracatındaki dalgalanmalardır.

Madencilik sektörü ihracatı tutarı emtia fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlı olarak 2014 ve 2015 yılında düşerken 2017 yılında toparlanma eğimine girmiştir. Sektörün toplam ihracat içerisindeki payı yaklaşık yüzde 2 civarındadır. Madencilik ihracatı 2,8-3,5 milyar dolar civarında gerçekleşmekte olup 2013 yılında 3,9 milyar dolar seviyesinden 2016 yılında 2,7 milyar dolar seviyesine kadar geriledikten sonra 2017 yılında tekrar 3,5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Tarım sektörünün toplam ihracat içerisindeki payı yüzde 3,4 ile yüzde 4 arasında dalgalanmakta olup tarım ürünleri ihracatı 5-5,5 milyar dolar seviyesindedir. Öte yandan tarım ürünleri ihracatı 2012 yılında 5,2 milyar dolar olarak gerçekleşirken 2014 yılında 6 milyar dolar seviyesine yükselmiş, ilerleyen dönemde ılımlı bir şekilde azalarak 2017 yılında 5,3 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.

Diğer sektörler ise yaklaşık 1 milyar dolar civarında ihracat gerçekleştirmekte olup toplam ihracat içerisindeki payı yüzde 0,7 seviyesindedir.

İktisadi üretim sektörlerine göre ithalattaki genel değişim aşağıdaki tabloda (Tablo 7.5) sunulmaktadır.

Tablo 7.5. Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC) Göre İthalat (2012-2017)

Değer (Milyon Dolar)	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Genel Toplam	236.545	251.661	242.177	207.234	198.618	233.792
Tarım ve ormancılık	7.447	7.718	8.589	7.176	7.041	8.993
Balıkçılık	56	58	69	88	56	58
Madencilik ve taşocakçılığı	42.247	38.205	37.126	27.609	19.009	26.071
İmalat sanayi	176.235	196.823	187.742	166.821	167.243	190.742
Diğer	10.560	8.857	8.651	5.540	5.269	7.929
Pay (Yüzde)						
Genel Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tarım ve ormancılık	3,1	3,1	3,5	3,5	3,5	3,8
Balıkçılık	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Madencilik ve taşocakçılığı	17,9	15,2	15,3	13,3	9,6	11,2
İmalat sanayi	74,5	78,2	77,5	80,5	84,2	81,6
Diğer	4,5	3,5	3,6	2,7	2,7	3,4

Kaynak: TÜİK

İthalatın ekonomik faaliyetlere göre dağılımı içinde imalat sanayi yüzde 80'in üzerinde bir oranla en yüksek paya sahip sektördür. İthalattaki azalış veya artışların temel kaynağı imalat sanayii sektörü ithalatındaki dalgalanmalardır. 2012 yılında toplam içindeki payı yüzde 74,5 seviyesinde olan imalat sanayii ithalatı 2016 yılında yüzde 84,2 seviyesine kadar yükseldikten sonra kısmi bir gerilemeyle yüzde 81,6 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayii sektörü üretiminden yapılan ithalat dönem içerisinde 176,2 milyar dolar seviyesinden 190,7 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Madencilik sektörü ithalatı tutarı emtia fiyatlarındaki düşüşün de katkısıyla 2012 yılından itibaren düşüş trendine girmiş, söz konusu yıldaki 42,2 milyar dolar seviyesinden 2016 yılında 19 milyar dolara kadar geriledikten sonra 2017 yılında tekrar toparlanma eğimine girmiş ve 26,1 milyar dolara yükselmiştir. Sektörün toplam ithalat içerisindeki payı yüzde 17,9 seviyesinden yüzde 11,2 seviyesine gerilemiştir.

Tarım sektörünün toplam ithalat içerisindeki payı 2012-2017 döneminde yüzde 3,1 seviyesinden yüzde 3,8 seviyesine yükselmiştir. Tarım sektörü ürünleri ithalatı 7,5 milyar dolar seviyesinden 9 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Diğer sektörlerden ise yaklaşık 5-10 milyar dolar civarında ithalat gerçekleştirilmekte olup toplam ithalat içerisinde söz konusu kalemin payı dönem içerisinde yüzde 2,7-4,5 aralığında dalgalanmış olup, 2017 yılında yüzde 3,4 olarak gerçekleşmiştir.

7.2.3 Ülkeler ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler

Bu kısımda, Türkiye'nin dış ticareti; ticaret yapılan ülke ve ülke gruplarına göre ele alınacaktır. Bu kapsamda, Türkiye'nin 2012-2017 dönemine ilişkin ülke gruplarına göre ihracatı aşağıdaki tabloda (Tablo 7.6) sunulmaktadır.

Tablo 7.6. Ülke Gruplarına Göre İhracat (2012-2017)

Ülke grubu	Değer (milyon dolar)						Değişim	Pay Farkı
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	(yüzde)	(yüzde)
Toplam	152 462	151 803	157 610	143 839	142 530	157 055	3,0	0,0
A-Avrupa Birliği (AB 28)	59 398	63 040	68 514	63 998	68 344	73 942	24,5	8,1
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	2 295	2 413	2 270	1 907	1 822	1 995	-13,1	-0,2
C-Diğer ülkeler	90 768	86 350	86 826	77 934	72 364	81 119	-10,6	-7,9
Diğer Avrupa (AB Hariç)	14 167	14 214	15 184	14 141	9 736	9 810	-30,8	-3,0
Kuzey Afrika	9 444	10 042	9 758	8 527	7 755	7 529	-20,3	-1,4
Diğer Afrika	3 913	4 104	3 996	3 922	3 651	4 149	6,0	0,1
Kuzey Amerika	6 663	6 580	7 292	7 067	7 404	9 701	45,6	1,8
Orta Amerika ve Karayipler	770	1 004	938	849	846	1 171	52,2	0,2
Güney Amerika	2 191	2 127	1 852	1 310	1 095	1 296	-40,9	-0,6
Yakın ve Orta Doğu	42 451	35 575	35 384	31 086	31 304	35 347	-16,7	-5,3
Diğer Asya	10 575	12 017	11 591	10 307	9 684	11 275	6,6	0,2
Avustralya ve Yeni Zelanda	490	538	600	619	736	648	32,1	0,1
Diğer Ülke ve Bölgeler	105	149	231	106	152	192	82,3	0,1
D-Seçilmiş ülke grupları								
OECD Ülkeleri	66 290	68 684	76 675	75 368	77 420	82 761	24,8	9,2
EFTA Ülkeleri	2 601	1 662	3 795	6 202	3 267	1 639	-37,0	-0,7
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	18 791	20 368	19 687	14 590	13 078	15 644	-16,8	-2,4
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	16 563	11 898	11 717	9 567	9 603	8 108	-51,0	-5,7
Bağımsız Devletler Topluluğu	15 075	16 924	15 616	10 569	7 750	9 108	-39,6	-4,1
Türk Cumhuriyetleri	5 841	6 908	7 108	5 290	3 992	4 167	-28,6	-1,2
İslam İşbirliği Teşkilatı	55 218	49 371	48 625	42 738	41 232	45 147	-18,2	-7,5

Kaynak: TÜİK

Ülke gruplarına göre en fazla ihracat Avrupa Birliği'ne yapılmaktadır. AB'ye yapılan ihracat, yapılan ihracat 2012-2017 dönemi boyunca sürekli artmıştır. Yine, yaklaşık olarak AB bölgesi ülkelerinin de içinde olduğu OECD ülkelerine yapılan ihracat da benzer şekilde önemli ölçüde artmıştır. Dönem içinde AB'ye yapılan ihracat, yüzde 8,1 oranında artarken OECD ülkelerine yapılan ihracat da yüzde 9,2 oranında artmıştır. Ancak, oranın bu ölçüde yüksek olmasında 2012 yılında AB ülkelerindeki durgunluk sebebiyle bu bölgeye yapılan ihracatın önemli ölçüde düşmüş olması sebebiyle ortaya çıkan düşük baz etkisinin bu ölçüde yüksek oranlı bir ihracat artışının ortaya çıkmasına etkisi olmuştur. Bölgeye yapılan ihracat 59,4 milyar dolar seviyesinde olan ihracat 2017 yılında 73,4 milyar dolara yükselerek 14,5 milyar dolar artmıştır. AB bölgesinin toplam ihracat içindeki payı yüzde 39 seviyesinden yüzde 47,1 seviyesine yükselmiştir.

Öte yandan, 2009-2012 yılları arasında Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin toplam ihracat içindeki payı sürekli artarak 2012 yılında yüzde 27,8'e yükselmiştir. Yakın ve Orta Doğu'ya yapılan 2012 yılında 42,5 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Bu bölgeye yapılan ihracat 2013-2015 döneminde sürekli olarak azalmış ve 31,5 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2017 yılında bu bölgeye yapılan ihracat tekrar artış eğilimine girerek 35,3 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bununla beraber bölgenin toplam ihracat içerisindeki payı 2012 yılındaki yüzde 27,8 seviyesinden 2016 yılında yüzde 22 seviyesine kadar geriledikten sonra 2017 yılında yüzde 22,5 olarak gerçekleşmiştir. Yakın ve orta doğu bölgesinde yer alan ülkelerin de bulunduğu, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve İslam İşbirliği Teşkilatına yapılan ihracat dönem içinde önemli ölçüde azalmıştır. Yakın ve orta doğu bölgesinde yer alan ülkelerdeki çatışma ortamı ve güvenlik problemi söz konusu ülkelere olan ihracatı olumsuz etkilemektedir.

Ayrıca, Rusya ile yakın dönemde yaşanan siyasi krize bağlı olarak daralan dış ticaret hacmi siyasi alandaki ilerlemelere rağmen kriz öncesi dönem seviyesine yükselememiştir. Bu noktada, Rusya'nın da içinde bulunduğu diğer Avrupa ülkelerine yapılan ihracat dönem içinde yüzde 30,2 daralmıştır. Bu çerçevede, bu bölgeye yapılan ihracat 4,4 milyar dolar azalmış ve bölgeye yapılan ihracatın toplam içindeki payı yüzde 9,3 oranından yüzde 6,2 oranına gerilemiştir.

Tablo 7.7. Ülkelere Göre Yıllık İhracat (en çok ihracat yapılan 20 ülke)

		(milyon dolar)						
Sıra	Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	Almanya	13 951	13 124	13 703	15 147	13 417	13 999	15 125
2	İngiltere	8 151	8 694	8 785	9 903	10 556	11 686	9 608
3	BAE	3 707	8 175	4 966	4 656	4 681	5 407	9 184
4	Irak	8 310	10 822	11 949	10 888	8 550	7 637	9 057
5	ABD	4 584	5 604	5 640	6 342	6 396	6 623	8 655
6	İtalya	7 851	6 373	6 718	7 141	6 887	7 581	8 476
7	Fransa	6 806	6 199	6 377	6 464	5 845	6 022	6 586
8	İspanya	3 918	3 717	4 334	4 750	4 742	4 988	6 308
9	Hollanda	3 243	3 244	3 538	3 459	3 155	3 589	3 863
10	İsrail	2 391	2 330	2 650	2 951	2 698	2 956	3 410
11	İran	3 590	9 922	4 193	3 886	3 664	4 966	3 260
12	Belçika	2 451	2 360	2 574	2 939	2 558	2 548	3 157
13	Romanya	2 879	2 495	2 616	3 008	2 816	2 671	3 141
14	Polonya	1 758	1 854	2 059	2 402	2 329	2 651	3 072
15	Çin	2 466	2 833	3 601	2 861	2 415	2 328	2 936
16	Bulgaristan	1 623	1 685	1 971	2 040	1 676	2 383	2 805
17	Rusya	5 993	6 681	6 964	5 943	3 588	1 733	2 735
18	S. Arabistan	2 763	3 677	3 191	3 047	3 473	3 172	2 735
19	Mısır	2 759	3 679	3 200	3 298	3 125	2 733	2 360
20	Cezayir	1 471	1 813	2 003	2 079	1 826	1 736	1 713
	Diğerleri	44 242	47 182	50 771	54 407	49 442	45 119	48 871
	Toplam	134 907	152 462	151 803	157 610	143 839	142 530	157 055

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin 2012-2017 dönemine ilişkin ihracatın ana ticaret ortağı ülkelere göre dağılımı ve değişimi aşağıdaki tabloda (Tablo 7.7; Tablo 7.8) sunulmaktadır.

Ülkelere göre Türkiye'nin en büyük ihracat ortağı Almanya'nın toplam içindeki payı 2012'de yüzde 8,6 iken ilerleyen dönemde artarak yüzde 9,6'ya ulaşmıştır. Almanya'ya yapılan ihracat 2013 yılında yüzde 4,4'lük bir artışla 13,7 milyar dolara yükselmiştir. 2014 yılında ise yüzde 10,5 oranında artarak 15,1 milyar dolar gerçekleşmiştir. 2015 yılında ise Almanya'dan yapılan ithalat yüzde 11,4 oranında daralarak 13,4 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2016 ve 2017 yıllarında bu ülkeye yapılan ihracat tekrar artarak 2012-2017 döneminde 2 milyar dolar yükselmiş ve dönem sonunda 15,1 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Dönem içinde ABD, İtalya ve İspanya'ya yapılan ihracat önemli ölçüde artarak 2012 yılına göre söz konusu ülkelere yapılan ihracatta toplamda 8 milyar dolar artış kaydedilmiştir.

Tablo 7.8. İhracatın Ana Ticaret Ortağı Ülkelere Göre Dağılımı ve Değişimi (yüzde)

Ülke	Toplam içindeki payı (%)							Önceki yıla göre değişim (%)					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2012/11	2013/12	2014/13	2015/14	2016/15	2017/16
Almanya	10,3	8,6	9,0	9,6	9,3	9,8	9,6	-5,9	4,4	10,5	-11,4	4,3	8,0
İngiltere	6,0	5,7	5,8	6,3	7,3	8,2	6,1	6,7	1,1	12,7	6,6	10,7	-17,8
BAE	2,7	5,4	3,3	3,0	3,3	3,8	5,8	120,5	-39,3	-6,2	0,5	15,5	69,8
Irak	6,2	7,1	7,9	6,9	5,9	5,4	5,8	30,2	10,4	-8,9	-21,5	-10,7	18,6
ABD	3,4	3,7	3,7	4,0	4,4	4,6	5,5	22,3	0,6	12,4	0,9	3,6	30,7
İtalya	5,8	4,2	4,4	4,5	4,8	5,3	5,4	-18,8	5,4	6,3	-3,6	10,1	11,8
Fransa	5,0	4,1	4,2	4,1	4,1	4,2	4,2	-8,9	2,9	1,4	-9,6	3,0	9,4
İspanya	2,9	2,4	2,9	3,0	3,3	3,5	4,0	-5,1	16,6	9,6	-0,2	5,2	26,4
Hollanda	2,4	2,1	2,3	2,2	2,2	2,5	2,5	0,0	9,0	-2,2	-8,8	13,8	7,6
İsrail	1,8	1,5	1,7	1,9	1,9	2,1	2,2	-2,6	13,7	11,4	-8,6	9,5	15,4
İran	2,7	6,5	2,8	2,5	2,5	3,5	2,1	176,4	-57,7	-7,3	-5,7	35,5	-34,4
Belçika	1,8	1,5	1,7	1,9	1,8	1,8	2,0	-3,7	9,1	14,2	-13,0	-0,4	23,9
Romanya	2,1	1,6	1,7	1,9	2,0	1,9	2,0	-13,3	4,8	15,0	-6,4	-5,1	17,6
Polonya	1,3	1,2	1,4	1,5	1,6	1,9	2,0	5,4	11,1	16,7	-3,0	13,8	15,9
Çin	1,8	1,9	2,4	1,8	1,7	1,6	1,9	14,9	27,1	-20,5	-15,6	-3,6	26,1
Bulgaristan	1,2	1,1	1,3	1,3	1,2	1,7	1,8	3,8	17,0	3,5	-17,9	42,2	17,7
Rusya	4,4	4,4	4,6	3,8	2,5	1,2	1,7	11,5	4,2	-14,7	-39,6	-51,7	57,9
S. Arabistan	2,0	2,4	2,1	1,9	2,4	2,2	1,7	33,0	-13,2	-4,5	14,0	-8,7	-13,8
Mısır	2,0	2,4	2,1	2,1	2,2	1,9	1,5	33,3	-13,0	3,0	-5,2	-12,5	-13,7
Cezayir	1,1	1,2	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1	23,3	10,5	3,8	-12,2	-4,9	-1,3
Diğerleri	32,8	30,9	33,4	34,5	34,4	31,7	31,1	6,6	7,6	7,2	-9,1	-8,7	8,3
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	13,0	-0,4	3,8	-8,7	-0,9	10,2

Kaynak: TÜİK.

Önemli ticaret ortaklarımızdan İngiltere'ye yapılan ihracat 2009 yılından 2015 yılına kadar olan dönemde yaklaşık 2 kat artmış ve İngiltere en çok ihracat yapılan ikinci ülke konumuna yükselmiştir. İlerleyen dönemde İngiltere'nin Brexit kararı sonrası dış ticaret ortaklığının seviyesi yapılacak dış ticaret anlaşmalarıyla şekillenecektir.

İhracat açısından bir diğer önemli ülke olan Irak'a yapılan ihracat 2009 yılında 5,1 milyar dolar iken dönem boyunca artış göstererek 2013 yılında 11,9 milyar dolara çıkmıştır. Öte yandan emtia fiyatlarındaki gerileme ve güvenlik problemlerinden dolayı bu ülkeye yapılan ihracat 2017 yılında 9 milyar dolara gerilemiştir.

Öte yandan İran'a yapılan dönem içinde yüzde 67 oranında daralmış ve 6,6 milyar dolar gerileyerek 3,3 milyar dolar seviyesine düşmüştür. Bununla beraber söz konusu ülkeye yapılan ihracatın 2011 yılında 3,6 milyar dolar olduğu ve 2012 yılında 9,9 milyar dolara çıktığı dikkate alındığında bu durumun 2012 yılında söz konusu ülkeye istisnai ölçüde bir ihracatın gerçekleştirilmesine bağlı yüksek baz etkisinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Rusya'ya yapılan ihracat 2012-2017 döneminde yüzde 59,1 oranında ve 3,9 milyar dolar tutarında daralmış ve dönem sonunda 2,7 milyar dolara gerilemiştir. Benzer şekilde Irak'a yapılan ihracat 2012-2017 döneminde 1,8 milyar dolar gerileyerek 9 milyar dolar seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

2009-2014 periyodunda ihracatın artırıldığı diğer bir ülke İngiltere'dir. 2009 yılında 5,9 milyar dolar olan ihracat hacmi 2014 yılında 9,9 milyar dolara çıkmıştır. İran'a yapılan ihracat, altın ihracatında görülen artışa bağlı olarak 2012 yılında yüzde 176,4 oranında artışla 9,9 milyar dolara yükselmiş, 2014 yılında 3,9'a milyar dolara kadar gerilemiştir.

Diğer taraftan, 2015 yılında Irak, Azerbaycan ve Rusya'ya gibi emtia ihracatçısı ülkelere yapılan ihracatta önemli düşüşler kaydedilmiştir. 2015 yılında Azerbaycan ve Rusya'ya yapılan ihracat gibi Irak'a yapılan ihracat da önemli ölçüde düşmüştür.

Bu durum, 2014 yılı ikinci yarısından itibaren emtia fiyatlarında yaşanan düşüşe bağlı olarak ilgili ülkelerdeki talebin düşmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, 2015 yılında Rusya ile yaşanan siyasi gerilimin Rusya'ya yapılan ihracattaki düşüşü derinleştirdiği ve bu ülkeye yapılan ihracatı yaklaşık yüzde 40 daralttığı görülmektedir. 2015 yılında İran'a ülkeye yapılan ihracat ise yüzde 5,7 oranında gerilemiştir. 2016 yılında 1,6 milyar dolara kadar gerileyen ihracat 2017 yılında düşüşü kısmen telafi edece şekilde 2,7 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Diğer taraftan, İran, İsviçre ve Birleşik Arap Emirliklerine yapılan ihracatta yıldan yıla çok ciddi sapmalar mevcuttur. Bu durum, söz konusu ülkelerle yapılan büyük hacimli ticari işlemlerin süreklilik arz etmediğine ve istisnai özellikler gösterdiğine işaret etmektedir.

Türkiye'nin 2012-2017 dönemine ilişkin ülke gruplarına göre ithalatı aşağıdaki tabloda (Tablo 7.9) sunulmaktadır.

Tablo 7.9. Ülke Gruplarına Göre İthalat (2012-2017)

Ülke grubu	Değer (milyon dolar)						Değişim (yüzde)	Pay Farkı (yüzde)
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/12	2017/12
Toplam	236 545	251 661	242 177	207 234	198 618	233 792	-1,2	0,0
A-Avrupa Birliği (AB 28)	87 657	92 458	88 784	78 681	77 501	85 208	-2,8	-0,6
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	1 046	1 268	1 261	1 227	1 435	1 569	50,0	0,2
C-Diğer ülkeler	147 842	157 935	152 133	127 326	119 682	147 015	-0,6	0,4
1-Diğer Avrupa (AB Hariç)	37 206	41 319	36 367	28 112	21 907	31 380	-15,7	-2,3
2-Kuzey Afrika	3 308	3 508	3 436	3 007	3 201	4 143	25,2	0,4
3-Diğer Afrika	2 613	2 523	2 502	2 092	2 155	3 033	16,0	0,2
4-Kuzey Amerika	15 084	13 953	13 835	12 071	11 931	14 114	-6,4	-0,3
5-Orta Amerika ve Karayipler	1 069	1 362	1 124	1 040	967	960	-10,2	0,0
6-Güney Amerika	4 080	3 666	3 935	3 661	4 092	5 924	45,2	0,8
7-Yakın ve Orta Doğu	21 410	22 214	20 480	13 575	13 761	19 786	-7,6	-0,6
8-Diğer Asya	49 602	54 648	56 162	53 339	54 257	57 170	15,3	3,5
9-Avustralya ve Yeni Zelanda	861	1 318	638	609	655	2 236	159,7	0,6
10-Diğer Ülke ve Bölgeler	12 608	13 424	13 653	9 821	6 757	8 268	-34,4	-1,8
D-Seçilmiş ülke grupları								0,0
1-OECD Ülkeleri	113 724	124 207	116 518	101 502	100 923	116 367	2,3	1,7
2-EFTA Ülkeleri	5 238	10 652	5 717	3 138	3 162	7 776	48,4	1,1
3-Karadeniz Ekonomik İşbirliği	41 510	41 271	40 927	31 525	24 183	30 601	-26,3	-4,5
4-Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	16 429	14 802	13 444	9 310	7 740	11 207	-31,8	-2,2
5-Bağımsız Devletler Topluluğu	35 248	34 000	33 085	27 152	20 729	26 079	-26,0	-3,7
6-Türk Cumhuriyetleri	3 558	3 600	2 997	2 688	2 605	3 185	-10,5	-0,1
7-İslam İşbirliği Teşkilatı	31 690	32 074	29 107	22 407	23 178	31 958	0,8	0,3

Kaynak: TÜİK

Türkiye'de makro ihtiyati tedbirler kapsamında alınan tedbirler neticesinde 2012 yılında toplam ithalatta bir önceki yıla göre yüzde 1,8 oranında daralma kaydedilmiştir. 2013 yılında iç talebin bir önceki yıla göre canlanmasıyla Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan ithalat yüzde 5,5

oranında artarak 92,5 milyar dolara ulaşmıştır. İlerleyen dönemde 2016 yılına kadar AB bölgesi ülkelerden yapılan ithalat düzenli bir şekilde azalarak 77,5 milyar dolara gerilemiştir. 2017 yılında yapılan ithalat kısmi bir artışla 85,2 milyar dolara yükselmiştir.

Yakın ve Orta Doğu ülkelerinden yapılan ithalat 2012 yılında 21,4 milyar dolar seviyesinden 2013 yılında 22,2 milyar dolara yükselmiştir. Daha sonra, 2016 yılına kadar azalma trendine girmiş ve 13 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2015 yılında enerji başta olmak üzere emtia fiyatlarında gerileme, yurtiçi talepteki daralma gibi etkenlerle Yakın ve Ortadoğu ülkeleriyle AB üyesi ülkeler hariç diğer Avrupa ülkelerinden yapılan ithalat önemli ölçüde gerilemiştir. AB üyesi ülkeler hariç diğer Avrupa ülkelerinden yapılan ithalat 5,8 milyar dolar gerçekleşmiştir.

Öte yandan Avustralya ve Yeni Zelanda bölgesinden yapılan ithalat boyutu küçük olsa da aşırı ölçüde artmıştır. Bu bölgeden yapılan ithalat 2012-2017 döneminde yüzde 159,7 artarak 700 milyon dolar seviyesinden 2,2 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bunun yanında, dönem başında 49,6 milyar dolar seviyesinde olan Diğer Asya bölgesinden yapılan ithalat 2012-2017 döneminde oransal olarak çok yüksek olmayan ölçüde yüzde 15,3 oranında artmış olmasına karşın bölgeden yapılan ithalatta 7,6 milyar dolar tutarında artış kaydedilmiştir.

Türkiye'nin 2012-2017 dönemine ilişkin ülkelere göre yıllık ithalatı aşağıdaki tabloda (Tablo 7.10) sunulmaktadır.

Tablo 7.10. Ünelere Göre Yıllık İthalat (milyon dolar)

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Çin	21.693	21.295	24.686	24.918	24.873	25.441	23.371
Almanya	22.986	21.401	24.182	22.369	21.352	21.475	21.302
Rusya	23.953	26.625	25.064	25.289	20.402	15.162	19.514
ABD	16.034	14.131	12.596	12.728	11.141	10.868	11.947
İtalya	13.450	13.344	12.885	12.056	10.639	10.218	11.307
Fransa	9.230	8.590	8.080	8.123	7.598	7.365	8.071
İran	12.462	11.965	10.383	9.833	6.096	4.700	7.492
İsviçre	5.019	4.305	9.645	4.821	2.446	2.503	6.900
G. Kore	6.298	5.660	6.088	7.548	7.057	6.384	6.609
İngiltere	5.840	5.629	6.281	5.932	5.541	5.320	6.549
İspanya	6.196	6.024	6.418	6.076	5.589	5.679	6.373
Hindistan	6.499	5.844	6.368	6.899	5.614	5.757	6.217
BAE	1.649	3.597	5.384	3.253	2.009	3.701	5.547
Japonya	4.264	3.601	3.453	3.200	3.140	3.944	4.282
Hollanda	4.005	3.661	3.364	3.517	2.914	3.000	3.748
Diğerleri	81.264	80.874	86.783	85.615	70.823	67.100	84.564
Toplam	240.842	236.545	251.661	242.177	207.234	198.618	233.792

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin en yüksek ithalatı gerçekleştirdiği Rusya'nın 2012 yılında toplam ithalat içindeki payı yüzde 11,3 iken 2014 yılında bu oran yüzde 10,4'e, 2017 yılında ise yüzde 8,3'e gerilemiştir. Çin'in ise 2009 yılında yüzde 9 olan payı 2012 yılında yüzde 9 olarak gerçekleşmiş, 2016 yılına kadar düzenli bir şekilde artarak 2016 yılında yüzde 12,8 seviyesine yükselmiştir. 2015 yılından itibaren Çin, en fazla ithalat yapılan ülke konumuna yükselmiştir.

Türkiye'nin 2012-2017 dönemine ilişkin ithalatın ana ticaret ortağı ülkelere göre dağılımı ve değişimini gösteren tablo (Tablo 7.11) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.11. İthalatın Ana Ticaret Ortağı Ülkelere Göre Dağılımı ve Değişimi

Ülke	Toplam İçindeki Payı (Yüzde)						Yıllık Değişim (Yüzde)					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Çin	9,0	9,8	10,3	12,0	12,8	10,0	-1,8	15,9	0,9	-0,2	2,3	-8,1
Almanya	9,0	9,6	9,2	10,3	10,8	9,1	-6,9	13,0	-7,5	-4,5	0,6	-0,8
Rusya	11,3	10,0	10,4	9,8	7,6	8,3	11,2	-5,9	0,9	-19,3	-25,7	28,7
ABD	6,0	5,0	5,3	5,4	5,5	5,1	-11,9	-10,9	1,0	-12,5	-2,5	9,9
İtalya	5,6	5,1	5,0	5,1	5,1	4,8	-0,8	-3,4	-6,4	-11,8	-4,0	10,7
Fransa	3,6	3,2	3,4	3,7	3,7	3,5	-6,9	-5,9	0,5	-6,5	-3,1	9,6
İran	5,1	4,1	4,1	2,9	2,4	3,2	-4,0	-13,2	-5,3	-38,0	-22,9	59,4
İsviçre	1,8	3,8	2,0	1,2	1,3	3,0	-14,2	124,1	-50,0	-49,3	2,3	175,7
G. Kore	2,4	2,4	3,1	3,4	3,2	2,8	-10,1	7,6	24,0	-6,5	-9,5	3,5
İngiltere	2,4	2,5	2,4	2,7	2,7	2,8	-3,6	11,6	-5,6	-6,6	-4,0	23,1
İspanya	2,5	2,6	2,5	2,7	2,9	2,7	-2,8	6,5	-5,3	-8,0	1,6	12,2
Hindistan	2,5	2,5	2,8	2,7	2,9	2,7	-10,1	9,0	8,3	-18,6	2,6	8,0
BAE	1,5	2,1	1,3	1,0	1,9	2,4	118,0	49,7	-39,6	-38,3	84,3	49,9
Japonya	1,5	1,4	1,3	1,5	2,0	1,8	-15,5	-4,1	-7,3	-1,9	25,6	8,6
Hollanda	1,5	1,3	1,5	1,4	1,5	1,6	-8,6	-8,1	4,6	-17,1	3,0	24,9
Diğerleri	34,2	34,5	35,4	34,2	33,8	36,2	-0,5	7,3	-1,3	-17,3	-5,3	26,0
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-1,8	6,4	-3,8	-14,4	-4,2	17,7

Kaynak: TÜİK

Rusya'dan yapılan ithalat 2009 yılında yüzde 38 oranında daralmış ve 19,5 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda ortalama yaklaşık yüzde 11 oranında artış göstererek 2012 yılında 26,6 milyar dolara ulaşmıştır. 2013 ve 2014 yılında ise sırasıyla, yüzde 5,9 oranında azalmıştır. 2014 yılında 25,3 milyar dolar gerçekleşen Rusya'dan yapılan ithalat 2015 yılında emtia fiyatlarında özellikle ham petrol fiyatında ve dolayısıyla buna endeksli olarak fiyatı belirlenen doğalgaz fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak 2015 ve 2016 yıllarında yüzde 19,3 ve 25,7 oranında gerilemiş, sırasıyla, 20,4 ve 15,2 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2015 yılında Rusya'yla yaşanan siyasi gerilim de bu gelişmede etkili olmuştur.

Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı ithalat ise dönem boyunca toplam ithalat içinde ortalama yüzde 9,5-10 oranı seviyesindeki payını korumuştur. 2014 ve 2015 yıllarında Almanya'dan yapılan ithalat sırasıyla, yüzde 7,5 ve 2017 yılında 21,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dönem içinde ABD ve İtalya'dan gerçekleştirilen ithalatta yaklaşık 2'şer milyar dolar tutarında önemli bir düşüş kaydedilmiştir. ABD ve İtalya'dan gerçekleştirilen ithalat düzenli bir şekilde 2012 yılından itibaren düzenli olarak azalmış, her iki ülkenin toplam ithalat içindeki payı yaklaşık yüzde 1 oranında gerilemiştir.

7.3 2017 Yılında Dış Ticaretteki Gelişmeler

TÜİK verilerine göre 2017 yılında, geçen yılın aynı dönemine göre, ihracat yüzde 10,2 oranında artarken, ithalat yüzde 17,7 oranında yükselmiştir. Böylece, ihracat 157,1 milyar dolar ve ithalat 233,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde, 2017 yılında dış ticaret dengesi 76,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve 2016 yılında yüzde 71,8 olan ihracatın ithalatı

karşılama oranı 2017 yılında yüzde 67,2 olmuştur. Türkiye'nin 2015-2017 dönemine ilişkin dış ticarete aylık gelişmeleri gösteren tablo (Tablo 7.12) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.12. Dış Ticarete Aylık Gelişmeler (2015-2017)

	(milyar dolar)									(yüzde)		
	İthalat			İhracat			Dış Ticaret Dengesi			İhracatın İthalatı Karşılama Oranı		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Oca	16,6	13,5	15,6	12,3	9,5	11,2	-4,3	-3,9	-4,3	73,9	71,0	72,1
Şub	16,9	15,6	15,8	12,2	12,4	12,1	-4,7	-3,2	-3,7	72,2	79,4	76,4
Mar	18,7	17,8	19,0	12,5	12,8	14,5	-6,2	-5,0	-4,5	66,9	71,8	76,1
Nis	18,4	16,2	17,8	13,3	12,0	12,9	-5,0	-4,2	-4,9	72,7	73,8	72,3
May	17,9	17,2	20,9	11,1	12,1	13,6	-6,8	-5,1	-7,3	62,0	70,4	64,9
Haz	18,2	19,5	19,2	12,0	12,9	13,1	-6,2	-6,6	-6,1	65,7	66,1	68,5
Tem	18,2	14,7	21,5	11,1	9,9	12,6	-7,1	-4,8	-8,9	61,1	67,0	58,7
Ağu	16,0	16,6	19,2	11,0	11,8	13,3	-4,9	-4,8	-5,9	69,0	71,2	69,2
Eyl	15,4	15,3	20,0	11,6	10,9	11,8	-3,8	-4,4	-8,2	75,2	71,3	59,1
Eki	16,9	17,0	21,2	13,2	12,8	13,9	-3,7	-4,2	-7,3	78,3	75,2	65,6
Kas	16,0	16,9	20,5	11,7	12,8	14,2	-4,3	-4,1	-6,3	73,1	75,5	69,1
Ara	18,0	18,4	23,1	11,8	12,8	13,9	-6,2	-5,6	-9,2	65,3	69,4	60,1
Toplam	207,2	198,6	233,8	143,8	142,5	157,1	-63,4	-56,1	-76,7	69,4	71,8	67,2

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere 2016 yılında ortalama yüzde 71,8 seviyesinde gerçekleşen ihracatın ithalatı karşılama oranı 2017 yılında yüzde 67,2 olarak gerçekleşmiştir. Yılın ilk 4 ayında söz konusu oran yüzde 74,2 seviyesinde gerçekleşirken kalan 8 ayda ithalatta kaydedilen ciddi artışla önemli ölçüde düşerek yüzde 64,4 olmuştur. Bu gelişmede, aylık 17,1 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen ithalatın ortalama 20,7 milyar dolar seviyesine yükselmesi etkili olmuştur. 2018 yılında da 2017 yılsonunda gerçekleşen patikanın devam edeceği ve dış ticaret açığının ve ihracatın ithalatı karşılama oranının artacağı değerlendirilmektedir.

7.3.1 Dış Ticarete Konu Olan Malların Kullanım Amacı Bağlamında Dış Ticaretteki Gelişmeler

Türkiye'nin 2016-2017 dönemine ilişkin ticari malların kullanım amacına göre (BEC) ihracatını gösteren tablo (Tablo 7.13) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.13. Ticari Malların Kullanım Amacına Göre (BEC) İhracat (2015-2017)

	Değer (milyon dolar)			Değişim (%)		Pay (%)	
	2015	2016	2017	2016/15	2017/16	2016	2017
Genel Toplam	143.839	142.530	157.055	-0,9	10,2	100,0	100,0
Yatırım (sermaye) malları	15.392	15.891	18.360	3,2	15,5	11,1	11,7
Hammadde (ara mallar)	68.433	66.890	73.096	-2,3	9,3	46,9	46,5
Tüketim malları	59.146	58.877	64.900	-0,5	10,2	41,3	41,3
Diğerleri	869	871	699	0,3	-19,8	0,6	0,4

Kaynak: TÜİK

2017 Ocak-Aralık döneminde geniş ekonomik grupların sınıflamasına göre ihracatta en yüksek paya sahip olan ara malları ihracatı, bir önceki yıla göre yüzde 9,3 oranında artmıştır. BEC

sınıflandırmasına göre tüketim malları ihracatında yüzde 10,2 oranında artmıştır. Yatırım mallarında ise 15,5 oranında bir artış kaydedilmiştir. Bu gelişmede, motorlu kara taşıtlarında kaydedilen ihracat artışı önemli bir etken olmuştur. Buna göre yatırım mallarının ihracatının toplam ihracat içindeki payı yüzde 0,5 oranında artarken, hammadde ihracatının payı yüzde 0,4 oranında gerilemiş, tüketim mallarının oranı ise bir önceki yıldaki seviyesini korumuştur.

Türkiye'nin 2016-2017 dönemine ilişkin ticari malların kullanım amacına göre (BEC) ithalatını gösteren tablo (Tablo 7.14) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.14. Ticari Malların Kullanım Amacına Göre (BEC) İthalat (2015-2017)

	Değer (milyon dolar)			Değişim (%)		Pay (%)	
	2015	2016	2017	2016/15	2017/16	2016	2017
Genel Toplam	207.234	198.618	233.792	-4,2	17,7	100,0	100,0
Yatırım (sermaye) malları	34.905	35.919	33.117	2,9	-7,8	18,1	14,2
Hammadde (ara mallar)	143.317	134.315	171.452	-6,3	27,6	67,6	73,3
Tüketim malları	28.587	27.947	28.489	-2,2	1,9	14,1	12,2
Diğerleri	426	437	734	2,6	68,1	0,2	0,3

Kaynak: TÜİK

2017 yılında dış ticarete konu olan malların kullanım amacına göre sınıflandırıldığı geniş ekonomik grupların sınıflamasına (BEC) göre toplam ithalat yüzde 17,7 artarken, ithalatta en yüksek paya sahip olan ara malları ithalatında, bir önceki yıla göre yüzde 27,6 oranında, tüketim malları ithalatında ise yüzde 1,9 oranında bir artış kaydedilmiştir. Yatırım malları ithalatı bir önceki yıla göre yüzde 7,8 oranında gerilemiştir. Böylece ara malları ithalatının toplam içindeki payı 67,6 oranından yüzde 73,3 oranına yükselirken, yatırım malları ithalatının toplam içindeki payı 18,1 oranından yüzde 14,2 seviyesine gerilemiştir.

7.3.2 Üretim Sektörlerine Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler

Bu kısımda 2017 yılında dış ticarete kaydedilen gelişmeler dış ticarete konu olan malların üretimin gerçekleştiren sektörler bağlamında ele alınacaktır. Bu çerçevede, Türkiye'nin 2016-2017 dönemine ilişkin üretim sektörlerine göre analizine imkan veren Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC) göre Türkiye ihracatının genel görünümündeki gelişmeler (Tablo 7.15) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.15. Üretim Sektörlerine (ISIC) Göre İhracatın Genel Görünümü (2016-2017)

	Değer (milyon dolar)			Değişim (%)		Pay (%)	
	2015	2016	2017	2016/15	2017/16	2016	2017
Genel Toplam	143.839	142.530	157.055	-0,9	10,2	100,0	100,0
Tarım ve ormancılık	5.757	5.397	5.288	-6,2	-2,0	3,8	3,4
Balıkçılık	368	414	451	12,4	8,9	0,3	0,3
Madencilik ve taşocakçılığı	2.799	2.677	3.509	-4,4	31,1	1,9	2,2
İmalat sanayi	134.390	133.596	147.199	-0,6	10,2	93,7	93,7
Diğer	525	446	608	-15,1	36,4	0,3	0,4

Kaynak: TÜİK

İhracatın üretim sektörleri temelinde incelenmesine imkân veren ISIC sınıflaması çerçevesinde ihracatın dağılımına bakıldığında, toplam ihracat içinde yüzde 93,7'lik oranla en yüksek paya sahip olan imalat sanayi ihracatının, 2017 Ocak-Aralık döneminde bir önceki yıla göre yüzde

10,2 oranında arttığı görülmektedir. 2017 yılında bir önceki yıla göre tarım ve ormancılık ihracatı yüzde 2 oranında gerilerken madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ihracatı yüzde 31,1 oranında artmıştır.

Türkiye'nin 2016-2017 dönemine ilişkin fasillara göre en fazla ihracatın yapıldığı ürün gruplarındaki ihracatını gösteren tablo (Tablo 7.16) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.16. Fasillara Göre En Fazla İhracat (2016-2017)

Sıra	Fasıllar	Değer (milyon dolar)		Değişim
		2016	2017	(%)
1	87 Motorlu kara taşıtları, traktörler vs.	19.802	23.946	20,9
2	84 Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar vs.	12.339	13.831	12,1
3	71 Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar vs.	12.176	10.879	-10,7
4	61 Örme giyim eşyası ve aksesuarı	8.849	8.850	0,0
5	72 Demir ve çelik	6.180	8.238	33,3
6	85 Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme vs	7.828	8.097	3,4
7	62 Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	5.925	5.951	0,4
8	73 Demir veya çelikten eşya	4.964	5.603	12,9
9	39 Plastikler ve mamulleri	5.026	5.477	9,0
10	27 Mineral yakıtlar, mineral yağlar vs.	3.211	4.325	34,7
11	8 Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	3.873	3.941	1,8
12	94 Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları vb.	2.659	2.762	3,9
13	25 Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento	2.174	2.573	18,3
14	76 Alüminyum ve alüminyumdan eşya	2.237	2.514	12,4
15	40 Kauçuk ve kauçuktan eşya	2.202	2.495	13,3
16	57 Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	1.913	2.163	13,1
17	63 Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim vs.	1.954	2.017	3,2
18	20 Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitki müstahzarları	1.848	1.880	1,7
19	52 Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.719	1.718	-0,1
20	19 Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	1.500	1.619	7,9
	Diğer fasıllar	34.148	38.177	11,8
	Toplam	142.530	157.055	10,2

Kaynak: TÜİK

2017 Ocak-Aralık döneminde fasillara göre ihracat ele alındığında üretim sektörleri temelinde yapılan değerlendirmelere paralel olarak ilgili sektörlerin ürünleri bağlamında motorlu kara taşıtları ihracatının 4,1 milyar dolar artarak 23,9 milyar dolar, demir çelik ürünleri ihracatının ise yüzde 33,3 oranında ve 2 milyar dolar tutarında bir artışla 8,2 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ihracatı 2017 yılında bir önceki yıla göre yüzde 12,1 oranında artarak 1,5 milyar dolar artış göstermiştir. Öte yandan ihracattaki genel artışa rağmen kıymetli taşlar ve altın ticaretinde yüzde 10 seviyesinde bir daralmayla yaklaşık 1 milyar dolar gerileme kaydedildiği görülmektedir.

Türkiye'nin 2016-2017 dönemine ilişkin üretim sektörlerine (ISIC) göre ithalatının genel görünümündeki gelişmeler (Tablo 7.17) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.17. Üretim Sektörlerine (ISIC) Göre İthalatın Genel Görünümü (2016-2017)

	Değer (milyon dolar)			Değişim (%)		Pay (%)	
	2015	2016	2017	2016/15	2017/16	2016	2017
Genel Toplam	207.234	198.618	233.792	-4,2	17,7	100,0	100,0
Tarım ve ormancılık	7.176	7.041	8.993	-1,9	27,7	3,5	3,8
Balıkçılık	88	56	58	-36,7	3,6	0,0	0,0
Madencilik ve taşocakçılığı	27.609	19.009	26.071	-31,1	37,1	9,6	11,2
İmalat sanayi	166.821	167.243	190.742	0,3	14,1	84,2	81,6
Diğer	5.540	5.269	7.929	-4,9	50,5	2,7	3,4

Kaynak: TÜİK

2017 yılında yüzde 17,7 oranında artarak 233,8 milyar dolar olarak gerçekleşen toplam ithalat içinde yüzde 84,2 oranında paya sahip olan imalat sanayii ithalatı, bir önceki yıla göre yüzde 14,1 oranında artmıştır. Ancak, emtia fiyatlarında görülen artışa bağlı olarak madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ithalatında bir önceki yıla göre yüzde 37,1 oranında kaydedilen artışın etkisiyle imalat sanayii ithalatı ortalamanın altında kaldığı için toplam ithalat içindeki payı yüzde 81,6 seviyesine gerilemiştir. Madencilik sektörünün ithalatı ise toplam ithalat içerisindeki payı yüzde 1,6 oranında artarak 11,2 seviyesine yükselmiştir. Tarım ve ormancılık sektörü ithalatı ile diğer sektörlerden yapılan ithalatta ise sırasıyla yüzde 0,9 ve yüzde 6,7 oranında bir gerileme kaydedilmiştir.

Türkiye'nin 2016-2017 dönemine ilişkin fasıllara göre en fazla ihracatın yapıldığı ürün gruplarındaki ithalatını gösteren tablo (Tablo 7.18) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.18. Fasıllara Göre En Fazla İthalat (2016-2017, milyon dolar)

Sıra	Fasıllar	Değer (milyon dolar)		Değişim
		2016	2017	(%)
1	27 Mineral yakıtlar, mineral yağlar vs.	27.169	37.195	36,9
2	84 Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler	27.297	27.165	-0,5
3	85 Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, vb ürünleri	20.135	21.152	5,0
4	71 Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller vb ürünler	7.204	17.444	142,1
5	87 Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler	17.841	17.428	-2,3
6	72 Demir ve çelik	12.575	16.762	33,3
7	39 Plastikler ve mamulleri	11.628	13.265	14,1
8	29 Organik kimyasal ürünler	4.360	5.388	23,6
9	90 Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi cihazlar,	4.633	4.999	7,9
10	30 Eczacılık ürünleri	4.217	4.449	5,5
11	76 Alüminyum ve alüminyumdan eşya	2.866	3.469	21,0
12	74 Bakır ve bakırdan eşya	2.724	3.327	22,1
13	52 Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	2.297	2.995	30,4
14	73 Demir veya çelikten eşya	2.983	2.958	-0,8
15	40 Kauçuk ve kauçuktan eşya	2.561	2.951	15,2
16	48 Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	2.685	2.812	4,7
17	89 Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar	359	2.679	647,1
18	88 Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçaları	4.310	2.676	-37,9
19	54 Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri maddeler	2.133	2.287	7,2
20	38 Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	2.024	2.206	9,0
	Diğer fasıllar	36.617	40.186	9,7
	Toplam	198.618	233.792	17,7

Kaynak: TÜİK

2017 Ocak-Aralık döneminde fasıllara göre ithalat ele alındığında ithalatta 35,2 milyar dolar tutarındaki artışa 20,2 milyar dolar artışa etki eden en önemli iki ürün grubunun, kıymetli madenler ve ham petrol ve diğer enerji kalemleri olduğu görülmektedir. Altının da dahil olduğu kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller vb. ürünlerde yüzde 142,1 oranında ve 10,2 milyar dolar tutarında bir artış kaydedilmiştir. İthalat edilen ürün grupları toplamı içindeki yüksek payın da etkisiyle mineral yakıt vs. olarak adlandırılan ve ham petrol ve enerji unsurlarının yer aldığı 27 numaralı fasılda gerçekleşen ithalat artışı oran olarak yüzde 36,9 ve

tutar olarak 10 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İthalattaki artışta bir diğer önemli ürün grubu yüzde 33,3 oranında artış kaydedilen demir ve çelik ürünlerinin yer aldığı 72 nolu fasıldan yapılan ithalat 4,2 milyar dolar artış kaydedilmiştir.

İthalattaki genel artışta rağmen hava taşıtları ürünlerinde yüzde 37,9 oranında bir daralmayla yaklaşık 1,6 milyar dolar gerileme kaydedildiği görülmektedir.

7.3.3 Ülkeler ve Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler

Bu kısımda, Türkiye'nin 2012-2017 dönemine ilişkin dış ticareti; ticaret yapılan ülke ve ülke gruplarına göre ele alınacaktır. Türkiye'nin 2016-2017 dönemine ilişkin ülke gruplarına gösteren tablo (Tablo 7.19) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.19. Ülke Gruplarına Göre İhracat (2016-2017, milyon dolar) (*)

Değer (milyon dolar)	Değişim (yüzde)		Pay (yüzde)				
	2016	2017	2016/15	2017/16	Fark		
Ülke grubu	2016	2017	2016/15	2017/16	2016	2017	Fark
Toplam	142 530	157 055	-0,9	10,2	100,0	100,0	
A-Avrupa Birliği (AB 28)	68 344	73 942	6,8	8,2	48,0	47,1	-0,9
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	1 822	1 995	-4,5	9,5	1,3	1,3	0,0
C-Diğer ülkeler	72 364	81 119	-7,1	12,1	50,8	51,6	0,9
Diğer Avrupa (AB Hariç)	9 736	9 810	-31,1	0,8	6,8	6,2	-0,6
Kuzey Afrika	7 755	7 529	-9,1	-2,9	5,4	4,8	-0,6
Diğer Afrika	3 651	4 149	-6,9	13,6	2,6	2,6	0,1
Kuzey Amerika	7 404	9 701	4,8	31,0	5,2	6,2	1,0
Orta Amerika ve Karayipler	846	1 171	-0,3	38,4	0,6	0,7	0,2
Güney Amerika	1 095	1 296	-16,4	18,4	0,8	0,8	0,1
Yakın ve Orta Doğu	31 304	35 347	0,7	12,9	22,0	22,5	0,5
Diğer Asya	9 684	11 275	-6,0	16,4	6,8	7,2	0,4
Avustralya ve Yeni Zelanda	736	648	18,8	-12,0	0,5	0,4	-0,1
Diğer Ülke ve Bölgeler	152	192	43,9	25,9	0,1	0,1	0,0
D-Seçilmiş ülke grupları							
OECD Ülkeleri	77 420	82 761	2,7	6,9	54,3	52,7	-1,6
EFTA Ülkeleri	3 267	1 639	-47,3	-49,8	2,3	1,0	-1,2
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	13 078	15 644	-10,4	19,6	9,2	10,0	0,8
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	9 603	8 108	0,4	-15,6	6,7	5,2	-1,6
Bağımsız Devletler Topluluğu	7 750	9 108	-26,7	17,5	5,4	5,8	0,4
Türk Cumhuriyetleri	3 992	4 167	-24,5	4,4	2,8	2,7	-0,1
İslam İşbirliği Teşkilatı	41 232	45 147	-3,5	9,5	28,9	28,7	-0,2

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde ihracatta kaydedilen artış yönlü değişim yeşil, azalış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

2017 yılında gerçekleşen ihracat ülke grupları temelinde değerlendirildiğinde, toplam ihracattaki artışa en önemli katkıyı AB ülkelerine yapılan ihracatta kaydedilen 5,6 milyar dolar tutarındaki artış yapmıştır. Bunun yanında, yakın ve Ortadoğu ülkelerine ve Kuzey Amerika ülkelerine yapılan ihracatta sırasıyla, 4 milyar dolar ve 2,3 milyar dolar tutarındaki artış 2017 yılında bir önceki yıla göre ihracatta kaydedilen artışa en önemli katkıyı yapan ülke grupları

olmuştur. Bu noktada, EFTA ülkelerine yapılan ihracatta yaklaşık yarı yarıya bir azalma olduğu görülmektedir.

Yukarıda ülke gruplarına göre ihracattaki eğilimler ortaya konulduktan sonra bunun ülkeler bağlamında daha detaylı olarak ele alınmasında yarar görülmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin 2017 yılında ülkelere göre ihracatı Tablo 7.20'de sunulmaktadır.

Tablo 7.20. Ünelere Göre İhracat (2016-2017) (*)

Sıra	Ülke	(milyon dolar)		Yıllık Değişim (Yüzde)	Pay (yüzde)		2017/16 Değişim
		2016	2017	2017/16	2016	2017	
1	Almanya	13.999	15.125	8,0	9,8	9,6	-0,2
2	İngiltere	11.686	9.608	-17,8	8,2	6,1	-2,1
3	BAE	5.407	9.184	69,8	3,8	5,8	2,1
4	Irak	7.637	9.057	18,6	5,4	5,8	0,4
5	ABD	6.623	8.655	30,7	4,6	5,5	0,9
6	İtalya	7.581	8.476	11,8	5,3	5,4	0,1
7	Fransa	6.022	6.586	9,4	4,2	4,2	0,0
8	İspanya	4.988	6.308	26,4	3,5	4,0	0,5
9	Hollanda	3.589	3.863	7,6	2,5	2,5	-0,1
10	İsrail	2.956	3.410	15,4	2,1	2,2	0,1
11	İran	4.966	3.260	-34,4	3,5	2,1	-1,4
12	Belçika	2.548	3.157	23,9	1,8	2,0	0,2
13	Romanya	2.671	3.141	17,6	1,9	2,0	0,1
14	Polonya	2.651	3.072	15,9	1,9	2,0	0,1
15	Çin	2.328	2.936	26,1	1,6	1,9	0,2
16	Bulgaristan	2.383	2.805	17,7	1,7	1,8	0,1
17	Rusya	1.733	2.735	57,9	1,2	1,7	0,5
18	S. Arabistan	3.172	2.735	-13,8	2,2	1,7	-0,5
19	Mısır	2.733	2.360	-13,7	1,9	1,5	-0,4
20	Cezayir	1.736	1.713	-1,3	1,2	1,1	-0,1
	Diğerleri	45.119	48.871	8,3	31,7	31,1	-0,5
	Toplam	142.530	157.055	10,2	100,0	100,0	0,0

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde ihracatta kaydedilen artış yönlü değişim yeşil, azalış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

2017 yılında gerçekleşen ihracat ülkelere göre değerlendirildiğinde, toplam ihracattaki artışa en önemli katkıyı Birleşik Arap Emirliklerine yapılan 3,8 milyar dolar ihracat artışı yapmıştır. ABD'ye yapılan ihracat yüzde 30,7 oranında ve 2 milyar dolar tutarında artarak ihracat artışına en önemli katkıyı yapan diğer Pazar olmuştur. AB ülkeleri içerisinde ise Almanya ve İspanya'ya yapılan ihracat bu kapsamda ihracat artışına katkı yapan diğer önemli pazarlar olmuştur. Özellikle, İspanya'ya yapılan ihracat bir önceki yıla göre yüzde 26,4 oranında artmıştır. Bunun yanında, Rusya'ya yapılan ihracatta yüzde 57,9 oranında bir artış kaydedilmiş olmakla beraber düşük temel etkisi sebebiyle söz konusu ülkeye yapılan ihracat artışı 1 milyar

dolar seviyesinde kalmış ve ihracat artışına katkısı çok sınırlı olmuştur. Bu ülkeden yapılan ithalatta 4,3 milyar dolar artış dikkate alındığında söz konusu ülke ile olan dış ticaret dengesi yüzde 25 artarak 13,4 milyar dolar seviyesinden 16,8 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Öte yandan İngiltere'ye yapılan ihracat yüzde 17,8 oranında daralarak 2 milyar dolar gerilemiştir. Yine İran'a yapılan ihracat 1,7 milyar tutarında azalarak yüzde 34,4 oranında gerilemiştir.

Türkiye'nin 2016-2017 dönemine ilişkin ülke gruplarına ve ülkelere göre ithalatını gösteren tablolar (Tablo 7.21 ve Tablo 7.22) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 7.21. Ülke Gruplarına Göre İthalat (2016-2017) (*)

Ülke grubu	Değer (milyon dolar)		Değişim (yüzde)		Pay (yüzde)		
	2016	2017	2016/15	2017/16	2016	2017	Fark
Toplam	198 618	233 792	-4,2	17,7	100,0	100,0	
A-Avrupa Birliği (AB 28)	77 501	85 208	-1,5	9,9	39,0	36,4	-2,6
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	1 435	1 569	16,9	9,4	0,7	0,7	-0,1
C-Diğer ülkeler	119 682	147 015	-6,0	22,8	60,3	62,9	2,6
1-Diğer Avrupa (AB Hariç)	21 907	31 380	-22,1	43,2	11,0	13,4	2,4
2-Kuzey Afrika	3 201	4 143	6,4	29,4	1,6	1,8	0,2
3-Diğer Afrika	2 155	3 033	3,0	40,7	1,1	1,3	0,2
4-Kuzey Amerika	11 931	14 114	-1,2	18,3	6,0	6,0	0,0
5-Orta Amerika ve Karayipler	967	960	-7,0	-0,7	0,5	0,4	-0,1
6-Güney Amerika	4 092	5 924	11,8	44,8	2,1	2,5	0,5
7-Yakın ve Orta Doğu	13 761	19 786	1,4	43,8	6,9	8,5	1,5
8-Diğer Asya	54 257	57 170	1,7	5,4	27,3	24,5	-2,9
9-Avustralya ve Yeni Zelanda	655	2 236	7,6	241,6	0,3	1,0	0,6
10-Diğer Ülke ve Bölgeler	6 757	8 268	-31,2	22,4	3,4	3,5	0,1
D-Seçilmiş ülke grupları							
1-OECD Ülkeleri	100 923	116 367	-0,6	15,3	50,8	49,8	-1,0
2-EFTA Ülkeleri	3 162	7 776	0,8	145,9	1,6	3,3	1,7
3-Karadeniz Ekonomik İşbirliği	24 183	30 601	-23,3	26,5	12,2	13,1	0,9
4-Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	7 740	11 207	-16,9	44,8	3,9	4,8	0,9
5-Bağımsız Devletler Topluluğu	20 729	26 079	-23,7	25,8	10,4	11,2	0,7
6-Türk Cumhuriyetleri	2 605	3 185	-3,1	22,3	1,3	1,4	0,1
7-İslam İşbirliği Teşkilatı	23 178	31 958	3,4	37,9	11,7	13,7	2,0

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde ithalatta kaydedilen azalış yönlü değişim yeşil, artış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

2017 yılı Ocak-Aralık döneminde bir önceki yıla göre Avrupa Birliği'nden yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı yüzde 2,6 oranında azalmış ancak ithalat hacminde yüzde 9,9 oranında ve 7,7 milyar dolar tutarında bir artış gerçekleşmiştir. Ayrıca, Diğer Avrupa bölgesinden yapılan ithalat yüzde 43,1 oranında ve 9,5 milyar dolar tutarında artarak 31,4 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Yine, yakın ve orta doğu ülkelerinden yapılan ithalat 43,8 oranında ve 6 milyar dolar tutarında artarak 19,8 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Avustralya ve bölgesinden yapılan ithalat yüzde 241,6 oranında artarak ithalatta 1,5 milyar

dolar tutarında bir artışla ithalatın artmasına etki eden önemli bir kalem olmuştur. Bu kapsamda, Diğer Asya'dan yapılan ithalatın toplam içindeki payı oransal olarak azalmakla beraber yıllık bazda yüzde 5,4 oranında artmış ve bir önceki yıla göre 2,9 milyar dolar ithalat artışına yol açmıştır.

Tablo 7.22. Ülkelere Göre İthalat (2016-2017) (*)

Sıra	Ülke	Değer (milyon dolar)		Değerde Yıllık Değişim (milyar dolar)	Yıllık Değişim (Yüzde)	Pay (yüzde)		
		2016	2017	2017/16	2017	2016	2017	2017/16
1	Çin	25.441	23.371	-2.071	-8,1	12,8	10,0	-2,8
2	Almanya	21.475	21.302	-173	-0,8	10,8	9,1	-1,7
3	Rusya	15.162	19.514	4.351	28,7	7,6	8,3	0,7
4	ABD	10.868	11.947	1.079	9,9	5,5	5,1	-0,4
5	İtalya	10.218	11.307	1.089	10,7	5,1	4,8	-0,3
6	Fransa	7.365	8.071	706	9,6	3,7	3,5	-0,3
7	İran	4.700	7.492	2.792	59,4	2,4	3,2	0,8
8	İsviçre	2.503	6.900	4.397	175,7	1,3	3,0	1,7
9	G. Kore	6.384	6.609	225	3,5	3,2	2,8	-0,4
10	İngiltere	5.320	6.549	1.228	23,1	2,7	2,8	0,1
11	İspanya	5.679	6.373	694	12,2	2,9	2,7	-0,1
12	Hindistan	5.757	6.217	460	8,0	2,9	2,7	-0,2
13	BAE	3.701	5.547	1.846	49,9	1,9	2,4	0,5
14	Japonya	3.944	4.282	338	8,6	2,0	1,8	-0,2
15	Hollanda	3.000	3.748	747	24,9	1,5	1,6	0,1
	Diğerleri	67.100	84.564	17.464	26,0	33,8	36,2	2,4
	Toplam	198.618	233.792	35.173	17,7	100,0	100,0	0,0

Kaynak: TÜİK. (*) Dönem içerisinde ithalatta kaydedilen azalış yönlü değişim yeşil, artış ise kırmızı ve ara renklerle görselleştirilmiştir.

2017 yılında Ocak-Aralık döneminde Çin yüzde 10 seviyesinde toplam içindeki payıyla en fazla ithalat gerçekleştiren ülke olmuştur. Söz konusu ülkeyi, sırasıyla Almanya ve Rusya yüzde 9,1 ve yüzde 8,3 oranlarıyla takip ederek 2017 yılında toplam ithalat içinde en yüksek paylara sahip ülkeler olmuşlardır.

2017 yılında Çin'den yapılan ithalat bir önceki yıla göre yüzde 8,1 oranında azalmış ve 23,4 milyar dolara gerilemiştir. Almanya'dan yapılan ithalat ise aynı dönemde yüzde 0,8 oranında azalmış ve 21,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yılda Rusya'dan yapılan ithalat bir önceki yıla göre yüzde 28,7 oranında artış göstermiş ve 19,5 milyar dolara yükselmiştir.

2017 yılında Ocak-Aralık döneminde bir önceki yıla göre en fazla ihracat yapılan ülkelere göre ihracatın dağılımı ve gelişimi incelendiğinde düşük baza ve siyasi alandaki gerilimin yumuşamasına rağmen Rusya'ya yapılan ihracattaki artışın bu ülkeden yapılan ithalattaki artışa kıyasla oldukça mütevazı kaldığı görülmektedir.

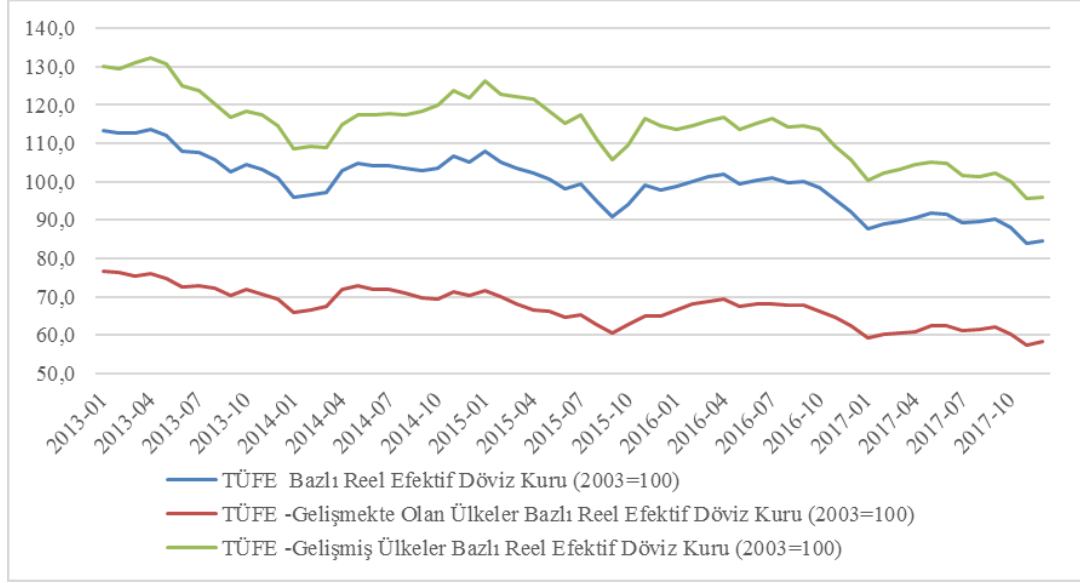
2017 yılında, Rusya ve İsviçre'den yapılan 4,4 milyar dolar tutarındaki ithalat artışının ithalattaki artışa en fazla etkiyi yaptıkları görülmektedir. İngiltere'ye yapılan ihracatın kayda değer bir şekilde azaldığı bir dönemde bu ülkeden yapılan ithalat yüzde 23,1 oranında ve 1,2 milyar dolar tutarında artarak önemli bir etki yapmıştır. İran'dan yapılan ithalat yüzde 59,4 oranında ve 2,8 milyar dolar tutarında artmış ve bu ülkeden yapılan ithalattaki kayda değer bir miktar artışı Türkiye'nin ithalatını ve dış ticareti artıran bir unsur olmuştur.

7.4 Reel Efektif Döviz Kuru

Türkiye 2001 krizi sonrasında dalgalı döviz kuru rejimine geçerek, döviz kurlarının piyasadaki arz ve talep koşullarınca belirlenmesine karar vermiştir. Böylece döviz kuru politikasının pasifleştirilmesi ile Merkez Bankası'nın herhangi bir döviz kuru hedefi kalmamıştır. Fakat Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi ya da aşırı değer kaybetmesi durumunda, TC. Merkez Bankası ihale yoluyla veya doğrudan müdahale işlemleri ile döviz kuruna müdahale etmektedir. Reel efektif döviz kuru Merkez Bankası'nın döviz piyasasına müdahale kararları için en önemli göstergelerden biridir.

Merkez Bankası tarafından yayınlanan reel efektif döviz kuru endeksinde kullanılan ağırlıklar 2015 Mart ayından itibaren geriye dönük olarak güncellenmiştir. Bu güncellemeye gerek duyulmasının nedeni T. C. Merkez Bankası tarafından, eski reel efektif döviz kuru endekslerinde kullanılan ülke ağırlıklarının 2006-2008 dönemi dış ticaret verileri esas alınarak hesaplanması ancak söz konusu döneme kıyasla hem dış ticaret hacminin artış göstermesi hem de ticaret ortaklarımızın çeşitlenmesi olarak açıklanmıştır. Bu bağlamda; eskiden yayımlanan endekste 36 olan ülke sayısının yeni endekste 45'e çıkarıldığı ve BIS ve Avrupa Merkez Bankası tarafından uygulanan yöntemle paralel olarak, 2003 yılından başlamak üzere üçer yıllık dönemler için ağırlıkların yeniden hesaplanarak, her bir dönemin zincir endeks yöntemi ile birleştirildiği belirtilmektedir.

2009 yılının son çeyreğinde Türk Lirası'nın yeniden değer kazanmaya başlamasıyla beraber reel efektif döviz kuru 2010 yılında artış eğilimine girmiştir. Bu artış eğilimi 2010 Kasım ayından itibaren 2011 Eylül ayına dek süren hızlı bir düşüşe dönmüştür. Zaman içerisinde özellikle, kriz sonrası dönemde FED'in parasal genişlemeye son vererek tahvil alım programını sonlandıracağını açıklamasıyla Türk Lirası değer kaybetmeye başlamış ve önemli ölçüde FED tarafından parasal sıkılaştırmaya ilişkin takvim ve para politikası faiz oranı gelişme ve beklentileri ekseninde gelişmekte olan ülkelerle birlikte olumsuz etkilenmiş ve söz konusu beklentilerdeki gelişmeler çerçevesinde inişli çıkışlı dalgalı bir seyir izlemiştir. 2015 yılı yaz döneminde artan siyasi belirsizlikle bağlı olarak döviz kuru önemli ölçüde değer kaybetmiş, Eylül 2015'te, 2003 TÜFE bazlı reel döviz kuru endeksi 90 seviyesine düşmüştür. Kasım 2015 sonrasında kısmi bir değerlenme yaşanmış ve 2016 Kasım ayına kadar görece istikrarlı bir seyir izlemiştir. Aralık 2016 ile başlayan süreçte döviz kurunda ciddi bir düşüş olmuş ve Kasım 2017'de, TL Endeksin başlangıç tarihinden bu yana en düşük değeri olan 84,1 seviyesine kadar düşmüştür.

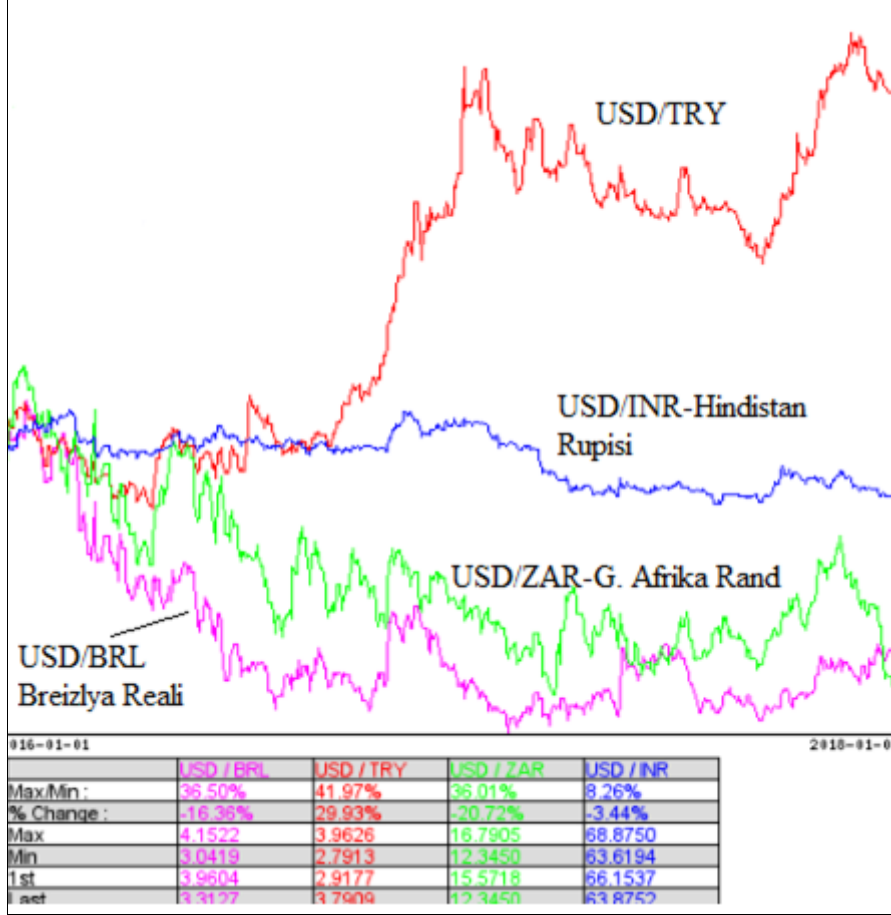

Kaynak: TCMB.

Şekil 7.5. 2010-2016 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (TÜFE bazlı, 2003 = 100)

Gelişmekte olan ülkeler bazlı reel efektif döviz kuru ise 2003-2015 döneminde azalma eğilimindedir. Bu azalış eğilimi gelişmekte olan ülkelere karşı Türkiye'nin rekabet gücünün devam ettiğini göstermektedir. Eylül 2015'de 60,6 seviyesine gerileyerek dip noktasını gören endeks, Ocak 2017'de bir defa 59,4 seviyesine düştükten sonra yıl boyunca 62,3'ün üzerine çıkamamış Aralık 2017 itibarıyla endeksin başlangıç döneminden beri en düşük değeri olan 58,2 seviyesine düşmüştür.

Gelişmiş ülkeler bazlı reel efektif döviz kuru 2007'den itibaren 120 seviyesini (yıllık ortalama olarak) aşmaya başlamış ve 2010'da 135'e çıkmıştır. Daha sonra yıllık bazda dalgalanan endeksin 2016 yılı ortalaması 113,7 olmuştur. 2017 yılında ise diğer endeks yöntemlerine göre yapılan hesaplamalara paralel olarak Aralık 2017'de son 14 yılın en düşük değeri olan 96,7 düzeyine gerilemiştir.

Kaynak: foxitop.com¹⁰

Şekil 7.6. Gelişmekte Olan Ülkelerin Döviz Kurlarının Çapraz Karşılaştırması

01.01.2016 ile 31.12.2017 dönemi arasında Güney Afrika, Brezilya, Türkiye ve Hindistan para birimlerinin USD karşısındaki değerindeki değişimlerin çapraz olarak karşılaştırıldığı yukarıdaki şekilde (Şekil 7.6) söz konusu para birimlerinin ABD doları karşısında başlangıç farklı değerleri olmasına karşılık grafikte aynı seviyede gösterilmiştir. Analiz amacı başlangıç seviyesine göre zaman içerisindeki hareket ve konumların ortaya konulması amaçlanmıştır. 2016 yılı başından 2017 yılı sonuna kadar geçen sürede döviz kurlarında meydana gelen hareketler değerlendirildiğinde Hindistan Rupisinin ABD doları karşısında görece istikrarlı yatay bir seyir izlediği, Güney Afrika ve Brezilya Realinin geçen iki yıllık süreçte ABD doları karşısında değer kazandığı, buna karşılık TL'nin ise önemli ölçüde değer kaybettiği görülmektedir. Bu çerçevede, gelişmekte olan ülkelerin döviz kurlarında dönem içerisinde görülen ani küçük dalgalanmalarda belirgin bir paralellik söz konusu olsa da gidişata etki eden temel eğilimlerin ülkelerin kendi koşullarından kaynaklandığı ve bu bağlamda son iki yıl içerisinde Türkiye'nin negatif ayrıştığı görülmektedir.

¹⁰ 01.01.2016 ile 01.01.2018 dönemi arasında Güney Afrika (Rand-ZAR) , Brezilya (Real-BRL), Türkiye (Türk Lirası-TRY) ve Hindistan (Rupi-INR) para birimlerinin ABD doları (USD) karşısındaki değerindeki değişimlerin çapraz karşılaştırılmasıdır.

8. İSTİHDAM VE SOSYAL GÜVENLİK

8.1 İstihdam ve İşgücü Piyasaları

2000'li yılların gelişme anlayışı, yalnızca ekonomik büyüklüklerdeki gelişmeleri değil, hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu, insani gelişmişlik, gelir dağılımı, insan onuruna yaraşır ücret, toplumsal adalet ve sürdürülebilir rekabet gibi konuları da içine alan geniş bir bakış açısına sahiptir. Dünyanın içinde bulunduğu bu dönemde; ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemin yeniden şekillendiği ve geleneksel birçok anlayışın şekil değiştirdiği bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Buna ek olarak, 2007'nin sonunda ortaya çıkan ve etkisini 2008 yılında daha şiddetli hissettiren ve dünyanın büyük kesimini hala etkisi altında bulunduran küresel finansal kriz, uluslararası ekonomik sistemin yapısını önemli ölçüde etkilemiş, uluslararası kuruluşlarının etkinliği sorgulatmış, krize zayıf pozisyonda yakalanan bazı ülkelerin iflasları dahi konuşulmasına yol açmıştır. Bu krizin henüz aşılamamış olması, ekonomik karar alıcılar üzerinde önemli tedirginlikler ve mali piyasalarda çeşitli kırılmalıklara neden olmaktadır. Bu doğrultuda, dünya ekonomik sistemindeki değişim eğilimi, yalnızca pazar odaklı ve üretim temelli ekonomik anlayışların yeniden insana odaklanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de, dünya ekonomik ve sosyal sisteminin her geçen gün artan şekilde bir parçası olduğundan, yaşanan bu dönüşüm sürecinden etkilenmiştir.

Bu süreçte, dünya ekonomisindeki yeniden yapılanma ve yapısal dönüşüm, özellikle de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasalarını etkilemektedir. Bu dönüşümün ülkeler üzerindeki etkisi, işgücü piyasasının yapısal özelliklerine ve devlet müdahalelerine göre değişiklik göstermektedir. Türkiye ekonomisi bu dönemde, ekonomik - mali krizler nedeniyle sürekli olmasa da yüksek oranlı bir büyüme temposu yakalamıştır. Makroekonomik istikrarın sağlandığı büyüme dönemlerinde hükümet tarafından işgücü piyasasına istihdamı artırmaya yönelik müdahaleler yapılmıştır. Ancak iktisadi gelişmedeki sağlanan olumlu gelişmelere rağmen, istihdam beklenen ölçüde artırılamamıştır. Burada, ekonomik krizlerin etkileri ve işgücü piyasasının yapısal sorunları temel sorunlar olarak kendini göstermektedir. Bu sorunlar, bir taraftan istihdam artışını engellerken, diğer taraftan işgücü verimliliğinin artırılması ve istihdam koşullarının iyileştirilmesini de olumsuz etkilemiştir.

Küresel kriz, başta gelişmiş ekonomiler olmak üzere bazı yükselen ekonomiler dışında hemen hemen tüm ülkelerde durgunluğa yol açmıştır. Daha sonra da başta ABD ve AB üyesi ülkeler olmak üzere bir işsizlik krizine dönüşmüştür. Küresel kriz sonrası dönemde başta özellikle AB ülkelerinde ciddi bir istihdam sorunu ortaya çıkmıştır. Geniş kitleler üzerinde hissedilen bu sorun aynı zamanda işgücünün pazarlık gücünde önemli bir aşınmaya yol açmıştır.

Avro Bölgesi ekonomilerde krizden çıkış sürecinin gecikmesi ve yaşanan ekonomik durgunluk, Türkiye ekonomisinde, iç ve dış talep daralması yoluyla başta ihracatçı sektörler olmak üzere üretim seviyesinin gerilemesine yol açmıştır. Son dönemde kamunun piyasayı canlandırma politikalarına rağmen istihdam seviyesinde istenen iyileşme sağlanamamıştır.

Türkiye'nin iktisadi gelişmesini sağlayan dışa açık büyüme modeli, üretim yapısının niteliği, uzak doğu ülkelerinin rekabet gücü avantajı sebebiyle gittikçe artan oranda dışa bağımlı hale gelmiş ve ekonomi bir taraftan yüksek bir cari açık sorunuyla karşı karşıya kalırken öte yandan da istihdam üretmeyen bir büyüme ve ihracat durumuyla karşılaşmıştır. İşletmelerin sağladıkları üretim artışları istihdam artışı değil verimlilik artışından kaynaklanmıştır. Bu sebeple, ekonomik büyümede sağlanan iyileşmelerin istihdama etkisi beklentilerin altında kalmıştır. Bu durum, Türkiye'de uygulanan ekonomik modelin, istihdam yaratmayan bir iktisadi büyümeye yol açtığı gerekçesiyle tartışılmaya devam etmektedir. Bu doğrultuda, ekonomi politikaları üzerinde odaklanılması gereken cari açığın makul düzeylere indirilmesi

sorununun yanında sosyal boyutu sebebiyle daha da önem taşıyan işsizliğin azaltılması ve işgücüne katılımın artırılmasıdır. Ancak, cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki bağımlılık ilişkisi cari açığın baskı altına alınması ile büyüme performansının azalmasına yol açacaktır. Bu politika hedefi ile ancak büyüme artışıyla mümkün olabilecek işsizliğin düşürülmesi ve işgücüne katılımın artırılması hedefi birbiriyle çelişmektedir. Bu çerçevede ekonomik büyümenin kontrollü şekilde sürdürülmesi, dış ticarete ihracatın payının artırılması ve dış ticaretin ithalat gereksinimini azaltacak şekilde yapılandırılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Türkiye istihdam ve işgücü piyasasındaki yapısal sorunlarla mücadele ederken, küresel kriz nedeniyle 2008-2009 döneminde ekonomide İkinci Dünya Savaşından bu yana yaşanan en büyük daralmayla karşılaşmıştır. Küresel krizin en belirgin etkisi işgücü piyasasında gözlenmiştir. Hızla düşen dünya ekonomisindeki talep, istihdamın da hızla azalmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda; 2007 dönemi itibariyle 2 milyon kişi olan işsiz sayısı 2009 yılında, krizin etkisiyle artarak işsiz sayısı 3,1 milyon kişiye kadar tırmanmıştır. 2009 yılı sonundan itibaren güçlü bir biçimde başlayan ekonomik toparlanma ile yüksek büyüme, olumlu etkisini istihdam hacmi ve işsizlik oranı üzerinde de göstermiştir. Böylece işsiz sayısı ardarda 2 yıl yaklaşık 400 bin kişi azalmış, 2012 yılında ki kısmi azalmanın etkisiyle 2,2 milyon kişi seviyesine gerilemiştir. Oransal olarak da 2009 yılında yüzde 13,1 seviyesine çıkan işsizlik oranı 2012 yılında yüzde 8,4 seviyesine kadar gerilemiştir. Böylece ekonomide kaydedilen toparlanma, işsizlik oranlarında gerilemeyi beraberinde getirmiştir. Ancak bu düşüş süreci 2013 yılından sonra tersine dönerek işsizlik oranı tekrar artmaya başlamış ve işsiz sayısı kriz öncesi döneme yaklaşırken işsizlik oranı 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla, yüzde 9,9 ve 10,3 olarak görülmektedir. 2016 yılında ise söz konusu oran daha da artarak yüzde 10,9 seviyesine yükselmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye ekonomisinin yakın geçmişteki durumu ve bugünkü tablo birlikte analiz edildiğinde makroekonomik istikrarın istihdam yaratma açısından gerekli, fakat yeterli olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, işgücü piyasasında yapısal sorunların çözümüne yönelik reformların gerekliliği her geçen gün kendisini daha güçlü bir şekilde hissettirmektedir.

Türkiye’de 2000’lerden itibaren tarımsal desteklerin kompozisyonunun değişmesi ve işgücünün eğitim seviyesinin yükselmesine bağlı olarak tarım sektörünün istihdam içindeki payı yıllar içinde azalmıştır. Tarım istihdamının payı 2008-2011 döneminde tarım dışı fırsatların azalması ve gıda fiyatlarının yükselmesi nedeniyle nispeten yükselmiş olsa da, 2012 yılının başından itibaren yeniden azalma sürecine girmiştir. Tarım sektörünün istihdam içindeki payının küçülmesi ile birlikte sanayi ve hizmetler sektörünün istihdam içindeki payları artmıştır. Hizmetler sektöründeki artışta, eğitim ile idari ve destek hizmet faaliyetleri etkili olmuştur. Ayrıca sektörel istihdam eğilimlerine bakıldığında da benzer bir durum yaşanmaktadır. Hizmetler istihdam içindeki en büyük paya sahip sektör olmuştur. Ancak ekonomi içinde en düşük paya sahip sektör olan tarımın istihdam içindeki payı daha yavaş azalmaktadır. Sektörler arasındaki çalışan başına düşen katma değer karşılaştırıldığında, ekonominin en verimli sektörün sanayi olduğu görülmektedir. Tarım sektöründeki kişi başına düşen katma değer tarım dışı sektörlerin neredeyse dörtte biri düzeyindedir.

Sivil işgücü arzı ve istihdam konularındaki verilerin elde edildiği hanehalkı işgücü araştırması; Türkiye’de, Devlet İstatistik Enstitüsü (2004 yılından sonra ise Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından 1988 yılından bu yana düzenli olarak uygulanmaktadır. Hanehalkı işgücü araştırması, Uluslararası Çalışma Örgütü’nce benimsenen temel tanım ve kavramlar kullanılarak 1988-1999 yılları arasında yılda iki kez, her yılın Nisan ve Ekim aylarının son haftaları itibariyle yapılmıştır. 2000 yılında hanehalkı işgücü araştırmasının; uygulama sıklığı, örnek büyüklüğü, tahmin boyutu ve soru kâğıdı kapsamı gibi özelliklerinde değişikliğe gidilmiştir. 2000 yılında itibaren araştırma aylık olarak uygulanmakta olup, dönemsel (üç aylık) örnek

büyüklüğü 23.000'e çıkarılmış ve her hanehalkının toplam 18 aylık bir süreçte dört dönem boyunca takip edilmesi esasına dayalı yarı-panel sistemine geçilmiştir. 2004 yılından itibaren Avrupa Birliği İstatistik Ofisi'nin (Eurostat) talep ettiği ve tüm değişkenlerin kapsandığı daha ayrıntılı bir soru kâğıdı uygulamaya konulmuştur. Ayrıca, hanehalkı işgücü anketi sonuçlarından, istatistiksel amaçlı bölge sınıflaması Düzey 1 (12 bölge) için kent ve kırsal ayrımında; Düzey 2 (26 bölge) için ise, toplam bazda genel tahminler vermek üzere, anketin yıllık örnek hacmi yaklaşık 148 bin hanehalkına çıkarılmıştır.

2005 yılında, TÜİK tarafından hanehalkı işgücü anketi soru kâğıdı Eurostat'ın derlenmesini öngördüğü yeni değişkenleri içerecek şekilde revize edilmiştir. Ayrıca, hanehalkı işgücü araştırması sonuçları 2005 yılı başından itibaren üçer aylık dönemler esas alınarak her ay açıklanmıştır. Daha sonra ise, hanehalkı işgücü anketinde 2014 yılı Şubat dönemiyle birlikte Eurostat'a uyum çerçevesinde yeni düzenlemelere gidilerek elde edilen yeni işgücü göstergelerine ilişkin zaman serileri 2005 yılı Ocak ayına kadar revize edilmiştir. Dolayısıyla, işsizlik oranlarının analizinde 2005 öncesi ve sonrasında metodolojik farklılık söz konusudur.

Tablo 8.1. Yıllar İtibarıyla Yurt İçi İşgücü Piyasasına İlişkin Genel ve Sektörel Göstergeler

	Yıllık										Ekim Dönemi	
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016	2017
İşgücüne Katılma Oranı (%)	44,3	44,9	45,7	46,5	47,4	47,6	48,3	50,5	51,3	52,0	52,4	53,1
Sivil İşgücü (Bin Kişi)	22.253	22.899	23.710	24.594	25.594	26.141	27.047	28.786	29.678	30.535	30.914	31.932
Sivil İstihdam (Bin Kişi)	20.209	20.604	20.615	21.858	23.266	23.937	24.601	25.933	26.621	27.205	27.267	28.645
Tarım	4.546	4.621	4.752	5.084	5.412	5.301	5.204	5.470	5.483	5.305	5.305	5.535
Tarım Dışı	15.663	15.983	15.863	16.774	17.854	18.636	19.397	20.463	21.138	21.900	21.962	23.110
<i>Sanayi</i>	<i>4.403</i>	<i>4.537</i>	<i>4.179</i>	<i>4.615</i>	<i>4.842</i>	<i>4.903</i>	<i>5.101</i>	<i>5.315</i>	<i>5.332</i>	<i>5.296</i>	<i>5.282</i>	<i>5.470</i>
<i>Hizmetler</i>	<i>10.029</i>	<i>10.208</i>	<i>10.380</i>	<i>10.725</i>	<i>11.332</i>	<i>12.016</i>	<i>12.528</i>	<i>13.236</i>	<i>13.892</i>	<i>14.617</i>	<i>14.609</i>	<i>15.455</i>
<i>İnşaat</i>	<i>1.231</i>	<i>1.239</i>	<i>1.305</i>	<i>1.434</i>	<i>1.680</i>	<i>1.717</i>	<i>1.768</i>	<i>1.912</i>	<i>1.914</i>	<i>1.987</i>	<i>2.071</i>	<i>2.186</i>
İşsiz (Bin Kişi)	2.044	2.295	3.095	2.737	2.328	2.204	2.445	2.853	3.057	3.330	3.647	3.287
İşsizlik Oranı (%)	9,2	10,0	13,1	11,1	9,1	8,4	9,0	9,9	10,3	10,9	11,8	10,3
Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	11,2	12,3	16,0	13,7	11,3	10,3	10,9	12,0	12,4	13,0	14,1	12,3
Genç Nüfusta İşsizlik Oranı (%)	11,2	18,6	22,9	19,9	16,8	15,8	17,1	17,9	18,5	19,6	21,2	19,3
İstihdamın Sektörel Dağılımı (Yüzde Pay)												
Tarım	22,5	22,4	23,1	23,3	23,3	22,1	21,2	21,1	20,6	19,5	19,5	19,3
Tarım Dışı	77,5	77,6	76,9	76,7	76,7	77,9	78,8	78,9	79,4	80,5	80,5	80,7
<i>Sanayi</i>	<i>21,8</i>	<i>22,0</i>	<i>20,3</i>	<i>21,1</i>	<i>20,8</i>	<i>20,5</i>	<i>20,7</i>	<i>20,5</i>	<i>20,0</i>	<i>19,5</i>	<i>19,4</i>	<i>19,1</i>
<i>Hizmetler</i>	<i>49,6</i>	<i>49,5</i>	<i>50,4</i>	<i>49,1</i>	<i>48,7</i>	<i>50,2</i>	<i>50,9</i>	<i>51,0</i>	<i>52,2</i>	<i>53,7</i>	<i>53,6</i>	<i>54,0</i>
<i>İnşaat</i>	<i>6,1</i>	<i>6,0</i>	<i>6,3</i>	<i>6,6</i>	<i>7,2</i>	<i>7,2</i>	<i>7,2</i>	<i>7,4</i>	<i>7,2</i>	<i>7,3</i>	<i>7,6</i>	<i>7,6</i>

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı.

Bu çerçevede, TÜİK tarafından hanehalkı işgücü araştırması ile elde edilen istihdam, işsizlik ve işgücü hareketlerine ilişkin olarak bu konuda en son açıklanan 2017 Ekim ayı verileri ışığında bir önceki yılın aynı dönemi olan 2016 yılı Ekim ayı ile karşılaştırılmak suretiyle istihdam piyasasına ilişkin gelişmeler aşağıda ana çizgileri ile verilmektedir.

2000 sonrasında Türkiye'de yaratılan istihdam, çalışma çağındaki nüfus ve işgücü artışının gerisinde kalmıştır. 2001 yılında yaşanan krizin ardından daralan istihdam hacmi daha sonraki yıllarda artış eğilimi içine girmiştir. Bu çerçevede 2007 yılı itibarıyla 20,2 milyon olan istihdam hacmi daha sonraki 2008 yılında ortalama 20,6 milyon kişiye ulaşmıştır. Ancak yaşanan ekonomik krizin etkisiyle, 2009 yılı başından itibaren istihdam hacminde belirgin bir daralma gözlenmiştir. Krizin en şiddetli biçimde hissedildiği 2009 yılında gerileyen istihdam hacmi, daha sonra kısmi bir toparlanma süreci içerisine girmiştir. 2010 ve 2011 yıllarında yılından itibaren istihdam edilenlerin sayısı her yıl bir önceki yıla göre 1,2 ve 1,4 milyon kişi artmıştır. 2012 ve 2013 yıllarında yaklaşık 700 bin kişi artmıştır. 2014 yılında yaklaşık 1,3

milyon kişi artan istihdam 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla, 700 ve 600 bin kişi artarak toplam istihdam 2016 yılında 27,2 milyon kişiye ulaşmıştır. 2017 yılında ise Ekim ayı itibarıyla 28,6 milyon kişiye ulaşmıştır.

Bu süreçte istihdam artışının sınırlı kalmasının en önemli nedeni, ekonomideki yapısal dönüşüm sürecine bağılı olarak tarım sektöründe yaşanan istihdam azalışı ve köyden kente göç olgusudur. 2017 yılı Ekim ayı itibarıyla tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payı yüzde 21,1'e gerilemiş olup, bu sektördeki istihdam 2007 - 2017 döneminde 924 bin kişi azalmıştır. Tarım dışı sektörlerde ise, özellikle 2003 yılı sonrasında önemli artışlar sağlanmış, 2007-2017 döneminde tarım dışı kesimde sağlanan ilave istihdam artışı 7,5 milyon kişiye ulaşmıştır. Ayrıca, artan verimlilik, yoğunlaşan dış rekabet ve tarımsal sübvansiyonların azaltılması sonucu bazı endüstriyel tarım ürünlerinin üretiminde meydana gelen düşme, tarım kesiminde işgücüne katılım oranının giderek gerilemesine yol açmaktadır. Bu gelişmeler kentsel alanda işgücüne katılma oranının yükselmesi ile telafi olmaktadır.

TÜİK işgücü verilerine göre tarım dışı işsizlik oranı, yıllık bazda, 2009 krizinde yüzde 16'ya yükselen tarım dışı işsizlik oranı 2012 yılında son yıllardaki en düşük değeri olan yüzde 10,3 seviyesine geriledikten sonra tekrar artış eğilimine girerek 2016 yılında, bir önceki yıla kıyasla 0,6 puan artarak yüzde 13 olarak gerçekleşmiştir.

Ekim bazlı olarak ise 2017 yılında, bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla tarım dışı işsizlik oranı yüzde 14,1 seviyesinden 1,8 puan gerileyerek yüzde 12,3 seviyesine düşmüştür. Böylece, 2017 Ekim döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre tarım dışı istihdam 1,2 milyon kişi artarak 28,6 milyon kişi olmuştur. Böylece, işgücündeki artış aynı dönemde yıllık 1 milyonun üzerine çıkarken işsiz sayısı 360 bin kişi azalmıştır. Sektörler açısından bakıldığında, istihdama en önemli katkıyı yaklaşık 850 bin kişiye ilave istihdam sağlayan hizmet sektörü olmuştur. Tarım dışı istihdamdaki yıllık artış ise yavaşlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak tarım dışı işsiz sayısı artışı Ekim 2016 döneminde 500 binin üzerinde gerçekleşmiştir.

Ülkemizde 2017 yılının üçüncü çeyreğinde gözlenen ekonomik genişlemenin etkisiyle işsizlik oranları yıllık bazda azalmıştır.

Tabloda, Türkiye'de 2007-2016 dönemi yıllık ve 2016-2017 Ekim dönemi için istihdam edilenlerin yıllara göre iktisadi faaliyet kolları ve dağılımı verilmiştir. Sektörel ayırmada istihdam incelendiğinde en fazla istihdam oluşturan sektörün hizmetler sektörü olduğu göze çarpmaktadır.

2015 yılında bir önceki yıla göre tarım, sanayi ve inşaat sektöründe istihdam edilenlerin payında önemli bir farklılık göze çarpmazken 688 bin kişi artan toplam istihdamın neredeyse tamamı sayılabilecek 656 bin kişisi hizmetler sektöründe istihdam edilmiştir. Toplam istihdam 25,9 milyon kişiden 29,6 milyon kişiye yükselmiş ve hizmetler sektörünün payı yüzde 1,2 artarak yüzde 52,2 seviyesine yükselmiştir. Diğer sektörlerde ise hizmetler sektöründeki istihdam artışının sektör paylarında ortaya çıkardığı ağırlıklara bağılı olarak düşüş yaşanmıştır. Toplam istihdamın yüzde 79,4'ünü oluşturan 21,1 milyon kişi tarım dışı sektörlerde istihdam edilmiştir.

2016 yılında bir önceki yıla göre tarım, sanayi ve inşaat sektöründe istihdam edilenlerin payında önemli bir farklılık göze çarpmazken 584 bin kişi artan toplam istihdamdan daha fazla 725 bin kişi hizmetler sektöründe istihdam edilmiştir. Tarım sektörü istihdamındaki azalma hizmetler sektörü tarafından telafi edilmiştir. Söz konusu dönemde toplam istihdam 29,6 milyon kişiden 27,2 milyon kişiye yükselmiş ve hizmetler sektörünün payı yüzde 1,5 artarak yüzde 53,7 seviyesine yükselmiştir. Diğer sektörlerde ise, tarım sektöründeki istihdam azalışının da yol açtığı yeni bir kompozisyon ortaya çıkmıştır. Bu noktada, uzun dönemden beri tarım kesimi istihdamı sanayi sektörü istihdamının üzerinde seyretmekteydi. 2016 yılı sonunda tarım sektörü

istihdamındaki gerilemeye bağılı olarak söz konusu sektörlerin istihdam ettiği kişi sayısı ve toplam istihdam içindeki paylar bakımından tarım ve sanayi sektörlerinin durumu eşitlenmiştir. Toplam istihdamın yüzde 80,5'inin oluşturan 21,9 milyon kişi tarım dışı sektörlerde istihdam edilmiştir.

2017 yılı Ekim döneminde ise bir önceki yılın Ekim dönemine göre tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 230 bin kişi, tarım-dışı sektörlerin istihdamı ise 1,1 milyon kişi artmıştır. Sektörel istihdam artışı bağlamında gelişmeler değerlendirildiğinde ise sanayi sektöründe istihdam artışı 188 bin, hizmetler sektöründe 846 bin, inşaat sektöründe ise 115 bin kişi olmuştur. Böylece, istihdam hizmetler sektörünün toplam istihdam içindeki payı 0,4 puan artarak yüzde 54'e yükselmiştir. Buna karşılık tarım ve sanayi sektörlerinin payları 0,2 puan azalara sırasıyla, 19,3 ve 19,1 oranına gerilemiştir.

2016 ve 2017 yılında mevsim etkilerinden arındırılmış temel işgücü göstergelerine ilişkin ay içi gelişmeleri gösteren Tablo 8.2 aşağıda sunulmaktadır.

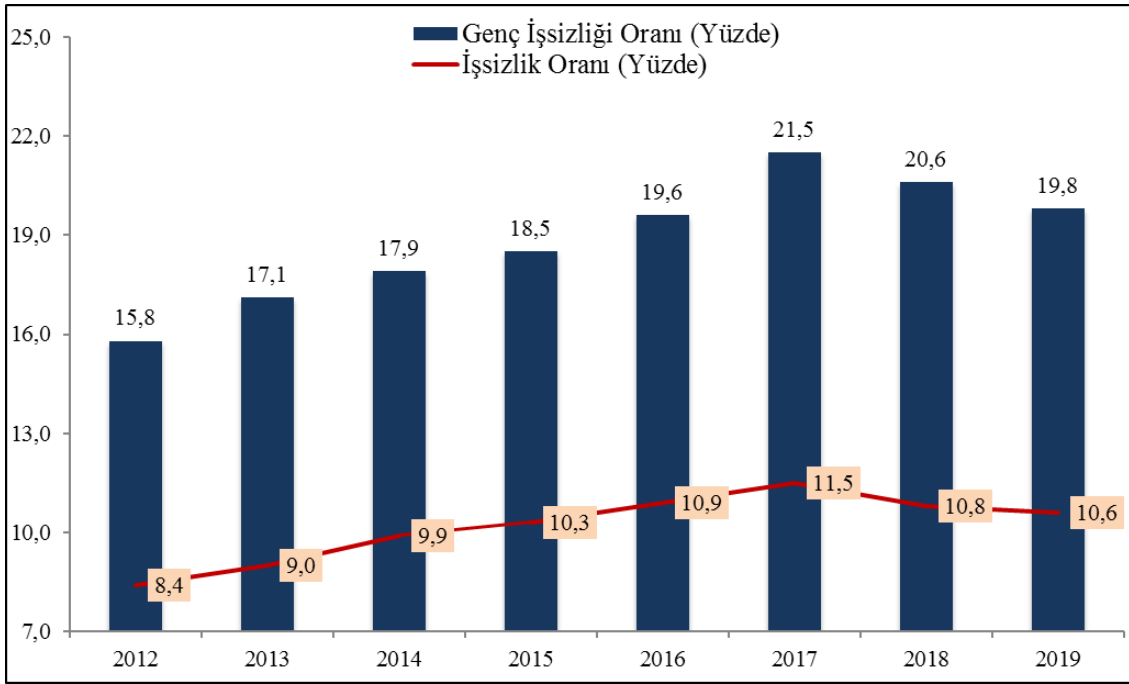
Tablo 8.2. Mevsim Etkilerinden Arındırılmış İşgücü Göstergeleri, (2013-2017)

		İşgücü durumu (Mevsim etkilerinden arındırılmış)							
		İşgücü	İstihdam edilenler	İşsiz	İşgücüne dahil olmayan nüfus	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	Tarım dışı işsizlik oranı	Genç nüfusta işsizlik oranı
		(Bin Kişi)	(Bin Kişi)	(Bin Kişi)	(Bin Kişi)	(Yüzde)	(Yüzde)	(Yüzde)	(Yüzde)
2013	Yıllık	27.099	24.650	2.449	48,4	44,0	9,0	10,9	17,1
2014	Yıllık	28.777	25.917	2.860	50,5	45,5	9,9	12,0	18,0
2015	Yıllık	29.693	26.638	3.055	51,3	46,0	10,3	12,4	18,6
2016	Yıllık	30.547	27.218	3.330	52,0	46,3	10,9	13,0	19,6
2016	Ocak	30.192	27.149	3.043	51,7	46,5	10,1	12,0	17,9
	Şubat	30.225	27.206	3.019	51,7	46,6	10,0	11,9	17,6
	Mart	30.310	27.325	2.985	51,8	46,7	9,8	11,7	17,2
	Nisan	30.422	27.398	3.024	52,0	46,8	9,9	11,9	17,5
	Mayıs	30.492	27.325	3.166	52,0	46,6	10,4	12,3	19,1
	Haziran	30.344	27.001	3.344	51,7	46,0	11,0	13,1	20,4
	Temmuz	30.431	27.031	3.400	51,8	46,0	11,2	13,3	20,1
	Ağustos	30.498	27.009	3.489	51,8	45,9	11,4	13,6	20,0
	Eylül	30.752	27.264	3.488	52,2	46,3	11,3	13,5	19,9
	Ekim	30.871	27.248	3.623	52,3	46,2	11,7	14,0	20,8
	Kasım	31.021	27.349	3.673	52,5	46,3	11,8	14,1	21,8
	Aralık	31.011	27.305	3.706	52,4	46,2	12,0	14,2	22,5
2017	Ocak	31.226	27.546	3.680	52,5	46,3	11,8	14,1	22,7
	Şubat	31.344	27.696	3.648	52,6	46,5	11,6	13,9	22,1
	Mart	31.410	27.812	3.598	52,7	46,6	11,5	13,6	21,7
	Nisan	31.426	27.901	3.526	52,6	46,7	11,2	13,3	21,7
	Mayıs	31.474	27.947	3.527	52,6	46,7	11,2	13,3	21,7
	Haziran	31.529	28.053	3.476	52,7	46,9	11,0	13,1	21,6
	Temmuz	31.660	28.145	3.516	52,8	47,0	11,1	13,2	21,4
	Ağustos	31.749	28.350	3.400	52,9	47,2	10,7	12,7	20,7
	Eylül	31.872	28.487	3.385	53,1	47,4	10,6	12,7	20,0
	Ekim	31.896	28.622	3.274	53,0	47,6	10,3	12,2	19,0
2016 Ekim	Yıllık Değişim	1.025	1.374	-349	0,7	1,4	-1,4	-1,8	-1,8

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Ekim 2017.

Yukarıdaki Tablodan (Tablo 8.2) Tablo 8.2. Mevsim Etkilerinden Arındırılmış İşgücü Göstergeleri, (2013-2017)da görüldüğü üzere 2015 yılında oranında yüzde 10,3 seviyesinde gerçekleşen işsizlik oranı, 2016 yılında Ocak-Nisan döneminde yüzde 10 bandına geriledikten sonra Haziran ayından itibaren önce yüzde 10 seviyesine daha sonra ise 2016 yılında yaşanan

siyasal gelişmelerle bağlantılı olarak daha da yükselerek Aralık ayında yüzde 12 seviyesine yükselmiştir. 2017 yılı başından itibaren ise tekrar gerileme trendine girerek Ekim döneminde, yüzde 10,3 seviyesine kadar gerilemiştir.

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, (1) Gerçekleşme tahmini (2) Program.

Şekil 8.1. Türkiye’de İşsizlik ve Genç İşsizliği

Öte yandan Türkiye’de istihdam piyasasında en önemli problemlerden biri yüksek genç işsizliği oranının yüksek olmasıdır. Bu konudaki gelişmelerin görselleştirildiği yukarıdaki şekilden (Şekil 8.1) de görüldüğü üzere gençler arasında işsizlik oranı genel işsizlik oranının 2005-2017 döneminde 1,8’i ile 2 katı arasında değiştiği görülmektedir. İki oran arasındaki ilişki 2017 Haziran ayında en yüksek seviyesine yükselerek tam iki katı seviyesine yükselmiştir. Diğer taraftan Eylül ayından itibaren bu eğilim tersine dönmüştür. Bu durum, istihdam piyasasında gençlerin daha kolay iş bulmasını sağlayacak ve böylece bunların gençlerin istihdamını artıracak politikaların seçeneklerinin tartışılmasını ve uygulamaya konulmasını gerekli kılmaktadır.

2015 yılı itibarıyla 15-29 yaş grubu genç nüfus içerisinde istihdamda ve eğitimde yer almayanların oranı OECD’de yüzde 14,5 iken ülkemizde yüzde 28,8 seviyesindedir. Söz konusu oran, 2016 yılında OECD’de yüzde 13,9 Türkiye’de ise yüzde 28,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 2016 yılında Türkiye’de kadınlar için yüzde 41,5 olup yüzde 15,2 seviyesinde ki erkeklerin yaklaşık üç katıdır. Kadınların eğitim ve istihdam dışında olması erkeklere göre daha kalıcı bir nitelik taşımaktadır.

2016 yılında işgücünün yüzde 56,9’u, istihdamın yüzde 57,5’i ve işsizlerin yüzde 51,6’sı lise altı eğitim seviyesindekilerden ve okuryazar olmayanlardan oluşmaktadır. Mevcut işgücünün niteliği ve verimliliğinin düşük olması, Türkiye’de işgücü arz ve talebi arasında uyumsuzluğa yol açmakta ve bir taraftan işgücü piyasasının verimliliğini azaltırken öte yandan da yapısal işsizliğe yol açmaktadır.

2016 ve 2017 yılında ile ekonomik faaliyete göre istihdam edilenlere ilişkin ay içi gelişmeleri gösteren Tablo 8.3 aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 8.3. Ekonomik Faaliyete Göre Aylık İstihdam (*) (Bin Kişi)

Yıllar	Aylar	Ekonomik faaliyetler (Mevsim etkilerinden arındırılmış)					
		Toplam	Tarım	Tarım dışı			
				Toplam	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2016	Ocak	26.275	4.812	21.463	5.300	1.765	14.397
	Şubat	26.456	4.876	21.580	5.276	1.764	14.540
	Mart	26.993	5.093	21.900	5.295	1.923	14.682
	Nisan	27.638	5.352	22.286	5.381	2.085	14.820
	Mayıs	27.867	5.540	22.327	5.386	2.132	14.809
	Haziran	27.651	5.577	22.074	5.330	2.065	14.679
	Temmuz	27.636	5.727	21.909	5.254	2.044	14.612
	Ağustos	27.473	5.760	21.713	5.224	2.036	14.453
	Eylül	27.564	5.657	21.907	5.260	2.131	14.516
	Ekim	27.267	5.305	21.962	5.282	2.071	14.609
	Kasım	27.067	5.053	22.013	5.316	2.015	14.682
	Aralık	26.669	4.915	21.753	5.265	1.836	14.652
2017	Ocak	26.672	4.893	21.780	5.274	1.731	14.775
	Şubat	26.956	5.036	21.920	5.251	1.794	14.874
	Mart	27.489	5.085	22.403	5.346	2.004	15.054
	Nisan	28.157	5.320	22.836	5.372	2.187	15.277
	Mayıs	28.488	5.577	22.911	5.386	2.146	15.380
	Haziran	28.703	5.757	22.946	5.383	2.171	15.392
	Temmuz	28.758	6.021	22.736	5.363	2.184	15.189
	Ağustos	28.828	5.953	22.876	5.437	2.279	15.159
	Eylül	28.797	5.854	22.943	5.421	2.228	15.293
	Ekim	28.645	5.534	23.110	5.470	2.186	15.455
2017 Ekim	Yıllık Değişim	1.378	229	1.148	188	115	846

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (*) Mevsim etkilerinden arındırılmış verilerdir.

Tablo 8.1’de ve ilgili kısımlarda ortaya konulduğu üzere istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında gerek toplam istihdamdaki payı gerekse ilave istihdam oluşturma bakımından hizmetler sektörünün belirgin bir ağırlığı mevcuttur. Bu noktada, özellikle, Nisan-Mayıs aylarında kayda değer bir istihdam artışı gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun, referandum döneminin hemen öncesinde Kredi Garanti Fonu aracılığıyla ortaya çıkan kredi genişlemesinin istihdama önemli bir katkı yapmasının sonucu olduğu değerlendirilmektedir.

8.2 Çalışma ve Sosyal Güvenlik İlişkileri

Sosyal güvenlik kavramının içeriğinin günümüzde ülkelere göre farklılaşması sosyal ve ekonomik gelişmişlik seviyeleriyle daha bağlantılıdır. Bugün uluslararası düzenlemelerde yer alan sosyal güvenlik standartları, sanayileşme sürecini tamamlayan ve ekonomik bakımdan belirli bir olgunluğa erişmiş ülkelerin sosyal güvenlik uygulamalarının bir yansımasıdır. Bu açıdan, sosyal güvenlik sistemlerinin dönüşümünü belirleyen uluslararası standartlara ülkelerin uyarlanması için gerekli yapısal uyum mekanizmaları kurumsal düzeyde sağlanması gerekmektedir. Sosyal güvenlik sisteminin kurumsallaşması belirli bir ekonomik büyüklüğe sahip olmayı ve kişisel tasarruf edilebilecek düzeyde bir gelirin varlığını zorunlu kılmaktadır. Dünya geneline bakıldığında her bir ülkenin farklı sosyal ve ekonomik gelişmişlik seviyesine sahip olması, bu ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinin içeriğini etkilemektedir. Bu nedenlerle modern sosyal güvenlik sistemlerinin ilk uygulamalarının sanayileşme sürecini tamamlayarak ekonomik imkânlarını daha fazla genişleten Batılı ülkelerde olmuştur.

Dünya ekonomisinde 1980 sonrasındaki küreselleşme ve serbestleşme politikalarının iktisadi gelişmeye etkileri; teknolojiye giderek hızlanan gelişmeler, kurumların bu değişimlere ayak uydurabilmek için organizasyonlarını yenilemeleri, bilgi toplumu ve insan kaynaklarının önemini artırmasıdır. Özellikle günümüzdeki küresel kriz ve bu nedenle artan işsizlik oranları, tüm ülkelerde eğitim düzeyi düşük kitleleri daha olumsuz etkilemekte ve ülkeler için ciddi riskler oluşturmaktadır. Bu bireylere ve ailelerine yönelik koruyucu sosyal politikalara ek olarak, tekrar işgücüne katılmalarını destekleyecek işgücü piyasası politikaları oluşturulmakta ve uygulanmaktadır. Bu süreçte, özellikle işgücü piyasasının temel ihtiyaçlarına yönelik politika ve uygulamalarda çalışma hayatı ile birlikte sosyal güvenlik sistemi de önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal güvenlik sistemleri, çalışanları ve onların bakmakla yükümlü oldukları yakınlarını; yaşlanma, sakatlanma, ölüm, iş kazası ve meslek hastalıkları, sağlık sorunları, analık ve işsizlik gibi nedenlerle ortaya çıkan geçici ya da sürekli kayıplarına karşı zorunlu olarak sigortalar ve böylece bireylerin asgari bir yaşam standardını tutturmalarını sağlamaktadır.

Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi zaman içerisinde önemli gelişmeler göstermiş olmakla birlikte, birçok sorun alanını da içinde barındırmıştır. Bu nedenle sosyal güvenli sisteminde yeni sorunlarla karşılaşılması ve bu sorunlara çözüm arayışları süreklilik kazanmıştır. Ayrıca zaman içerisinde ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar da sosyal güvenlik sisteminin dönüşümünü gerekli kılmıştır. Bu yüzde n de, gerek bu ihtiyaçların karşılanması gerekse uluslararası anlaşmalar, sözleşmeler ve AB’ye katılım süreci Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin dönüşümünü ve uluslararası standartlara uyumunu gerektirmiştir. Diğer taraftan, sosyal güvenlik alanında yapılan reformların temel önceliğinin mali dengenin sağlanması olmuştur. Bu kaygı da çalışanlara ve onların yakınlarına sağlanacak olan sosyal güvenlik hakkının hem niteliksel, hem de maddi anlamda yetersiz sosyal koruma sağlanmasına neden olmaktadır. Böylece, sosyal güvenlik kapsamında sağlanan haklarının niteliğinin yanında, sağlanan maddi yardımların da değerlendirmesini yapmak önem kazanmaktadır.

İşgücüne katılımın ve kayıtlı istihdam düzeyinin Türkiye’de düşük olması nedeniyle çalışma çağındaki nüfusun çoğunluğu sosyal sigorta sistemi dışında kalmakta, bu durum sosyal yardımlara olan ihtiyacı artırmaktadır. Ayrıca işgücü piyasasında yer alan ancak uzun süreli işsizler ile yüksek işsizlik riskiyle karşı karşıya olanlar da sosyal korumaya duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Türkiye’de kırsal alanda istihdam çoğunlukla katma değeri düşük olan tarım sektöründedir. Söz konusu durum kırsal alandaki yoksulluğun yüksek olmasındaki en önemli etkidir. Bunun yanı sıra, tarımdan kopan nüfusun çok büyük bir bölümü, kentteki işlere göre niteliklerinin yetersiz kalması nedeniyle, işgücü piyasası dışına çıkmakta veya düşük ücretlerle

güvencesiz olarak çalışmaktadırlar. Tarımın istihdam içindeki payı ile gelirden aldığı pay arasındaki dengesizlik ve tarımdan kopan nüfusun kentteki işgücü durumu, gerek kentte gerekse kırsal sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmaktadır. Ayrıca kayıt dışı çalışan kesimin yanı sıra, özellikle de asgari ücret ile çalışan ve hanede tek gelir kaynağının asgari ücret olduğu hanelerde yoksulluk riski yüksektir.

Bu doğrultuda, sosyal sigorta kapsamında özellikle asgari ücretle çalışan veya kayıt dışı çalışan yoksul kesimler sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmaktadır. Ayrıca, sosyal yardımlar çoğunlukla sosyal sigorta kaydı olmayanlara yapılmaktadır. Bu durum da hem bireyleri kayıtlı çalışmaktan caydırabilmekte, hem de kayıtlı çalışan ancak muhtaç durumdaki kişilerin sosyal yardımlardan daha az yararlanabilmesine neden olmaktadır. Bunlara ek olarak, işsizlik ödeneğinden de çok az kişinin yararlandığı görülmektedir. İşsizlik ödeneğine hak kazanma koşullarının katı olması ve ödenek miktarının düşük olması sosyal korumaya olan ihtiyacı artırmakta ve işsizlik sigortasının işsizlere tek başına yeterli koruma sağlayamadığını göstermektedir. Bu çerçevede, çalışabilir yoksul vatandaşları üretken duruma getirecek, gelir elde etmelerini sağlayacak ve sosyal yardım alan çalışabilir durumdaki kişileri işgücü piyasasına kazandıracak projeler ve politikalar ortaya koyulması gerekmektedir.

Türkiye’de hala sosyal yardım ve hizmetlerin ile çalışma ve sosyal güvenlikle olan bağlantısının geliştirilmesi ve etkinleştirilmesi gereksinimi devam etmektedir. Ayrıca Türkiye’de sosyal yardım alanında faaliyet gösteren kurumlar arasındaki işbirliği eksikliği ve nesnel ölçütlerin olmayışı gerçek ihtiyaç sahiplerine etkin hizmet sunumunu ve kaynakların verimli kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Böylece sosyal ilişkilerin daha koordineli yürütülmesi için, sosyal sigorta sisteminde yaşanan sorunların giderilmesi, herkesi kapsayan bir sosyal güvenlik sisteminin kurulması ve tüm nüfusun sağlık güvencesi altına alınması, beş farklı sosyal sigorta rejiminin birleştirilmesi ve sistemde etkin bir bilgi işlem altyapısı kurulması amacıyla yürütülen reform çalışmaları kapsamında 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu 20 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Reform kapsamında 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu da 16 Haziran 2006 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak, 1 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Ancak Anayasa Mahkemesi, Kanunun bazı önemli hükümlerini 15 Aralık 2006 tarihli kararıyla iptal etmiştir. 5510 Sayılı Kanunun bazı maddelerinin Anayasa Mahkemesince iptal edilmesi üzerine, gerekli yasal değişikliklerin yapılması için sürdürülen çalışmalar neticesinde hazırlanan Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 8 Mayıs 2008 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Diğer taraftan zorunlu istihdam yüklerinin azaltılması, nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanması, istihdamın teşvik edilmesi, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi ve kayıt dışı istihdamın azaltılmasına ilişkin yasal düzenlemeleri içeren 5763 Sayılı İş kanunu ve Bazı kanunlarda değişiklik Yapılmasına Dair Kanun da 15 Mayıs 2008 tarihinde yasalaşmıştır. 2008 yılı ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlanan ve giderek şiddetlenen ekonomik krizin işletmeler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla 2009 yılında yürürlüğe giren 5838 Sayılı Kanun ile kısa çalışma ödeneğinin azami süresi 3 aydan 6 aya yükseltilmiştir.

2000 yıllarda yapılan değişikliklerde birlikte, çalışma ve sosyal güvenlik hayatını düzenleyen yasaların başında 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu, 4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ve 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu gelmektedir. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu; işçilerin, işverenlerin ve kamu çalışanlarının sosyal güvenlik yasaları gereğince bildirim esaslarını ve sigortalının statülerini açıklamaktadır. Adı geçen kanunda sigortalıların çalışma kapsamı,

çalışma statüleri, müracaat şekilleri ve şartları ele alınmaktadır. 4857 sayılı İş Kanununda; işçi, işveren ve devlet ilişkileri ele alınmaktadır. Taraflar arasında yapılacak olan sözleşme, çalışma süreleri, yine taraflar arasında meydana gelen uyuşmazlıklar ve bu ilişkilerden doğabilecek olan idari para cezaları bu kanunda ele alınmaktadır. 6631 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu; işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi için işveren ve çalışanların görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerini düzenlemektir. Son olarak 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ise; işsizlik sigortası kapsamında bir işyerinde çalışırken; çalışma yetenek, sağlık ve yeterliliğinde olmasına rağmen, kendi kusuru dışında işini kaybedenlerin kanunda belirtilen koşullara göre iş almaya hazır olduğunu bildirmek koşulu ile işsizlik sigortası hizmetlerinden yararlandırılması düzenlenmektedir. Ayrıca işgücü piyasasının geliştirilmesi, işsizliğin azaltılması ve nitelikli istihdamın artırılması amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının koordinasyonunda ilgili tarafların katılımıyla hazırlanan Ulusal İstihdam Stratejisi 2013 yılında yayınlanmıştır. Diğer yandan Anayasa’da yapılan değişiklikle anayasal güvence altına alınan Ekonomik ve Sosyal Konseyin etkinliğinin artırılmasına çalışılmıştır.

2016 yılında yürürlüğe giren 6715 sayılı Kanunla işgücü piyasasında esneklik ve güvencenin sağlanması yönünde önemli düzenleyici adımlar atılmıştır. Bu düzenleme ile çalışma hayatımıza kazandırılan uzaktan çalışma, tele çalışma ve evden çalışma gibi esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir.

Nitelik düzeyi düşük ve işgücü piyasasına girişte zorluk yaşayan bireylerin niteliklerinin artırılmasını, iş yaratmayı, kamu istihdam hizmetlerini ve işgücünün eğitimini içeren aktif işgücü politikalarına ayrılan kaynaklar son yıllarda önemli ölçüde artırılmıştır. İŞKUR’un aktif işgücü programları kapsamında yaptığı harcamalar, 2016 yılında 2011 yılına göre reel olarak dokuz kat artmıştır. Ağustos 2017 itibarıyla söz konusu harcamalar yaklaşık 2,7 milyar TL’ye ulaşmıştır.

Tablo 8.4. İstihdam Edilenlerin İşteki Çalışma Durumuna Göre Dağılımı (2014-2017)

Yıllar	Aylar	Bin kişi					Yüzde (%)				
		Toplam	Ücretli veya yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi	Toplam	Ücretli veya yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
2014	Yıllık	25.933	17.125	1.173	4.479	3.155	100,0	66,0	4,5	17,3	12,2
2015	Yıllık	26.621	17.827	1.175	4.468	3.150	100,0	67,0	4,4	16,8	11,8
2016	Yıllık	26.669	18.093	1.216	4.565	2.795	100,0	67,8	4,6	17,1	10,5
2016	Ekim	27.267	18.494	1.212	4.519	3.042	100,0	67,8	4,4	16,6	11,2
	Kasım	27.067	18.423	1.198	4.561	2.884	100,0	68,1	4,4	16,9	10,7
	Aralık	26.669	18.093	1.216	4.565	2.795	100,0	67,8	4,6	17,1	10,5
2017	Ocak	26.672	18.032	1.198	4.716	2.727	100,0	67,6	4,5	17,7	10,2
	Şubat	26.956	18.116	1.208	4.790	2.842	100,0	67,2	4,5	17,8	10,5
	Mart	27.489	18.537	1.263	4.755	2.934	100,0	67,4	4,6	17,3	10,7
	Nisan	28.157	18.910	1.314	4.805	3.128	100,0	67,2	4,7	17,1	11,1
	Mayıs	28.488	19.109	1.320	4.781	3.278	100,0	67,1	4,6	16,8	11,5
	Haziran	28.703	19.147	1.344	4.785	3.427	100,0	66,7	4,7	16,7	11,9
	Temmuz	28.758	19.075	1.343	4.787	3.553	100,0	66,3	4,7	16,6	12,4
	Ağustos	28.828	19.173	1.322	4.837	3.496	100,0	66,5	4,6	16,8	12,1
	Eylül	28.797	19.348	1.277	4.819	3.353	100,0	67,2	4,4	16,7	11,6
	Ekim	28.645	19.482	1.274	4.769	3.119	100,0	68,0	4,4	16,6	10,9

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Tabloda, 2014-2017 döneminde istihdam edilenlerin işteki çalışma durumuna göre sayıları ve yüzde dağılımları verilmektedir. 2015 yılında, bir önceki yıla göre; toplam istihdam içerisinde ücretli ve yevmiyelilerin ve işverenlerin sayısı artmış ancak diğerlerinin sayıları yaklaşık olarak aynı kalmıştır. Bununla beraber, ücretlilerin artan ağırlığına bağlı olarak ücretlilerin payı yüzde

bir oranında artarken diğer grupların paylarında ağırlıkları nispetinde düşüş olmuştur. 2016 yılında ise bir önceki yıl ortalamasına göre toplamda önemli bir farklılık olmamasına rağmen ücretsiz aile işçileri kısmında bir düşüş olmuş buna mukabil ücretlilerin sayısında 355 bin kişi azalmış ücretlilerin sayısı ise azalan sayının dörtte üçüne tekabül eden bir istihdam artışı kaydedilmiştir. Böylece ücretsiz aile işçilerinin sayısı yüzde 1,3 oranında azalırken ücretlilerin sayısında yüzde 0,8 oranında bir artış kaydedilmiştir.

Ekim bazlı olarak işgücü piyasasındaki gelişmeler incelendiğinde 2017 yılı Ekim döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre, toplam istihdam 1,4 milyon kişi artarken bu artışa en önemli katkıyı 1 milyon kişilik ücretli istihdamının yol açtığı görülmektedir. Ayrıca, kendi hesabına çalışanların sayısında da 250 bin kişilik bir artış olmuştur. Buna göre, ücretlilerin toplam içindeki payı bir önceki yılın aynı dönemine göre 0,2 oranında artarak yüzde 68,'e yükselmiştir. Kendi hesabına çalışanların sayısı ise 0,1 puanlık bir artışla yüzde 16,6 seviyesine yükselmiştir. Öte yandan ücretsiz aile işçilerinin toplam içindeki payı istihdamda gerilemem olmasına rağmen diğer kalemlerdeki artışa bağlı olarak 0,3 puan azalarak yüzde 10,9'e gerilemiştir.

Tablo 8.5. Kayıtdışı İstihdamdaki Durum (2016-2017)

	2016 (*)	2017 (*)
İstihdam (Bin kişi)	27.268	28.644
<i>Erkek</i>	18.972	19.716
<i>Kadın</i>	8.296	8.928
Kayıt dışı (Bin kişi)	9.233	9.716
<i>Erkek</i>	5.565	5.782
<i>Kadın</i>	3.668	3.934
Kayıt dışı oranı (Yüzde)	33,9	33,9
<i>Erkek</i>	29,3	29,3
<i>Kadın</i>	44,2	44,1

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (*) Ekim ayı itibarıyla.

TÜİK işgücü anketlerine göre Türkiye'de kayıtdışı istihdama ilişkin göstergelerin sunulduğu yukarıdaki Tablo 8.5'ten de görüldüğü üzere çalışanların üçte biri kayıtdışı olarak istihdam edilmektedir. 2017 yılında kayıtdışı istihdam yaklaşık 500 bin kişi artışla 9,7 milyon kişi olmuştur. Oransal olarak kayıtdışılık, 2017 yılında bir önceki yılın aynı dönemine göre değişmeksizin yüzde 33,9 seviyesini korumuştur. Kadınlarda kayıtdışı istihdamın erkeklere kıyasla yaklaşık 1,5 kat daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum cinsiyet farklılığının istihdam piyasasında kadınları olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Tablo 8.6. Toplam Sanayide Birim Ücret Endeksi (Çalışılan Saate Göre)

Yıllar	Çalışılan		Saatlik	Saatlik	Nominal	TÜFE Endeksi	Reel Birim Ücret Endeksi		
	Saat	Üretim	İşgücü	İşgücü	Birim		TL	Dolar	Euro
	Endeksi	Endeksi	Verimi	Maliyet	Ücret		Cinsi	Cinsi	Cinsi
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(9)	(10)	(11)
2007	113,9	98,9	91,4	74,9	81,9	78,5	104,4	94,9	91,8
2008	111,5	98,3	91,6	84,2	92,0	86,7	106,1	106,9	96,5
2009	95,7	88,6	92,6	91,7	99,4	92,1	108,1	96,3	92,0
2010	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2011	106,2	110,1	103,7	109,3	105,3	106,5	98,9	94,8	90,3
2012	110,4	112,9	102,3	121,9	119,1	115,9	102,7	99,6	102,8
2013	112,8	116,3	103,1	137,7	133,4	124,6	107,1	105,4	105,4
2014	114,5	120,5	105,3	153,5	145,6	135,7	107,4	99,9	99,8
2015	113,6	124,3	109,5	173,9	158,9	146,1	108,8	88,1	105,1
2016	111,6	126,6	113,5	208,9	184,1	157,4	117,0	91,8	109,9
2017 1Ç	110,8	125,4	113,2	224,2	198,0	169,5	116,8	80,4	100,2
2Ç	110,5	132,8	120,3	232,3	192,9	173,7	111,1	80,9	97,6
3Ç	110,0	136,4	124,2	240,3	193,4	174,9	110,6	82,5	93,3

(1) TÜİK, Üç Aylık Sanayi İşgücü Girdi Göstergeleri (2010=100)

(2) TÜİK, Sanayi Üretim Endeksi (2010=100)

(3) (2) / (1)

(4) TÜİK, Üç Aylık İşgücü Maliyeti Endeksi (2010=100)

(5) (4) / (3)

(6) TÜİK, Tüketici Fiyatları Endeksi (2010=100)

(9) (5) / (6)

(10) (5) / (TCMB Döviz Alış Dolar Kuru)

(11) (5) / (TCMB Döviz Alış Avro Kuru)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Yukarıdaki Tabloda (Tablo 8.6) 2007-2016 dönemi yıllık dönemleri ile 2016 yılı ilk 3 çeyreğindeki toplam sanayide çalışılan saate göre birim ücret endeksinde meydana gelen gelişmeler verilmektedir. Burada 2010 yılı 100 kabul edilerek endeksleme yapılmıştır. Görüleceği üzere, 2008 yılından itibaren küresel kriz nedeniyle ekonomik faaliyet hacminde yaşanan daralma ve işsizlik oranındaki yükselme çalışan kesimin reel ücret düzeyinde belirgin bir azalmayı beraberinde getirmiştir. Bu durum, çalışan kesim için ancak 2012 yılında telafi edilmiş ve reel ücret düzeyi 2008 yılı seviyesinin üstüne çıkmıştır. Reel ücret düzeyi 2012 yılından sonra 2013, 2014 ve 2015 yılında da artış trendini sürdürmüştür.

2016 yılında asgari ücret artışlarının doğal bir sonucu olarak 2016 yılı reel birim ücret endeksi 2015 yılındaki 108,8 seviyesinden 117 endeks değerine ulaşmıştır. Ancak, gerçekleşen enflasyon oranının asgari ücret artışında temel alınan hedef enflasyon oranının üzerinde gerçekleşmesi ile 2017 yılının 3. Çeyreğin söz konusu değer oldukça gerileyerek 110,6 seviyesine düşmüştür. Öte yandan söz konusu endeks son dönemde Türk Lirasının Dolar ve Avro başta olmak üzere yabancı para birimleri karşısında önemli ölçüde değer kaybetmesi neticesinde Dolar bazında ise son yılın en düşük seviyesine gerilemiştir. Avro bazında ise 2011 yılı seviyesine gerilemiştir.

Öte yandan son dönemde ülkemizde artan işgücü verimliliği, özellikle mesleki ve teknik eğitimdeki sorunlar, hizmet içi eğitim ve yaşam boyu eğitim faaliyetlerinin yetersizliği, sermaye birikimi ve teknolojik yenilenme süreçlerindeki eksiklikler gibi nedenlerle, AB ülkelerine göre daha düşük seviyededir. **ILO verilerinde, çalışılan saat başına satın**

alma gücü paritesine göre GSYH olarak hesaplanan işgücü verimliliğinde Türkiye 2017 yılında 61 ülke arasında 39. sırada yer almaktadır.

Tablo 8.7. Aylık Asgari Ücretteki Gelişmeler, Artış Oranları ve Çeşitli Göstergeler

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ASGARİ ÜCRETİN İŞVERENE MALİYET (TL)	905	992	1.110	1.215	1.351	1.516	2.018	2.177	2.486
İşverenden Yapılan Toplam Kesinti (TL)	160	176	196	215	248	278	371	400	457
SSK Primi (TL)	145	159	178	195	226	254	338	364	416
İşsizlik Sigortası Primi (TL)	15	16	18	20	22	25	33	36	41
BRÜT ASGARİ ÜCRET (TL)	745	817	914	1.000	1.103	1.238	1.647	1.778	2.030
İşçiden Yapılan Toplam Kesinti (TL)	157	172	193	212	234	263	346	373	426
SSK Primi (TL)	104	114	128	140	154	173	231	249	284
İşsizlik Sigortası Primi (TL)	7	8	9	10	11	12	17	18	20
Gelir Vergisi (TL)	40	44	50	54	60	68	87	93	107
Damga Vergisi (TL)	5	5	6	8	8	9	13	14	15
NET ASGARİ ÜCRET (TL)	588	644	721	788	869	975	1.301	1.404	1.603
ARTIŞ ORANLARI (Yüzde)									
İşverene Maliyet	9,6	9,7	11,8	9,5	11,2	12,2	33,1	7,9	14,2
Brüt Asgari Ücret	9,6	9,7	11,8	9,5	10,2	12,2	33,1	7,9	14,2
Net Asgari Ücret	9,5	9,6	11,8	9,4	10,2	12,2	33,5	7,9	14,2
Toplam Kesinti Artış Oranı	9,8	9,7	11,9	9,6	13,0	12,3	32,4	7,9	14,2
İşverenden Yapılan Kesinti Artış Oranı	9,6	9,7	11,8	9,5	15,4	12,2	33,1	7,9	14,2
İşçiden Yapılan Kesinti Artış Oranı	10,0	9,8	12,0	9,7	10,5	12,3	31,7	7,9	14,2
ÇEŞİTLİ GÖSTERGELER									
Net Asgari Ücret / İşverene Maliyet	65,0	64,9	64,9	64,9	64,3	64,3	64,5	64,5	64,5
Net Asgari Ücret / Brüt Asgari Ücret	78,9	78,9	78,9	78,8	78,8	78,8	79,0	79,0	79,0
Brüt Asgari Ücret / İşverene Maliyet	82,3	82,3	82,3	82,3	81,6	81,6	81,6	81,6	81,6
Toplam Kesinti / İşverene Maliyet	35,0	35,1	35,1	35,1	35,7	35,7	35,5	35,5	35,5
Toplam Kesinti / Brüt Asgari Ücret	42,6	42,6	42,6	42,7	43,7	43,7	43,5	43,5	43,5
İşveren Kesintisi / Brüt Asgari Ücret	21,5	21,5	21,5	21,5	22,5	22,5	22,5	22,5	22,5
İşçi Kesintisi / Brüt Asgari Ücret	21,1	21,1	21,1	21,2	21,2	21,2	21,0	21,0	21,0

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı.

Yukarıdaki Tabloda (Tablo 8.7) 2010-2017 yılları arasında tespit edilen aylık asgari ücretler, brüt ve net asgari ücretlerdeki gelişmeler ve bunlara ilişkin artış oranları ile çeşitli göstergeler yer almaktadır.

2010 yılında 745 TL olan aylık brüt asgari ücret, 2017 yılında 1778 TL, 2018 yılında ise 2030 olmuştur. Asgari ücretin 2010 yılında 905 TL olan maliyeti 2017 yılında 2.177 TL, 2018 yılında ise 2.486 TL olmuştur.

Yukarıdaki tablo da ortaya konulan gelişmeler değerlendirme için genel bir baz teşkil etmekle beraber daha sağlıklı bir analiz için gerçek satın alma gücünde meydana gelen değişimlerin incelenmesine gerek olup işçinin net ele geçen ücretinde ve işverenin maliyetinde ortaya çıkan reel artış oranlarına ilişkin tablo Tablo 8.8 aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 8.8. İşgücü Maliyetlerinde ve Net Ele Geçen Ücretlerdeki Gelişmeler (2007-2017)

	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (4)
İŞGÜCÜ MALİYETİ (1)									
Reel İşgücü Maliyeti Endeksi (1994=100)									
Kamu İşçisi	111,9	110,3	105,7	106,7	111,5	110,1	117,4	121,2	123
Memur	148,4	162,4	163,7	174,5	179,2	180,7	184,6	202,3	192,1
Asgari Ücret (3)	183,6	192,5	190	192,1	201,3	203	216,4	276,2	259
Bir Önceki Yıla Göre Reel Yüzde Değişim									
Kamu İşçisi	7,2	-1,5	-4,2	1	4,5	-1,3	6,6	3,3	1,4
Memur	5,8	-1,4	0,8	6,6	2,7	0,9	2,2	9,6	-5
Asgari Ücret (3)	1,6	1	-1,3	1,1	4,8	0,9	6,6	27,6	-6,2
NET ELE GEÇEN ÜCRETLER (2)									
Reel Net Ele Geçen Ücret Endeksi (1994=100)									
Kamu İşçisi	91,1	86,7	88,2	87	87,8	87,4	91,3	91,1	94,9
Memur	127,7	145,1	154,3	161,1	160,8	162,5	162,7	172,8	170,6
Asgari Ücret (3)	162,8	182,7	188,1	193,2	196,6	199	207,5	256,9	250,5
Bir Önceki Yıla Göre Reel Yüzde Değişim									
Kamu İşçisi	3,1	-2	1,8	-1,4	1	-0,5	4,4	-0,1	4,1
Memur	3,9	-1,4	6,3	4,5	-0,2	1,1	0,1	6,2	-1,3
Asgari Ücret (3)	-0,7	0,9	3	2,7	1,8	1,2	4,2	23,8	-2,5

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

(1) Reel hesaplamalarda Yİ-ÜFE (2003=100) bazlı endeks kullanılmıştır.

(2) Reel hesaplamalarda TÜFE (2003=100) bazlı endeks kullanılmıştır.

(3) Yıllık ortalamalar esas alınmıştır.

(4) Gerçekleşme Tahmini

Not: 2008 yılından itibaren net ele geçen ücretlere bekâr çalışan için asgari geçim indirimi dahildir.

Tabloda 2007-2017 arasında işgücü maliyetlerinde ve net ele geçen ücretlerdeki gelişmeler gösterilmektedir. Buna göre, 2016 yılında asgari ücretliler bakımından işverene maliyetin reel olarak bir önceki yıla göre yüzde 27,6 oranında arttığı görülmektedir. Buna karşılık 2017 yılında söz konusu maliyetin reel olarak yüzde 6,2 azaldığı görülmektedir.

Öte yandan asgari ücretlilerin eline geçen ücretin bir önceki yıla göre reel olarak 2016 yılında yüzde 23,8 arttığı, buna karşılık 2017 yılında ele geçen reel ücretin yüzde 2,5 azaldığı görülmektedir. Bu duruma göre, gerçekleşen enflasyon oranının hedeflenen enflasyon oranının üzerine çıkmasının asgari ücretlileri olumsuz etkilediği görülmektedir.

Aşağıda sunulan Tablo 8.9'da sosyal sigorta programlarının kapsadığı nüfus yer almaktadır. 2015 yılında 5510 sayılı Yasa'nın 4/A bendi kapsamında zorunlu sigortalı sayısı 13,4 milyon kişi iken 2016 yılında bu sayı 13,7 milyon kişi olmuştur.

Tablo 8.9. Sosyal Sigorta Programlarının Kapsadığı Nüfus (2014 – 2016)

	2014	2015	2016
I. Kamu Çalışanlarının Sigortalı Sayıları	11.147	11.560	11.520
1. Aktif Sigortalılar	2.910	3.033	2.983
2. Aylık Alanlar (kişi)	1.958	2.002	2.051
3. Bağlımlılar	6.279	6.525	6.486
4. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1)/(2)	1,49	1,51	1,45
5. Bağlımlılık Oranı (3+2)/(1)	2,83	2,81	2,86
II. Hizmet Akdi İle Çalışanların Sigortalı Sayıları	38.418	39.894	40.401
1. Aktif Sigortalılar ¹	13.122	13.744	13.441
2. Kısmi Süreli Çalışan Sigortalılar	292	339	349
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	47	41	36
4. Aylık Alanlar (kişi)	6.510	6.840	7.144
5. Bağlımlılar	18.448	18.930	19.431
6. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1+2+3)/(4)	2,07	2,06	1,94
7. Bağlımlılık Oranı (5+4)/(3+2+1)	1,85	1,82	1,92
III. Bağımsız Çalışanların Sigortalı Sayıları	14.610	14.811	14.363
1. Aktif Sigortalılar ²	1.963	2.036	1.984
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	116	105	93
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	864	797	718
4. Aylık Alanlar (kişi)	2.453	2.542	2.560
5. Bağlımlılar	9.214	9.331	9.009
6. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1+2+3)/(4)	1,2	1,16	1,09
7. Bağlımlılık Oranı (5+4)/(3+2+1)	3,96	4,04	4,14
IV. Özel Sandıklar Toplamı	378	387	392
1. Aktif Sigortalılar	136	140	140
2. Aylık Alanlar	88	89	86
3. Bağlımlılar	153	157	166
4. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1)/(2)	1,54	1,57	1,63
5. Bağlımlılık Oranı (3+2)/(1)	1,77	1,76	1,8
V. Genel Toplam	64.554	66.652	66.676
1. Aktif Sigortalılar	18.131	18.952	18.547
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	116	105	93
3. Tarımdaki Aktif Sigortalılar	911	838	754
4. Kısmi Süreli Çalışan Sigortalılar	292	339	349
5. Aylık Alanlar	11.009	11.474	11.841
6. Bağlımlılar	34.093	34.943	35.092
7. Aktif Sigortalı/Pasif Sigortalı (1+2+3+4)/(5)	1,77	1,76	1,67
8. Bağlımlılık Oranı (5+6)/(1+2+3+4)	2,32	2,29	2,38
VI. Genel Nüfus Toplamı	77.696	78.741	79.815
VIII. Sigortalı Nüfus Oranı (Yüzde)	83,1	84,6	83,5

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu, Kalkınma Bakanlığı.

(1) Zorunlu sigorta ve yurt dışı topluluk sigortasını kapsamaktadır.

(2) Muhtarlık ve zorunlu sigortayı kapsamaktadır.

Türkiye’de yüksek doğurganlık ve nüfus artış hızları 1980’lerden itibaren yavaşlamış ve doğurganlıktaki düşüş ivme kazanmıştır. Böylece nüfus giderek yıllık nüfus artış hızındaki azalmanın kalıcı hale geldiği bir aşamaya geçse de, hala genç ağırlıklıdır. Bu durum, sosyal güvenlik sisteminin gelir - gider dengeleri açısından çok arzu edilir bir durumdur. Çünkü normal olarak böyle çalışan bir sosyal güvenlik sisteminin, açık vermek bir yana, nüfus yaşlanmasının hızlanacağı dönemlerde kullanılabilecek bir fon birikimi sağlaması gerekmektedir. Buna karşın, Türkiye’de ciddi boyutlara ulaşan sosyal güvenlik sistemi açıkları 1990’lardan bu yana kronikleşmiş bir sorun haline gelmiştir. Diğer bir ifade ile sistemde prim

ödeyen her iki çalışana karşı aylık alan bir pasif sigortalı vardır. Mevcut prim ve bağlama oranları altında, sistemin yarattığı açıklar sürdürülemez boyutlara ulaşmıştır. Ancak prim oranlarını çok yükseltmenin veya bağlama oranlarını çok düşürmenin yapılabilirliği sınırlıdır. O zaman da, sürdürülemez olan sosyal güvenlik açıklarını kapatmak için yapılacak tek şey aktif - pasif oranını yükseltmek olmaktadır. Çalışabilir nüfusun; yaklaşık yarısının işgücüne katılmaması, diğer yarısı içinde de kayıtdışı çalışmanın çok yaygın olması aktif sigortalı sayısının düşük kalmasına yol açmaktadır. Çözüm çalışabilir yaştaki nüfusun işgücüne katılım oranını artırmak ve artan katılıma paralel yeni iş olanakları yaratmaktır. Fakat sorunun ekonominin büyüme dinamikleri, yapısal karakteristikleri ile ilgili boyutları vardır. Kısacası, aktif - pasif oranının payını yükseltmek üzere kısa vadede alınabilecek önlemler çok sınırlıdır.

Sosyal sigorta sisteminin finansal sürdürülebilirliğinin önemli göstergelerinden biri olan aktif/pasif oranı 2014 yılı sonu itibarıyla 1,78 iken 2015 yılında 1,76 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında yüzde 35 olan kayıt dışı istihdam oranı 2015 yılında azalarak yüzde 33,6'ya, 2016 yılında ise 33,5 seviyesine düşmekle birlikte, söz konusu husus sosyal sigorta sistemi gelirlerini olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir. İlave olarak primlerin kişilerin gerçek kazançları yerine asgari ücret üzerinden yatırılması da sistem gelirlerinin olması gereken düzeyin altında gerçekleşmesine neden olmaktadır.

2015 yılında yüzde 8,2 olan 65 yaş üzeri nüfusun toplam nüfusa oranının 2023 yılında yüzde 10,2'ye ve 2050 yılında yüzde 20,8'e ve 2050 yılında yüzde 20,8'e yükselmesi ve nüfusun giderek yaşlanması beklenmektedir. 65 yaş üzerindeki nüfusun çalışma çağındaki nüfusa oranı incelendiğinde ise 2015 yılında yüzde 12,2 olan bu oranın, 2016 yılında yüzde 12,3'e yükseldiği ve 2023 yılında yüzde 14,9'a, 2050 yılında ise 32,9'a yükseleceği tahmin edilmektedir. Bunun yanı sıra, doğurganlığın düşük seyretmesi ve doğumda beklenen yaşam süresinin giderek artması gibi çeşitli nedenlerle Türkiye'deki nüfus yapısında önemli bir değişim beklenmektedir. Bu gelişmelerin sonucunda yaşlı bağımlı nüfus oranındaki artışın, aktif-pasif oranı üzerinde bir baskı ve beraberinde emeklilik sigortası giderlerini yükseltici bir etki oluşturması beklenmektedir. Diğer taraftan yaşlanan nüfusun yanı sıra sağlık teknolojilerindeki ilerlemelerin ve hanehalkı gelirlerindeki artışın, sağlık harcamalarında yükselmeye neden olması ve dolayısıyla sağlık sigortası giderlerini artırması beklenmektedir.

İşgücüne katılım oranının düşüklüğü, istihdam içinde kayıt dışı istihdamın payının görece yüksekliği, kayıtlı istihdam edilen çalışanların primlerinin önemli ölçüde asgari ücret üzerinden yatırılması, sosyal sigorta sisteminin verimliliğini olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Son yıllarda kadınların kayıt dışı istihdam oranlarında gerileme kaydedilmiş olmakla beraber 2015 yılında bu oran yüzde 46,1, 2016 yılında ise 44,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda kadınların kayıtlı istihdamının sağlanmasına yönelik düzenlemeler büyük önem arz etmekte olup buna ilişkin olarak yarı zamanlı çalışma uygulaması alanına ilişkin önemli bir düzenleme olarak değerlendirilen 6663 sayılı Kanunla getirilen yarı zamanlı çalışmanın işçiler açısından hangi işlerde yapılabileceğini ve uygulamaya ilişkin usul ve esaslarını belirleyen Yönetmelik 08/11/2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Elde edilen bu veriler Türkiye'deki nüfus yapısının; doğurganlık oranlarının azalması ve doğumda beklenen yaşam süresinin giderek artması nedenleriyle önemli bir değişim yaşayacağını göstermektedir. Bu gelişmelerin sonucunda yaşlı bağımlı nüfus oranındaki artışın, aktif - pasif oranı üzerinde bir baskı ve beraberinde de emeklilik sigortası giderlerini yükseltici bir etki oluşturması beklenmektedir. Diğer taraftan da, yaşlanan nüfusun yanı sıra sağlık teknolojilerindeki ilerlemelerin ve hanehalkı gelirlerindeki artışın, sağlık harcamalarında yükselmeye neden olması ve dolayısıyla sağlık sigortası giderlerini artırması beklenmektedir. Sonuç olarak, 2000 yıllarda yapılan reform girişimlerine ve dönüşümlere rağmen sosyal

güvenlik sistemi, nüfusun tamamını kapsayan, adil, kaliteli ve mali açıdan sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmamıştır. Çalışanları tek bir sosyal sigorta çatısı altında toplayan, kayıt dışı istihdam ile mücadele konusunda etkin denetim-koordinasyon mekanizmasına sahip bir sistem hedefiyle yola çıkmıştır. Ancak günümüzde bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik bir sosyal güvenlik sisteminin kurulduğunu söylemek zordur.

9. SOSYAL YAPI

9.1 Nüfus

Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'nin toplam nüfusu 14 milyonun altındaydı. Bugün ise toplam nüfus neredeyse 80 milyona gelmiş durumdadır. Buna karşılık, nüfusun sabitlenmesinin 2050 yılı civarında olması beklenmekte ve bu yıllarda nüfus 95 milyon olarak tahmin edilmektedir. Bu süreçte nüfus artışı, doğurganlık oranının düşmüş olmasına karşın, doğurganlık çağındaki nüfusun azalan bir hızla da olsa artması sayesinde gerçekleşmiştir. Bu açıdan artık Türkiye, demografik geçiş sürecini aşağı yukarı tamamlamıştır. Bu geçiş süreci, yüksek doğurganlık - yüksek ölüm oranlarından düşük doğurganlık - düşük ölüm oranlarına geçişi içermektedir. Türkiye için hızlı nüfus artış oranları artık geride kalmıştır ve bu sürecin geriye dönüşü de gözükmemektedir. Bunun doğrudan sonucu ise, nüfusun yaş yapısındaki kaçınılmaz olan değişikliklerdir.

Cumhuriyetin kuruluşundan beri Türkiye'de ilki 1927 yılında ve sonuncusu da 2000 yılında olmak üzere on dört genel nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımlar 1990'a kadar beş yılda bir, 1990'dan sonra ise on yılda bir yapılmıştır. Sokağa çıkma yasağı uygulanarak bir gün içerisinde yapılan bu sayımlarda kişiler sayım günü buldukları yere göre sayılmışlardır. 25 Nisan 2006 tarihli 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile ülke genelindeki tüm adres bilgilerinin tutulacağı bir Ulusal Adres Veri Tabanı oluşturulması ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile ülkede ikamet eden yabancıların ikamet adreslerinin belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede elde edilen bilgilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için T.C kimlik numarası kullanılarak MERNİS veri tabanındaki nüfus kütükleri ile eşleştirilmesi, yabancılar için ise pasaport numaraları kullanılarak ayrı bir kütükte tutulması suretiyle oluşan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) kurulması öngörülmüştür. Nüfus Hizmetleri Kanunu ile ADNKS'nin kurulması görevi TÜİK'e; sistemin güncelliğinin ve devamlılığının sağlanması görevi ise, İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Sistemin kurulması çalışmalarına 2006 yılında başlanılmış ve elde edilen nüfus bilgileri 2008 yılı başında tarihinde açıklanmıştır. ADNKS'nin kurulup, işler hale getirilmesiyle ülke nüfusuna ilişkin bilgilerin, sadece on yılda bir yapılan nüfus sayımları suretiyle değil de ikamet adresine dayalı olarak her yıl TÜİK tarafından yayınlanmasına başlanmıştır.

ADNKS verilerine göre, yıllık nüfus artış hızı 2011 yılında binde 13,6 iken, 2012 yılında binde 12,1'e gerilemiştir. 2013 yılında ise yıllık nüfus artış hızı binde 13,8'e yükselmiş, 2014 yılında ise binde 13,4'e düşmüştür. 2015 ve 2016 yıllarında yaklaşık aynı seviyesinde yıllık bazda binde 13,5 ve 13,6 olarak gerçekleşen nüfus artış oranı 2017 yılında binde 12,5'e düşmüştür.

2017 yılı sonu itibarıyla ise, yaşlı nüfus (65+ yaş) 6,9 milyon kişi olup, toplam nüfus içindeki payı yüzde 8,5'e ulaşmıştır. Türkiye geneli nüfus artış hızı yıllık yüzde 1,2 iken yaşlı nüfus artış hızı yıllık yüzde 3,7 olarak gerçekleşmiştir. Yaşlı nüfusun artmasıyla çalışma çağı nüfusunun bakmakla yükümlü olduğu nüfus gelecekte artacak ve üretken nüfusun payında azalış meydana gelecektir.

TÜİK hayat tablolarına göre, doğuştan beklenen yaşam süresi, Türkiye geneli için toplamda 78, erkeklerde 75,3 ve kadınlarda 80,7 yıldır. Genel olarak kadınlar erkeklerden daha uzun süre yaşamakta olup, doğuştan beklenen yaşam süresi farkı 5,4 yıldır.

TÜİK doğum istatistiklerine göre, Türkiye'de yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşümün bir sonucu olarak doğurganlık hızı azalmaktadır. Ancak değişim, dalgalı bir seyir izlemektedir. 2006 yılında yüzde 2,12 çocuk olan toplam doğurganlık hızı 2011 yılında 2,05'e düşmüştür. 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla, yüzde 2,10 ve 2,11 seviyesine, 2014 yılında ise 2,18'e yükselmiştir. 2015 ve 2016 yıllarında ise 2,15 ve 2,10'a düşmüştür. Bu noktada, nüfusun kendini yenileme seviyesi olan yüzde 2,10 sınırı civarında dalgalanmaktadır. Diğer bir deyişle, uzun süredir azalma eğiliminde olan toplam doğurganlık hızı 2000'li yılların ortalarından itibaren yenileme seviyesi civarında durağanlaşmış, fakat 2011 yılında sonra ise bir artış eğilimine girmiştir. 2014 yılında kaba doğum hızı yüzde 17,3, doğum sayısı da 1,3 milyon kişidir. Öte yandan, doğum yapan annelerin yüzde 80'i 20-34 yaş aralığındaki kadınlardır. 15-24 yaş aralığındaki kadınlardaki doğum azalırken 25-34 yaş aralığındaki kadınlarda doğum artmaktadır. Bu durum eğitime katılım ve evlilik yaşındaki yükselmeye yakından ilgili bir sosyal dönüşüme işaret etmektedir.

Türkiye nüfus ve sağlık araştırması sonuçlarına göre eğitim ve gelir seviyesinin yüksek olduğu toplum kesimlerinde doğurganlık hızı 1,02'ye kadar düşmektedir. Ancak doğurganlık hızındaki bu azalış düşük seviyelerde kalmış ve toplam doğurganlık hızı 2000'li yılların ortalarından itibaren yenileme seviyesi civarında durağanlaşmıştır. Ortalama evlenme yaşının yükselmesi ve doğumların ertelenmesi durağanlaşmanın nedeni olarak görülmektedir.

Tablo 9.1. Yıllara, Yaş Grubuna ve Cinsiyete Göre Nüfus (2010-2017)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/16 Değişim (Binde)	2017 Toplam İçinde Pay (Yüzde)
Erkek	37.043	37.533	37.956	38.473	38.984	39.511	40.044	40.535	12,3	50,2
0-14	9.691	9.695	9.678	9.675	9.683	9.695	9.715	9.769	5,6	12,1
15-64	25.021	25.440	25.804	26.237	26.602	26.973	27.409	27.733	11,8	34,3
65 +	2.331	2.398	2.474	2.561	2.699	2.843	2.919	3.033	39,1	3,8
Kadın	36.680	37.191	37.671	38.195	38.712	39.230	39.771	40.275	12,7	49,8
0-14	9.187	9.192	9.179	9.175	9.179	9.191	9.211	9.264	5,8	11,5
15-64	24.496	24.907	25.284	25.689	26.039	26.387	26.828	27.149	12,0	33,6
65 +	2.997	3.093	3.208	3.331	3.494	3.652	3.732	3.862	34,8	4,8
Genel To	73.723	74.724	75.627	76.668	77.696	78.741	79.815	80.811	12,5	100,0
0-14	18.879	18.887	18.857	18.850	18.862	18.886	18.926	19.033	5,7	23,6
15-64	49.517	50.347	51.088	51.926	52.641	53.360	54.238	54.882	11,9	67,9
65 +	5.328	5.491	5.682	5.892	6.193	6.495	6.652	6.895	36,7	8,5

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

Tablo 9.2. Yıllara ve Cinsiyete Göre İl/İlçe Merkezi, Belde/ Köy Nüfusu (2010-2017)

(Bin kişi)	1927	1950 ⁽¹⁾	1960	1970	1980	1990	2000	2010 ⁽²⁾⁽³⁾	2015 ⁽²⁾⁽⁴⁾	2016 ⁽²⁾⁽⁴⁾	2017 ⁽²⁾⁽⁴⁾
Belde ve köyler	10.342	15.703	18.895	21.914	25.092	23.147	23.798	17.501	6.218	6.143	6.049
Erkek	4.853	7.755	9.392	10.694	12.423	11.359	11.919	8.734	3.135	3.108	3.065
Kadın	5.489	7.948	9.503	11.220	12.669	11.787	11.879	8.766	3.083	3.035	2.984
İl ve ilçe merkezleri	3.306	5.244	8.860	13.691	19.645	33.326	44.006	56.222	72.523	73.672	74.761
Erkek	1.710	2.817	4.771	7.313	10.272	17.248	22.428	28.309	36.376	36.936	37.470
Kadın	1.595	2.427	4.088	6.378	9.373	16.079	21.579	27.914	36.147	36.736	37.291
Toplam	13.648	20.947	27.755	35.605	44.737	56.473	67.804	73.723	78.741	79.815	80.811
Erkek	6.564	10.573	14.164	18.007	22.695	28.607	34.347	37.043	39.511	40.044	40.535
Kadın	7.084	10.375	13.591	17.598	22.042	27.866	33.457	36.680	39.230	39.771	40.275
(Toplam içindeki payı, yüzde)											
Belde ve köyler	75,8	75,0	68,1	61,5	56,1	41,0	35,1	23,7	7,9	7,7	7,5
Erkek	73,9	73,4	66,3	59,4	54,7	39,7	34,7	23,6	7,9	7,8	7,6
Kadın	77,5	76,6	69,9	63,8	57,5	42,3	35,5	23,9	7,9	7,6	7,4
İl ve ilçe merkezleri	24,2	25,0	31,9	38,5	43,9	59,0	64,9	76,3	92,1	92,3	92,5
Erkek	26,1	26,6	33,7	40,6	45,3	60,3	65,3	76,4	92,1	92,2	92,4
Kadın	22,5	23,4	30,1	36,2	42,5	57,7	64,5	76,1	92,1	92,4	92,6
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. Belde ve belediyeler ile il ve ilçe merkezlerin nüfusları mevzuat ve idari kayıtlar çerçevesinde hesaplanmaktadır.

(1) 1345-195 yılları nüfus sayımlarından tahmin edilmiştir.

(2) 2007 yılından itibaren üretilmeye başlanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verileridir.

(3) Önceki yıllara göre belde ve köy nüfusları ile il ve ilçe merkezleri nüfus verileri arasındaki farklılık 5747 sayılı Kanunla yapılan değişiklikten kaynaklanmaktadır.

(4) Önceki yıllara göre belde ve köy nüfusları ile il ve ilçe merkezleri nüfus verileri arasındaki farklılık 6360 sayılı Kanunla yapılan değişiklikten kaynaklanmaktadır.

ADNKS'nin verilerine göre; Türkiye'nin toplam nüfusu artış eğilimindedir. 1927 yılında 13,5 milyon kişi olan toplam nüfus, 1990 yılında 56,5 milyon kişiye ulaşmıştır. 2010 yılında 67,8 olan toplam nüfus 2015 yılı sonunda ise toplam nüfus 78,7 milyona ulaşmıştır. 2016 yılında 79,8 milyon kişiye ulaşan Türkiye nüfusu 2017 yılında toplam nüfus 80,8 milyon olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'de çocuk yaş grubundaki (0-14) nüfus 18,9 milyon kişi olup 2011 yılında toplam nüfus içindeki payı yüzde 25,3 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılına kadar söz konusu rakam yaklaşık olarak aynı seviyesinde gerçekleşirken toplam içindeki payı sürekli bir şekilde azalarak 2012 yılında yüzde 25'e, 2013 yılında yüzde 24,6'ya, 2014 yılında yüzde 24,3'e, 2015 yılında yüzde 24'e ve 2016 yılında ise yüzde 23,7'ye gerilemiştir. 2017 yılında da (0-14) nüfusta kısmi bir artış yaşanarak 19 milyon kişiye yükselmiş fakat toplam içindeki payı bakımından söz konusu eğilim devam ederek yüzde 23,6'ya gerilemiştir.

Diğer taraftan, 15-64 yaş grubunda bulunan (çalışma çağındaki) nüfus; 2011 yılında 50,3 milyon kişi iken toplam nüfus içindeki payı yüzde 67,4 olarak gerçekleşmiştir. Sonraki dönemde 2017 yılına kadar devam eden bir artış eğilimi içerisinde olmuş ve dönem sonunda 54,9 milyon kişiye ulaşmıştır. Öte yandan toplam nüfus içindeki payı açısından 2016 yılına kadar artma eğiliminde olmuş ve yüzde 68 seviyesine kadar yükselmiştir. 2017 yılında toplam içindeki pay bakımından bu eğilim tersine dönemde yüzde 67,9 seviyesine gerilemiştir. Bu noktada, 65 yaş üzeri nüfusun sayısı ve toplam içindeki payı sürekli artma eğiliminde olmuş 2011 yılındaki yüzde 7,3 seviyesinden 2017 yılında yüzde 8,5'e yükselmiştir. 2010 yılında 5,3 milyon kişi olan 65+ nüfus 2017 yılında 6,9 milyon kişiye ulaşmıştır.

Bu çerçevede, 2011-2017 döneminde yıllık büyüme artışı bakımından 0-14 yaş gurubundaki nüfus yıllık olarak ortalama binde 1,2 oranında büyürken, çalışma çağındaki nüfus binde 14,8 ve 65+ nüfus ise binde 37,6 büyümüştür. Bu durum yaşlanan nüfustaki artış hızının çalışma çağındaki nüfusun artışı hızının yaklaşık 2 katı olduğunu göstermekte ve özellikle, sosyal güvenlik sisteminde bağımlılık oranları açısından ve sağlık harcamaları bakımından ilerleyen dönemde Türkiye ekonomisinin demografi yapıdaki değişime bağlı önemli problemlere yol açacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye’de nüfus artış oranı düşüyor olsa da, daha küçük kentsel aile birimlerinin geleneksel geniş kırsal aile birimlerinin yerine geçiyor olması nedeniyle hane sayısı artmaya devam etmektedir. Bu çerçevede, Cumhuriyetin kuruluşundan beri kent nüfusunun payı sürekli bir şekilde artmaktadır. 2016 yılında, il ve ilçe merkezlerinde toplam 73,6 milyon kişi, belde ve köylerde ise 6,1 milyon kişi ikamet etmektedir. İl ve ilçe merkezlerinde ikamet edenlerin oranı 2012 yılında ise yüzde 77,3 iken, 14 ilde büyükşehir belediyesi kurulması ve büyükşehir statüsündeki 30 ilde, belde ve köylerin ilçe belediyelerine mahalle olarak katılmasının da etkisiyle 2013 yılında yüzde 91,3’e, 2014 yılında yüzde 91,8’e ve 2015 yılında da yüzde 92,1’e yükselmiştir. Bu yükseliş 2016 yılında da devam ederek yüzde 92,3 seviyesine yükselmiştir. Bu eğilim 2017 yılında da devam etmiş ve söz konusu oran yüzde 92,5 seviyesine yükselmiştir. 2017 yılında ise il ve ilçe merkezlerinde toplam 74,8 milyon kişinin, belde ve köylerde ise 6 milyon kişinin ikamet ettiği görülmektedir.

2016 yılında İstanbul’un nüfusu 14,8 milyon, Ankara’nın nüfusu 5,3 milyon ve İzmir’in nüfusu ise 4,2 milyon kişi olmuştur. Bununla beraber, İstanbul ve Ankara’nın 2016 yılında nüfus artış hızı sırasıyla, binde 19,3 ve 23,1 iken 2017 yılında söz konusu oranlar binde 10 ve binde 14,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, söz konusu şehirlerde nüfus artış hızı yüksek olmakla beraber artış hızında kayda değer bir azalmaya işaret etmektedir. Bu iki şehirde nüfus artışının devam etmesi beklenmektedir. İzmir’in nüfus artış hızının, 2016 ve 2017 yıllarında Türkiye ortalaması olan binde 13 civarında gerçekleştiği görülmektedir.

2016 yılında Hakkâri ve Tunceli nüfusunda sırasıyla, binde 40,1 ve binde 46,2 seviyesinde bir azalmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Bu durum söz konusu illerden başka illere göç eden kişiler bakımından önemli bir artışa işaret etmektedir.

Bu noktada, 2016 yılında Bayburt ve Gümüşhane’de binde 137,8 ve binde 127,4 yıllık nüfus artışı söz konusu olup bu durumun istatistiki olarak izahı zordur. Nitekim 2017 yılında Bayburt nüfusunda binde 114,3 ve Gümüşhane nüfusunda da binde 10,9 oranında gerileme olmuştur. Bu ölçüdeki yüksek oranlı dalgalanmaların da istatistiki olarak izahı bulunmamaktadır. Ortaya çıkan oranlar, bahse konu illerde nüfusa kayıtlarında istisnai bir uygulamanın söz konusu olduğuna işaret etmektedir.

2017 yılında oransal olarak en fazla (negatif yüzde 10 ve üzerinde) nüfus azalışının olduğu (Bayburt’a ilave olarak) illerin Ağrı, Artvin, Kastamonu, Ardahan ve Giresun olduğu görülmektedir.

Büyükşehirler içerisinde Kocaeli, Şanlıurfa ve Tekirdağ’da binde 20’nin ve 30 bin kişinin üzerinde bir nüfus artışının söz konusu olduğu görülmektedir. En fazla nüfus artışının, nüfus büyüklüğüne bağlı olarak, İstanbul, Ankara, İzmir ve Kocaeli illerinde gerçekleştiği görülmektedir. Diğer taraftan, 2017 yılında oransal olarak en fazla nüfus artışının Kilis, Şırnak, Tekirdağ ve Yalova’da illerinin olduğu görülmektedir.

Aşağıda sunulan Tablo 9.3’te 2016 yılına göre 2017 yılında illerin nüfusundaki gelişmeler gösterilmektedir.

Tablo 9.3. İllerin Nüfusundaki Değişim (2016-2017)

Bin Kişi	Toplam		İl ve ilçe merkezleri		Belde ve köyler		Yıllık nüfus artış hızı ⁽¹⁾ (%)		Nüfustaki Değişme	Toplam İçinde Pay
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016/15	2017/16	(2017-2016)	2017
İl										
Toplam	79.815	80.811	73.672	74.761	6.143	6.049	13,5	12,4	996	100,0
Adana	2.202	2.216	2.202	2.216	-	-	8,4	6,7	15	2,7
Adıyaman	610	615	405	414	206	201	12,7	7,5	5	0,8
Afyonkarahisa	715	716	418	422	297	293	7,7	1,6	1	0,9
Ağrı	542	536	305	306	237	231	-9,1	-11,1	-6	0,7
Amasya	326	330	232	237	94	93	12,9	10,8	4	0,4
Ankara	5.347	5.445	5.347	5.445	-	-	14,3	18,3	99	6,7
Antalya	2.329	2.364	2.329	2.364	-	-	17,4	15,3	36	2,9
Artvin	168	166	100	105	68	62	-1,8	-11,5	-2	0,2
Aydın	1.068	1.081	1.068	1.081	-	-	13,9	11,7	13	1,3
Balıkesir	1.196	1.205	1.196	1.205	-	-	8,0	7,2	9	1,5
Bilecik	218	222	175	179	44	42	27,6	15,4	3	0,3
Bingöl	270	273	168	176	102	98	8,9	14,0	4	0,3
Bitlis	341	341	198	199	143	142	2,3	0,7	0	0,4
Bolu	300	303	214	218	86	85	29,8	10,9	3	0,4
Burdur	261	265	175	181	86	84	11,8	12,8	3	0,3
Bursa	2.901	2.937	2.901	2.937	-	-	20,5	12,1	35	3,6
Çanakkale	520	530	308	320	212	211	12,5	20,2	11	0,7
Çankırı	184	186	130	133	54	53	16,1	11,9	2	0,2
Çorum	528	528	389	393	139	136	5,1	1,1	1	0,7
Denizli	1.006	1.019	1.006	1.019	-	-	12,3	12,9	13	1,3
Diyarbakır	1.673	1.700	1.673	1.700	-	-	11,4	15,9	27	2,1
Edirne	402	407	291	298	111	109	-2,1	12,7	5	0,5
Elazığ	579	584	446	453	133	131	7,8	8,4	5	0,7
Erzincan	226	232	130	130	96	101	13,9	24,0	5	0,3
Erzurum	762	760	762	760	-	-	-0,4	-2,0	-2	0,9
Eskişehir	845	861	845	861	-	-	21,7	18,5	16	1,1
Gaziantep	1.974	2.006	1.974	2.006	-	-	21,7	15,7	31	2,5
Giresun	444	437	293	291	152	147	40,8	-16,0	-7	0,5
Gümüşhane	172	170	122	123	51	47	127,4	-10,9	-2	0,2
Hakkari	268	276	147	150	121	126	-40,1	29,2	8	0,3
Hatay	1.555	1.575	1.555	1.575	-	-	14,0	12,8	20	1,9
Isparta	427	434	307	316	120	118	13,1	15,1	7	0,5
Mersin	1.774	1.794	1.774	1.794	-	-	16,3	11,3	20	2,2
İstanbul	14.804	15.029	14.804	15.029	-	-	10,0	15,1	225	18,6
İzmir	4.224	4.280	4.224	4.280	-	-	13,1	13,2	56	5,3
Kars	290	288	134	136	156	152	-9,9	-7,4	-2	0,4
Kastamonu	377	372	236	234	141	139	11,5	-12,2	-5	0,5
Kayseri	1.359	1.377	1.359	1.377	-	-	13,3	13,0	18	1,7
Kırklareli	352	356	248	254	104	102	13,5	12,3	4	0,4

Bin Kişi	Toplam		İl ve ilçe merkezleri		Belde ve köyler		Yıllık nüfus artış hızı ⁽¹⁾ (%)		Nüfustaki Değişme	Toplam İçinde Pay
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016/15	2017/16	(2017-2016)	2017
İl										
Kırşehir	230	235	178	184	52	50	19,4	19,6	5	0,3
Kocaeli	1.831	1.883	1.831	1.883	-	-	28,1	28,3	52	2,3
Konya	2.161	2.180	2.161	2.180	-	-	14,3	8,7	19	2,7
Kütahya	574	572	400	402	174	170	3,8	-2,4	-1	0,7
Malatya	781	787	781	787	-	-	10,8	6,9	5	1,0
Manisa	1.397	1.413	1.397	1.413	-	-	11,9	11,5	16	1,7
Kahramanmaraş	1.113	1.128	1.113	1.128	-	-	14,5	13,4	15	1,4
Mardin	796	810	796	810	-	-	-0,4	16,8	13	1,0
Muğla	924	939	924	939	-	-	16,3	16,1	15	1,2
Muş	407	405	165	168	242	237	-5,5	-4,8	-2	0,5
Nevşehir	291	292	179	183	112	109	14,3	5,0	1	0,4
Niğde	351	353	196	199	155	153	15,4	3,6	1	0,4
Ordu	751	742	751	742	-	-	29,3	-11,0	-8	0,9
Rize	331	331	221	222	110	109	6,3	0,0	0	0,4
Sakarya	977	990	977	990	-	-	24,6	13,5	13	1,2
Samsun	1.296	1.313	1.296	1.313	-	-	12,5	13,1	17	1,6
Siirt	323	324	207	209	116	115	7,2	6,2	2	0,4
Sinop	205	207	119	119	86	89	6,6	9,4	2	0,3
Sivas	621	621	459	464	163	157	4,2	0,1	0	0,8
Tekirdağ	973	1.005	973	1.005	-	-	36,6	32,9	33	1,2
Tokat	603	602	387	390	215	212	14,5	-1,0	-1	0,7
Trabzon	779	786	779	786	-	-	14,2	8,9	7	1,0
Tunceli	82	82	54	54	29	28	-46,2	3,7	0	0,1
Şanlıurfa	1.941	1.986	1.941	1.986	-	-	25,2	23,0	45	2,5
Uşak	359	365	254	259	105	106	16,0	17,2	6	0,5
Van	1.100	1.107	1.100	1.107	-	-	3,5	6,1	7	1,4
Yozgat	421	419	268	269	153	149	3,8	-5,7	-2	0,5
Zonguldak	598	597	368	371	230	226	2,7	-1,1	-1	0,7
Aksaray	397	402	262	279	135	123	25,9	14,3	6	0,5
Bayburt	90	80	56	50	34	31	137,8	-114,3	-10	0,1
Karaman	246	247	180	183	65	64	14,0	4,3	1	0,3
Kırkkale	278	279	244	246	34	33	28,1	2,7	1	0,3
Batman	577	585	454	463	123	122	18,0	13,9	8	0,7
Şırnak	484	503	298	312	185	191	-13,1	39,4	19	0,6
Bartın	192	194	81	83	112	110	8,8	6,2	1	0,2
Ardahan	98	97	38	38	60	59	-9,4	-12,7	-1	0,1
Iğdır	193	195	108	110	85	85	1,8	10,3	2	0,2
Yalova	242	251	175	181	66	70	36,5	38,7	10	0,3
Karabük	242	244	184	186	58	58	22,4	8,7	2	0,3
Kilis	131	136	98	102	33	34	1,3	41,1	5	0,2
Osmaniye	522	528	398	405	124	123	18,0	10,6	6	0,7
Düzce	370	378	236	244	135	134	27,3	19,4	7	0,5

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları.

Diğer taraftan, 2011 yılında Suriye’de başlayan ve giderek şiddeti artan iç karışıklık nedeniyle yaklaşık 11 milyon kişi evini terk etmiş, 5,5 milyonu aşkın Suriyeli de komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Türkiye resmi verilere göre 3,424 milyon (27/1/2018 itibarıyla) Suriyeli sığınmacıya geçici koruma statüsü sağlamış ve kayıt altına almıştır. Türkiye Eylül 2017 itibarıyla, 10 ilde kurulan 21 adet barınma merkezinde 228 bin Suriye vatandaşına ev sahipliği yapmaktadır. Geçici koruma sağlanmış olan yabancıların eğitim, sağlık ve çalışma hayatına ilişkin hak ve yükümlülükleri Geçici Koruma Yönetmeliği ile düzenlenmektedir. Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik 15/01/2016 tarihinde yayımlanmış olup bu statüdeki yabancılara yaşadıkları illerde çalışma iznine başvurma olanağı sağlanmıştır.

AB ile göçmen akımına karşı birlikte hareket etme, sorumluluk paylaşma ve mali destek sağlama amacıyla 29/11/2015 tarihinde yapılan anlaşmayla 2016 ve 2017 dönemi için AB tarafından toplamda 3 milyar Avro destek sağlama taahhüdünde bulunulmuştur. Bu çerçevede, Ekim 2017 itibarıyla sözleşmeye bağlanan 1,6 milyar Avronun 883 milyon Avrosu uygulayıcı kurumların hesaplarına aktarılmıştır.

Kaynak: Birleşmiş Milletler, <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/53069>. Erişim Tarihi: 28/1/2018.

Şekil 9.1. Suriyeli Göçmen Nüfusun Türkiye İçindeki Dağılımı

Türkiye’de, genç nüfusun yarattığı demografiden faydalanılması, toplam doğurganlık hızındaki düşüşlerin önlenerek üretken ve dinamik nüfus yapısının korunması ihtiyacı kendini göstermektedir. Günümüzdeki Türkiye nüfus dinamikleri gerek nicel gerek nitel anlamda, demografik açıdan olgunlaşmış ve eğitilmiş işgücü piyasası dinamiklerinden çok farklıdır. Çünkü Türkiye’de, kırdan kente göç henüz tamamlanmamıştır, çalışanların eğitim düzeyi ve kadınların işgücüne katılım düzeyleri çok düşüktür ve tarımda hala çalışan nüfusun dörtte biri barınmaktadır. Türkiye, mevcut beşeri sermaye stokunu artırması gerektiği değerlendirilmektedir.

Ayrıca, ülke ekonomisini destekleyecek etkin bir göç yönetiminin oluşturulması çerçevesinde politikaların geliştirilmesine ve uygulamaya konulmasına ihtiyaç vardır. Bu noktada, düzensiz

göçle mücadele önem kazanmakta, Suriyeli ve Iraklı göçmenlerin topluma entegrasyonu yanında eğitim çağındaki çocukların örgün eğitim almalarının temin edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, politika tasarımı ve uygulamasının zayıflığı Türkiye'nin orta ve uzun dönem büyüme potansiyelini olumsuz etkileyeceği gibi toplumsal dokuda uyuşmazlıklara ve kamu düzeninin bozulmasına yol açabilecek riskleri bünyesinde barındırmaktadır.

9.2 Sağlık

Türkiye'de 2000'li yıllarda devlet tarafından yürürlüğe koyulan sağlıkta dönüşüm programı çerçevesinde hizmet kalitesinde ve sağlık hizmetlerine erişimde önemli ilerlemeler ile ciddi iyileşmeler kaydedilmiştir. Bu kapsamda; aile hekimliği, anne ve çocuk sağlığı, hastane ve hasta yatak sayıları, sağlık personeli, koruyucu sağlık, kurumsal yapılanma, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve hasta hakları başta olmak üzere pek çok alanda reform niteliğinde gelişmeler sağlanmıştır. Temel sağlık göstergelerinde önemli iyileşmeler kaydedilmiş, bebek ölüm hızı ve anne ölüm oranı hızla düşürülmüş ve doğuştan beklenen yaşam süresi yükselmiştir. Buna karşın, fiziki altyapı ve sağlık personelinin kent - kırsal ve bölgeler arası dağılımındaki farklılıklar ile sağlık hizmetlerinin finansmanının sürdürülebilirliğine ilişkin sorunlar önemini korumaktadır.

Tablo 9.4. Temel Doğurganlık ve Ölümlülük Göstergeleri (2009-2016)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam Doğurganlık Hızı (%)	2,1	2,1	2,0	2,1	2,1	2,2	2,2	2,1
Kaba doğum hızı (%)	17,6	17,2	16,9	17,2	17,0	17,5	17,0	16,5
Doğum sayısı	1.266.751	1.261.169	1.252.812	1.293.884	1.295.987	1.348.413	1.333.329	1.309.771
Annenin ortalama yaşı	26,9	27,2	27,3	27,5	27,7	27,9	28,0	28,1
Kaba ölüm hızı (%)	5,1	5,0	5,1	5,0	4,9	5,1	5,2	5,3
Ölüm sayısı	369.703	366.471	376.162	376.520	373.041	390.944	405.202	422.135
Bebek ölüm hızı (%)	13,9	12,0	11,6	11,6	10,8	11,1	10,2	10,0
Bebek ölüm sayısı	17.607	15.164	14.567	14.974	14.027	14.938	13.654	13.036

Kaynak: TÜİK, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü

Temel doğurganlık ve ölümlülük göstergelerinin yer aldığı yukarıdaki tablo incelendiğinde bebek ölüm hızında bir gerilemeye, kaba doğum hızında bir azalmaya işaret etmektedir. Öte yandan anne ortalama yaşında bir artışın sözkonusu olduğu görülmektedir. Bebek ölüm oranı, yıllar itibarıyla ciddi düşüş göstererek 2013 yılında bin canlı doğumda 10,8'e gerilemiştir. 2014 yılında kısmi bir artışla yüzde 11,1'e yükselmiş, 2015 ve 2016 yıllarında ise yüzde 10,2 ve yüzde 10 seviyesine gerilemiştir.

Tablo 9.5. Sağlık Alanında Gelişmeler, 2009-2016

Yıllar	Toplam sağlık kurumu sayısı	Yataklı sağlık kurumu sayısı	Yataksız sağlık kurumu sayısı	Toplam yatak sayısı	1000 kişi başına düşen yatak sayısı	Hekim sayısı	Hekim Başına Düşen Kişi Sayısı	Hekim Başına Düşen Hasta Sayısı
2009	15.205	1.389	13.816	188.638	2,6	118.641	612	4.447
2010	26.993	1.439	25.554	200.239	2,7	123.447	597	4.367
2011	27.997	1.453	26.544	194.504	2,6	126.029	593	4.850
2012	29.960	1.483	28.477	200.072	2,6	129.772	583	4.791
2013	30.116	1.517	28.599	202.031	2,6	133.775	573	4.712
2014	30.176	1.528	28.648	206.836	2,7	135.616	573	4.749
2015	30.449	1.533	28.916	209.648	2,7	141.259	557	4.673
2016	32.980	1.510	31.470	217.771	2,7	144.827	551	4.735

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, TÜİK.

Sağlık altyapısında Türkiye’de özellikle 2000’li yıllarda özellikle hem yatak kapasitesi hem de mevcut hasta odalarının nitelikli odalara (içinde banyosu ve tuvaleti bulunan ikişer kişilik odalar) dönüştürülmesi açısından iyileşmeler görülmektedir. 2013 yılında yatak kapasitesinin yüzde 60’ı Sağlık Bakanlığına, yüzde 18’i üniversitelere, yüzde 19’u özel sektöre ve yüzde 3’ü diğer kuruluşlara aittir.

Bu süreçte toplam müracaat sayısının artışında, sağlık altyapısının iyileştirilmesi ve sağlık hizmetine erişimin kolaylaştırılması etkili olmuştur. Ancak yatak kapasitesindeki ve dağılımındaki bu iyileşmelere rağmen, ülke genelindeki bölgesel dağılım sorunları devam etmektedir. Ayrıca üniversite hastanelerinin eğitim ve araştırma faaliyetleri ile sağlık hizmet sunumundaki rolleri net bir şekilde tanımlanarak hem hastanelerin mali sürdürülebilirliğini temin edecek hem de nitelikli tıp eğitimi ve araştırmaların yapılmasını sağlayacak yapısal reformların hayata geçirilmesine yönelik ihtiyaçlar sürmektedir. Ancak, üniversite hastanelerinin son yıllarda finansal açıdan sıkıntılarının arttığı ve birçok üniversite tıp fakültesi hastanesi döner sermaye işletmesinin zarar ettiği ve borçlarının giderek artan bir seyir izlediği gözlenmektedir.

Tablo 9.6. Türkiye’de Sağlık Personelindeki Gelişmeler, 2002-2016

	2002	2012	2013	2014	2015	2016
Uzman hekim	45.457	70.103	73.886	75.251	77.622	78.620
Prasyen hekim	30.900	38.877	38.572	39.045	41.794	43.058
Asistan hekim	15.592	20.792	21.317	21.320	21.843	23.149
Toplam hekim	91.949	129.772	133.775	135.616	141.259	144.827
Diş hekimi	16.371	21.404	22.295	22.996	24.834	26.674
Eczacı	22.289	26.571	27.012	27.199	27.530	27.864
Hemşire	72.393	134.906	139.544	142.432	152.803	152.952
Ebe	41.479	53.466	53.427	52.838	53.086	52.456
Diğer Sağlık Personeli	50.106	122.663	131.652	138.878	145.943	144.609
Diğer Personel ve Hizmet Alımı	83.964	273.616	290.363	303.110	311.337	321.952
TOPLAM PERSONEL SAYISI	378.551	762.398	798.068	823.069	856.792	871.334

Kaynak: Sağlık Bakanlığı

Türkiye’de sağlık hizmeti sunan sağlık personeline ilişkin veriler Sağlık Bakanlığı tarafından açıklanmış olup bu husustaki gelişmeler yukarıdaki tabloda (Tablo 9.6) sunulmaktadır. Sözkonusu verilere göre 2016 yılı itibariyle toplam sağlık personeli, 871 bin kişi olup, bunun yaklaşık 145 bini hekim, 27 bini diş hekimidir. Yaklaşık 205 bin ebe ve hemşire olarak görev yaptığı Türk sağlık sisteminde 152.803’tür. Yüz bin kişiye düşen hekim sayısı 181 ve hemşire sayısı 195’tir. Sağlık personeli ülke ortalaması, AB ve Dünya Sağlık Örgütü ortalamasının gerisinde olup özellikle hemşire açığı daha belirgin görünmektedir.

Hekim açığını azaltmak amacıyla 2013 yılında tıp fakültesi kontenjanı artırılarak 11.454’e yükseltilmiştir. Aynı dönemde hemşire kontenjanı da artırılarak 15.193’e çıkartılmıştır. Bu kapsamda, 2016 -2017 yılı Eğitim-Öğretim yılı itibarıyla 99 Tıp Fakültesinde yaklaşık toplam 76 bin öğrenci eğitim görmekte ve 14 bin öğretim üyesi görev yapmaktadır. Yine, 76 Dış Hekimliği Fakültesinde yaklaşık toplam 19 bin öğrenci eğitim görmekte ve bin 600 öğretim üyesi görev yapmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de 36 Eczacılık Fakültesinde yaklaşık toplam 11 bin öğrenci eğitim görmekte ve 800 öğretim üyesi görev yapmaktadır.

Türkiye’deki sağlık sisteminde temel unsur; ülke vatandaşlarının yaşam kalitesi ve süresinin yükseltilmesi ile ekonomik, sosyal ve kültürel hayata aktif bir şekilde katılımlarının sağlanmasıdır. Bu doğrultuda, veriye dayalı politikalarla desteklenen, erişilebilir, nitelikli, maliyet etkin ve sürdürülebilir bir sağlık hizmet sunumu için sağlık alanında dönüşüm programı ortaya koyulmuştur. Böylelikle de, sağlık sisteminde dönüşüm programı kapsamında önemli reformlar ve düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca sağlık hizmet kalitesinde iyileştirmeler ve düzeltilmeler meydana gelmiştir. Bu kapsamda sağlık hizmetinin niteliği ve erişilebilirliği giderek artarken, buna karşılık olarak sağlık maliyetleri de ciddi boyutlarda artmaktadır. Bu durum da, sağlık hizmetinin sürdürülebilirliği sorununa neden olmaktadır. Kısacası, sağlık hizmetinde nitelik ile maliyet arasındaki denge kurularak sürdürülebilir bir sağlık sistemi kurulması gerektiği değerlendirilmektedir.

9.3 Eğitim

Küreselleşmenin özellikle ekonomi ve kalkınmaya etkileri, bilim ve teknolojiye giderek hızlanan gelişmeler, bu değişimlere ayak uydurabilmek için organizasyonların yenilemeleri gibi birbirini etkileyen ve kuvvetlendiren faktörler, bilginin dolayısıyla da eğitimin önemini her geçen gün artırmaktadır. Özellikle günümüzde yaşanmakta olan küresel kriz ve artan işsizlik oranları, tüm ülkelerde eğitim düzeyi düşük kitleleri daha olumsuz etkilemekte ve ülkeler için ciddi riskler oluşturmaktadır. Bu bireylere ve ailelerine yönelik koruyucu politikalara ek olarak, tekrar ekonomiye katılmalarını sağlayacak eğitim politikaları oluşturulması ve uygulanması çabalarını beraberinde getirmektedir. Bu süreçte, ülke ekonomisinin ihtiyaçlarına yönelik olarak bilgi ve beceri düzeyini artırmayı amaçlayan eğitimler önemli rol oynamaktadır.

Türkiye’de eğitim sisteminin temel sorun alanları; eğitime erişim ve eğitimin kalitesi olarak kendini göstermektedir. Bu çerçevede erişim sorunu kapsamında; okullaşma oranları, bölgeler, cinsiyetler arası fırsat eşitsizlikleri ortaya çıkmaktadır. Eğitimde kalite sorunu kapsamında ise, fiziki altyapı yetersizlikleri, müfredatın güncellenmesi, öğretmen niteliklerinin geliştirilmesi ve eğitim materyallerinin müfredatla uyumu gibi hususlar öne çıkmaktadır. Eğitime erişim kapsamında, okul öncesi eğitimde okullaşma oranı yüzde 52,1’e ulaşmış olmakla birlikte, bu oran hala AB ülke ortalamasının altındadır. Okullaşma oranının istenilen düzeyde artmasını engelleyen başlıca faktörler; ilköğretime geç kayıtlar ile bitirmeden ayrılanlar ve başta kız çocukları olmak üzere kırsal kesimdeki çocukların eğitime erişimindeki sorunlardır. Ortaöğretimde ise, brüt okullaşma oranı artmakla birlikte bölgesel farklılıklar hala devam etmektedir. Türkiye genelinde ilköğretimden ortaöğretime geçiş oranı yüzde 95 olmakla

beraber, 2012 yılında zorunlu eğitim süresinin 12 yıla çıkarılması sonucunda ilköğretimden ortaöğretime geçişlerde ve dolayısıyla ortaöğretim okullaşma oranında artışın sürmesi beklenmektedir. Eğitime erişimdeki sorunların yanı sıra, eğitimin kalitesine ilişkin sorunlar da önemini korumaktadır. Bu kapsamda öğrenme ortamlarının niteliğinin artırılması, öğretmen yetiştirme sisteminin yeniden yapılandırılması, öğrenme faaliyetlerinde etkinlik sağlanması, müfredatın teknolojiyle uyumlu hale getirilmesi, derslik başına düşen öğrenci sayısının azaltılması ve ikili eğitimden tam gün eğitime geçilmesi ihtiyacı sürmektedir.

Tablo 9.7. Eğitim Kademeleri İtibarıyla Okullaşma Oranları (2011-2012 / 2016-2017)

Eğitim ve Öğretim Kademeleri	Öğrenci Sayısı (Bin)					
	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
Okul Öncesi Eğitim (1)	1.170	1.077	1.059	1.156	1.209	1.316
İlköğretim (2a) (2b)	10.979	11.160	11.053	10.712	10.572	10.490
Ortaöğretim (2b)	4.756	4.995	5.420	5.691	5.807	5.849
a) Genel Lise	2.666	2.725	2.906	2.902	3.047	3.136
b) Mesleki - Teknik Eğitim	2.090	2.269	2.513	2.788	2.760	2.713
Yükseköğretim (3)	4.113	4.677	4.997	5.642	6.186	6.628
Örgün Eğitim	2.161	2.420	2.606	2.793	3.108	3.259
Yaygın Eğitim (4)	8.524	8.071	8.491	9.908	8.700	8.700
	Brüt Okullaşma Oranı (%)					
Okul Öncesi Eğitim (1)	46,4	44,0	43,5	46,8	49,2	52,1
İlköğretim (2a) (2b)	108,4	107,6	107,0	103,9	102,9	100,7
Ortaöğretim (2b)	92,6	96,8	103,3	107,4	109,8	107,0
a) Genel Lise	51,9	52,8	55,4	54,8	57,6	56,5
b) Mesleki - Teknik Eğitim	40,7	43,9	47,9	52,6	52,2	50,5
Yükseköğretim (3)	81,6	92,1	97,1	109,6	119,5	103,3
Örgün Eğitim	42,9	47,6	50,1	53,7	60,1	42,4
Yaygın Eğitim (4)	-	-	-	-	-	-

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, YÖK.

(1) 4-5 yaş çağ nüfusuna göre hesaplanmıştır. (2a) Ortaokul öğrencileri dâhildir. (2b) Açık ortaokul ve açık lise öğrencileri dâhildir. (3) Üniversiteler ve diğer eğitim kurumları dâhil, lisansüstü öğrenciler hariçtir. 18-21 yaş grubu için hesaplanmıştır. (4) Yaygın eğitim kurumlarına ait öğrenci sayısı bilgileri bir önceki öğretim yılı sonu itibarıyla verilmiştir.

Okul öncesi eğitimde 2016-2017 öğretim yılı verilerine göre, okullaşma oranı (4-5 yaş grubu) brüt yüzde 52,1'dir. Ortaöğretimde ise brüt okullaşma oranı son on yılda yüzde 85'ten 2015-2016 öğretim yılında yüzde 109,8'e ulaşmış olup 2017 yılında sözkonusu oran yüzde 107 olmuştur. Brüt okullaşma oranı ile net okullaşma oranı arasındaki fark, çağ nüfusu dışındaki öğrenci payının yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. Ortaöğretimde okullaşma oranları açısından bölgesel farklılıklar önemini korumaya devam etmektedir. Ortaöğretim zorunlu eğitim kapsamına alınmakla birlikte öğrencilere açık öğretime devam imkânı da tanınmıştır. Bu bağlamda ortaöğretimde okuyan öğrencilerin yüzde 26'sı açık öğretim lisesine kayıtlıdır.

2016-2017 öğretim döneminde devam edilen eğitim kademesinden bağımsız olarak farklı yaş grubundaki öğrencilerin net okullaşma oranları sırasıyla yüzde 70,4 (5 Yaş), yüzde 98,1 (6-9 Yaş), yüzde 99,2 (10-13 yaş) ve yüzde 87,4'tür (14-16 Yaş).

Fırsat eşitliği bağlamında ikili eğitimden tekli eğitime geçme çalışmaları devam etmektedir. 2016-2017 öğretim dönemi itibarıyla ikili eğitimde okuyan ilköğretim öğrencilerinin oranı yüzde 46, ortaokul öğrencilerinin oranı yüzde 38, ortaöğretim öğrencilerinin oranı ise yüzde 9'dur.

Türkiye’de geçici koruma altında bulunan Suriye vatandaşlarının eğitimlerine yönelik olarak İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün 2017 yılı verilerine göre, Türkiye’de okul öncesi dahil, 5-17 yaş arası, okul çağında yaklaşık 976 bin Suriyeli bulunmaktadır. Bunların 253 bin 542’si geçici eğitim merkezlerinde, 358 bin 966 sı okulda olmak üzere toplam 612 bin 508 Suriyeli öğrenci eğitim almaktadır. Bu verilere göre, her yüz Suriyeli öğrencinin 37’si eğitim-öğretim sistemi dışındadır. Orta ve uzun vadede büyük çoğunluğu itibarıyla Türkiye’de kalıcı olacağı değerlendirilen Suriyeli okul çağındaki çocuk ve gençlerin eğitim dışı kalmasının, orta ve uzun vadede Türkiye’nin sosyal yapısı açısından büyük bir risk oluşturduğu değerlendirilmektedir.

Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) 2015’te Türkiye puanlarını bir önceki araştırmaya göre fen alanında 38, matematik de 28 ve okuma da 47 puan düşürmüş ve OECD ülkeleri ortalamasının oldukça gerisinde kalmıştır. Türkiye’nin sıralaması her üç alanda da 70 ülke arasında 50 nci sıralardadır. PISA 2015’te her 30 puanın bir öğretim yılına denk geldiği dikkate alındığında, Türkiye’nin puanlarında yaşanan düşüş neticesinde, bir önceki araştırmaya göre, ortalama eğitim yılı kalitesi bakımından fen bilimleri ve matematik alanında 1 yıl, okuma alanında 1,5 yıl daha geriye gittiği görülmektedir. TIMSS’de olduğu gibi PISA’da da bölgeler arası eşitsizlik oldukça belirgindir. Örneğin matematik alanında en başarılı olan Batı Marmara ile en başarısız Ortadoğu Anadolu arasında 60 puandan fazla fark olup, PISA 2015 hesaplamasına göre iki öğretim yılı farka denk gelmektedir. Buna göre, Batı Marmara’da aynı sınıftaki bir öğrenci Ortadoğu Anadolu’daki aynı yaş ve dönemdeki bir öğrenciden bilgi birikimi bakımından iki sınıf ileridedir.

PISA 2015’te en başarılı liseler olan fen liseleri ile en başarısız liseler olan çok programlı Anadolu liseleri, mesleki ve teknik Anadolu liseleri ve imam hatip Anadolu liseleri arasındaki başarı farkı üç alanda 120-150 arasında değişmektedir. Bu ise en başarılı lise türleri ile en başarısız olanlar arasında 4-5 öğretim yılı başarı farkı olduğunu göstermektedir. Daha somut ifade ile eğer fen liselerinde öğrencilerin performansı 10. sınıf düzeyinde ise çok programlı Anadolu liselerinde ortaokul 5. sınıf, imam hatip öğrencilerinin performansı ise ortaokul 6. sınıf düzeyindedir. PISA’da görülen liseler arasındaki hiyerarşinin varlığı yükseköğretime geçiş sınavlarında da açık bir şekilde görülmektedir.

Sosyal bilimler lisesi, özel fen lisesi, özel liseler, öğretmen lisesi, fen lisesi, temel lise ve Anadolu lisesi gibi akademik okul türlerinin mezunları çoğunlukla lisans programlarına yerleşmekteyken; mesleki ve teknik eğitim veren farklı lise türleri ise çoğunlukla önlisans programlarına ve çok azı ise lisans programlarına yerleşmiştir. Liseler arasındaki bu hiyerarşi farkı, ortaöğretim sistemi üzerindeki baskıyı daha da artırmaktadır.

2017’de üniversite giriş sınavına başvuran sayısı 2,3 milyona yaklaşmıştır. Sınava başvuranların yaklaşık üçte birlik bir kesimi, daha önce bir üniversiteye yerleşmiş ve mezun olmuş kişilerden oluşmaktadır. Sınava başvuranların yaklaşık üçte biri bir programa yerleşebilmiş, programa yerleşme oranı özellikle 2017’de önemli oranda azalmıştır.

Okul sayısı ve yeni derslik sayısındaki artışın doğal bir sonucu olarak şube ve derslik başına düşen öğrenci sayılarında da önemli bir azalma yaşanmıştır. 2016’da ilköğretimde şube başına düşen öğrenci sayısı 23 ortaöğretimde ise 18’dir. Derslik başına düşen öğrenci sayısı ise ilköğretimde 24, ortaöğretimde 22’dir. Şube başına düşen ortalama öğrenci sayısında OECD ortalamasının ilkokullarda 21, ortaokullarda ise 23 olduğu göz önüne alındığında Türkiye’nin ilkokullarda OECD ortalamasını yakaladığı, ortaokullarda ise OECD ortalamasına yaklaştığı, ancak halen OECD ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayıları son yıllarda önemli oranda azalmış ve ilköğretimde 17, ortaöğretimde ise 12

olarak gerçekleşmiştir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı da bölgelere ve illere göre aşırı farklılaşmaktadır.

Eğitimin temel amacı; düşünme, algılama ve sorun çözme yeteneği gelişmiş, özgüven ve sorumluluk duygusu ile yenilikçilik özelliklerine sahip, demokratik değerleri özümsemiş, farklı kültürleri yorumlayabilen, paylaşma ve iletişime açık, sanat ve estetik duyguları güçlü, bilimsel gelişmelere açık, teknoloji kullanımına ve üretimine yatkın, bilgi toplumu gereklerini haiz, üretken ve mutlu bireylerin yetişmesidir. Ancak temel eğitimden yükseköğretime, açık ve uzaktan eğitimden örgün eğitime ve mesleki eğitimden hayat boyu eğitime Türkiye'deki eğitim sistemi bunun çok uzağındadır. Sürekli değişen eğitim sistemleri, geleceğine yönelik belirsizlikler ve eğitimdeki analitik düşünme yetisini kazandırmaktan çok ezberciliğe yol açan anlayış, eğitimin en temel sorun alanları olarak durmaktadır.

Yükseköğretimde; toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarına duyarlı, ürettiği bilgiyi ürüne, teknolojiye ve hizmete dönüştüren, akademik, idari ve mali açıdan özerk üniversite modeli çerçevesinde küresel ölçekte rekabetçi bir sistemine ulaşılması hedeflenmelidir. Bugün itibarıyla bunun gerçekleştiğini söylemek çok zordur. Hatta yükseköğretim nicelik olarak artış gösterse de, nitelik ve kalite olarak yeterince gelişmemektedir. Oysaki Türkiye'nin geleceği, kişi başına düşen geliri yüksek, kültürlü ve aydın bireylerden oluşan bir toplum olup olmayacağı, bu eğitim faaliyetlerinin başarısıyla çok yakından ilgili olacaktır. Halen çalışabilir yaştaki nüfusun artış hızı, son on yıllarda gerçekleşen istihdam artış hızından daha yüksektir. Böylece genel olarak istihdam yaratılması, özel olarak da gençlerin ve kadınların istihdamı, Türkiye'nin kalkınması çerçevesinde düşünüldüğünde eğitim öncelikli gündem maddesi haline gelmiştir. Bu çerçevede yapılması gereken, tarımdan ayrılanlar için önce daha fazla eğitim ve ardından yaşam boyu öğrenme, yani meslek eğitimi politikalarıdır. Ayrıca işgücü piyasasına katıldıkları halde iş bulamayan kentli ve daha iyi eğitilmiş gençler için de, çağın koşullarına uygun beceri geliştirme eğitim programlarının düzenlenmesi gerekmektedir.

10. DEĞERLENDİRME

Bu raporda Türkiye ekonomisinin 2017 yılı performansı, Ocak 2018 yılı sonu itibarıyla açıklanan verileri dikkate alınarak ekonomik büyüme, kamu maliyesi, ödemeler dengesi, dış ticaret, istihdam ve sosyal güvenlik ile sosyal yapı alt başlıkları altında yakın dönemin tarihsel perspektifinde değerlendirilmiştir.

Raporda ortaya konulan bulgular çerçevesinde küresel gelişmeler değerlendirildiğinde dünya ekonomisinin büyüme hızının arttığı ve küresel ticaret hacminde belirgin bir artış eğiliminin mevcut olduğu görülmektedir. 2017 yılında gelişmiş ülkelerdeki ekonomik faaliyetlerdeki artışa bağlı olarak küresel ticaret yüzde 4.7 oranında artarak kayda değer bir toparlanma gözlemlenmiştir. Baltık Kuru Yük Endeksindeki gelişmeler de bu gelişmeyi teyit etmektedir.

IMF'ye göre, 2017 yılında dünya ekonomisinin büyüme hızının 2016 yılındaki yüzde 3,2 seviyesinden yüzde 3,7 seviyesine yükselmesi beklenmektedir. 2018 ve 2019 yıllarına ilişkin olarak dünya ekonomisi büyüme oranlarında kısmi bir iyileşme beklenmekte ve sözkonusu yıllarda dünya ekonomisinin büyüme hızının yüzde 3,9 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Benzer şekilde, 2018 ve 2019 yıllarına ilişkin OECD tahminlerine göre de dünya ekonomisinin yıllık büyümesinin sırasıyla yüzde 3,7 ve yüzde 3,6 olacağı tahmin edilmektedir. Bu gelişmede, 2018 yılında en önemli katkının ABD, Hindistan, Çin ve Brezilya ekonomilerinden geleceği değerlendirilmektedir. Öte yandan, 2019 yılında ise Hindistan, Çin ve Brezilya ekonomilerinin büyümeyi destekleyici yönde katkı vereceği öngörülmesine rağmen

AB ülkeleri ve ABD’de 2019 yılındaki ekonomik faaliyetlerin 2018 yılı kadar parlak olmayacağı değerlendirilmektedir.

Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerin yanında ABD ve AB ülkeleri başta olmak üzere gelişmiş ülkelerdeki ekonomik toparlanmanın ve bu ülkelerdeki üretim ve talep artışının küresel ekonomideki büyümeye önemli bir katkısının olduğu görülmektedir. **ABD ekonomisinde** vergi indirimiyle daha da ivmelenmesi beklenen bir büyüme beklentisi bulunmaktadır. ABD, istihdam piyasasında mevcut durumda işsizlik oranı, 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla, yüzde 5,4 ve 4,9 oranlarının ardından 2017 yılında; 2000 yılından beri kaydedilen en düşük oran olan yüzde 4,4 seviyesine gerilemiştir. Son dönemde, 2017 yılında yüzde 1,5 olarak gerçekleşen çekirdek tüketici enflasyonunun vadeli enflasyon hedefi olan yüzde 2’nin üzerine çıkması endişesiyle FED’in tarafından parasal sıkılaştırma eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak ABD doları diğer ülke para birimleri karşısında önemli ölçüde değer kazanmıştır. FED Aralık 2017 toplantısında politika faizini 25 baz puan yükseltmiştir. FED üyelerinin beklentileri 2018 yılı için üç defa faiz artırımına gidileceği yönündedir.

Avro Bölgesinde geçtiğimiz iki yıl içerisinde uygulanan varlık alım programının ve uzun süredir devam eden genişleyici para politikasının etkisiyle büyüme desteklenmekle birlikte 2016 yılında **büyüme** oranları beklenen seviyeye ulaşmamış ve yüzde 1,8 oranında kalmıştır. Öte yandan, 2017 yılında Almanya’nın son altı yılın en yüksek büyümesi olan yüzde 2,5 oranındaki büyümesi ile İtalya ve Fransa’nın bir önceki yılda kaydettikleri sırasıyla, yüzde 0,9 ve yüzde 1,2 oranındaki büyümenin üzerinde yüzde 1,6 ve yüzde 1,8 seviyesine çıkarak kısmen toparlanmasının katkısıyla, Avro Bölgesinin yüzde 2,4 seviyesinde büyüyeceği değerlendirilmektedir. Diğer yandan, 2015 ve 2016 yıllarında yüzde 10,9 ve 10 olarak gerçekleşen Bölge ülkelerindeki işsizlik oranı 2017 yılında geçmiş yıllar ortalamalarının üzerinde olmakla beraber kısmen gerileyerek yüzde 9,1 seviyesine gelmiştir. Bu gelişmede, Almanya’daki işsizlik oranının yüzde 5,5 seviyesine gerilemesinin kaydedilecek bir katkısı olmuştur.

Avro bölgesi ülkeleri için kriz sonrası dönemde en önemli sorunlardan biri olan **kamu borçları** konusunda 2017 yılında önemli ilerleme kaydedilmiştir. Bölgenin son dönemdeki büyüme performansını olumsuz etkileyen kamu maliyesi görünümü büyümeye engel olmayacak bir yapıya kavuşmuş izlenimi vermektedir. Kamu mali disiplinindeki artış kamu borçlarına ilişkin endişeleri önemli ölçüde gidermiştir. Bu kapsamda, bölge ekonomilerine ilişkin beklentiler olumlu yönde olup özel sektör yatırımlarında ciddi bir artış olduğu görülmektedir.

Japonya’da ekonomi uzun süreden beri ilk defa pozitif bir görünüm sergilemektedir. Japonya’da uzun dönemli durağanlıktan sonra büyüme 2015 ve 2016 yıllarındaki yüzde 1,1 ve yüzde 0,9 seviyesinden yüzde 1,8 seviyesine yükselerek ekonomide kısmen toparlanma sinyalleri gelmektedir. İşsizlik oranı, son iki yıldaki yüzde 3,4 ve yüzde 3,1 oranından 2017 yılında yüzde 2,8 seviyesine gerilemiştir.

İngiltere’de büyümedeki zayıflamanın en önemli nedenlerinden biri olan Referandumda, seçmenlerin İngiltere’nin AB’den çıkması (Brexit) yönünde oy kullanmasıyla verilen Brexit kararı sonrasında sözkonusu ülke ile AB arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiştir. Bu kararın ekonomi çevrelerinde ve piyasalarda olumsuz yansımaları olmakla beraber İngiltere ve AB’deki genel ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkisi sınırlı kalmıştır.

Bu noktada, artan üretim ve talebe bağlı olarak ham petrol başta olmak üzere emtia fiyatlarında yükselme eğilimi mevcuttur. Gelişmekte olan ülkelerde büyüme performansı emtia ihracatçısı ülkelerdeki kısmi toparlanmaya bağlı olarak 2017 yılında toparlanma eğilimine girmiştir. Ham petrol ve diğer emtia fiyatlarındaki artış trendi Brezilya, Rusya ve Nijer’ya ekonomilerinde

güçlü bir toparlanma beklentisi oluşturmaktadır. Çin ve Hindistan'ın güçlü büyüme performansı dünya ekonomisinin büyüme hızını yukarıya çeken bir unsur olmaya devam etmektedir.

Dünya ekonomisindeki gelişmelerin Türkiye'ye yansımaları değerlendirildiğinde ise, sözkonusu gelişmelerin Türkiye'yi ihracat kanalıyla olumlu etkileyeceği, öte yandan, yüksek ithalata bağımlı Türkiye ekonomisi açısından üretim ve yatırım için zorunlu mallara ilişkin olarak ham petrol başta olmak üzere artan emtia fiyatlarının yılın son çeyreğinde görüldüğü üzere yurtiçi fiyatlar seviyesi ve cari açık üzerinde bir baskı oluşturacağı değerlendirilmektedir. Bu noktada, dış ticaret ortaklarımızdan AB ülkelerine ciddi bir ihracat artışının sözkonusu olacağı değerlendirilmektedir. Bu hususta, 2017 yılı ihracatı içerisinde İtalya ve İspanya'ya yapılan ihracattaki artış bu konuda ipuçları vermiştir. Öte yandan İngiltere'ye karşı dış ticaret dengesinde bir taraftan ihracat azalışı öbür taraftan ithalat artışı şeklinde ortaya çıkan dış ticaret dengesindeki bozulma kaygı vericidir. ABD'ye karşı ihracat artmakta olup sözkonusu ülkelerdeki büyüme hızındaki pozitif gelişmeler Türkiye'nin ihracatını olumlu etkileyecek bir nitelik taşımaktadır.

Diğer taraftan, FED'in faiz artırımının cari açığın finansmanı bakımından sıkıntı olabileceği değerlendirilmektedir. Bu noktada, kamu ve özel kesim dış borçlarının büyüklüğü, kamu mali disiplindeki bozulmalar, döviz kurundaki artışın bilançoların bozulmasına yol açması; dış borcun sürdürülebilirliğinin ve yönetiminin ekonomideki önemli gündem maddelerinden biri olmaya devam edeceği görülmektedir. Öte yandan, cari açığın finansmanında doğrudan yatırımların azalması, finansmanın önemli ölçüde portföy yatırımlarına bağlı olması, gelen doğrudan yatırımların önemli bir kısmının da verimli yatırımlar yerine gayrimenkul yatırımlarına yönelmesi cari açığın finansmanı konusunda ülke ekonomisinin kırılganlığını artırmaktadır.

Türkiye ekonomisi, 2016 yılında, özellikle, üçüncü çeyrekteki yüzde negatif 0,8 oranındaki daralmanın etkisiyle uzun dönem potansiyel büyüme oranının altında yüzde 3,2 oranında büyümüştür. 2017 yılında ise, yılın birinci ve ikinci çeyreğinde KGF imkanlarının işletmelerin finansmana erişimlerini kolaylaştırma yönlü olarak cömertçe kullanılması ve vergi indirimlerinin yanında, turizm sektöründeki toparlanma, inşaat sektöründeki güçlü büyüme, döviz kurundaki artışın ihracatçı sektörlerin rekabet gücüne pozitif etkisi ve AB ülkelerindeki toparlanma sayesinde dış ticaretin büyümeye olumlu katkısıyla, ilk iki çeyrekte yüzde 5,3 ve yüzde 5,4 seviyesinde ve üçüncü çeyrekte yüzde 11,1 gibi oldukça yüksek seviyede bir büyüme kaydetmiştir. İmalat sanayii üretimindeki güçlü görünüm devam etmekte ve yılsonunda ekonominin yüzde 6,1 büyüyeceği öngörülmektedir.

Türkiye ekonomisinde üretici sektörlerle ilişkin temel göstergeler özet bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda tarım sektörünün zayıf bir performans sergilediği ve daha da zayıflamaya devam ettiği, enflasyon oranı üzerinde de baskı oluşturduğu değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, tarım desteklerinin tarımsal üretime yapısal çözümler getirecek şekilde yeniden tasarlanması gerektiği değerlendirilmektedir.

2017 yılında turizm toparlanmaya başlamış ve bağlantı etkileri yoluyla, ulaştırma ve istihdam üzerinde ciddi katkılar sağlamıştır. Bu noktada, dış ticaret kanalıyla imalat sanayii ve inşaat güçlü bir şekilde büyümenin önemli bir kalemi olmuştur.

2016 yılında, ticaret ortaklarında gözlenen toparlanmanın yanı sıra net altın ticaretinin pozitif katkısının etkisiyle dış ticaret açığı 56,1 milyar dolara gerilemiştir. Dış ticaret açığındaki iyileşmeye rağmen özellikle turizm gelirindeki azalma nedeniyle cari işlemler açığı 32,6 milyar dolar, GSYH'ye oranı ise yüzde 3,8 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise ihracat; üretime ve

ihracata yönelik desteklerin uygulamaya konulması ve ticaret ortaklarının talebindeki güçlenmenin etkisiyle yüzde 10,2 oranında artış kaydederek 157,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında seyahat gelirleri baz etkisine de bağlı olarak yüzde 18,9 oranında artış kaydetmiştir. Ekonomik aktivitedeki canlanmanın artarak devam etmesi ve enerji fiyatlarındaki artış nedeniyle aynı dönemler itibarıyla ithalat yüzde 17,7 oranında artarak 233,8 milyar dolar olmuştur.

Buna göre, 2016 yılında döviz kurunun etkisiyle cari fiyatlarla dolar cinsi kişi başına GSYH yüzde 1,2 oranında gerileyerek 10 bin 883 dolar olmuştur. SAGP'ye göre kişi başına GSYH ise yüzde 0,8 oranında artarak 24 bin 244 dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise cari fiyatlarla kişi başı GSYH'nin 10 bin 579 dolar olması ve SAGP'ye göre 26 bin 20 dolar olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. 2018 yılında ise cari fiyatlarla kişi başı GSYH'nin 11 bin 409 dolara ve SAGP'ye göre ise 27 bin 709 dolara çıkması programlanmıştır.

Bu noktada, hükümet tarafından hazırlanan 2018 yılı Programına ve 2018-2020 dönemini kapsayan Orta Vadeli Programa (OVP) göre 2017 yılı gerçekleşme ve 2018 yılı tahminleri ortaya konulmuştur. Gelecek 3 yıl için büyüme oranı yüzde 5.5 olarak programlanmıştır.

İşsizlik oranının ise 2017 yılında yüzde 10.8, 2018 yılında yüzde 10.5, 2019'da yüzde 9.9 ve 2020'de yüzde 9.6 seviyesine gerileyeceği öngörülmektedir. Bu çerçevede, tarım dışı işsizlikte de bir gerilemeyle, söz konusu oranın yüzde 12,8 seviyesinden yüzde 12,3 seviyesine düşmesi beklenmektedir. Cari dengenin ise 2017 yılında 39.2 milyar dolar ve 2018 için 40 milyar dolar açık vermesi beklenmektedir.

Öte yandan, 2017 yılında enflasyon oranı uzun süredir ilk defa ekonomik aktörlerin enflasyon beklentilerini çift haneye taşıyacak bir görünüm sergilemiştir. 2017 yılında daha önce 2017-2019 OVP'si ile yüzde 6,5 seviyesinde belirlenen TÜFE artış oranı Ocak 2017'de TCMB tarafından yüzde 8'e revize edilmiş ve yılsonu gerçekleşmesi ise yaklaşık yüzde 50'lik bir sapmayla yüzde 11,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2018-2020 OVP'sinde yüzde 7 belirlenen enflasyon hedefi, bir önceki yıla benzer şekilde, 3 ay gibi kısa bir süre sonra Merkez Bankası tarafından 2018 yılı için yüzde 7,9 olarak yukarı yönlü revize edilmiştir. OVP'de 2019 yılı için yüzde 6 olarak belirlenen TÜFE oranı da TCMB tarafından yüzde 6,5 şeklinde revize edilmiş ve 2020 yılındaki yüzde 5 hedefi ise korunmuştur.

Tablo 10.1. Temel Ekonomik Göstergeler (2014-2018)

		2014	2015	2016	2017(1)	2018(2)
Büyüme	GSYH, Reel Büyüme (Yüzde)	5,2	6,1	3,2	5,5	5,5
	GSYH (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	935,0	862,0	863,0	847,0	923,0
İstihdam	İşgücüne Katılma Oranı (Yüzde)	50,5	51,3	52,0	52,7	53,4
	İstihdam Düzeyi (milyon kişi)	25,9	26,6	27,2	28,2	29,2
	İşsizlik Oranı (İşgücünün Yüzdesi)	9,9	10,3	10,9	10,8	10,5
Dış Ticaret	İhracat (FOB) (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	157,6	143,8	142,5	156,5	169,0
	İthalat (CIF) (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	242,2	207,2	198,6	222,0	237,0
	Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	-84,6	-63,4	-56,1	-65,5	-68,0
	Cari İşlemler Dengesi / GSYH (Yüzde)	-4,7	-3,7	-3,8	-4,6	-4,3
Fiyatlar	GSYH Deflatörü (Yüzde)	7,4	7,8	8,1	10,3	7,6
	TÜFE Yıl Sonu (Yüzde)	8,2	8,8	8,5	9,5	7,0
Kamu Maliyesi	Genel Devlet Borçlanma Gereği / GSYH (Yüzde)	0,5	0,1	1,3	2,4	1,9
	Program Tanımlı Genel Devlet Dengesi / GSYH (Yüzde)	0,5	0,5	-1,0	-1,6	-0,8
	AB Tanımlı Genel Devlet Nominal Borç Stoku/GSYH (Yüzde)	28,6	27,5	28,1	28,5	28,5

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2018 Yılı Programı. (1) Gerçekleşme Tahmini (2) Program

Tablo 10.2. Resmi Tahminlerle OECD Tahminlerinin Karşılaştırılması (2015-2018)

	KB-OVP OECD		KB-OVP OECD		KB-OVP OECD		KB-OVP OECD	
	2015	2015	2016	2016	2017	2017	2018	2018
	Yüzde değişiklikler, hacim (2009 fiyatlarıyla)							
	Gerçekleşme				Gerçekleşme Tahmini		Projeksiyon	
GSYH (Piyasa fiyatlarıyla)	6,1	5,9	3,2	3,3	5,5	6,1	5,5	4,9
Özel Tüketim	5,2	4,7	3,8	3,9	4,6	5,5	3,9	5,7
Kamu Tüketimi	5,1	3,9	10,5	9,5	2,7	0,0	3,5	1,9
Brüt sabit sermaye oluşumu	9,3	9,3	2,2	2,2	4,8	7,0	5,5	7,2
Malların ve hizmetlerin ihracatı	4,3	4,3	-1,9	-1,9	10,4	13,9	10,2	8,6
Malların ve hizmetlerin ithalatı	1,7	0,9	3,7	3,8	4,1	7,2	6,2	12,2
Net ihracatı	0,6	0,8	-1,3	-1,4	1,3	1,3	0,8	-1,3
<u>Hatırlatma Kalem</u>								
GSYH deflatörü	7,8	8,1	8,1	8,0	10,3	7,9	7,6	9,4
Tüketici fiyat endeksi	8,8	7,7	8,5	7,8	9,5	10,7	7,0	9,9
İşsizlik oranı (işgücünün yüzdesi)	10,3	10,3	10,9	10,9	10,8	11,1	10,5	11,0
Cari işlemler dengesi (GSYH'nın yüzdesi)	-3,7	-3,7	-3,8	-3,8	-4,6	-4,0	-4,3	-4,9

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2018 Yılı Programı. OECD Economic Outlook November 2017, Erişim Tarihi: 27.1.2018. (1) Reel GSYH'deki değişikliklere doğrudan katkıda bulunur. (*) KB-OVP-Kalkınma Bakanlığı Orta Vadeli Programda yer alan ve Orta Vadeli Mali ile Bütçe hesaplamalarında esas alınan resmi rakamlardır. OECD sütunları ise OECD'nin Türkiye ekonomisine ilişkin gerçekleşme ve tahmin verileridir.

Tablo 10.1 ve

Tablo 10.2’de Türkiye’ye ilişkin temel ekonomik göstergeler, 2018 ve sonrası tahminler ile OECD tarafından Türkiye ekonomisine ilişkin yapılan tahminleri sunulmaktadır. 2018 yılına ilişkin tahminler bakımından, Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan OVP ve Yıllık Programda yer alan resmi tahminlere göre OECD büyüme tahmininin daha düşük, işsizlik oranı, enflasyon, deflatör ve cari açık tahminlerinin ise daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye’nin mevcut resmi tahminlerinin oldukça iyimser bir fotoğraf sunduğunu göstermektedir. Hesaplamalarımız resmi büyüme tahmini olan yüzde 5,5 oranına yakın yüzde 5,2 seviyesindedir. İşsizlik oranı yüzde 10,6 seviyesinde olup cari işlemler dengesi tahmini ise OECD tahmini ile uyumludur.

Bu noktada, özellikle, **TÜFE** konusunun; Türkiye’nin 1980’li yıllarda başlayan ve 20 yılı aşkın süre devam eden enflasyon sorununun tekrar yapısal hale gelmesi noktasında dikkatle ele alınması gerekmektedir. 2017 yılında yükselerek yıllık 11,9 seviyesinde gerçekleşen TÜFE’nin, mevcut kur seviyesi, uluslararası piyasalarda ham petrol fiyatları başta olmak üzere emtia fiyatları üzerindeki yukarı yönlü baskılar sebebiyle 2018 yılı için yıllık programda yüzde 7 ve daha sonra Merkez Bankası tarafından açıklanan 7,9 oranındaki TÜFE enflasyon tahmininin oldukça iyimser olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim bu hususta beklenti anketlerinde 2018 yılsonu enflasyon oranı yüzde 9,6 olarak öngörülmektedir. Bu noktada, Merkez Bankasının 2017 yılı para politikası aracı olarak belirlediği faiz oranı (borç verme faiz oranı, yüzde 9,25) ile Hazinesin yıl sonu iç borçlanmasında yüzde 13,2 seviyesine kadar çıkan borçlanma maliyetleri arasındaki makas açılmış olmasına rağmen bu konuda Merkez Bankasının yalnız istisnai bir uygulama olan geç likidite penceresi faiz oranları üzerinden sürece müdahale etmesi; enflasyon oranlarının Merkez Bankası hedef enflasyon oranı olan yüzde 5’in bir miktar üzerinde olmasını büyümenin desteklenmesi için kabul edilebilir bulunduğu şeklinde bir değerlendirmeyi makul göstermektedir. Ham petrol fiyatlarındaki yükselme eğilimi ve FED’in faiz artırımı süreci göz önüne alındığında, enflasyon hedefinin tutturulması mümkün görülmektedir. Ancak, 2018 yılsonu enflasyon oranı piyasa beklentileri yüzde 9,6 seviyesinde olup OECD tahmini de yüzde 10,7 seviyesindedir. Bu çerçevede, hesaplamalarımıza göre 2018 yılı enflasyon oranının yüzde 10,1 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Kamu mali disiplini, son yirmi yılda ekonomik yönetimin ana dayanağı olmuştur. Mali disiplini sürdürmek için hükümet, kamu gelirlerini artırmak ve harcamadan tasarruf etmek için gerekli önlemleri almış ve genel devlet borç stoku 2000’li yıllardaki yüzde 70’ler seviyesinden 2016’da yüzde 30’un altına düşürülmüştür. Kamu borç stokunun GSYH’ye oranının düşük olması, hükümetin gerektiğinde manevra yapmasına ve gerektiğinde gerekli tedbirleri almasına yardımcı olmuştur. Bu amaçla, yatırım gündemini hızlandırmak ve ekonominin büyüme performansını desteklemek için hükümet yeni harcama programları başlatmış ve KÖİ projelerinin hacmini artırmıştır. 2016 yılında yaşanan olumsuzluklar ve sonrasındaki süreçte, kamu maliyesi, ekonominin hızlı bir şekilde toparlanması için aktif bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle, **KGF** imkanlarının genişletilmesiyle ekonomiye sağlanan 190 milyar TL tutarındaki kredi ve vergi indirimleri şeklindeki genişletici maliye politikalarının, ekonomik yavaşlama döneminde yerel ekonomik faaliyete destek sağlamak için bir dereceye kadar yararlı bir araç olduğu değerlendirilmektedir. Bununla beraber ekonominin genişleme dönemlerinde kamu maliyesinin konjonktür tersi bir yaklaşımla ekonominin dengeye gelmesi doğrultusunda kamu mali disiplinin artırılması ekonomik aktörler için güvenilir bir iş ortamının oluşturulması bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda kamu maliyesinin temkinli bir duruş sergilemesi; potansiyel risklerin realize olması durumunda, bunlara karşı toplumun ve

ekonominin mukavemetinin artırılması ve bunlara güçlü ve hızlı bir cevap verilebilmesi için gerekli mali alanın oluşturulması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de 2009 küresel mali krizin ülke ekonomisine etkilerinin azaltılması ve ekonomide hızlı bir toparlanmanın sağlanması için kullanılan harcama artırımı ve vergi indirimleri şeklindeki mali araçlar çoğunlukla bir defalık etki oluşturan kamu müdahaleleri iken genel devlet dengesinde kalıcı bozulmalara yol açmamıştır. Öte yandan, mevcut mali genişleme, uzun vadeli harcama taahhütleriyle sonuçlanmakta ve koşullu yükümlülükleri de içermektedir. Bu konudaki mevzuat ve uygulamaya ilişkin yetkiler de oldukça parçalı bir görünüme sahiptir. Bu kapsamda, **TVF'nin kurulması ve KGF aracılığıyla** verilen destekler arttıkça, mali risklerin giderek artan kısmı Hazine'nin gözetim ve denetiminin dışında kalmaya başlamıştır. Bu noktada, gerek TVF ve gerekse KGF aracılığıyla gerçekleştirilen mali operasyonlar konusundaki karar alma sürecinin ne ölçüde rasyonel işlediği bilinmemekte ve bu mekanizmalar neticesinde ortaya çıkan mali işlem ve sonuçlar hakkında sistematik bir raporlamanın sözkonusu olmadığı görülmektedir. Bu durum, orta vadede kamu mali risklerinin yönetilebilir olmaktan çıkmasına ve yalnız kamu maliyesini değil tüm ekonomiyi derinden etkileyecek büyük sorunların ortaya çıkmasına yol açabilecektir.

Kamu mali disiplininde 2018 yılında program tanımlı genel devlet dengesinin yüzde 1,6 oranında açık vermesi beklenmekte olup bu durum, kamu mali disiplininde belirgin bir bozulmaya işaret etmektedir. Bu bağlamda, orta vadede genel devlet açığının GSYH'ye oran olarak yüzde 2 civarında olacağı öngörülmektedir. Genel devlet açığının yüksek olması sonucunda, bu dönemde genel devlet borç stokunun GSYH'ye oranının yüzde 30'un biraz üzerine çıkması beklenmektedir. Cari işlemler açığına ek olarak genel devlet açığının GSYH'ye oranının yüksek olması, ekonominin dış finansmanı açısından önemli bir risk oluşturacağı değerlendirilmektedir. 2017 yılında ikiz açık olarak tanımlanan cari işlemler açığı ile genel devlet açığının devam etmekte olması Türkiye ekonomisinin kırılgan noktaları olarak varlıklarını sürdürmektedir. Döviz kurlarında, 2015 yılından itibaren kaydedilen artış 2017 yılında da devam etmiş olup; gerek merkezi yönetimin dış borç stokunu gerekse özel kesim dış borç stokunu olumsuz etkilemiştir. Döviz kurlarında meydana gelen artış 2018 yılına ilişkin birçok iktisadi faaliyete ilişkin projeksiyonları olumsuz etkilemeye devam etmektedir.

2018 yılı programı, 2018'den sonra kısmi bir mali konsolidasyonun ipuçlarını vermekle beraber 2019'da yapılması planlanan seçimler tamamlanmadan bütçe açığının azaltılmasının zor olacağı değerlendirilmektedir. Bu anlamda, KGF, TVF ve borç üstlenimi şeklinde kredi riskleri ve KÖİ'lere ilişkin garantilere bağlı koşullu yükümlülüklerin, kamu maliyesi için önemli bir risk kaynağı olduğu değerlendirilmektedir.

Başta sağlık ve ulaştırma sektörlerinde olmak üzere yakın dönemde artan KÖİ yatırımlarının işletmeye alınmasıyla bunlara sağlanan koşullu yükümlülükler kamu maliyesi için önemli bir risk alanıdır. 2018 yılı bütçesinde 6,2 milyar TL harcama öngörülen bu kapsamdaki giderlerin şeffaf bir şekilde bütçeye ve kamu hesaplarına entegrasyonu büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, özellikle, mali risklerin raporlanması ve kamuoyunun ve TBMM'nin bilgilendirilmesi önem arz etmektedir.

Bu noktada, KGF imkanlarının genişletilerek işletmelerin finansmana erişim imkanlarının kolaylaştırılması suretiyle kısa vadede elde edilen yüzde 1,5-1,7 seviyesindeki ilave büyümenin orta vadede ortaya çıkabilecek risklerin iyi yönetilememesi halinde ekonomiyi toplamda negatif etkileme riski taşıdığı, bankalar tarafından dışsallaştırılan batık riskinin ilerleyen dönemde kamu maliyesine ciddi bir yük getirebileceği ve buna ilişkin piyasa gözetim mekanizmalarının iyi işletilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Varlık fonu, başka ülkelerde tasarrufları değerlendirip gelecek neslin refahını artırmak için tasarlanan bir kurumsal yapılanma iken, Türkiye de gelecek neslin üzerine borç yükü oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Bu noktada, TVF'nin, henüz kurumsal yapılanması ve stratejisi tam olarak netleşmemiş olsa da, getirilen mevzuat değişiklikleri ve basında yer alan haberlerden kalkınma/stratejik yönelimli bir amaçla yeni bir bütçe dışı fon niteliğinde kurulduğu ve borçlanmayla toplanan kamu parasıyla risk alınarak kamu girişimciliği yapma şeklinde bir yaklaşımın ürünü olduğu görülmektedir. Kuruluşu itibarıyla hesap verebilirlik mekanizmasının sağlam oluşturulmadığı, kamu parasının kullanımının denetimine ilişkin bir mekanizmanın olmadığı ve tablo denetimiyle sınırlı bir denetim sürecinin öngörüldüğü görülmektedir. Bu noktada, asil-vekil problemine işaret eden modern kamu maliyesi literatürünün temel vurgularının dikkate alınarak kamu başarısızlığını önleyecek ve hesap verebilirliği artıracak bir tasarıma ihtiyaç bulunduğu değerlendirilmektedir.

2017 yılında **özelleştirme** konusunda zayıf bir performans sergilenmiştir. *Bu durum, Türkiye ekonomisine yabancı yatırımcının güveninin azaldığını göstermesi bakımından önemli bir gösterge niteliğindedir.* 2018 yılında ekonomideki canlanmayla beraber bu konuda daha olumlu bir performansın sözkonusu olacağı değerlendirilmektedir.

Kamu maliyesi alanında, 2017 yılında 4749 sayılı Kanunun ihlali gibi tartışmalara da konu olan ve yıl içerisinde Hazineye ilave borçlanma yetkisinin verilmesini gerektiren Hazinesinin gereğinden fazla borçlanması ve bunun gerekçesinin şeffaf bir şekilde kamuoyuyla paylaşılmaması ekonomik aktörlerin Türkiye ekonomisine olan güveninin zayıflatan bir husus olmuştur. Bu çerçevede, özellikle, 2017 yılı sonuna doğru iç borçlanma ortalama maliyetlerinde önemli bir artış kaydedilmiş, ortalama vadeler kısalmıştır. Ekonominin diğer aktörlerinin yurtiçi piyasalardan borçlanması, borçlanma maliyetleri arttığı için zorlaştırmıştır. Bu durumun özel yatırımları dışlama etkisine yol açması önemli bir sorun alanı olarak görülmektedir.

Yapısal düzlemde, **Suriyelilerin topluma entegrasyonu** konusu Türkiye'nin en önemli gündem maddelerinden biridir. Bu noktada, ortaya çıkan veriler, eğitimde olması gereken okul çağındaki Suriyeli çocuk ve gençlerin yüzde 40'ının eğitim dışında olduğunu göstermektedir. *Bu kesimin Türk toplumuna entegrasyonunda yaşanan problemler toplumsal barış açısından önemli bir risk faktörüdür.* Ayrıca, Türkiye'de mevcut işsizler ordusuna niteliksiz yığınların katılması Türkiye'de en alt gelir gruplarına ayrılacak kamu kaynaklarında bir azalmaya yol açmakta ve dolayısıyla, bunların durumunu daha da kötüleştirecek bir tehdit oluşturmaktadır. Çoğunluğu itibarıyla Türkiye'de kalıcı olacak bu kişilerin ciddi sosyal problemlere yol açma potansiyeli taşıdıkları dikkate alınarak, bunların eğitime kazandırılmasıyla özel olarak ilgilenilmesi ve bu hususa ilişkin gerekli politika ve programların tasarlanması büyük önem taşımaktadır.

Türkiye istihdam ve işgücü piyasasında; toplumun tüm kesimlerine iş fırsatlarının sunulduğu ve işgücünün niteliğinin yükseltilip etkin kullanıldığı bir sistemin oluşturulduğunu söylemek zordur. Bir ekonomide gelişmenin temel belirleyicileri sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve istihdam artışıdır. Türkiye ekonomisinde 2000 sonrası dönemde de, büyümenin temel kaynağı sermaye birikimi olmuş, işgücü artışının büyüme oranına katkısı ise çok düşük seviyede kalmıştır. Türkiye'nin geç nüfus yapısının fazla olmasına rağmen, bu fırsatı büyüme oranına yeterince yansıtılmamıştır Türkiye ekonomisinin beşeri sermayenin geliştirilmesi ve sağlanan gelişmelerin verimlilik artışına dönüştürülmesi açısından yetersiz kaldığı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, eğitim alanında son dönemde fiziki imkanlara ilişkin görülen ilerlemeye rağmen PISA sonuçlarına göre nitelik noktasında ciddi bir gerileme olduğu görülmektedir. Öğrenci yeterlilikleri açısından gerek ulusal olarak Türkiye 'nin diğer ülkelerin çok gerisinde kalması gerekse ülke içerisinde eğitim kalitesi açısından bölgeler ve okul türleri itibarıyla öğrenciler

arasında 4-5 yıla varan farklılıkların ortaya çıkması eğitimde fırsat eşitliği açısından mevcut farklılıkların daha da derinleştiğini göstermektedir. Bu durum, **eğitimde niteliğin artırılması ve eğitimde fırsat eşitsizliklerinin azaltılması** konusunda kamu tarafından ciddi adımların atılmasını gerekli kılmaktadır.

Gelir dağılımının önceki yıllara göre iyileştiğine gösteren TÜİK verileri olumlu değerlendirilmekle birlikte, diğer ülkelerle karşılaştırmalı verilerin olumsuzluğu, iktisadi politikaların farklı açılardan da sorgulanmasını gerektirmektedir. Bu noktada, özellikle, gelir dağılımı bölümünde detaylı olarak ortaya konulduğu üzere, Türkiye’de kamu müdahaleleri gelir dağılımının düzeltilmesinde belirgin bir şekilde etkinsiz olup OECD ülkeleriyle kıyaslandığında oldukça zayıf kalmaktadır. Vergi ve transferler öncesi ve sonrası gelir dağılımı arasında OECD ülkelerinde kamu müdahaleleri sayesinde oluşan düzeltici fark Türkiye’ye göre ortalama 5 kat fazladır. Bu durum, Türkiye’de kapsayıcı büyümenin sağlanması ve gelirin yeniden dağıtımını konusunun öncelik hale getirilmesine ve bu konuda maliye politikası ile gelirler politikası arasında uyumu gözeten ciddi bir vizyona ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir.

Türkiye ekonomisine ilişkin temel ekonomik göstergeler özetle değerlendirildiğinde büyüme oranı olumlu ve 2018 yılına ilişkin cesaret verici bir nitelik arz etmektedir. Enflasyon oranı ise yüksek ve iki hanede kalıcı gözükmektedir. Büyümeye rağmen işsizliğin, özellikle de, genç işsizliğin yüksek olması üzerinde durulması gereken önemli bir sorun alanı olmaya devam etmektedir. Bu noktada, kayıt dışılık kadınlarda erkeklerin 1,5 katı olması örneğinde olduğu gibi kadınların iş ve istihdam piyasasında durumunun iyileştirilmesi ve bu anlamda cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasına yönelik yapısal tedbirlerin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

Öte yandan, **cari açık** büyüme dönemlerinde daha da artan önemli bir sorundur. Artan ihracata karşılık emtia fiyatlarındaki artış ve ithalata bağımlılık oranının yüksekliği 2018 yılında da bu hususun dikkatle izlenmesini gerektirmektedir. Bu noktada, kamu ve özel kesim dış borçluluğunun yönetimi yükselen döviz kuruyla daha da önem taşıyan bir husus olmuştur. Bu bağlamda, cari açığın finansmanında portföy yatırımlarının ağırlığı ve doğrudan yatırımların önemli bir kısmını gayrimenkul yatırımları şeklindeki verimsiz yatırımların oluşturması, FED’in faiz artırımı sürecine gireceği 2018 yılında Türkiye ekonomisinin kırılganlığını artıracak bir nitelik taşımaktadır. Döviz kurundaki artış, dış ticarete rekabet avantajı oluşturmakta, bir taraftan ihracatı ve üretimi desteklerken, zorunlu olmayan mallara yönelik iç talebi daraltmaktadır. Öte yandan, döviz kurları, zorunlu nitelikteki enerji ürünleri başta olmak üzere aramalı ve sermaye mallarına ilişkin ithalatın faturasını artırmakta ve enflasyon oranını olumsuz etkileyerek tüketici fiyatları üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturmaktadır. Bu noktada, döviz üzerinden borçlanmanın sınırlandırılmasına yönelik makro ihtiyati tedbirlerin tartışılması ve bu hususta özel kesim yatırımlarını sınırlandırmayacak ve sistemik risklere yol açmayacak tedbirlerin alınmasında yarar görülmektedir.

Tüm bu rakamlar ve beklentiler ışığında Türkiye’nin 2017 yılı ekonomik performansının dış konjonktürün ve akılcı kamu müdahalelerinin de önemli katkısıyla pozitif bir görünüm sergilediği ve 2018 yılında küresel ekonomide görülen canlanmanın Türkiye ekonomisini dış ticaret kanalıyla pozitif, FED’in faiz artırımının ise finansman ve fiyatlar kanalıyla negatif olarak etkileyeceği değerlendirilmektedir. Diğer ülke paraları karşısında Türk lirasının değer kaybının kısa vadede enflasyon üzerinde bir baskıya yol açacağı fakat ekonomideki canlanma ile bu olumsuzluğun kısmen tolere edilebileceği değerlendirilmektedir. Bu noktada, 2018 yılında büyüme açısından olumlu fiyat istikrarı açısından olumsuz gelişmelerin öne çıkacağı

beklenmekte, ÷lke ekonomisinin y÷nelimini para politikası ve maliye politikasındaki tercihlerin temelden etkileyeceği değerlendirilmektedir.